NIEUW ARCHIEF

VOOR

NEDERLANDSCHE TAALKUNDE.

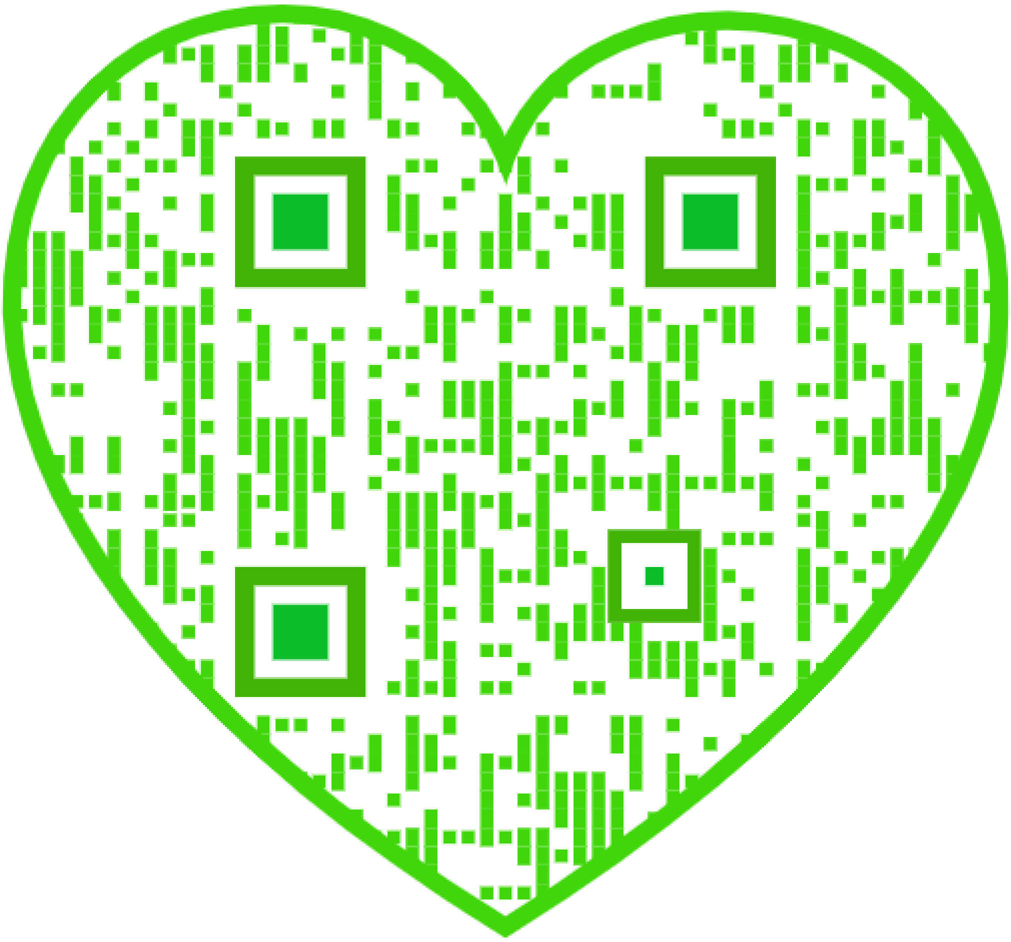

NIEUW ARCHIEF

VOOR

NEDERLANDSCHE TAALKUNDE,

VERZAMELD

DOOR

Dr. A. DE JAGER.

AMSTERDAM,
G. PORTIELJE & ZOON.
1855—1856.

INHOUD.

Blz.

Eenige losse Opmerkingen over de verachtering onzer Taalvormen, door J. C. NEURDENBURG. . . . . . . 1.

Ware en schijnbare Enkelvouden, door Dr. J. H. HALBERTSMA. 39.

Over de Ellipsis des Substantiefs bij den Genitief, door Dr. W. G. BRILL. . . . . 50.

Over de beteekenis van Lijkteeken, *door* Dr. A. DE JAGER. 57.

Nalezing op de Proeve over den invloed van Bilderdijks Dichtwerken op onze Taal, van Dr. A. DE JAGER; *door* Dr. W. BISSCHOP, I. . . . . 71.

Is vroedkunde *geen goed woord? door* T. H. BUSER. . 106.

Levensbijzonderheden van den Hoogl. M. SIEGENBEEK. . 109.

Beknopte Handleiding voor de Zinsontleding volgens Prof. ROORDA. . . . . 113.

Nalezing op de Proeve over den invloed van Bilderdijks Dichtwerken op onze Taal, van Dr. A. DE JAGER; *door* Dr. W. BISSCHOP, II. . . . . 149.

Taalkundige Opstellen van Mr. W. BILDERDIJK. . . . 205.

Sonder si, *door* A. D. J. . . . . 222.

Korte Aanteekeningen op Prof. MOLLS *Joh. Brugman, door* A. D. J. . . . . 229.

Kint no craet, *door* A. D. J. . . . . 235.

Blz.

Fragment van den Dietscen Catoen, medegedeeld door Dr. J. H. HALBERTSMA. . . . . 237.

Aalwaardig, *door* Dr. M. DE VRIES . . . . . . 259.

Vijfde Twaalftal Nederlandsche Spreekwoorden, door P. J. HARREBOMÉE. . . . . 283.

Vroedkunde, Vroedmeester, Vroedvrouw; *door* Dr. J. H. HALBERTSMA. . . . . 311.

Woordbeschouwing, door Dr. J. A. W. POTT. . . . . 341.

Verhandeling over den oorsprong van het A B C, *door* Dr. L. S. P. MEYBOOM. . . . . 365.

Wie en wat was de rector Johannes Hilarides? *door* W. EEKHOFF. . . . . 397.

Over de beteekenis van het woord Vierschaar, *door* Dr. W. G. BRILL. . . . . 421.

Over eenigzins *en andere dergelijke zamenstellingen, door* H. M. LABBERTÉ. . . . . 430.

Twee Vragen, door A. D. J. . . . . 437.

Taalkundige Schoolboekjes van de vorige eeuw, door A. D. J. 444.

Verhandeling over den oorsprong van het A B C, *door* L. S. P. MEYBOOM (Vervolg). . . . . 463.

Gemengde Opmerkingen, Berigten, Mededeelingen, enz. (Bedenkingen op het voorg. Tweede Stuk. — Zaanlandsche Woorden en Spreekwijzen. — Overijsselsche Tongval. — Afleiding van » ballast." — Werkje van Hilarides. — Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal) *door* A. D. J. 473.

Bladwijzer. . . . . 485.

EENIGE LOSSE OPMERKINGEN

OVER DE

VERACHTERING ONZER TAALVORMEN,

DOOR

J. C. NEURDENBURG.

Deze spraek wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder, en t' Amsterdam, de magtighste koopstadt der weerelt, allervolmaektst gesproken en by lieden van goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden onduitsche termen uitsluite: want out Amsterdamsch is te mal, en plat Antwerpsch te walgelijk, en niet onderscheidelijk genoegh. Hierom moeten wy deze tongen matigen en mengen, en met kennisse besnoeijen, ook niet al te Latijnachtigh, nochte te naeu gezet en nieuwelijk Duitsch spreeken, maer zulks dat de tonge haer eigenschap niet en verlieze, waer van de hervormers onzer spraeke niet geheel vry zijn.

VONDEL.

Er is in de talen in het algemeen eene neiging om zich van de zoogenaamde grammatische vormen te ontdoen, of liever om datgene wat in haar vroeger bestaan *in concreto* als eigenlijke *woordvorm* voorkwam, *analytisch*, dus met omschrijving des woordvorms, uit te drukken. De nieuwere talen bezitten niet dan zeer onvolledig eene eigenlijke verbuiging. Het woord komt bijna overal in denzelfden naakten vorm voor; niet in zich zelf, eerst door verbinding met vormwoorden verkrijgt het zijne volle beteekenis in den zin; de vormwoorden zijn het, die geest en leven aan het gesprokene en geschrevene moeten geven. Zijn daardoor de talen meer geschikt geworden voor bedaarde, ingewikkelde redenering: aan juistheid van uitdrukking hebben zij wel iets verloren, staan zij althans achter bij de zoogenaamde *synthetische* talen, wier streng volgehouden vormenstelsel zelden gelegenheid laat tot andere opvatting dan de bedoelde. Maar vooral hebben zij verloren aan aangename afwisseling van klank en toon; dit, het *phonetische* element, is verzwakt en dreigt in vele nieuwere

talen tot het nulpeil af te dalen. Wat dit in de germaansche talen nog staande houdt, en wat dan ook wel in deze nooit te loor zal gaan, is het *accent* op den wortel; daardoor zijn zij gewaarborgd tegen het eentoonige van het Fransch en Engelsch; doch er is eene rigting in haar, die haar weldra deze talen meer nabij zal voeren, in een punt dat eenmaal tot het eigenaardig schoon van den germaanschen taaltak behoorde; die rigting leidt tot het volslagen opgeven van alle *concrete vormen.* Men lette slechts op den gang, dien de vormverzwakking in ons nederlandsch dialect gedurende de twee laatstverloopen eeuwen nam, en men zal bevinden, dat menige vorm, die nog bij den aanvang van dat tijdvak in vollen bloei was, sedert geheel of nagenoeg verstorven is.

In zoo verre nu dit verslijten der vormen in den natuurlijken ontwikkelingsgang der taal ligt, in zoo verre het waar *verslijten* is, valt er niets tegen te zeggen of te doen. Het moet zijnen loop hebben. Met het volk, dat haar tot voermiddel zijner gedachten gebruikt, moet de taal opwassen, zich ontwikkelen, hare tijdvakken van onnoozelheid, naïviteit, fantasie, klaarheid, afgepastheid, verval doorloopen, om met het volk te versterven of tot een nieuw leven te ontluiken. Dwaasheid zou het dan ook zijn, eene taal terug te willen dringen tot een vroeger tijdvak van haar bestaan. Het kind, dat in aanleg een reus is, zou des noods tot een dwerg kunnen worden vertroeteld; maar eenmaal, bij gezonde ontwikkeling, tot jongeling of tot man gerijpt, zijn hem de schoenen des dwergs met geene mogelijkheid aan te wringen, even zoo min als de kinderschoenen.

Maar het kon ook zijn, dat datgene wat men als een deel zijner kleeding, b. v. zijne schoenen, deed voorkomen, werkelijk vleesch en bloed van zijn ligchaam was, en dat, terwijl hij al geruimen tijd op de bloote voeten geloopen

had, deze of gene handige operateur hem wilde beduiden, dat die bloote voeten nog een deel van zijne schoenen bevatten, die hij wel aannam door *de* kunst, b. v. door afslijpen of afsnijden, weg te nemen, ten einde zoo doende het ligchaamsdeel meer bevalligheid, meer vlugheid, meer bewegelijkheid te geven. Mogelijk zou de patient, door het pijnlijke der kunstbewerking afgeschrikt, hem reeds bij den aanvang beleefdelijk, maar dringend verzoeken het werk te staken. Doch met operateurs valt niet te spotten; is men eenmaal in hunne handen, zoo komt men er niet ligt uit; en zoo zou het wel onzen lijder kunnen gebeuren, dat hem de voet reeds zoodanig was vastgeschroefd, dat hij zich nolens volens van zijne voetzolen zag berooven, of dat de chloroform hare uitwerking zoo goed gedaan had, dat hij eerst te laat ontdekte, wat men hem ontroofd had, en hij in allen gevalle voor zijn volgend leven gedoemd was tot pijnlijk hinken of lastig trekkebeenen.

Wie zal beslissen of er in *kort na een reis naar Engeland*, in *onder de regeering van een wakkeren vorst*, in *tot aan zijn dood*, in *voor haar wederspannige mannen*, in *ten eeuwige dage*, om zoo maar voetstoots van een paar klein-octavo bladzijden eenige voorbeelden te kiezen, lappen van den versleten schoen, of werkelijk vleesch en bloed van het ligchaam onzer nederlandsche taal zijn afgesneden?

Wie zal beslissen? De patient zelf? Maar die is onbevoegd, of liever zij is lijdelijk en uit haren aard zeer lijdzaam. Wel nu, laat dan hen beslissen, die naauwkeurig met hare wording, hare ontwikkeling en haren tegenwoordigen toestand, met hare afkomst en geslacht bekend zijn. Hare levensgeschiedenis, in een helder tafereel voor oogen gesteld, zal den onbevooroordeelde, al is hij overigens niet in de geheimen der wetenschap ingewijd, in staat kunnen stellen om over de al of niet ge-

pastheid van een meer en meer veldwinnend afknottingsstelsel te oordeelen. Eene belangrijke onderafdeeling van zoodanige geschiedenis zou voorzeker de geschiedenis der vormen van ons Nederlandsch zijn. Gaarne zou ik in de volgende bladzijden daartoe eene bijdrage geleverd hebben, indien ik mij slechts bevoegdheid bewust was. Mijne opmerkingen en vragen mogen dienen, om eene degelijke behandeling uit te lokken van een onderwerp, dat zeker in zich zelf belangrijk genoeg is. Zoo zou de aanleiding, die ik anderen gaf om iets goeds te leveren, de ware maatstaf zijn om de waarde van mijn geschrijf te bepalen.

I.

Ik begin met de vraag: Wat beweegt toch onze redenaars en dichters om in hunne voordragt de vormletter *n*, 't zij kort en goed overal, of vrij willekeurig hier en daar, weg te laten? Is 't omdat het zuid-hollandsch spraakgebruik zulks wil, en men voor pedant mogt doorgaan, indien men in dezen zich den Overijsselaar, Gelderschman of Groninger ter navolging koos? *Kipp*es, *hoej*e, *meisies* en *kopp*ies, met *menouwers*, zijn ook pluraalvormen van het Zuid-Hollandsch. Waarom dan ook deze niet gebruikt? Is de hoog-duitsche uitspraak van de *n* zoo verwerpelijk, of klinkt die *n* zoo hard? stoot zij? — Maar wat klinkt harder: *manne*, met eenen noodzakelijken en doorgaans nog versterkten nadruk op die doffe *e*, dan wel *mann*en, met eene zachte uitvloeijing en bijna doorgaande versmelting in het volgende woord? — Wat stoot meer: *God te verheerlijk*e, *die ook den heiden*e *de bekeering ten lev*e *geeft*, en *Landgenoot*e*! wij will*e *onz*e *vader*e *navolg*e, waarbij men genoodzaakt is bij iedere doffe *e* af te breken, om de volgende mondstelling te kunnen vor-

men, dan wel dat zelfde uit te spreken of met eene zachte aanstipping van de in volgende letters wegvloeijende *n*, of met een iet of wat langer verwijl bij den uitgang, zoo zeer bevorderlijk aan den waren nadruk en de liefelijke modulatie bij het spreken?

Dat de meervoudsvorm, waar het op duidelijkheid aankomt, niet onverschillig is, zal men gereedelijk erkennen; eveneens dat vele talen dien vorm vrij wat sterker hebben dan de germaansche; ook dat in talen als de fransche, waar de vormletter bij het substantivum in de uitspraak onderdrukt wordt, de meervoudsvorm bij de overige deelen van den zin des te duidelijker uitkomt. — Die *meervouds-n* is toch wel niet op gelijke lijn te plaatsen met de *sch* of de *ij* in *menschelijk*, waar de te regt verworpen regel „spreek uit zoo als gij schrijft" tot het fraaije *men*sch*elijk* heeft gevoerd. Indien redenaars uitspreken: *al*le *de men*sch*elijke plage zijn niet te vergelijk*e *bij de kwellinge van het onuitblus*sch*elijk vuur*, zoo wordt dezen te regt voorgehouden, dat zij zich vergissen in de uitspraak van de *sch* en de *ij;* met minder regt, dat de schoolmeester de schuld draagt van deze taalverbastering; maar dat zij de *n* inslikken, wordt hun niet ten kwade geduid, ja ook al eens als eene liefelijkheid toegerekend. De *sch*, de *ng*, de *ij* zijn *gebrekkige* letterteekens, en de uitspraak kan ligt zich wijzigen naar het teeken; maar hoe men aan die *overbodige n* in onze schrijftaal mag gekomen zijn? Hoe zou toch wel Maerlant gelezen hebben:

Kerstenman wat 's di gesciet!
Slaepstu, hoe! ne dienstu niet
Jhesum Christum, dinen Here?
Peinst! doghede hi door di verdriet,
Doe hi hem vangen ende crucen liet,
In 't herte steken metten spere?

Dit laatste vers mogelijk wel: in 't her*te* ste*ke* met*te*

sp*ere*? Of zou ook daartegen pleiten de schrijfwijze der dialectische vormen *di, slaepstu*, *dienstu*, *dinen* enz.? — Hoe kwistig zijn velen onzer redenaars en schrijvers met het min bepalend lidwoord! Hoe geven velen daaraan dan nog wel de uitspraak van het telwoord! Hoe doen velen onzer zangers, bij overigens min liefelijke uitspraak als van *engelen*, *men*sch*elijk*, *gan*sch*e* enz. hun *dé* (meer bepalend lidwoord) hooren! En ...... hoe angstvallig vermijden zij de *n!* Men vergelijke hierin de uitspraak der Duitschers, aan wier veelvuldig, ja zorgvuldig uitgesproken *n-vorm* men zich niet stoot. Hoe zou b. v. een koor van Duitschers, hoe een van Hollanders het met de *n*'s maken in Mendelssohns Oratorium Elias bij de woorden: *Und thue Barmherzigkeit an vielen Tausenden*, of met het: *Denn er hat seinen Englen befohlen über dir*, *dass sie dich behüten auf allen deinen Wegen*, *dass sie dich auf den Händen tragen*, *und du deinen Fuss nicht an einen Stein stossest?*

De Duitscher slikt hier geene enkele *n* in; de Hollander moet bij het spreken of lezen van het Hoogduitsch noodzakelijk zich van deze slofheid onthouden; waarom of hij toch niet in zijne eigene moedertaal zulks kan? Heije gaf van het genoemde Oratorium, gelijk van verscheidene andere, eene *metrische navolging*, die misschien niet veel door onze zangers gebruikt zal worden, hoe vloeijend zij is; maar zeer zeker zal haar phonetisch schoon niet verhoogd worden door het gedwongen sluiten in de stomme *e*, op al die plaatsen waar de *n* de natuurlijke sluitletter is. Of Heije, wanneer hij eenigszins vrijer over de vormen van de 15ᵉ en 14ᵉ eeuw had kunnen beschikken, niet nog welluidender had geschreven?

Onze redenaars, dichters en zangers zijn er nog niet toe gekomen, om de uitspraak des dagelijkschen levens in: *de goeje motten-et mitte kwaje misgelde*, over te nemen.

Dat *goeje* en *kwaje* zouden zij als eene slordige uitspraak verwerpen, ofschoon het reeds zeer oud is. Zij ontzeggen dus *slordigheid* haren invloed op de taal, en toch heeft deze dame zich bij de ontwikkeling der talen niet weinig doen gelden, dat zeker wel niet anders kon, waar zij haren zetel in het *volkskarakter* had gevestigd: de taal is de trouwe spiegel van het karakter des volks. Het zuiver uitspreken der vormletters riekt, volgens sommigen, naar pedanterie. Is dit zoo, dan zijn ongetwijfeld de Duitschers zeer pedant. Maar onze geldersche en zeeuwsche, onze friesche en groningsche broeders zullen de zuid-hollandsche uitspraak welligt als tamelijk slordig beschouwen. Blijven de laatsten nu beweren, dat zij het regt van voorschrift hebben, dat hunne uitspraak in allen deele de ware is, dat hun kleed de fraaiste snede heeft, zoo mogen zij toezien of er ook scheuren in hunnen rok gevallen zijn. Op zich zelven zijn die reeds niet zeer fraai; hoe veel meer moeten zij ontsieren, wanneer de zelfverheffing er door komt kijken!

Zooveel over eenen vorm, wiens afslijting zich alleen in de gesproken taal openbaart, terwijl de schrijftaal dien in vroeger niet gekende algemeenheid toepast, ja in sommige gevallen geheel ten onregte aanwendt; men neme *penne*n*schacht*, *paarde*n*kop*, enz. *Judas*, *die een was van de twaalv*en, *ten twaalf u*ren, enz. Misschien zal dit echter weldra anders worden, en zullen onze schrijvers zich eenmaal ook hierin de gesproken taal ten voorbeeld stellen?

II.

Gelijk bekend is, heeft Bilderdijk 1) eene andere dan de tot op zijnen tijd gebruikelijke verdeeling der naam-

1) Zie Spraakl. p. 91 en 93.

vallen voorgeslagen. Hij wilde het zestal tot een vijftal terugbrengen, en daartoe behoorde de *casus emphaticus* (nadrukkelijke naamval). Sedert is men verder gegaan: een *viertal* kon volstaan. Een *drietal*, zoo als in de engelsche spraakkunsten? Daartoe is men nog niet kunnen geraken, daartoe zijn onze vormen nog niet genoeg versleten. — Is naamval de *concrete vorm* des woords ter aanduiding van zekere betrekkingen in den zin, of, zoo als Bilderdijk bepaalde, „de *uitdrukking* van de onderwerping aan eene beheersching," dan is het getal onzer naamvallen zeker tot een minder cijfer dan *vijf* of *vier* terug te brengen. Is naamval die betrekking zelve, 't zij zij in concreten of in analytischen vorm wordt uitgedrukt, zoo vermeerdert het getal naamvallen verre boven de *vijf*. Behalve den vocativus en ablativus ware er nog wel een instrumentalis en een locativus te onderscheiden. In: *op deze plek, Mijnheer, werd Willem van Oranje door Balthasar Gerards met een pistool doorschoten*, wordt eigenlijk geene enkele betrekking door concreten vorm aangeduid; in het Gothisch en gedeeltelijk nog in het Oud-Duitsch, zou hier een nominativus, een accusativus, een vocativus, een locativus en een instrumentalis in vorm erkenbaar zijn geweest. En wilde men hier de uitspraak van den grooten taalkenner W. von Humboldt 1) laten gelden: „wat in eene taal eene grammatische betrekking karakteristiek (zoodat het in hetzelfde geval altijd wederkeert) aanduidt, is voor die taal *grammatische vorm*," zoo zouden werkelijk onze naamvallen met eenige te vermeerderen zijn. Dit zou mogelijk leiden tot een beter begrip onzer analytische vormen, dat weder magtig bij zoude dragen tot eene helderder opvatting van het algemeene taalbegrip. Men is nu echter eenmaal gewoon, naamval als den concreten vorm

1) Aangehaald bij Heyse, ausführl. Lehrb. d. deuts. Spr. I p. 136.

te definiëren en dit is zeer goed te verdedigen. Doch doet men dit, dan behoort men zijne bepaling ook streng vast te houden. Wij gelooven, dat zulks niet altijd in onze spraakkunsten gedaan wordt. Als b. v. Dr. Brill in zijne Spraakleer p. 367 van de *vormen der naamvallen* spreekt, dan is hij in weerspraak met de definitie p. 227 gegeven, alwaar de naamvallen *vormen* genoemd worden. En toch zou men niet kwaad doen met in onze spraakkunsten over de *vormen der naamvallen* te spreken, wanneer men daardoor slechts verstond het onderscheid, dat te maken is tusschen *concreten* en *analytischen* vorm. Bij de gewone behandeling der naamvallen is men spoedig ten einde, doch zoo blijft dan ook menig vraagstuk, vooral bij vergelijking met andere talen, onopgelost, en de leerling dringt door het geschrevene zelden door tot het ware begrip van casus. Dit verslimmert en wordt verwarring van begrip, wanneer hij in zijne fransche of hoogd. spraakk. b. v. vindt: gen. *des vaders* of *van den vader*, dat. *den vader* of *aan den vader* enz. Wat hij hier als gen. of dat. leert kennen, wordt hem elders als accusativ. verklaard. Ten slotte heeft hij er uit geleerd dat onze praepositiën alle den accusativus regeren, en dat is regt gemakkelijk. Ter vertaling in of uit het Hoogduitsch, Fransch of Engelsch zijn hem zekere kunstgrepen bijgebragt, die hem niet ligt verlegen laten. Hij leert Latijn en stuit weêr op dezelfde zwarigheden, doch wat nood? Nieuwe kunstmiddeltjes zijn aan te wenden, en hij is geholpen. Doch in dit alles kon immers vrij wat doelmatiger voorzien worden? Het zou slechts noodig zijn, dat men hem het begrip van concrete en analytische vormen bijbragt, dat men hem gaande weg opmerkzaam maakte op het verschil in vorm tusschen: *van den vader*, en *des vaders*, enz. tusschen: *meer geduldig* en *geduldiger*, enz., tusschen: *ik zal hebben* en *j'aurai*, tusschen: *puntsgewijze* en *bij wijze van een punt* enz. enz. Bij het behandelen

der naamvallen zou dit onderscheid het eerst voorkomen en zoo zou men hier zijn onderwijs over dit punt moeten beginnen en niet moeten verzuimen, daarbij de vergelijking met andere talen op te nemen. Zoo zou men dan ook opmerkzaam kunnen maken op het verschil van ons tegenwoordig met ons vroeger spraakgebruik; zoo zou men het oor des leerlings gewennen aan vormen, die men hem thans als verouderd of pedant doet kennen; zoo zou hij de meerdere welluidendheid der oudere vormen op prijs leeren stellen, althans verleeren den neus er tegen op te trekken; zoo zou mogelijk de weg gebaand worden om weder menige fijne onderscheiding in onze taal te zien herleven, niet meer te onderscheiden door hem die de kracht der vormen niet vat, verloren gegaan omdat men eene gewaande stijfheid wilde vermijden; bij onze naburen beter dan bij ons bewaard gebleven, omdat zij een beter begrip schijnen te hebben van betamelijkheid in de taal des dagelijkschen levens, omdat zij zich niet schamen te spreken zoo als zij lezen, te lezen zoo als men spreekt; omdat dus de wisselwerking van spreken en lezen zijne schrijftaal en gesproken taal in behoorlijk verband heeft gehouden. Doch genoeg hiervan.

III.

Wij noemden zoo even den *casus emphaticus* van Bilderdijk, en wenschen hier over dezen vorm iets in het midden te brengen. Of B. het wel gemeend zou hebben, den *nadruk* (emphasis) te brengen tot de betrekkingen in den zin, of tot „de uitdrukking van de onderwerping aan eene beheersching?" De emphasis, al werd zij ook in onze gesproken taal anders dan door *geluidsgebaar*, in onze geschrevene taal anders dan door accent of letterdruk aangeduid, is toch iets geheel anders dan de betrekkingen

van het *waar* of *waarheen* of *waarvan*, in onze naamvallen in concreto uitgedrukt? Moest dan al de *n*, zoowel in het vroeger Nederduitsch, als in het Vlaamsch in nominativo voorkomende, den nadruk ondersteunen, zoo werd daardoor toch nog geen naamval gevormd. Hoogstens zou de casus rectus in twee vormen, in gewonen en in nadrukkelijken vorm, voorkomen; afzonderlijke naamvallen zouden deze onderdeelen echter niet kunnen heeten; en altijd zou de vraag blijven: hoe komt het dat de casus obliqui dezen nadruksvorm niet vertoonen?

Mijns erachtens zouden er drie verklaringen van deze *n mogelijk* zijn.

1°. Zou zij kunnen gediend hebben als vormletter ter aanduiding van het geslacht, gelijk de hoogduitsche vorm van het artikel *der*, *die*, *das;* doch te regt doet zich dan de vraag op: van waar is het, dat er niet meer eenparigheid ten dezen gevonden wordt bij overigens naauwkeurige schrijvers? Zoo zal men in den Bijbel van Deux aes 1), waarin het niet aan systeem ten aanzien der vormletters ontbreekt, vinden:

Als den *Hemel drye Jaren eñ ses Maenden gesloten was* (Luc. IV: 25). en *Eñ als* de *duyvel alle versoeckinge voleynt hadde* (vs. 13). voorts *Ende het geschiedde* ...., *dat* de *Hemel geopent wert* (Luc. III: 21), waar de Statenvertaling 2) heeft: *den hemel geopent wiert.*

Zoo bij Bor, ed. 1679: *want* den *Edeldom der Nederlanden haer so wel hadden gequeten in de oorlogen* (*die* de *voorsz. Keyser Kaerl*, *en ook na hem* synen *sone* den *Koning van Spangien gevoert hebben*, etc; of ook *Deze oratie gedaen zynde*, *nam* den *Keyser selve 't woord*, enz.

Bij Heemskerk, Bat. Arc. ed. 1751: Den *hals was*

1) Editie 1571.

2) Kwarto uitgave bij Th. Jacobsz en Fred. Stam, 1644.

poeselig wit, enz. Den *boezem was met een nette neusdoek losjes om den hals toegedekt;* en elders: De *paus laat hem, zelfs by Keysers en Koningen, de voeten kussen.* Ook: *Aan 's menschen lichaam wierden gekust* de *mondt, de wangen*, enz. Elders weder: *Gy weet* ..... *dat* den *Hollantschen naam in onse eeuw door de zeevaart beroemt geworden is*, en: *In dit nieuw Batavia* ..... *heeft zijn verblijf* den *opperbevelhebber der Nederlantsche saaken over gantsch Indiën.*

In eene vertaling van Th. à Kempis, navolging Christi, 1645: *een nederigen Bouman, die Godt dient, is beter als een hoovaerdigh wijs man*, enz. *Een suyveren*, *eenvoudigen ende standvastigen geest en beswyckt in vele wercke niet.*

Bij Sweers: Den *hollen balk raakt eens te land.*

Bij welke voorbeelden nog vele te voegen waren, ten bewijze, dat onze oude schrijvers verre van de eenparigheid in het gebruik der bedoelde *n* waren; zonder dat men nog behoeft aan te nemen, dat slordigheid hiervan de oorzaak was. Is het dus waar, dat de *n* eens gediend hebbe ter aanduiding van het mannelijk, dan moet men zich dit gebruik reeds in de 16^e^ eeuw niet meer bewust zijn geweest.

2°. Zou zij gediend kunnen hebben als welluidendheidsletter en vergeleken kunnen worden met de *n* bij het engelsche lidwoord *an.* In dit geval echter moet kunnen aangetoond worden, dat zij steeds voor dezelfde soort van letters voorkomt. En al is het ook, dat de eenparigheid bij verschillende schrijvers onderling gemist wordt: bij denzelfden schrijver kan men verwachten eenig systeem te ontmoeten. Dit te onderzoeken ligt buiten ons bestek. Doch ook zonder zoodanig onderzoek, en bloot afgaande op de ervaring, die ons het dagelijksch spraakgebruik geeft, kunnen wij gevoegelijk aannemen, dat de welluidendheid niet zonder invloed geweest is op het al of niet gebruiken van de *n* bij den nominativus. Doch zoo wordt

het gebruik van deze *n* eene eenigszins onverschillige zaak. Wij meenen dit als het derde *mogelijke* geval te moeten stellen, en wij zeggen:

3°. Zou de nominative *n* tot de onverschillige zaken kunnen gebragt worden. Doch deze stelling is zoo geheel tegen ons tegenwoordig schrijfgebruik, dat hij, die haar wilde doorvoeren, zich zwaar zou vergrijpen aan de taalwetten; want immers, het is van het hoogste belang, den nominativus goed te kunnen onderscheiden van den accusativus? — Niet zóó hebben er onze oudere schrijvers over gedacht. En hadden zij het daarin zoo geheel mis? Of zijn werkelijk de acc. en de nom. in vorm op goede gronden met elkander te verwisselen? Wij willen hier niet letten op de logische verwantschap, die tusschen beide naamvallen bestaat, en waardoor zij zelfs in den activen en passiven zin elkander vervangen. Wij bepalen ons bij den vorm. En dan verdient het reeds opmerking, dat deze bij ons alleen in het masc. sing. onderscheiden is, terwijl in de andere gevallen geen verschil bestaat. Hetzelfde heeft plaats in het Hoogduitsch, en in andere talen. In het Fransch en Engelsch wordt het verschil tusschen den nom. en acc. zelfs niet in het masc. sing. aangegeven. In opschriften, in de taal des dagelijkschen levens hoort men den nom. met den acc. verwisselen. Zoo: *het Huis* den *Arend*, den *Wildeman*, den *Haag*, den *Briel*, den *Bult*, *daar komt* den *aap eerst uit dè mouw; 't is sul*ken *goe*ijen *heer* (Spectator) enz. In het Zwabisch zegt men: *me streift* der *Schweiss am Ermel ab* (men veegt het zweet aan den mouw af); *wer im Friede* der *Tag erlebt*, *dank Gott* enz. (wie in vrede den dag beleeft, danke God), waar de nom. *der* voor den acc. *den* staat. Omgekeerd wordt in het nederd. dialect de acc. voor den nom. gebruikt, gelijk bij ons, ten minste als praedicaat en wanneer het subst. met het art. *ein* verbonden of zonder art. staat,

ook als subject b. v.: *Junge! du bist doch einen rechten* (in plaats van: *ein rechter*) *Müssiggänger!* (Jonge! je bent toch een regte leêglooper). Bedrieg ik mij niet, dan heeft hier het Noord. Brab. dialect: *ge zijt toch enne regte leeglooper. Bei N. N. ist frisschen* (frisscher) *Herring und guten* (guter) *Schweizerkäse zu haben.* 1)

Het komt ons voor, dat werkelijk het gebruik van de *n* in den nom. masc. in zoo verre tot de onverschillige zaken behoort, dat waar de welluidendheid zich krachtig gelden deed, haar op dit punt iets kon worden toegegeven. Eene andere vraag is het of, nu eenmaal eene gewenschte eenparigheid in dezen bestaat, het raadzaam zoude zijn, deze in de waagschaal te brengen? Allerminst zou zulks het geval zijn, wanneer daaruit een strijd geboren werd, zoo als eenmaal in België over dit stuk gevoerd werd, en waarbij onze *g-* en *ch-* strijd slechts eene onnoozele schermutseling is.

IV.

Men hoort ons Nederlandsch wel eens een' zekeren voorrang toekennen boven het Hoogduitsch wegens de bewegelijkheid zijner vormen; vooral geschiedt zulks, wanneer opmerkzaam gemaakt wordt op het verwisselen van den adnominalen genitivus met den overeenkomstigen analytischen vorm, als in: *het geduld des vaders* en *het geduld van den vader*, waarbij men dan niet verzuimt te doen uitkomen hoe het Hoogduitsch deze verwisseling mist, en men daar steeds den genitivus moet gebruiken. Wij hebben hier weinig regt tot roemen; want waar de Duitscher éénen analytischen vorm niet heeft opgenomen, omdat hij met zijn begrip van juistheid niet overeenkwam; hebben wij bijna

1) Zie Heyse o. c. II. p. 90.

al onze concrete vormen afgegeven, om er analytische voor in de plaats te stellen. Zoo missen wij bijna overal dat schoone gebruik van den genitivus als geregeerd wordende, zoo als het heet, door verschillende verba en adjectiva, om van de praeposities niet te gewagen. Wij hebben hier wezenlijke verliezen geleden. Terwijl wij toch, na het ontstaan van den analytischen vorm, den concreten langzamerhand lieten varen, hebben de Duitschers beide vormen naast elkander plaats doen behouden. Wij schromen meer en meer van concrete vormen gebruik te maken, om toch vooral niet te deftig te zijn; en eene natie, die de vreemdeling hare deftigheid als ondeugd aanrekent, wordt om der losheid wille mat in hare taal.

Wij willen hier eenen blik slaan op het gebruik van den genitivus in het Hoogduitsch en daarmede vergelijken het spraakgebruik onzer vroegere schrijvers, of ook uitdrukkingen, die nog leven in de volkstaal. De genitivus, in zijne zinnelijke beteekenis de *vanwaar-casus*, komt veelvuldig voor ter aanduiding van tijd en plaats, dus ter vervanging van den locativus in zoogenaamde bijwoordelijke uitdrukkingen. Wij gebruiken nog *regts*, *links*, *allerwege*, *eens*, *'s avonds*, *'s morgens*, *'s middags*, *'s maandags*, *'s jaars*, *daags* (*tweemaal* daags *een poeder*), *noenen daghes* (bij Walewein); doch wij missen de in het Hoogd. nog levende vormen: *rechter Hand*, *linker Hand*, *gerades Weges*, *hiesiges Ortes*, *anfangs*, enz., waarnevens dan ook de analytische vormen: *zur rechten* (Hand), *zur linken* (Hand), *am hiesigen Orte*, enz. bestaan.

Als genitivus absolutus gebruiken wij nog: *onverrigter zake*, *mijns bedunkens*, *voetstoots*, *willens en wetens*, doch: *ich ermahnte ihn* all*es* *Ernst*es, *er folgte mir stehen*den *Fuss*es, *was einer trunken*er *Weise sündigt*, *dass muss er nüchtern büssen*, *der Ruhm ist nicht leichten* *Kauf*es *zu haben*, laat zich bij ons niet anders dan in analytischen vorm overbrengen.

In de adverbia: *geenszins*, *voorshands*, *spoorslags*, *straks*, *deels*, *eenigermate*, *steeds*, *slechts*, *anders*, *fluks*, *trapswijze*, *heelshuids*, *elders*, enz. is de genitivus schoon en krachtig bewaard gebleven, en het zal gedurig blijken, dat dit *doorgaans* (een ander voorbeeld) het geval is, waar deze casus min of meer onbewust gebruikt wordt. *Stormsweer*, *driedraads*, *twee-els* zijn weder voorbeelden hiervan.

Op dezelfde wijze zien wij de zoogenaamde stoffelijke bijvoeg. naamw., door Bilderdijk reeds tot de genitiven teruggebragt, zich nog tamelijk goed staande houden: *Al draagt een aap een' gouden ring*, *'t is niettemin een leelijk ding*. Al wil ook het spraakgebruik hier en daar *een laken*sche *broek*, dat eigenlijk iets anders is dan een *laken broek;* men vergelijke *een zondagsche broek*, *een turksche broek*, waarbij hoedanigheden van de broek worden aangeduid; met *laken broek* is analoog: *mansbroek*, *vrouwenbroek*, waar *mans* en *vrouwen* genitivi zijn. Zoo vrij als vroeger bewegen wij ons echter niet in het gebruik van den stoffelijken genitivus. In den Walewein heet het o. a.

Walewein sach binnen der sale
Tortijtsen staen up candelare
*Die alle gader gou*dijn *waren.*

Met den stoffelijken genitivus is verwant de genitivus, ter aanduiding der hoedanigheid, b. v. in: *de God der liefde*. Hier gebruikt de Duitscher gedurig den concreten vorm, terwijl wij dien bijna geheel missen; zoo zegt men in het Hoogd.: *ein Mann hoh*es (n) *Muth*es, *gros*sen *Geistes*, *ein Kind bös*er *Art*.

Het meest komt dit gemis als een gebrek uit in den predicativen genitivus. *Wir sind ein*es *Herz*ens, *ein*es *Sinn*es; *ich bin* der *Meinung*, des *Glaubens*, der *Hoffnung; gut*er *Hoffnung*, *üb*ler *Laune sein*. *Selig sind die rein*es *Herz*ens *sind*. *Der Mensch ist göttlich*er *Natur*. *Sieht man am Hause doch*

deutlich, *wess Sinnes der Herr sei.* In al deze voorbeelden laat het Hoogd. naast den concreten, den analytischen vorm toe. Wij hadden vroeger dezen gen. in uitdrukkingen als: *ick ben Pauli*, *ende ick Apollo ende ick Christi* (1 Cor. I: 12); doch daarvoor heeft het nieuwere spraakgebruik: *ik ben* van *Paulus*, enz. Zijn ook uitdrukkingen als: *hij is Luthersch*, *Roomsch*, *hij werd duivelsch*, daarmede oorspronkelijk één geweest? — In den gemeenzamen stijl leeft deze vorm nog altijd bij ons in: *hij is goeds moeds*, *ik ben meenens*, *ik ben zins* (thans reeds verbasterd *van zins*), *hij is willens*, *dat is buitentijds*.

Zoo vertoonen ook onze zamengestelde substantiven den eigenlijken genitivus, en hier hebben wij eene fijne onderscheiding behouden, die alleen door den vorm is aan te geven. Voorb. *een gelukskind* en *een kind des geluks*, *een verstandsman* en *een man van verstand*, *een fortuinskind*, *een kind des fortuins* en *een man van fortuin* (*een gefortuneerd jong mensch* heb ik wel eens gehoord).

Eene andere beteekenis van den gen., die van *oorsprong*, *afstamming* of *ontstaan*, geeft ons bij vergelijking met het Hoogduitsch en ons ouder taalgebruik weder reden om het verwaarloozen onzer vormen te bejammeren. Wij zeggen nog zeer goed: *de kinderen dezer vrouw*, *Gods zoon*, *Jezus' lijden;* niet zoo ligt: *de nakomelingen Abrahams*, *de zone Gods*. Verdwenen is: *het lijden Jesu;* zoodat dan ook de aanhef van Mattheus' Evangelie, die in de vroegere drukken van onzen Statenbijbel nog luidt: *het boek des geslachtes Jesu Christi*, *des soons Davids*, *des soons Abrahams*, enz. in de nieuwere uitgaven wordt: *het boek van Jezus Christus*, *den zoon van David*, *den zoon van Abraham*, enz. Vroeger schreven wij nog: *spreeckt niet voor* des sotten *ooren* (Spr. XXIII: 9, Bijb. 1571); *gaet niet op* der weesen *akker* (Spr. XXIII: 10, ib.) *Ende baden hem*, *dat sy alleenlick* zijn cleedts zoom *raken mochten*

(Matth. XIV: 36, ib.) *Om* des menschen Soons *wille* (Luk. VI: 22, ib.)

Doch het meest blijkt ons gemis, wanneer wij dezen genitivus in ander spraakgebruik zien aanwenden bij werkwoorden, als *genieten*, *gedenken*, *vermelden*, *vergeten*, *leven*, *sterven*, *zich verheugen*, *zich schamen*, *zich ontfermen*, *spotten*, *lagchen*, *beschuldigen*, enz. of bij adject., als: *moede*, *zat*, *gedachtig*, *vol*, enz. In het Hoogd. is onderscheid tusschen: des Lebens *geniessen* (het leven als bron des genots), en: das Leben *geniessen* (het leven als object of wel als substraat van het genot). Wij hebben hier alleen: *het leven genieten*, terwijl wij voor het eerste nog slechts de analoge, analytische uitdrukking bezitten: *hij heeft genot van zijn leven; des Freundes gedenken*, *erwähnen*, *vergessen*, enz. wordt bij ons analytisch uitgedrukt. *Der Hoffnung*, *des Glaubens leben; jâ soll man alleine niht des brôtes leben*, *joch soll man des Gotes Wortes leben*, (Oud-Hoogd.) wordt bij ons: *men moet immers niet alleen van (bij) brood leven* enz. *Hungers sterben* wordt *van honger sterven*, enz. enz. Alleen *schamen* en *ontfermen* wij ons nog *zijner* of *uwer*, hoezeer Bilderdijk dit veroordeelde (zie Spraakl. p. 293, e. v.); *des hoeft hij zich zoo luttel te schamen* (Vondel); *want ick en schame mij* des Euangeliums *Christi niet;* Rom. I: 16. (Statenb.) Eene uitgave des N. T. (Gron. 1842) heeft: *ik schaam mij* over het Evangelium *van Christus niet; zoo berouwt mij* deezes arbeids *niet* (Hooft); *dat ik 's my weinigh kreune* (ib.); wij zijn *des levens zat*, *zijns gebeuzels moede*, *zijner gedachtig*, *vol vuurs* (Hooft), *vol aller kostelicken lieflicken Rijckdom*, (Spr. XXIV: 4. Bijb. 1571); *de paarden* der orde bijster zijnde, (Hooft). *Gedenckt* des *sabbathdaegs*, *dat gy dien heyliget* (Ex. XX: 8) is in de nieuwere uitgaven der Statenvertaling reeds *gedenkt den S.* enz., een vorm, dien het Hoogd. evenzeer toelaat. *Verghete ick uwer Jerusalem: so worde mijn*er

rechter handt vergheten (Ps. CXXXVII: 5) in den Bijbel van 1571, is in de Statenvertaling: *indien ick u vergete, o Jerusalem, so vergetet mijne rechter-hant (haer selfs). Heere gedencket* der *kinderen Edom aen den daghe Jerusalem* (ald. vs. 7) in den B. van 1571 luidt in den Statb.: *Heere gedenckt* aen de *kinderen Edoms aen den dach Jerusalems*, waarbij uitkomt hoe het gebruik des concreten vorms der duidelijkheid kan bevorderlijk zijn. *Verheucht u* des *vals uwes vijandts niet, ende u herte en zij niet vrolick over sijn ongheluck*, (Spr. XXIV: 17, Bijb. 1571) waarin de afwisseling van vorm schoon is. *Beroemt u niet* dies daechs *die morghen koempt*, (Spr. XXVII: 1, B. 1571); *der Rechten vergeten* (Spr. XXXI: 5, B. 1571). *Dat sy drincken ende harer ellende vergheten, ende haers onghelucks niet meer en gedencken*, (Spr. XXXI: 7, B. 1571). *En laet u niet ghelusten sijner smaecklicke spijsen*, (Spr. XXIII: 3, Statenb. 1644), waar de Bijb. 1571 heeft: *En wenscht u sijner spijze niet.*

De zoogenaamde separative en privative beteekenis, welke de gen. heeft in hoogd. uitdrukkingen als: *einen* des *Landes verweisen, einen seines Eigenthums berauben, sich einer Sache enthalten*, enz. of met adj.: *einer Sache los, verlustig, benöthigt* enz. komt bij ons steeds in analytischen vorm, dus niet als gen. voor b. v. *iemand van zijn goed berooven, zich van eene zaak onthouden;* toch zegt men: *zich eens dings ontdoen*, en heeft nog de Statenvertaling: *waerom soude ick oock uwer beyder berooft worden op eenen dach?* (Gen. XXVII: 45); doch ook weder: *om haer van hare besittinghe te berooven*, (Ezech. XLVI: 18); juist deze afwisseling is gewenscht. Zoo ook in den Walewein:

Hine rovetse alle van den live

tegenover menigen concreten vorm.

Vrient ic sal u hulpen wale,

wildi na minen wille werken,
ende afgaen uwer kerken,
der kerken ende der *kerken raet* enz.

Theophilus. (Zie De Jager, Taalk. Mag. II. p. 286.)

Bij *genezen* in de beteekenis van *verlossen:*

want soe eens scoens kints genas.

(Zie De Jager, o. c. IV. p. 362. e. v.)

In partitive beteekenis komt de gen. in het Oud-Hoogd. voor in uitdrukkingen als: *wand ich noch ein*er *salben han: ich will im mîn*es *brôt*es *geben; ein*es *brôt*es *brechen, ein*es *wazzer*s *trinken*, enz. In het tegenwoordig Hoogduitsch heeft zich deze gen. even als bij ons vrij algemeen opgelost. Echter weten de dichters er nog wel gebruik van te maken. Zoo:

Sorgsam brachte die Mutter des *klar*en *herrlich*en *Wein*es.

Göthe (aang. bij Heyse.)

Es schenkte der Böhme des *perlen*den *Weins.*

Schiller (ib.)

En dat hij niet tegen ons taaleigen strijdt, blijkt uit het boven reeds aangehaalde: *En wenscht u sij*ner *spijz*e *niet.* (Spr. XXIII: 3. B. 1571). Ook in:

Dese Mordret, dese quade keytijf,
Dede meer quaetheden in sijn lijf
Dan al sijns *geslachte* goeds *dede;*

Rom. van Lanc. B. II. vs. 5233 e. v.

Na de vraag: *Haben sie noch Federn, Papier?* is het antwoord: *ja, ich habe deren, dessen noch.* Voor het meervoud is ons antwoord op gelijke vraag: *ja, ik heb* er *nog.* Hier gaat het partitive verloren. En van daar, dat wij

voor het enkelvoud geen gepast antwoord bezitten. Ware het oude *des* bewaard gebleven, zoo konden wij hier antwoorden: *ja, ik heb* des *nog.* — Een iets vrijer gebruik van den partitiven gen. veroorlooft onze taal bij hoeveelheids- en telwoorden. *Eene der merkwaardigste gebeurtenissen; twee, eenige, velen mijner bekenden, een honderdtal dezer boeken,* doch niet *honderd dezer boeken; eene somme gelds*, maar niet *overvloed goeden wijns.* — Bij maatnamen is het gebruik bij ons wankelend. *Eene flesch wijn* of *wijns; maar eene flesch van den besten wijn; eene el lijnwaad,* maar *eene el van het fijnste lijnwaad,* enz. *Een uur gaans, loopens, rijdens*, enz. Dit wankelen behoorde tot het vrijer gebruik verheven te worden, want werkelijk is de acc. zoo goed als de gen. hier aan te wenden; beide vormen behooren dus naast elkander en naast den analytischen vorm te blijven bestaan, en vooral moest men er niet over twisten of de eene dan de andere de ware is.

Slaan wij eindelijk nog het oog op den gen. waar hij een bezit aanduidt. Wij bezitten nog, ook in de laatste uitgaven van den Statenbijbel: *mijne leer is niet de mijne* (beter in de oudere uitgaven: *mijne leer is mijne niet*), maar *die*ns (elders *desgenen*) *die mij gezonden heeft* (Joh. VII: 16). Nog zou men durven zeggen: *Wie*ns *is deze opmerking, dit boek?* Nog heeft zich staande gehouden: *geef den keizer wat* des *keiz*ers *is en Gode wat Go*ds *is.* Misschien kan men ook nog zeggen: *gij zijt* des *doo*ds, *doe wat* uws *amb*ts *is.* 1)

Doch genoeg om te doen zien, dat de gen. zich in vroegere dagen in een krachtiger bestaan verheugen kon,

1) Wie meer voorbeelden, uit onze ouden ontleend, verlangt bijeengebragt te zien, raadplege de *Lijst van Nederduitsche Werkwoorden, die oudtijds met den genitief verbonden werden*: door K. F. Stallaert. Antw. 1853.

dan thans; ja, dat hij blijkbaar ten grave daalt. Bijwoordelijke uitdrukkingen, spreekwoorden, de taal des volks is zijne laatste veste; doch daar leeft hij voor velen onbekend, verstijfd tot verstervens, miskend en onbemind. Zou hij werkelijk gedoemd zijn als slagtoffer der achteloosheid en onverschilligheid te bezwijken? Aan kracht, aan bewegelijkheid, aan ware schoonheid zal onze taal niet gewonnen hebben, wanneer eenmaal die oude broeder ons zijne diensten weigert. Niet al te ligtvaardig dus met hem omgesprongen! Eene nieuwe bijbelvertaling kan krachtig bijdragen tot zijn herleven; wanneer bevonden werd, dat hij gansch niet verwerpelijk is, waar het op duidelijkheid en frischheid aankomt en dat zijn gepast aanwenden minstens bij kan dragen tot wenschelijke afwisseling. En wil men zich hiervan overtuigen, men leze eens eenige hoofdstukken eener oude bijbelvertaling, b. v. die *van deux aes*, vergelijkender wijze met de oude drukken van den Statenbijbel en met dienzelfden in het kleed onzer nieuwere taal. Wij kunnen hier geene hoofdstukken laten afdrukken. Eene enkele proeve volsta; zij is bij het eerste opslaan gekozen. In den aanhef van den Brief aan de Romeinen vinden wij in onze uitgave van 1644:

vs. 1. *Paulus een dienstknecht* Jesu Christi, *een geroepenen Apostel, afghesondert tot het Euangelium* Godts:

vs. 4. *Die krachtelijck bewesen is te zijn de Sone* Godts:

vs. 7. *Allen die te Roomen zijt, gheliefde* Godts, *ende geroepene heylige, genade zij u ende vrede van Godt onsen Vader, ende den Heere Jesu Christo.*

In eene uitgave van het N. T., ingerigt overeenkomstig de thans meest gebruikelijke taal en spelling, te Groningen, bij J. B. Wolters, 1842, vindt men deze verzen dus:

vs. 1. *Paulus een dienstknecht* van Jezus Christus, *een geroepen Apostel, afgezonderd tot het Euangelium* van God.

vs. 4. *Die krachtiglijk bewezen is te zijn de Zoon* van God:
vs. 7. *Aan allen, die te Rome zijt, geliefden* van God (en) *geroepene heiligen! genade zij u en vrede van God, onzen Vader, en den Heer Jezus Christus!*

Wij zien niet in, dat de aangehaalde beide eerste verzen duidelijker of fraaijer worden door het verzaken van den gen., hetzij dan bij den latijnschen vorm *Jesu Christi.* In vers 7 waren door het oudere spraakgebruik de possessive gen., en de ablativus behoorlijk onderscheiden; de afwisseling van den concreten en analytischen vorm bevordert de welluidendheid: het geheel is kernachtiger en voor den deftigen stijl eigenaardig geschikt.

V.

Meer nog dan de genitivus heeft de dativus van zijne regten in ons tegenwoordig Nederlandsch verloren. En deze vormverzwakking doet der duidelijkheid en welluidendheid, der ware deftigheid misschien nog meer nadeel dan de vorige; ja menige naïve uitdrukking bij het volk nog in zwang gaat voor den dichter en redenaar langzamerhand verloren. Hebben wij bij onze vlugtige behandeling van den genitivus de praeposities daargelaten, bij den dativus willen wij eerst de praeposities in verband met den dativus beschouwen, om verder ook een' enkelen blik op de verba en adjectiva in verband tot dezen casus te slaan, en met den dativus absolutus te eindigen.

Mag de genitivus naar zijne zinnelijke beteekenis de casus van het *van waar* genoemd worden, de dativus is de casus van het *waar.* Het *waar in de ruimte* en het daarmede overeenkomende *wanneer in tijd* drukt de oorspronkelijke beteekenis van den dativus uit. Doch dit gebruik is in de nieuwere taal bijna verloren gegaan; alleen nog in vereeniging met de praeposities komt de dativus

als zoodanig veelvuldig voor in het Hoogduitsch, onder anderen waar hij in verband met het werkwoord of liever overeenkomstig den geheelen inhoud van den zin, in tegenoverstelling met den accusativus de beperking eener handeling binnen eene ruimte zoo eigenaardig en duidelijk aangeeft; b. v. *Der Vogel flog über* der *Stadt*, tegenover: *der Vogel flog über* die *Stadt.*

Nu vertoont ons Nederlandsch tot in de 18ᵉ eeuw vele sporen van de zoogenaamde *datiefregering* der praeposities, van welke wij tegenwoordig weinig of niets behouden hebben, dan alleen in bijwoordelijke of spreekwoordelijke uitdrukkingen. Wij zeggen nog: *ten huize zijns broeders, te gelegener tijd* (*ten gelegenen tijde* is of fout of zegt iets anders), *metter tijd* (voor *met der tijd;* bij Hooft: *met den tijd*), *totten einde* (*tot den einde*), *metterdaad* (voor *met der daad*), *ten overvloede*, *bij levenden lijve*, *uitermate* (voor *uit der mate*), *in allen gevalle*, *ter school*, *ten dage*, enz. enz. In de 14ᵉ en 15ᵉ eeuw was het gebruik van den dativus na praeposities als *van*, *met*, *bij*, *na*, *uit*, *op*, *in*, *voor*, *tot*, *binnen*, enz. ook met afwisseling van den acc. nog vrij algemeen in zwang. Voorbeelden zijn daarvan bij menigte aan te voeren. Bijna zou het overbodig mogen heeten, er hier in te voegen. Wij nemen Visschers Bijdragen tot de oude Letterkunde bij de hand, en spoedig staan ons uit de 15ᵈᵉ eeuw de volgende voorbeelden ten dienste:

Nu so willic sonder sparen
Godt van sijnder ghenade *dancken*,
Dat hy minen armen sin ende crancken,
Also heeft bestiert, *dat ic dit werc*,
Volbracht hebbe, *arm sondic clerc*,
Bij sijnder ghenade met mijnder pine,
Als ic best can na den latine.

Die knechten saten meest bij den bier

Die Castelleyn sat op 't blockhuys bij den vier,

Die knechten songen nu: help ons, Godt! uit onser noot.

Doe Hera ende Goslic quamen in 't lant. (acc.)
Sie traden soe vromelic op den strant,
Sie traden daer op mit groten hopen;

Allert Sipkis is in der kercke *gelopen,* (hier zou de acc. verwacht worden).

Sie sint weder nac der poerten *gekeert.*

Als ghy sult hoeren in desen *gedicht:*
Hij is nae sijnen werck *bericht.*

Nu wy 't eerst sien voer onsen oghen.

Jhesus ende Maria die willen ons benedyen,
Van desen uren tot allen tyden.

Het is ghebuert seer onlancx leden,
Dat die steden van Holland binnen der steden
Van Leyden versaemt waren...

Geeyndt in der see *Danico; sy scelen veel* in der cledinghe *ende* in der seeden van den Duutschen; *bescoren* in den necke; *doende* in den velden mitter lancen *ende* mit ijseren geschut; *vol* van weijden *ende* van grase, enz. enz. Voegen wij hier nog aan toe uit een vroeger tijdvak een voorbeeld, dat tevens spreekt voor de regering der praeposities in verband met het werkwoord:

Als er een staerf sette men mede
Eenen anderen in sijn stede.
(*Magusoy, dits ware sprake,*
Heet mense.) In deser ghelike sake
Vergaderden sy in elken jare,
Na den custe, enz.

Leven van St. Amand (in De Jagers Arch. IV. 148.)

Voor het gebruik van den dativus bij praeposities in de 16e eeuw willen wij ons van den zoogenaamden Bijbel van deux aes (Ed. 1571) bedienen. *Wanneer ghy sittet*

ende etet met eenen Heere, Spr. XXIII: 1; *geeft u herte* ter tucht (vs. 12), met der roeden (vs. 13); *Ghy slaet hen* met der roeden, *doch ghy verlosset sijne ziele* van der Hellen, (vs. 14) 1); *weest daechlicks* in der vreese *des Heeren* (vs. 17), op den weghe (vs. 19); *Weest niet* onder den Suypers *ende Slemmers* (vs. 20), *bij* den Wijne (vs. 30). *Wie* ten Godtloosen *spreeckt,* (Spr. XXIV: 24); *ende seyde tot* den Mensche (Luc. VI: 8); *hy bleef over nacht* in zijnen ghebede *tot Godt* (vs. 12); *een groote menichte des volcks van.....* Tyro ende Sydon aen der Zee (vs. 17). *Verblijdt u* in dien daghe (vs. 23). *Want* met der selfder Maten *daer ghy mede metet sal u lieden weder ghemeten worden.* (vs. 38[b]). In den Vijfthienden Jare *des Keyserdoms des Keysers Tiberij.... Philippus zijn broeder een Viervorst* in *Iturea ende* Trachonitischen lande (Luc. III: 1); *gheschiedde het woordt des Heeren* tot Joannem (acc.) den sone *Zacharie* in der Woestijne (vs. 2). *Ende hy quam* in alle het Lant (acc. in verband met het verbum), *ontrent den Jordaen,* (vs. 3); *ghelijk gheschreven is* in den boeck.... *De stemme desghenen die roept* in de Woestijne (acc. blijkbaar met eigenaardige opvatting van het verbum), (vs. 4); *alle boom... sal....* in het vyer (acc. in verband met het verbum) *gheworpen worden.* (vs. 9); *Ende de heylighe Gheest neder quam* in lichamelicker *gedaente,* (vs. 22). Niet juist vinden wij ook: *wiens wan* in zijne handt *is* (vs. 17) enz. enz.

In een later tijdvak vinden wij: van den vasten *geschreven* (Marnix), tot aen der aerden toe *behangen* (ib.), in schickelijcker vervoegingh *gebracht* (Spiegel), in den dingen (ib.), uyter naturen (ib.), zonder moeyten (ib.),

---

1) Hierbij deze karakteristieke aanteekening: „Anders: Geesselt ghi hem so en derf hem de Hencker niet gheesselen: want daer moet doch ghegeesselt zijn, doet het de Vader of de Moeder niet, so doet het de Hencker, daer en wordt niet anders wt: niemant en is hem oyt ontloopen: want het is Gods ghérichte.”

metten lichame (Coornhert), *sich afkeeren* van ware deuchde *ende* eere (ib.), in der zonden verderffenissen met schanden *springen* (ib.), met heuren gesinde (ib.), ten ingank *van herfstmaand* (Hooft), aan onzen volke (ib.), 't haaren vijfenzeeventighsten jaare (ib.), bij der hant (Vondel), in grooter lijden (Brandt), met luider stemme (ib.), in den viere (ib.), ter goeder luim (ib.), *keerden se* ter herberg (ib.), op den naeme (ib.), *men ging* ter disch (ib.), *liet hem* ten oostpoort *uit* (ib.), in velen *vermeerdert* (Voetius), in onsen Catechismo (ib.), in den Ouden Testamente (ib.), in ouden tijden (Bor.), in deser forme (ib).

Voorts in den Statenbijbel alleen in 1 Sam. 25: in mijnen name; van allen *dat hy heeft;* voor uwen ooren *spreken;* tegen mijnen heere; by den Heere; *goed* van verstande; in mijnen name; *so* by nachte *als* by dage; ten vollen; te dezen daghe; van het quade (tegenover *het quaet* in acc.); *dat hyse sich ter vrouwe* name, enz. enz.

Genoeg om te doen zien, dat onze praeposities geenszins zoo maar algemeen den accusativus regeren. Dat zij het schijnen te doen, is het gevolg van het verslijten onzer vormen.

Dat vele intransitive werkwoorden vroeger den dativus regeerden, is weder genoeg door voorbeelden aan te toonen. Wij laten dan ook hier slechts een en ander ter loops verzameld volgen:

si (*die joncfrouwen*) gheliken
den groenen houte *na mijn scouwen:*

Van der Feesten, (in De Jagers T. Mag. II. 291).

Noch so moghen geliken *wel*
Die minres (minnaers) *deser werelt fel*,
Enen man.

Barlaäm en Josaphat (in De Jager, o. c. IV. 22).

hi was den weesen *alse vader*
ende der weduwen troest algader.

Theophilus (in De Jager, o. c. II. p. 280).

den mannen *es aldus* gesciet.

Van der Feesten (in de Jager, o. c. II. p. 290).

Behaecht het u dannoch niet, dat ghy den Heere dient, *so verkiest u heden*, welcken *ghy* dienen *wilt*, den Gode (sic) die *uwe vaders* ghedient *hebben, op ghene zijde des waters: of* den Goden *der Amoriten, in welcker Landt ghy woont: daerentegen ick ende mijn huys, willen* den Heere dienen. Jos. XXIV: 15, Bijbel v. 1571.

De uitgave van den Statenbijbel (1644) heeft hier voor *den Gode: de Goden*, overigens dezelfde vormen voor de dativi. In eene uitgave van het Br. & buitenl. Bijbelgen. is de oude vorm dus hersteld: *kiest u heden, wien gy dienen zult: hetzij* den Goden, welken *uwe vaders..... gediend hebben, of* den Goden *der Amorieten. Dat het henen ga en* diene den Goden *dezer volken.* Deut. XXIX: 18 (B. 1571); *om te gaen* dienen den Goden *deser volcken* (Statenbijbel).

Nochtans hebt ghy my verlaten ende anderen Goden gedient Rigt. X: 13. (Statenbijbel), enz.

Ick wil aenbidden tot uwen Heilighen Tempel ende uwen Name *dancken, voor uwe goedertierenheyt ende trouwe:* Ps. CXXXVIII: 2, (Bijbel 1571). De Statenbijbel heeft: uwen Name loven. *Maer wy moeten* God *altijt dancken* 2 Thess. II: 13. (B. 1571); *maer wy zijn schuldigh altijdt* Gode *te dancken* (Statenbijbel).

Luystert uwen Vader *die u gegenereert heeft.* Spr. XXIII: 22. (Bijb. 1571) Hoort na uwen vader, *die u ghewonnen heeft*, (Statenbijbel).

Een ooghe die den vader bespottet, ende verachtet de Moeder,

haer te luysteren, enz. Spr. XXX: 17. (B. 1571) *ofte de gehoorsaemheyt der moeder veracht,* (Statenbijbel). *De inwooners des landts van Thema zijn* den vluchtigen *met zijn broot* bejegent. Jes. XXI: 14. (Statenbijbel). *Gelijck 't* den dwasen bejegent, Pred. II: 15. (Statenbijbel). *Dewijle het den Dwase gaet,* heeft de vertaling v. 1571. *Wy die* der sonde gestorven zijn, Rom. VI: 2 (Statenbijbel). *Dat ghy wel* der sonde doodt zyt, Rom. VI: 11. (Statenbijbel). *Ghy zijt oock* der Wet ghedoodet, Rom. V: 4. (Statenbijbel). *Welcke* overgeschoten *waren* den genen *die gegeten hadden*, Joh. VI: 13. (Statenbijbel). *'t Welck David dede wanneer* hem hongerde, *ende* den genen, *die met hem waren.* Luc. VI: 3, (Statenbijbel). *Welcke niet en zijn* geoorlooft *te eten dan alleen* den Priesteren, vs. 4, (Statenbijbel).

Met ghewelt ende cracht ghebiedt *hy* den onreynen *Gheesten,* Luc. IV: 36. (B. 1571) — *dat hy met macht ende kracht* den onreynen *geesten gebiedt,* (Statenbijbel).

Doe gheboodt *hy* den Scharen *neder te sitten op der Aerden* Matth. XV: 35. (B. 1571) — waar de Statenbijbel heeft: *de scharen.*

Doe verboodt *hy* zijnen *Discipulen,* Matth. XVI: 20. (B. 1571), sijne *Discipelen,* (Statenbijbel).

Also salt oock desen boosen geslachte wesen. (Matth. XII: 45b (B. 1571). *Alsoo sal het oock* met dit boos ghe-slachte zijn. (Statenbijbel).

Ende het behaechde Herodi, Matth. XV: 6. (B. 1571 en oudere uitgaven van den Statenbijbel); aan Herodes (latere uitgaven).

Paulus ende Silvanus, ende Timotheus: der Gemeynte *der Thessalonicensen,* 2 Thess. I: 1. (B. 1571); aen de Gemeynte (Statenbijbel).

....*ende* den ghenen *die gelooven sullen dese teeckenen* navolghen, Marc. XVI: 17 (B. 1571) *ende* den genen, *die gelooft sullen hebben, sullen dese teeckenen* volgen. (Staten-

bijbel) Doch de gevallen, in welke *volgen* den acc. regeert, zijn talrijker.

....*ende doe God* den Levieten halp, 1 Chron. XV: 26. (B. 1571) *door dien dat Godt* de Leviten hielp, (Statenbijbel).

Ende David gheboodt allen Oversten *Israëls, dat sy* synen Sone *Salomo* helpen *souden*, 1 Chron. XXII: 17. (B. 1571) *oock* geboodt *D.* allen Vorsten *Israëls, dat sy* sijnen sone *Salomo* helpen *zouden*, (Statenbijbel).

Ende de Kamerlingh antwoordde Philippo, Hand. VIII: 34. (B. 1571 en Statenbijbel).

Festus.... antwoordde Paulo, Hand. XXV: 9. (B. 1571 en Statenbijbel).

Maer O mensche, wie zijt ghy, die teghen *Godt* antwoordet: Rom. IX: 20. (B. 1571) *maer doch, o mensche, wie zijt ghy die* tegen *Godt* antwoordt? (Statenbijbel).

ten onwille eener mooghenheit, die der Persiaansche *geenszins waande te* wijken, (Hooft).

't ouwe snoer brack sticken (aan stuk), (Will. Meerman).

Dat de dativus bij de transitive werkwoorden ook aanmerkelijk verzwakt en dus in vorm naauwelijks meer kenbaar is, is met voorbeelden aan te toonen. Hooft schreef: derwelcker *alleene van rechts weghen* toebehoort. In de Maghet van Gend heet het: *dat ic* der werelt *niet* hele. Doch wij kunnen van dit punt gereedelijk afstappen.

De datiefregering der adjectiva is in ons tegenwoordig spraakgebruik door de verzwakking van den vorm bijna niet meer te onderscheiden van de accusatiefregering; terwijl zij vroeger veelvuldig uitkwam. Wij begrijpen, dat in: hij is dien man *gelijk, vreemd, genegen, dierbaar, welkom*, de zaak is den heer *aangenaam, heilzaam, nuttig, schadelijk* dativen moeten gezocht worden; aan den vorm kunnen wij ze echter niet meer erkennen. Anders was het ook hierin weer vroeger. Mogen enkele voorbeelden volstaan:

Oordeeldt ghy, oft het voor Godt (acc.) *recht sy, u lieden meer te hooren dan* Godt (acc.) Hand. IV: 19, waarnaast in margine: *Men moet* Gode *meer* gehoorsaem *zijn, dan* den Raet *der priesteren* (B. 1571).

die den Euangelio *onses Heeren Jesu Christi niet* ghehoorsaem *en zijn,* 2 Thess. I: 8. (B. 1571 en Statenbijbel.)

Want gelijck ghy uwe leden gestelt hebt om dienstbaar *te zijn* der *onreynigheyt*, Rom. VI: 19. (Statenbijbel.)

Het Coninckrijcke der Hemelen is ghelijck eenen Deessem, Matth. XIII: 33. gelijck eenen schatte, vs. 44, ghelijck eenen huysheere vs. 52. Doch ook: ghelijck een Mostaert zaet, eenen Coopman, een Nette, vs. 31, 45, 47. (B. 1571).

de heyligheydt is uwen huyse cierlick, Ps. XCIII: 5. (Statenbijbel).

Weest gelike anderen heeren (Melis Stoke). *dat hy* sulken gifte *niet* weerdig *was* (Bor). *ofze* der penne *en* den dagh waerdigh *zijn* (Vondel). *de paarden* der orde byster *zijnde* (Hooft). enz.

Nog komt de dativus bij de ouderen en in de taal des dagelijkschen levens veelvuldig voor in meer vrijen stand, en in die gevallen is hij vooral bevorderlijk aan de levendigheid en kernachtigheid van den zin. Zoo: *Ghy en hebt* den menschen *niet* gelogen, *maer* Gode. (Hand. V: 4). Hier is het gebruik bij ons weder vrij beperkt, althans wij kunnen niet zeggen gelijk Schiller: *Schweigt* dir *die Stimme des Propheten. Soll der Freund* mir *der Liebende sterben?* — In het dagelijksch leven zegt men: *doe* mij *dat niet meer; dat was* je *een leventje*, of *dat was* je me *een leventje; ik heb* je *van daag zoo iets gekuijerd; dese hadde* me *bij zijnen tijden de gantsche zee in*, (W. Meermans Bootsmanspraatje). *Es sind* Euch *gar trotzige Gesellen.* (Schiller) *Nur trinkt* mir *alle Neigen aus.* (Goethe).

VI.

Bedoel ik nu met al het aangevoerde het bewijs te leveren, dat wij overal, waar in het vroeger taalgebruik de concrete vorm voorkomt, dien weder behooren te herstellen? Zoo zoude ik veeleer bewezen hebben, dat ik al weinig begrip had van de ontwikkeling eener taal; ik zou dan, wat ik boven dwaasheid noemde, de taal moeten willen teruggedrongen zien tot een vroeger tijdperk van haar bestaan. Dit alleen kon ik bedoelen: men verwerpe toch niet als ballast de nog in onze taal levende vormen; men bedenke, dat ons Nederlandsch juist daarin een eigenaardig schoon bezit, dat het concrete vormen naast analytische toelaat; men vergete toch niet, dat de laatste de jongste regten, maar daardoor vooral geene uitsluitende regten hebben; en waar zij zich ware indringers betoonen, daar doe men de oudere regten dubbel gelden.

Eenige losse opmerkingen bragt ik over het onderwerp in het midden. Van daar dat ik verre bleef van eene volledige behandeling der gekozene stof. Doch ik liet ook verscheidene punten onaangeroerd. In vele andere opzigten heeft het slijten der vormen nadeelig op de bewegelijkheid en welluidendheid onzer taal gewerkt. Ik zou nog hebben kunnen handelen:

over den uitgang veler substantiven als: *name, zake, geloove, belijdenisse, kwale;* de muzijk der *tale* (Vondel);

over de rijkere verbuiging van het adjectivum, als in: *in grooter lijden* (Brandt), *zommigher ijverigher* schrijvers (Spiegel), der *Roomscher* Kercken, *der Bijbelscher* schriften, der *heyligher* Kercken, *der heyligher* Vaderen, met eenen soo grooten hoop *geleerder* klercken (Marnix), enz.

over de verbuiging van het min bepal. lidw., als in: dies *eener zingt* (Spiegel).

over de zamentrekking der praepositie met het lidwoord of adjectivum, als in:

ende hi vernam
Dat hi tenen *weghe quam.*

Walewein.

hi versciep hem tallen *dieren*
Die sijn upt *lant of in rivieren.*

Walewein.

Al deze en zeker nog meerdere gevallen behooren tot het gebied der vormen en verdienen een nader onderzoek, waarbij zal moeten blijken, of en in hoeverre zij nog in de volkstaal leven; wat aanleiding gegeven heeft tot hunne verachtering, 't zij eene gezonde ontwikkeling, of de valsche kieskeurigheid en taalzuivering van een zeker tijdvak. Daarbij worde dan niet vergeten, dat het de 18de eeuw was, waarin deze besnoeijing der taalvormen zich vestigde, de eeuw waarin meer besnoeid werd. Doch ik waag mij niet verder; mijn oordeel zegt hier niets. Mogt ik aanleiding gegeven hebben, dat een onzer geleerden zich nog eens zette tot het schrijven eener *geschiedenis onzer taalvormen.* Den man, die zulk eene taak ondernam, zou het wel niet aan smaak en tact ontbreken, om de wilde loten van de krachtige ranken te onderscheiden. Onzen jeugdigen dichters en redenaars zou daardoor zeer zeker een belangrijke dienst gedaan worden; het zou hun althans gemakkelijker worden zich met elkander te verstaan over het welvoegelijke in den uiterlijken tooi hunner voortbrengselen, daarin tot eene gewenschte eenparigheid te geraken. Er was een tijd, dat het stuk der spelling belangrijk genoeg mogt heeten, om hoofden en pennen bezig te houden. Het onderwerp was van hoog belang: het gold niet minder dan het regelen der grondstoffen, die

in den bajert lagen besloten. De man, die zich daarmede belastte, is niet meer; doch zijne verdienste zal steeds moeten erkend worden. Wat hij voor de spelling deed, heeft goede vruchten gedragen. Wij konden ons nu wel eenigen tijd tevreden houden met hetgeen hij leverde. En waarlijk er is thans een schooner veld voor den beoefenaar der nederlandsche taal, dan de stoppelakker der spelling. Zij verplaatst ons maar al te spoedig van het gebied des reëlen op dat van het conventionele: het stomme teeken voor het levend woord. Ik geloof vooral, dat velen mijner mede-onderwijzers zich maar al te lang met dit onderwerp hebben bezig gehouden. De spelling moge door den geleerden taalvorscher nu en dan aan herziening onderworpen worden, wanneer hij op duchtige gronden, door afleiding en analogie, u zal dwingen een geheel valsch, tot verwarring en verkeerde opvatting leidend gebruik te laten varen: de gewone taaloefenaar laat zich met dit onderzoek niet in. De onderwijzer is dan ook slechts geroepen om op te nemen, wat het *algemeen* gebruik wil; door zijn onderwijs de gewenschte eenheid te helpen bevorderen. Die eenheid is nuttig, vooral daarom, omdat zij verhoedt, dat de lezer onwillekeurig zijne aandacht vestigt op het dorre teeken, en zoo doende het hem te gemakkelijker maakt zich aan den levenden inhoud te wijden. Eene gouden tand ontsiert den mond, hoeveel kostbaarder zij ook moge wezen, meer dan de natuurlijke, al is zij ook tamelijk scheef gegroeid. Wat trekken wij ons dan het harnas aan voor eene *e* of *o*, voor *g* of *ch!* Liever het oog gevestigd op het levend zamenstel der taal, op den volzin, in welken het woord eerst leeft, zich beweegt en tot ons spreekt. Daar ligt een schoone gaard, waarin verstand en hart en gevoel zich verlustigen, oefenen, veredelen kunnen. Daar is nog menige plant te classificeren, menig verschijnsel te verklaren, menig vraagstuk op te

lossen. Wij behoeven daar niet te zweren bij Weiland of Bilderdijk of wie ook, al maken wij ons hunne opmerkingen ten nutte, al volgen wij hunne methode, al bewonderen wij hun geduld of hun genie. De taal van hare stoffelijke zijde is een werktuig; die het niet hanteert, moet het zich weldra door roest zien ontvallen. De taal is ieders werktuig: iedereen heeft eene roeping het in kleineren of grooteren kring te gebruiken; een eenvoudig werktuig als de hefboom: de eenvoudigste arbeider en de vernuftigste mechanicus moet er zijn gebruik van hebben. Maar ook de taal als stoffelijk zamenstel is en blijft een werktuig; de kracht, die het in beweging brengt, dient geëvenredigd te zijn aan den omvang, de bewegelijkheid, in het algemeen aan den aard van het werktuig.

Nog ééne opmerking. Wat vreemd is, ligt mishaagt. Zoo veroordeelen wij soms uitdrukkingen, vormen, die in het tijdvak onzer vorming niet of weinig gangbaar waren. Zoo wordt soms germanisme gescholden, wat vleesch en bloed van ons Nederlandsch is. Iedereen, ook den al te veel Hoogduitsch lezenden, regt te geven tot het volgen zijner eigene inzigten of invallen, zou zeer zeker tot een grenzenloos subjectivisme leiden; het mogt iets krijgen van de babelsche spraakverwarring. Iets anders is het, iedere uitdrukking te doen ijken door eenen raad van taalgeleerden. Dit is een uiterste even verderfelijk. IJken, keuren, slijpen, polijsten, zijn uitdrukkingen die niet passen op het levend zamenstel der taal. Zaaijen, planten, nat maken; lucht, licht, leven: ziedaar wat de taal als geestig, organisch geheel vordert. Wanneer dan echte Nederlanders, die zich gevoed hebben met de melk onzer oude schrijvers, in hunne mannelijke kracht, den rijkdom hunner gedachten uitstorten in woorden en vormen nog levende in de volkstaal, herlevende in hunne geschriften, zoo betaamt het ons onderwijzers niet, deze als vreemde-

lingen uit te monsteren en te verstooten. Willen wij weten of zij regt van bloedverwantschap hebben? Och wij behoeven daartoe de geslachtstafelen niet angstvallig na te pluizen; die de zijnen kent, weet ligt hier of daar een' familietrek op te sporen, en verheugd opent hij den hervonden broeder den breeden familiekring. Zoo zal onze taalschat blijven vermeerderen; zoo zal de breede tak, uit den krachtigen wortel opgeschoten, blijven leven en bladeren en vruchten dragen.

WARE EN SCHIJNBARE

ENKELVOUDEN,

DOOR

Dr. J. H. HALBERTSMA.

Het Hoogduitsch bezit eene soort van substantiva, die maat, gewigt of aantal beteekenende, het enkelvoud nemen in plaats van het meervoud, nadat hunne hoeveelheid door een meervoudig getal is aangewezen, terwijl zij in andere gevallen hunne meervouden even als de overige substantiva gelden laten. Van dien aard zijn b. v. *drei pfund*, *zwölf mark*, *drei schuh hoch*, *vier zoll breit*, *neun riesz* (of) *buch papier*, *zwei fasz bier*, *drei masz wein*, *acht schritt lang*, *zehn stein wolle*, *zwei eimer honig*, *zwanzig paar schuhe*, *hundert mann*. Mijn vriend Jacob Grimm is evenwel van meening, dat dit geene eigenlijke singularia 1) zijn, maar er slechts den schijn van hebben. In eenigen, zoo als *pfund*, *buch*, *fasz*, *masz*, handhaaft zich, volgens Grimms bewering, de oude pluralis, die toen aan den singularis gelijk was. In anderen was de masculine pluralis overgebleven, zoo als *acker* in plaats van het tegenwoordige *äcker*. Wanneer nu Grimm deze

1) Grammatik, IV. 285.

stelling zonder een spoor van twijfel voordraagt, betaamt het ons met behoedzaamheid te oordeelen, en ik kan aan niemand het regt toekennen, om hem *ex tripode* te veroordeelen. Daar ik echter denk, dat hier waarachtige en geene schijnbare singularia in het spel zijn, vraag ik voor mij zelven alleen vrijheid, om mijnen vriend een paar bedenkingen tot nadere overweging aan te bieden.

Het is dan vooreerst bekend, dat het Hollandsch dezelfde eigenschap heeft. Ook wij zeggen immers: *drie pond zwaar*, *twee palm breed*, *zeven voet diep*, *drie span hoog*, *twaalf vadem lang*, *drie pas breed*, *drie maat erwten*, *negen riem* of *boek papier*, *twintig paar schoenen en zokken*, *honderd man.* Dezelfde voorbeelden kent ook het Land-Friesch, waarvan het ons overbodig zal zijn de exempels hier aan te halen. Daar het zeker in niemand zal opkomen, dat het Hoogduitsch in dezen het Friesch en Hollandsch, of de Hollanders en Friezen dezen singularis aan het Hoogduitsch, dat hun onbekend is, ontleend hebben, zoo hebben wij hier te doen met een verschijnsel, hetwelk zich in drie voorname taaltakken van het Germaansch te gelijk openbaart en hetwelk dus uit een algemeen beginsel, dat alle drie eigen is, moet verklaard worden. De bijzondere declinatie van eenige Hoogduitsche woorden in vroegere eeuwen kan daartoe niet volstaan; want wat in dezen geldig is voor het Hoogduitsch, kan onmogelijk in de bijzonderheden toepasselijk zijn op het Hollandsch of Friesch.

En al ware zulks ook het geval, kon ik mij toch moeijelijk voorstellen, dat de eenvoudsvorm van drie of vier substantiva bij wijze van analogie zoo vele andere substantiva zoude hebben medegesleept, die den eenvoudsvorm in den pluralis oudtijds niet bezaten. En het Hollandsch noch het Friesch bepalen zich eens bij de aangehaalde, ook in het Hoogduitsch aanwezige, voorbeelden. Het Hol-

landsch zegt ook nog, *twee aam jenever*, *zes anker wijn*, *twee last haver*, *drie schepel rogge*, *acht lopen weit*, *vier kop erten*, *op twaalf vadem ankergrond*, *negen el bont*, *twee dozijn bokkings; honderd jaar*, *tien maanden*, *twee dagen*, (niet *maand*, *dag*); *twaalf uur*, *tien minuten en drie sekonden* (niet *minuut*, *sekond*); *dertien gulden*, *tien stuivers en twee centen* (niet *stuiver*, *cent*), maar *twee pond*, *acht lood*, *tien grein*. In het Land-Friesch ook: *twa aem jenewer*, *seis anker wijn*, *twa læst hjoure*, *thrye scepel rogge*, *acht lippen hweet*, *fiuwer kop jerte*, *op toalf fiem ankergroun*, *niuggen jelne bont*, *twa dozyn bokkens*, *hondert jier*, *tien moane*, *twa dagen; toalf uwre*, *tsjien minuten in thrye sekonden; threttien goune*, *tsjien stuwren in twa cinten; twa poun*, *acht lead*, *tsjien grein*. Hier voegt het Friesch nog eene menigte voor zijne eigene rekening bij, als *twa scuwte baggeler*, *thrye stok turf*, *fiuwer fiûr turf*, *seis scar dong*, *fiif kousiten hea*, *threttien stien flaex*, *fiif med greide*, *thrye pounsmiet boulân*, *hondert war einfuwgels*, *twa lepsen moal mei thrye snies âyen*. „Twee schuiten baggelaar-turf, drie stokken (een maat) turf, vier vuren (een andere maat) turf, zes scharren (een maat) mest, vijf koevoeren hooi, dertien stenen (een gewigt) vlas, vijf maden (een landmaat) weidegrond, twee lepsens (maatje) meel, met 40 eiers." Ik geloof niet dat iemand ligt al deze singularia voor schijnbaar zal verklaren op grond, dat eenige Hoogduitsche woorden in dit geval oudtijds den pluralis gelijk hadden aan den singularis.

Welk is dan het algemeen beginsel, hetwelk van dit vrij algemeen verschijnsel rekenschap kan geven? Wel, lezers, wanneer wij maten, gewigten, getallen voor ons hebben, kunnen wij ons die tweezins voorstellen, of als enkelden, als individus; of als met elkander een geheel uitmakende, dat is, in massa of *en bloc*, zoo als de Fransch-

man zegt. Bij de laatste voorstelling verschijnen ons de individus, hoe groot hun getal ook zijn moge, als een enkel aggregaat, als een collectief individu, dien de spraakgeest dus uitdrukt door het enkelvoud. Bij *honderd man* denken wij aan eene menigte, aan eene bende, die honderd koppen telt, in massa; bij *honderd mannen* treden de mannen, die de bende zamenstellen, als zoo vele individus voor ons op. Bij *twee dozijn lepels en vorken* nemen wij de 24 als een stel; bij *twee dozijnen* nemen wij elk twaalftal afzonderlijk. In *tien pond* of *tien lood* zie ik de som, het *totaal* gewigt van tien ponden of loden, maar *tien ponden* of *loden* stellen mij elk dier ponden afzonderlijk, gescheiden van de anderen, voor den geest. Deze eigenschap van het Hollandsch is te overbekend, om er een oogenblik langer op stil te staan: wat ik alleen wilde aanduiden is, dat zij het onderscheid tusschen den singularis en pluralis ten duidelijkste erkent, en van het bestaan van eenen waarachtigen, geen' schijnbaren singularis, tevens rekenschap geeft. Het Friesch maakt dezelfde onderscheiding en versterkt het bewijs. Mogt echter iemand volhouden, dat al die singularia eigenlijk oude pluralia zijn, zoo zij 't mij geoorloofd hem te vragen, waarom een Hollander zegt, *honderd lood maakt een pond* en *honderd loden maken een pond? Honderd man verdedigde de schans*, en *honderd mannen verdedigden de schans?* En dit geldt van al mijne exempels; al die singularia hebben liefst een singularis van het verbum in den mond des volks achter zich. Hoe sommige Hollandsche schrijvers dit a priori in hunne taalkundige theorie bepaald en geboekt hebben, is mij vrij onverschillig.

Deze tweeledige voorstelling echter van maten, gewigten, getallen, hetzij gezamentlijk als een enkel geheel, hetzij als op zich zelven staande deelen, kan onmogelijk aan de Hollanders en Friezen alleen eigen geweest zijn.

Zoodanige onderscheiding moet zich, als eene natuurlijke voorstelling van den menschelijken geest in het algemeen, bij vele volken hebben voorgedaan en sommige sporen in hunne talen hebben achtergelaten. Naar die sporen zal ik thans niet zoeken, maar mij bepalen bij de eenvoudige vraag, of andere volken, die in afkomst en taal met Hoogduitschers, Hollanders en Friezen geene historische gemeenschap hebben, oudtijds ook gewoon zijn het substantivum, waar een meervoudig getal op slaat, in het waarachtig enkelvoud te plaatsen? Ook buiten de tweeledige zoo evengemelde voorstelling komt mij de eenvoudige verandering van pluralis in singularis in dat geval ten hoogste natuurlijk voor.

Wij gebruiken den vorm van het pluralis in de substantiva om het meervoud van het beteekende voorwerp aan te duiden; wanneer dat meervoud echter reeds is aangewezen door het meervoud des getals, hetwelk de hoeveelheid des voorwerps bepaalt, dan wordt de meervoudige vorm des beteekenenden woords eigenlijk overtollig, en het taalinstinct, geleid door de wet der spaarzaamheid, die het is ingeschapen, doet geene verdere moeite om den pluralis aan te duiden; dus het laat 't beteekenende substantivum zoo als het oorspronkelijk is, dat wil zeggen, in den singularis. De mensch leert eerst tellen op zijne vingeren. Met zijne regterhand telde hij de vingers der linkerhand, en hij kreeg 5. *Vijf* was misschien eeuwen lang zijn eerste honderdtal. Er kwam vervolgens een vernuft, dat met de linkerhand de vingeren der regter er begon bij te tellen, en hij kreeg 10; maar dat was dan ook de grenspaal der ééntjes, welke hij tellen konde. Na *tien* verschenen de getalen hem als eene groote onbestemde massa, als een geheel, waarvan hij de deelen en grenzen nog niet omvatten konde. Het schijnt, dat de constructie der Hebreeuwsche taal op dit punt der beschaving reeds

een aanvang van vorming heeft genomen. Tot 10 eene meerderheid van telbare individus; na tien een onbestemd geheel, of collectivum; daarom plaatst deze taal het getelde voorwerp bij telwoorden onder 10 in den pluralis, en na 10 in den singularis; bij voorbeeld שלש שנים drie jaren, maar אלף שנת duizend jaar. Het Chineesch laat de aanduiding van het meervoud weg bij collective woorden en ook wanneer het getal reeds met het hoofdwoord gekoppeld is. In de taal van Tibet vorderen de hoofdgetallen, die eene groote menigte uitdrukken, in het algemeen den singularis; b. v. achter 10, 100, 100000, bezigt het Tibetaansch het enkelvoud, en zegt dus *mi* (man) *btschu* (tien), man tien, Nl. *tien man.* Het Mongolisch plaatst bij getalen het enkelvoud. Achter getalen plaatst het Turksch het hoofdwoord en het verbum in den singularis. Het Estnisch kleedt de getalen in de vormen van het enkelvoud, die bestendig gebruikt worden ook dan, wanneer het substantivum in het meervoud is; doch ook dit staat meest in den singularis. De Perziaan zegt دو اسب 1) twee paard, even als de Hongaar *ket ezer katoma*, twee duizend soldaat. Ik zal hier nog bijvoegen, dat het Basbretonsch de substantiva, die door cardinale getallen worden voorafgegaan, niet anders plaatst dan in het enkelvoud; iets dat het met de meeste Keltische tongvallen gemeen heeft. Mij dunkt, ik heb genoeg gezegd om aan te toonen 2), dat dit allen waarachtige singularia zijn, niet bij wijze van misbruik of misvatting ingevoerd, maar uit de diepste aderen van den spraakgeest ongekunsteld opgeweld.

1) Ook de Fries zegt *twa hynzer* of *hynder*, niet *hynzers*, *hynders*. Doch *hynzer* is een schijnbare singularis. *Hynzer* is uit *hynxt-diar* (hinxt-dier), en *diar* heeft het pluralis gelijk aan het singularis.

2) Wie meer voorbeelden verlangt, leze bl. 200 van *Die quinare und vigesimale Zahlmethode*, von Dr. A. F. Pott, Halle. 1847.

Nergens zien wij misschien duidelijker, dat wij hier met ware singularia te doen hebben, dan uit het numerus, waarin de getelde hoofdgetallen als *honderd*, *duizend*, *millioen* voorkomen. Wij zeggen *vijf honderd*, *tien duizend*, *zestien millioen*, wanneer wij die sommen in massa nemen; zeggen wij echter *vijf honderden*, *tien duizenden*, *zestien millioenen*, alsdan stellen wij ons elke *honderd*, *duizend* of *millioen* afzonderlijk voor. In het eerste geval smelten de beide getalen bijkans tot één woord zamen, in het tweede geval blijven de beide getalen afgezonderd van elkander.

Dit alles dunkt mij zeer duidelijk; doch er zijn andere voorbeelden, zoo glibberig, dat zij ons telkens door de vingers dreigen te glippen, en zulks wegens de moeilijkheid om den echten singularis van den schijnbaren te onderscheiden. De Fries zegt bij voorbeeld, *de sciep binne ruidich*, de schapen zijn schurft. Is *sciep* hier, vraagt men, nu singularis of pluralis? Was het een singularis, de constructie zou strijden tegen de analogie; men zegt immers niet *de kou dunje*, maar *dunet*, de koe kissebist; niet *de baerg hymje*, maar *himet*, het varken hijgt van warmte; niet *de hynxt wrinsgje*, maar *wrinsget*, het paard hinnikt. Neen; *sciep* is daar slechts een singularis in schijn; inderdaad is 't een oude pluralis. *Schaap* namelijk behoort onder de substantiva, die oudtijds, in schrift althans, den pluralis gelijk maakten aan den singularis. Angelsaxisch *sceap* pl. en sing. Engelsch *sheep*, pl. en sing. Oud-Friesch *scep* pl. en sing. Oud-Hollandsch *scaep* pl. en sing. Oud-Hoogduitsch *scaf* pl. en sing. Hoewel nu volkomen gelijk in schrift, denk ik echter niet in de uitspraak, en het komt mij waarschijnlijk voor, dat de pluralis zich hier vormde door eene verandering der vokaal, later verloopen in zulk eene teedere nuance, dat zij door schriftteekens niet kon afgebeeld worden. Dit schijnt

mij de reden, dat de pluralis van het Oud-Hoogd. *scaf* somtijds bij de lateren *scaaf* luidt; en die van het Oud-Friesch *scep* geschreven wordt *sceep*. Uit dit *sceep* is het Eng. *scheep*, thans *sheep*, en uitgesproken als het tegenwoordige Land-Friesch *sciep*. De taalgeest, als hij de bewustheid van den grond der vormen verliest, tracht altijd naar gelijkvormigheid, en heeft nevens den pl. *sciep* ook nog den nieuwen vorm *scjippen* ingevoerd, en men zegt zoowel *de scjippen blæte*, als *de sciep blæte*. Aan de gelijkheid der beide numeri heeft *sciep* ook nog te danken, dat men beide gebruikt, *de sciep binne diur*, en *de sciep is diur*, de schapen zijn duur. In het laatste geval schijnt *sciep* een singularis; doch dan moest het zijn *it sciep* en niet *de sciep*. *De sciep* is een pluralis, en even of de taalgeest hier op twee gedachten hinkte, zet hij toch het verbum in het enkelvoud, omdat *sciep*, hoewel pluralis inderdaad, evenwel gelijkt op den singularis. *De kou boaltet*, de koe balkt; *de raem wol stjitte*, de ram wil stooten, wordt immers gezegd van een individu, hetwelk door het artikel *de* wordt aangewezen, en geenszins van de koeijen en rammen in het algemeen. Ondertusschen kan de Fries onder de vogels den nominativus sing. met *de* voorop collective naar dit geheele geslacht nemen, even als het Hollandsch *de mensch*. *De goes komt op uwt 't Easten*, de ganzen komen uit het Oosten vliegen. Onder de kleinere diertjes heeft *de myt*, *de luws*, *de wjirm* en *de muws*, en zoo ook in het Hollandsch, dezelfde vrijheid. *De pealwjirm pleaget uws wer*, de paalworm plaagt ons weder; *de luws is yn 'e beane*, de luis is in de bonen; *de myt is yn 'e tsjies*, de mijt zit in de kaas; *de muws komt wer yn 't län*, de muis vertoont zich weder in de weiden. Ten opzigte van de *ganzen*, *muizen* en *luizen* herinner ik mijne lezers, dat de pluralis dezer woorden, even als van *scaep*, oudtijds niet door eene terminatie, maar door eene veran-

dering in de vokaal gevormd werd. Ags. *gôs* pl. *gês*. Lfr. *goes* pl. *gies*. Eng. *goose* pl. *geese*. Ags. *mus* pl. *mys*. Eng. *mouse* pl. *mice*. In plaats der ware vokaal, die min of meer verliep, de nieuwere terminatie in het Lfr. *muws* pl. *mûzen*. Ags. *lûs* pl. *lys*, verloopen in Eng. *louse* pl. *lice*. Doch Lfs. *luws* pl. *luzen*.

In den pluralis eindelijk verliezen wij de bewustheid van het neutrum, omdat wij daar het onderscheid des artikels verliezen. Wij maken onderscheid tusschen *het schaap* en *de koe*, maar in *de koeijen* en *de schapen* gevoelen wij geen onderscheid van grammatisch geslacht langer. Het kan dus op het verbum ook geen invloed oefenen. In het Attisch daarentegen, waar het neutrum zoowel in den plur. als den sing. door het artikel onderscheiden werd, volgde op een pluralis van het neutrum een singularis van het verbum, uitgezonderd wanneer het substantivum levende wezens aanduidde, b. v. *τοσάδε ἔθνη ἐστράτευον*, zoo vele volken trokken ten oorlog. Hieruit vermoed ik, dat het neutrum van levenlooze dingen hun als een levenloos concreet - iets in beide numeri voor den geest zweefde, hetwelk dus den singularis van het verbum achter zich had; doch zoodra stelde het geene levende individus voor, of zij werden ook in het leven, werken en zijn geteld. Het was eenen volksstam, zoo edel als de Attische, gegeven om zulke teedere onderscheiden duidelijk te gevoelen en uit te drukken.

15 November, 1854.

OVER DE

ELLIPSIS DES SUBSTANTIEFS BIJ DEN GENITIEF

EN OVER

EEN BIJZONDER GEVAL DEZER FIGUUR IN HET MIDDENNEDERLANDSCH.

Van de weglating des substantiefs bij eenen genitief, die van dat weggelaten substantief afhangt, somt J. Grimm in zijne *Deutsche Grammatik*, IV. 260—261, verscheidene gevallen op.

Het eerst vermeldt hij de weglating van het woord *huis* vóór eenen persoonsnaam en achter een voorzetsel. Deze ellipsis, welke bij de Middenhoogduitsche dichters niet schijnt voor te komen, is vrij gemeen bij onze Middennederl. dichters, weshalve ik ze ook aangeteekend heb in de Syntax. §. 128. A. 2. 3.) Aanm. 1. Nog bij Vondel heb ik de uitdrukking *te hemels* aangetroffen, dat is, *tot* of *in het huis* of *den hof des hemels. Ten hemel* kon Vondel hier niet gebruiken, daar dit *naar den hemel toe* is gaan beteekenen; een ander voorzetsel, dan *te*, zou een lidwoord vóór het woord *hemel* vereischt, en alzoo de maat verstoord hebben: het gebruik toch verbiedt, b. v. *in hemel* te zeggen: dus schoot den dichter niets anders over, dan de uitdrukking *te hemels*, die van zijn meesterlijk verstand van de taal getuigt.

Van dezelfde ellipsis in het Noordsch geeft Grimm eenige voorbeelden, en het eenige voorbeeld derzelve in de Gothische bijbelvertaling stipt hij even aan. Men vindt het Luc. VIII. 49: „gaggith sums manne fram this fauramathleis synagogeis,", dat is: *komt iemand van*

des oversten der synagoge. Hier heeft het voorzetsel *fram*, dat uitsluitend eenen datief regeert, eenen genitief achter zich. Dit kan slechts verklaard worden uit de weglating van den datief *garda*, van *gards*, hetwelk *huis* beteekent. Ook in onze bijbelvertaling vindt men de woorden *het huis* ingelascht. In het oorspronkelijke staat παρὰ τοῦ Ἀρχισυναγώγου, hetwelk toch niet *van den persoon des oversten der synagoge* kan wezen, aangezien de overste der synagoge zelve de boodschap ontving.

Eene tweede ellipsis bij den genitief, door Grimm vermeld, is die van het woord *land.* Doch deze is, dunkt mij, in geenen deele boven bedenking verheven. Eerst haalt hij de volgende plaats aan uit de Nibelungen, 453, 4: „Kom er zeime lande mit michilre maht hundert langer raste und dannoch lîhte baz: das hiez Niblunge.'' dat is, *kwam hij tot een land*, *met groote macht*, *van honderd lange mijlen en licht nog meer: dat heette Niblunge.* Hier zijn, volgens Grimm, vóór *Niblunge* de woorden *das land* uitgelaten. Doch, daargelaten, wat Grimm zelve aanmerkt, dat dit woord zich uit het voorgaande licht in de gedachte laat aanvullen, en er alzoo geene volstrekte ellipsis bestaat, zoo schijnt hier veeleer het geval te bestaan van het gebruik van den naam der inwoners in plaats van dien des lands: *Nibelungen* in plaats van *Nibelungenland.*

Verder wil Grimm het gebruik van het enkelvoud des werkwoords bij *Kriechen (Grieken)*, in Parz. 563, 8, uit dezelfde ellipsis verklaren: *Grieken* voor *het land der Grieken.* Doch wat is natuurlijker, dan aan te nemen, dat *Kriechen* hier de naam des lands zelven is. Wackernagel in het Gloss. bij zijn *altd. Leseb.* houdt dan ook in de uitdrukkingen *ci Chriechin (te Grieken)*, *in Krichen*, *von Krichen*, het naamwoord zonder bedenking voor den naam des lands. Het gebruik van *Grieken* (onzijd. enkelv.)

voor *Griekenland* is ook aan Hooft, zoowel als aan onze nieuwere dichters, niet vreemd.

In de Goth. bijbelvertaling vindt Grimm den datief landa uitgelaten, Luc. VI. 17: „us allamma Judaias" *(uit allen Judea's)*, ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας, en Joh. XI. 1: „af Bethanias, ἀπὸ Βηθανίας. Zeker is de genitief *Judaias* nevens den datief *allamma* en achter het voorzetsel *af*, dat den datief vereischt, een verschijnsel, dat ons dwingt naar eenige verklaring om te zien. Maar bij dit verschijnsel mag men niet over het hoofd zien, dat *Judaias* en *Bethanias* Grieksche genitiefvormen zijn (de Gothische vormen zouden *Judaiôs*, *Bethaniôs* wezen), zoodat hier de vertaler den Griekschen eigennaam met zijnen naamvalsuitgang en al schijnt behouden te hebben, zonder hem met het Gothische taaleigen overeen te brengen, ongeveer zoo als in onze bijbelvertaling de eigennamen de Latijnsche naamvalsuitgangen bekomen (b. v. *tot Christum*, *met Christo*) naar den eisch van die Latijnsche praepositie, welke aan de gebezigde Hollandsche praepositie beantwoordt.

Van de uitlating eens woords, dat *gezin*, of *lieden*, *mannen*, beteekent, bij den genitief eens eigennaams, voert Grimm, onder anderen, het volgende voorbeeld aan uit Nibel. 1303, 4: „ich waen man alle zîte bî dem Kriemhilde vant Dietrichen." d. i., *mij dunkt*, *dat men Dietrich altijd bij het (gezin) van Kriemhilde vond:* hier toch schijnt bij het onzijdige artikel in den datief vóór *Kriemhilde* het woord *gesinde* ingevuld te moeten worden. „Duidelijker," zegt Grimm verder, „ontbreekt het meervoud *liute (lieden)* of *man (mannen)* achter den genitief van den eigennaam" in uitdrukkingen als *die Ermriches*, *die Heimen (die van Ermrich*, *die van Heime.)* Deze ellipse doet ons denken aan zekere nog niet geheel verouderde uitdrukking bij ons, waarin evenwel niet de eigennaam eens persoons,

maar die eener plaats, en niet zoo zeer de genitief, als wel de naam, voorafgegaan van het voorzetsel *van*, in de beteekenis van *afkomstig uit*, voorkomt. Ik bedoel de uitdrukking *die van Ephese, die van Utrecht, die van Haarlem*, enz., voor *de mannen, de inwoners van Ephese, Utrecht, Haarlem*, of wel: *de Ephesiërs, de Utrechtenaren, de Haarlemers*. Evenwel wordt in die uitdrukking het woordje *die* niet meer als het lidwoord aangemerkt, maar als een bepalend voornaamwoord, weshalve dit woordje het begrip *lieden, mannen*, in zich sluit, en er alzoo aan geene ellipsis meer te denken valt, evenmin als in het Fransche *ceux d'Utrecht*. Onze Ouden schreven *de van Utrecht*, maar bij hen is *de* ook voornaamwoord.

Het woord *familie* of *huisgezin* wordt voor den genitief gedacht in de uitdrukkingen, in het tegenwoordige Duitsch zeer gewoon: *ich gehe zu Müllers, ich wohne bei Blumes*, eene ellipsis, welke aan het Engelsche *at my sister's, to my brother's*, herinnert, hoezeer hier meer een woord als *house, dwelling*, bij gedacht wordt, gelijk bij *to St. Peter's, at Almack's*, mede de naam eener localiteit *(kerk, koffijhuis)* is uitgelaten.

Ten slotte vermeldt Grimm nog de uitdrukkingen *vor tages, vor âbendes, nâch essens* en dergelijke, alsof hier het substantief *zît, zeit (tijd)* bij uitgelaten kon zijn. Doch de uitgang *s* is beter voor de adverbiale *s* te houden, die, zoodra de uitdrukking het karakter eens bijwoords bekwam, kon toetreden, even als in ons *ter loops, bij tijds, van zins*.

Maar gaan wij thans over tot het bijzonder geval van het voorkomen eens genitiefs, naar mij dunkt, uit ellipsis te verklaren.

In Melis Stoke, II. 1380—1382 leest men:

Ende soe wille ende soe begaert
Van Loon den Grave Lodewike
Haerre *dochter geven sekerlike.*

Dit *haerre* is *harer*, en aldus staat *dochter* niet in den accusatief, zoo als men verwachten zou, maar (daar hier niet aan den datief te denken valt) in den genitief. Dit verschijnsel is de aandacht van den uitgever, den voortreffelijken Huydecoper, niet ontgaan. Hij haalt andere voorbeelden aan van zulk eenen genitief. Eerst uit hetzelfde werk, IV. 301:

So verdreef hi uten lande
Siere *Moeyen, en dede haer scande.*

dat is: *zijner* moei. — IV. 18:

Ende sekerde metter hant
Sire *Dochter, om dat hi woude*
Dat hise te wive hebben soude.

en II. 284:

Dat Florens sijnre *Nichten name.*

Voorts uit Walewein (11161):

. . . . *eer hi wiste*
Wie Walewein was, die bi liste
Siere *dochter vriede ende minde.*

en Rom. v. H. en M. v. Limborch (XII. 1051):

Die herde gherne, waert u bequame,
Uwer *suster te wive name.*

Huydecoper begreep den aard van dezen genitief niet; want bij de plaats van Melis Stoke IV. 301, *(verdreef hi* — siere *moeyen)* vraagt hij: waarom dan, VIII. 276:

Hoe hi den Grave *verdriven mochte.*

waarom dan ook hier niet: *des Graafs.* Ter loops zij hier aangemerkt, dat de genitief van het zwak verbogen *graaf* niet is *graafs*, maar *graven.* — Bij de plaats uit den Walewein (siere *Dochter vriede ende minde)*, meenende, dat de genitief van de werkwoorden *vrien* en *minnen* afhangt, stelt hij de woorden van Melis Stoke, V. 140:

Dat de hondekijn bi sonder
Minden haren *Here alsoe.*

ten bewijze, dat *minnen* toch eenen accusatief regeert. — Eindelijk voert hij eene reeks van plaatsen aan uit den Rom. v. Limborch en uit Melis Stoke, waar *ene* of *de Joncfrouwe nemen* of *te wive nemen* gelezen wordt, en vraagt: „waarom in al deeze plaatsen, ook niet, *der* en *ener Joncfrouwen?* Te meer, omdatwe bij onzen Dichter zelf in allen (d. i. in alle Hss.) leezen IX. 795:

Deze vier cogghen, als ic versta,
Volgheden der *spisen na.*"

Dit laatste voorbeeld is ongelukkig aangebracht, vermits hier *der spisen* geen genitief is, maar de datief, met welken naamval *volgen*, tot in de 17de eeuw toe, wordt aangetroffen.

Intusschen blijkt uit de door Huydecoper met bevreemding over de zonderlingheid van het geval aangehaalde plaatsen, dat de reden van de aanwending des genitiefs niet in den aard dier werkwoorden gelegen is, vermits met een en hetzelfde werkwoord niet elk substantief in den genitief wordt verbonden. Vooreerst blijkt, dat geen mannelijk substantief aldus in den genitief kan gebruikt worden, noch ook elk vrouwelijk substantief, evenmin als een vrouwelijk voornaamwoord, blijkens Rom. v. Limb. XII. 904: *icse vor alle wive name.* Integendeel zijn het uitsluitend *vrouwelijke verwantschapsnamen*, welke bij die werkwoorden in den genitief staan.

Al is het, dat wij in de boven opgesomde gevallen van genitieven, uit ellipsis te verklaren, geen geval hebben aangetroffen, dat iets tot opheldering van dezen genitief kan toebrengen, zoo aarzelen wij toch niet, hier zekere ellipsis te zoeken.

Om mijn gevoelen aannemelijk te maken, begin ik met te wijzen op de manier van spreken, volgens welke men gemeenlijk *mijn persoon*, dat is, *de persoon van mij*, zegt, in plaats van kortaf *ik* te zeggen. Wat is de strekking dezer uitdrukking? Zij vloeit voort uit zekere bescheidenheid, welke noopt van zich zelven met zekere omschrijving te gewagen. Even zoo nu, meen ik, zal men van aanzienlijke vrouwen sprekende en haar met den naam harer verwantschapsbetrekking moetende bestempelen, niet rechtstreeks en zonder omschrijving dien verwantschapsnaam genoemd hebben, maar, bij voorbeeld: *de vrouwschap van zijne (hare) moei, dochter, zuster* of *nicht* gezegd, en later, met uitlating van den titelnaam, enkel den genitief, die daarvan afhangt, gebruikt hebben. Zoo zeggen wij nog: *Uw is zoo goed geweest*, voor: *uwe edelheid*, waar evenzoo alleen het bezittelijk voornaamwoord, dat met den genitief van het persoonlijk voornaamwoord gelijk staat, overblijft. Op mansnamen werd die taalkundige fijnheid niet toegepast, want het kwam niet te pas, van de mannen, wier betrekking niet zoo kiesch kan zijn, met dergelijke kieschheid te gewagen.

Eindelijk is het aldus volkomen klaar, waarom men wel leest: *sijnre nichten nemen* enz., maar niet *ener joncfrouwen nemen;* want *joncfrouwe* is reeds een titel, die derhalve de aanwending uitsluit van eene uitdrukking, die door middel van eenen titel omschrijft.

Jan. 1855.

W. G. Brill.

OVER DE

BETEEKENIS

VAN

LIJKTEEKEN,

DOOR

Dr. A. DE JAGER.

„Historische taalstudie alleen is in staat een hechten grondslag te leggen, waarop men veilig kan voortbouwen, terwijl links en regts de luchtkasteelen van het spelend vernuft tot puin ineenstorten." De waarheid van dit krachtig gezegde mijns hooggeleerden vriends De Vries 1) wordt, onder menig ander, gestaafd door het woord *lijkteeken*, over welks beteekenis en oorsprong ik in dit vertoog wensch te handelen.

Alewijn verklaarde, onder anderen op gezag van Ten Kate, dat *lijkteeken* is een *teeken* in het *vleesch* 2). De Hoogl. Siegenbeek bepleitte later die afleiding in zijne bekende Verhandeling over de Spelling 3); en zij werd almede krachtig voorgestaan door Dr. Halbertsma 4). Bilderdijk echter verzekert, dat *lijkteeken* met *lijk* (vleesch)

1) Archief, I. 57.

2) Werken van de Maetsch. der Ned. Letterk. VII. 315.

3) Bl. 211 en volgg.

4) Overijsselsche Alm. 1836, bl. 214; en Aanteekk. op Maerlant, bl. 245.

niets gemeen heeft 1); hij denkt daarentegen aan eene verwantschap met het werkw. *lijken* of *blijken;* en ook de Hoogl. Clarisse helt tot die meening over 2).

Voor verscheidene jaren reeds verklaarde ik mij ter gunste van het laatstgemelde gevoelen 3), en ik ben sedert in die meening bevestigd. De verklaring van Ten Kate zou, vooral na het aangevoerde van Prof. Siegenbeek, zeer aannemelijk zijn, indien men kon aantoonen, dat de tegenwoordige beteekenis van *lijkteeken* de eerste en eigenlijke is. Doch het tegengestelde is waar. De geschiedenis van het woord leert, dat zijne eerste en gewone beteekenis is niet die van *teeken in het vleesch*, maar van *teeken in het algemeen.* Bij onze oudste schrijvers is *lijkteeken* een *waarteeken*, *kenteeken*, eigenlijk (zoo als Bilderdijk te regt zegt) een *blijkteeken.* Om dit buiten kijf te stellen, zal het noodig zijn, die schrijvers zelve te doen optreden. Men leest bij Maerl. Spieg. Hist. I. 94, dat in de roode zee nog de sporen staan van de wagens der Egyptenaren, en (vervolgt de dichter):

Ende al doetse die wint vergaen
Metten zande, datter in drivet,
Nochtan, alset stille blivet,
Wassen weder die wagheslaghen,
Ende dat lijctekijn *vander plaghen*
Vindmen indie zee vandien
Alse verre, alse oge can versien.

dus: dat *teeken* van de plaag vindt men in de zee. — Ald. bl. 397.

Hanibals joie en was niet clene;
Te lijctekene *van sinen zeghe*
Senddi te Carthago enwege
.iij. mudden vingerline van goude.

1) Verkl. Geslachtl. op het woord.

2) N. Reeks van Werken der Leidsche Maatsch. IV. 409.

3) Taalkundig Magazijn, II. 215.

d. i. Hannibal zond, na de overwinning op de Romeinen, drie mudden met gouden ringen naar Carthago ten *teeken* of *blijk* zijner zege. — D. II. 116 verhaalt de Schr. dat Jezus, bij zijne prediking te Nazareth, uit de stad werd verdreven en van eene groote rots geworpen, waarop het berigt volgt:

— — — — *noch es daer*
Van sinen clede lijctekijn *waer,*
Also alse hem die roodse weec.

d. i. het ware *teeken* van zijn kleed is nog in de rots, die voor hem week. — Ald. 160, van den Zaligmaker:

Sine verrisenesse proeuedi waer
Met menegen lijctekine *claer:*
Dat was, dat hi vaste woude,
Datter niemen an twifelen soude.

d. i. zijne verrijzenis bevestigde hij door menig klaar *teeken.* — Bl. 282 verneemt een vader het ongelukkig omkomen van zijn zoon; hij gaat hem zoeken, ontwaart iemand, die hem zegt:

— *ic bringe di eene mare*
Jammerlike ende harde sware:
Dijn sone die es hier doot bleven
Ende euwelike int ander leven;
Ende dit lijctekijn *van mi hout:*
Du vintene van achter gespout
Sijn ruggebeen altemale,
Sijn herte ghescuert also wale.

d. i. houd van mij dit *teeken* enz. Er volgt lager:

Entie vader al dit waer vant.

D. IV. 13 loopt een moordenaar tegen eene poort, zoodat hij dood blijft; de poort wordt, om het gruwelijk geval, sedert niet meer geopend, maar terstond vermaakt, of ingerigt:

Te lijctekene *openbare*,
Dat die dinc gesciede dare.

Ald. 15:

— — in ghenen choer
Sach hi enen swarten moer
Die enen scoe indie hant brochte,
Dien hi den meester togen mochte,
Teenen lijcteekene enz.

Eenen *schoen* derhalve, die ten *teeken* moest dienen. — Bl. 285 zegt eene jonkvrouw aan een' kamerheer, dat hij een armen man moet halen:

Ende seider hare lijctekijn *an.*

d. i. en gaf daarbij het *kenteeken* van dien man op; en dat teeken was „*sijns heren* vingerlijn," d. i. ring. — Lancelot, B. II. vs. 20410:

— ombe dat gi des en selt niet
Mogen logenen, *soe besiet*
Een goet licteken *nu daer af*
Ane een gordel, *dat si hem gaf.*

Het *licteeken* bestond dus hier in een *gordel.* — Reinaert de Vos, vs. 2298:

Ten eersten, *dat soe quam te woude*
Daer ic was, *ende soe mi vant*,
So telde soet mi te hant:
Ne waer het was al stillekine.
Ooc seide soet bi sulken lijctekine,
Die ic kende so waer, enz.

d. i. bij haar zeggen voegde zij zulk een *teeken*, dat ik voor waar erkende. Een ander Hs. heeft te dezer plaatse *litteyken.* — Brabantsche Yeesten, I. 201:

Die Sarrasijn bat ghenaden
Ende swoer, *lietine leven*,
Hi wilre hem liteken *of gheven.*

d. i. een *kenteeken*; zoo ook bl. 332:

Dit litteken *ic den kerstenen drage:*
Over drie jaer, van desen daghe,
Sal God gheven Jherusalem.

Op de eerste plaats luidt de variant *licteeken*; op de tweede *lijcteeken*. — Horae Belgicae, III. 57:

her wert, ic biddu, of ghi eneghen vrient
te Babylonien hebt in die stat,
die dor u soude doen iet wat,
daer ons te herberghen voechde te sine,
dat ghi hem ontbiet met uwen littekine.

en welk was dit *litteeken?* Wederom een ring, bl. 58:

dit vingherlijn seldi hem toghen
te littekene.

D. V. 27:

so bid ic u, edel vrouwe goet,
om een litteiken *dat ic mach*
metter waerheit segghen dat ic u sach
ende ghesproken hebbe ende ghesien.

Waarin dit *teeken* bestond, volgt:

ic sal u gheven principael
een litteiken, *verstatet wael:*
ghi sult segghen den ridder vri,
dat ic stonde ende hi
in enen sconen boomgaert;
daer quam een valc van hogher aert
ende vlooch neder op ene gaerde, enz.

Nieuwe Reeks van Werken der Leidsche Maatsch II. 155:

Doe seidi sekerlec ende swoer,
Ende seide goede licteken *mede,*
Dat hiit ons gheloeven dede.

bl. 185:

Soe sal ic u minnen sonder begheven,
Ende machscien selc licteken *gheven*
Dat ghi mi trouwen selt gherne.

bl. 211:

Vaertse soeken achter lande,
Ende doget pine menegherande
Ende ic seggu licteken *goet,*
Dat ghi mi te bat geloeven moet.

bl. 308:

En wildiis niet, ridder fier,
Gheloeven dat si seker waer,
Soe willic u halen daer
Selc licteken *daer ghi bi*
Te bat selt gheloeven mi.

bl. 309:

Ic segt u: lieve vrouwe miin,
Sent hem enich littekiin,
Dat hi kinne, van uwen wegen.

bl. 310:

— — miin vrouwe
Wilt u siin van herten ghetrouwe,
Dies sent si u bi mi, her ridder fiin,
Te littekene *hare vingherliin.*

D. III. 213:

— dien ic wille, seggic u,
Hebbic selc een licteken *nu*
Ghegeven, dat hi wale mach verstaen.

D. IV. 120:

Die donreslach en doet gheen ongheval;
Maer die blixen si doet al;
Want tliteken *si mede bringet:*
Want et is altoos besinget;
Daer dus dane dinc gesciet.

dat wil zeggen : de donderslag doet geen leed; maar de bliksem wel; het *teeken* of *bewijs* daarvan is, dat, waar zulk een ramp geschiedt, altijd het getroffen voorwerp gezengd is. De varianten hebben hier *litteken* en *licteken*. — Der Leken Spieghel, I. 169:

— *dit* litteiken *ghevic di*,
Om dattu te bat gheloves mi:
Alse du daer comes op dat lant,
Soutu daer vinden te hant
Ene soch met dertich jongheren ende alle wit,
Onder ene eyke, enz.

en D. II. 402:

Doen hi voer tsinen vader waert
Litteken *voeren dat hi*,
Als een kimpe stout ende vri,
Verwonnen hadde sduvels macht, enz.

d. i. toen (t. w. bij zijne hemelvaart) ging hij (de Zaligmaker) aan zijn' Vader het *teeken* brengen dat hij, als een moedig en vrij kampioen, des duivels magt verwonnen had. — Leven van Sinte Amand, I. 41:

Als dit verhoorde die goede Amand,
Besach hi zeere den viand,
Ende mercte wel an sijn wesen,
Ende Jhesus Christus sende hem te desen
Sulc lijcteeken, *daer hi mede*
Den viant kende te dier stede.

N. Werken van de Leidsche Maatsch. I. II. 180:

Die voghel die lietter van zijnen pluymen,
Om dat wij dies licteyken *behouwen souden.*

Belg. Museum, VII. 313: *altoes als hy van elker bedevard sal weder comen sijn—goet* licteiken *te bringene*, *dat hijse getrouwelic sal gedaen hebben.* — Meijer, Leven van Jezus, bl. 14, de Engel tot de herders: *dit seldi hebben*

teenen littekene: *ghi selet tkint vinden bewonden in duekelkene ende ghelegt in ene krebbe.* — Bijbel van 1477, Exod. XIII: *dit sal wesen als een teyken in dijn hant, ende als een* litteken *voer dinen oghen.*

Voorbeelden genoeg — en zij waren met nog even zoo veel te vermeerderen — ten betooge dat *lijkteeken* bij onze oudste schrijvers de beteekenis had van *teeken*, *kenteeken*, *waarteeken*, *bewijsteeken* en dergelijke, en dat het woord onverschillig werd toegepast op alles, wat tot zoodanig teeken kon strekken, hoe ook genaamd. Het *teeken* eener ontvangen *wonde* — waarvoor 't woord thans alléén nog gangbaar is — was daarvan niet uitgezonderd. Ook dit wil ik met plaatsen uit dezelfde schrijvers staven. Maerl. Spieg. Hist. I. 186:

> — *hi quam also indie port,*
> *Dat tfolc dedi roupen vort,*
> *Ende scuerde sine cledere tien stonden,*
> *Ende toghendem* lijctekijn *van wonden,*
> *Die hi dordie stat adde ontfaen.*

D. IV. 50:

> *tKint wart te live ende so gesont,*
> *Dat niemene en wart cont*
> Lijctekijn *selfs, sijt seker das,*
> *Waer dat kint gequetst was.*

Walewein, vs. 6487:

> *Want onder, voren ende naer*
> *Waser er wel twintech doot bleven,*
> *Dien Walewein hadde ghenomen tleven,*
> *Ende den meneghen so ghewont,*
> *Dat sijs ne worden ghesont;*
> *Ende den meneghen* liteken *ghegeven,*
> *Si mochtent betoghen al hare leven*
> *Weder dat hise wel gherochte.*

en vs. 6583:

Daer waser hondert of mere
Die litteken *mochten toghen:*
Sulc hadde verloren nese ende oghen,
Sulke voete, sulke hande, enz.

Clignett, Bijdragen, bl. 181, zegt de slang tot den man, die haar gewond heeft:

Maer wachti wel, dat seggic die,
Alsoe langhe alsic tlitteken *sie.*

Sinte Franc. Leven, vs. 10065:

So dat soe al daer ghenas
Van den zere, maer dat haer was
Een litekin *bleven an de hant.*
Als dat hare gaf de brant.

Maar welke reden zou er nu kunnen bestaan, om de ééne beteekenis: *het teeken eener wonde*, voor de eerste en oorspronkelijke te verklaren, en dan op die verklaring de etymologie te bouwen? Om dit te mogen doen, zou er moeten aangetoond zijn, dat in een nog vroeger tijdperk het woord, hetzij dan in onze of in verwante talen, de vermelde ééne beteekenis had, waaruit dan later het overdragtelijk gebruik zou zijn voortgevloeid. Zoodanig bewijs is echter nog niet geleverd; integendeel bij de oudst bekende nederlandsche schrijvers beteekent *lijkteeken* in verschillende vormen — waarover nader — altijd een *teeken* tot *blijk*, een *(ge-)lijkteeken* 1), op zeer verschillende voorwerpen toegepast. En welke afleiding ligt nu nader voor de hand dan die van het werkw. *lijken*, waarvan ook *blijk* is gevormd?

Van hetzelfde *lijken* had men tevens het werkw. *ontlijcsemen*, *ontlicsemen*, *ontlijcsenen*, *ontlicsenen*, hetzij als fre-

1) Van het naamwoord *lijkteeken* heeft men een werkw. *belijkteekenen* gevormd, voor *de kenteekens van iets opgeven;* zie het Brem. Nieders. Wörterb. III. 71; en Wiarda, p. 246.

quentatiefvorm met ingevoegde *s*, hetzij door middel van een substantief *lijksem*, zoo als *bliksem*, van *blikken*, enz., een woordvorm derhalve, die zoowel de beteekenis van *lijkteeken* als den vorm dezes woords staaft en opheldert. Brabantsche Yeesten, I. 169:

Sine diere cledere dedi af;
Andere cledere men hem gaf,
Ende ontlijcsende *hem ter uren.*

Karel de Groote, bl. 14:

Entie wel geraecte fine
Hadde ane gedaan een cledekijn
Dat der waerdinnen hadde gesijn,
Ende heefter haer ontlijcsent *mede.*

Lancelot, B. III. vs. 13377:

Dit heeft mi Keye sciere vernomen,
Ende es al hemelike daer binnen comen,
Ende ontlicsent *al oppenbare.*

Van Velthem, fol. 106:

Si was ontslopen saen,
Ende heeft die paruren afgedaen,
Die si mede ontlicsent *was.*

Belg. Museum, VII. 294: *Soe wat manne gaet* ontlixent, *zy met slapelakenen, zy met averechten cleedren, oft in wat manieren dat zy.*

Duidelijk geeft het werkw. hier overal te kennen *vermommen, verkleeden;* eigenlijk zegt het *niet gelijk maken, van gedaante veranderen* 1). Voor *verwisselen* of *verande-*

1) En niet *leelijk maken*, zoo als Weiland zegt. — *Ontlijksemen* is, als men bespeurd heeft, bedrijvend; onzijdig daarentegen is *ontlijken*, d. i. niet gelijk zijn, ongelijk zijn. Weiland geeft daarvan eenige voorbeelden, waarbij nog gevoegd kan worden, Camphuysen, Psalm CII, vs. 15:

Ghy, wiens ongemeten dagen
Noyt haers durings eynde sagen,
Ghy ontlijckt *u selven nimmer.*

ren (van kleedingstukken) leest men het Belg. Mus. V. 96: *so wie van dusdanigen cledingen heeft benayt mit borduren, of van anderen geliken tekenen — die tekene selen si moeten afdoen, ochte sijn si onbenayt of strijpt, die* ontlixemen *in anderen varwen.* — Elders, Leven van Sinte Christina, vs. 1423, beteekent het *ontveinzen, verbergen:*

> *Tehans doend wijf die stimme ut gaf,*
> *so gruwelde den verreder daer af;*
> *nochtan* ontlicsende *hijt ende sweegh alstille.*

Kiliaan heeft nog *ontlijcksemen*, dissimilem facere, deformare; doch hetzelfde lexicon heeft ook het subst. *lijcksene*, als verouderd voor *lijck-teecken*, opgenomen, en ik verheug mij, mede het bestaan van dit woord, dat alleen voldoende is, om allen denkbeeld van *vleesch* den pas af te snijden, uit onze ouden te kunnen staven. Men vindt het N. Werken van de Leidsche Maatsch. V. I. 201:

> *Die* lixenen *van den wonden mijn,*
> *Stonken, alse oft ware venijn.*

Zoowel de beteekenis als de vorm van *lijkteeken* laat zich derhalve zonder eenig bezwaar ophelderen uit het werkw. *lijken, gelijken;* en er kan geen reden zijn, om hier aan *lijk*, vleesch, te denken; eene opvatting, die door de oorspronkelijke en eeuwen lang gevestigde beteekenis van het echt nederlandsche woord, zoowel als door zijne verwanten, ten eenenmale wordt wedersproken.

Wat betreft de woorden *lijkdoorn* en *lijkklaauw*, waarop men zich heeft beroepen: ik zie niet in, dat zij hier voldoend gezag hebben. *Lijkklaauw*, dat *vleesch-krabbel* zou moeten beteekenen, is geen nederlandsch, maar het friesche *licklauwe*, dat volgens Von Wicht, Ostfr. Landrecht, bl. 718, afkomt van *lijck*, teeken, en *lawa*, over-

blijfsel. — *Lijkdoorn*, dat ik niet weet, bij onze oude schrijvers ontmoet te hebben, is het hoogd. *leichdorn*. Gesteld nu, dat dit subst. met *leich*, vleesch, is zaamgesteld; hoewel Adelung ook nog op eene andere etymologie wijst; dan zal het overgenomen *lijkdoorn* wel niet over ons veel oudere woord *lijkteeken* kunnen beslissen.

Nevens *lijkteeken* met Bilderdijk een *lidteeken* aan te nemen, dat de ouden niet kenden, is overbodig. Wie de vormen nagaat, waarin het substantief zich in de door mij aangehaalde plaatsen voordoet, t. w. *lijctekijn*, *lijcteken*, *licteken*, *licteiken*, *littekijn*, *litteken*, *litteiken*, *litekin*, *liteken*, erkent, immers met een weinigske kennis aan de spelregels onzer oude taal, ligtelijk in allen hetzelfde woord. Het uitvallen der *c* is, gelijk door Clarisse te regt werd opgemerkt 1), een gevolg van de euphonie 2).

Nog een ander woord, behalve *lijcksene*, stelt Kiliaan met *lijkteeken* gelijk, t. w. *lijck-stede*, volgens Dr. Halbertsma 3) nog in het overijsselsche dialekt aanwezig in *liik-stê*. Dit zou dan ook een *vleesch-stede* moeten zijn. Mij dunkt (*ge*)-*lijk*(*ende*)-*stede*, *ken-stede*, luidt ruim zoo goed. 't Woord werd gebruikt door de randteekenaars van onzen Statenbijbel op Jesaja I. vs. 6: *een teecken*, *of strieme*, *of* lijckstee *als sich het bloet ergens verheft of vertôont van wegen eenen slach of stoot.*

---

1) N. Reeks van Werken der Leidsche Maatsch. IV. 409.

2) Er valt dus ook niet te denken aan eene afleiding van *li-en*, uit hoofde van de spelling *liteken;* zie 's heeren Alberdingk Thijms Nederd. Spelling, bl. 162, en vergelijk het daarover door mij reeds opgemerkte in het Alg. Letterl. Maandschrift, 1848, n°. 4, bl. 274.

3) Alm. t. a. p.

NALEZING

OP DE

PROEVE OVER DEN INVLOED

VAN

BILDERDIJKS DICHTWERKEN

OP ONZE TAAL,

VAN

Dr. A. DE JAGER;

DOOR

Dr. W. BISSCHOP.

I.

Toen ik vóór eenigen tijd begonnen was Bilderdijks werken uit een taalkundig oogpunt te lezen en te herlezen, was, gelijk men begrijpen kan, de Proeve van den Heer de Jager bij die studie mijn getrouwe raadsman en hulp; bij elke moeijelijkheid, die mij voorkwam, bij elke uitdrukking, die mij vreemd toescheen, raadpleegde ik dat boek en zelden te vergeefs. Zoo als echter van zelf spreekt, en zoo als Dr. de Jager ook in zijne Inleiding gezegd heeft, is niet alles opgenomen wat, volgens zijn plan, had moeten opgenomen worden; en geen wonder, de diepe zin, de uitstekend schoone gedachten oefenen dikwijls zulk eenen invloed op den geest des lezers uit, dat het bijna onmogelijk is zijne geheele aandacht aan den vorm te geven; daarenboven is de reeks van Bilderdijks werken zoo groot, dat het reeds veel moeite moet kosten die alle, in den korten tijd gewoonlijk ter beantwoording eener prijsvraag gegeven, nogmaals te lezen. — Ik heb daarom elk woord en elke uitdrukking, die ik bij den Heer de Jager zocht, doch niet vond, in mijn exemplaar aange-

teekend, en dit is de oorsprong dezer Nalezing. — Daar ik mij echter bij sommige woorden meende te herinneren, dat ik ze reeds bij vroegere schrijvers gelezen had, heb ik enkele oudere nogmaals doorbladerd, inzonderheid die, met welke het bekend was, dat Bilderdijk bijzonder ingenomen was. — Ik heb mij echter bij de dichters uit en na de 17de eeuw bepaald en heb er ook dikwijls iets uit aangehaald dat, naar veler meening misschien, met mijn onderwerp slechts in een verwijderd verband staat. Ik heb dit gedaan, omdat ik hiermede ook bedoelde, eene bijdrage tot het Hollandsche Woordenboek te geven, en zoo de driemannen, die de commissie tot zamenstelling van dat Woordenboek uitmaken, in deze bijdrage iets bruikbaars vinden, dan zal ik mij mijne moeite voorzeker niet beklagen.

Hier en daar heb ik ook, voor zoo ver mijne geringe lektuur het toeliet, plaatsen uit nieuwere dichters aangeteekend, hetgeen door Dr. de Jager zeer weinig is gedaan. En dit is mijne hoofdaanmerking op deze uitstekende proeve. Er was gevraagd aan te wijzen den invloed van Bilderdijk op onze taal, en opgave zoo der oude in het gebruik teruggebragte, als der nieuwe door hem gemaakte woorden. De vraag was dus tweeledig; ten eerste: welke oude woorden heeft hij in 't gebruik teruggeroepen? welke nieuwe heeft hij gemaakt? ten tweede: welken invloed heeft hij daardoor uitgeoefend? dit laatste zal toch wel moeten beteekenen: in welke opzigten is hij door latere schrijvers nagevolgd? Het eerste punt is uitvoerig en naauwkeurig behandeld; het tweede niet. Bij wien ligt de schuld? voorzeker niet bij den Heer de Jager, maar bij de uitschrijvers, die iets gevraagd hebben dat voor alsnog niet te beantwoorden is, daar de gegevens nog zoo weinig zijn, maar dat elk volgend geslacht beter en vollediger zal kunnen doen dan het vorige. Hoe dit zij, enkele voorbeelden heb ik tot proeven gegeven.

Voor 't overige heb ik mij geheel aan de volgorde, die Dr. de Jager in zijn werk heeft aangenomen, gehouden, omdat die orde zeer natuurlijk en het voor 't naslaan het gemakkelijkst is.

En hiermede zou ik kunnen eindigen, zoo ik deze gelegenheid niet zeer geschikt oordeelde om den Heer de Jager mijnen dank te betuigen voor hetgeen ik aan hem verschuldigd ben. Persoonlijk ken ik hem zeer weinig, uit zijne werken des te beter; die hebben mij voorgelicht, toen ik mij, in de laatste jaren van mijn verblijf aan de Leidsche hoogeschool, op onze moedertaal wilde toeleggen, en ik de hulp, die ik het regt had daar te zoeken, er niet vond. Ik wil hier echter niet over uitweiden, daar de Leidsche litteratoren thans ook in dit opzigt hunne wenschen boven verwachting vervuld zien. Toen hebben zijne werken en die der HH. Jonckbloet en De Vries, Brill en Te Winkel mij dat gemis in vele opzigten vergoed. Hun allen zij daarvoor mijn dank toegebragt: zij hebben mij den weg gewezen, die ingeslagen moet worden; van hen heb ik geleerd, dat eene naauwkeurige kennis der woorden al het andere voor moet gaan. Moge deze proeve hun niet geheel onbeduidend toeschijnen: mijne moeite ware niet te vergeefs geweest, mijn doel ware bereikt.

In § 7 wordt gesproken over de nieuw gevormde uitdrukkingen met den uitgang *ling;* alsmede over de adjectiva op *ig* en die, waarbij *ig* wordt weggelaten. Hierbij voeg ik deze voorbeelden:

Aanvangeling, voor iemand die *aanvangt;* voorkomende bij Bilderdijk in het stukje get. *Recensenten*, Keur van Ned. Lett. XIII. bl. 39:

D' aanvangling *help' men op om 't echte pad te vinden.*

Onderworpeling, voor iemand, die *onderworpen is.* In De Dieren, bl. 17:

Daar overzaagt ge een reeks van onderworpelingen.

Veldeling, voor *veldbewoner*, Mengel. I. 144. Verlust. bl. 84:

Bij vroegere schrijvers zijn mij voorgekomen:

Golveling, voor *golfbewoner*, Smits, Rottestr. bl. 21:

Doch de dartle golvelingen
Smoren stoeijend' hare smart.

Baggerling, voor *baggerman*, ibid. bl. 64:

Dan zal niets den dierbren tijdt
Nyvren Baggerling *ontrooven.*

Merweling, Amsteling, Nieuwebruggeling, voor hem, die aan de *Merwe*, *Amstel*, *Nieuwebrug* woont; Hoogvliet, Mengeld. bl. 323:

Daarom juichen, *spelen*, *zingen*
Thans de blyde Merwelingen.

V. d. Goes, Ystroom, bl. 1:

Al d' Aemstelingen *staen vérslaegen om zijn smart.*

V. d. Goes, Ged. bl. 8:

Zoo zagmenze onlangs dicht in troepen saemendringen,
Om eenen, *in een' vloet van* Nieuwebruggelingen.

Waterling, voor *waterbewoner*, V. d. Goes, Ystr. bl. 89:

Grootmaghtig Koning... die ziet voor uwe kroon
De waterlingen *met eerbiedigheit gebogen.*

Hemeling 1), voor *hemelbewoner*, V. d. Goes, Ged. bl. 496.
Stroomeling, voor *stroombewoner*, v. d. Goes, Ystr. bl. 97.

---

1) Bij Bild., die zich, gelijk bekend is, zoo heftig tegen de spelling hemelling uitlaat, komt dit woord nu en dan zóó voor. Vgl. Mengel. I. bl. 156, IV. bl. 7, bl. 20. Njbl. I. bl. 179, II. bl. 100.

Twisteling, Trouweling, Wrekeling, Hateling, Hulpeling, voor hem die *twist*, *trouwt*, *wreekt*, *haat*, *helpt*. V. d. Goes, Ystroom, bl. 97: *het heir der* twistelingen. Id. Ged. bl. 242:

Ende doorwont met zoete pijn
'T ingewant der trouwelingen.

Ibid. bl. 522:

Keer gy den westerhoek met uwe wrekelingen.

Ibid. bl. 385:

De Roomsche helt, die met de hant,
Zelf van zijn felste hatelingen,
Gehaelt wierd van het eenzaem lant.

V. Merken, Ged. bl. 121:

Ziet Rome.... Zich straks verlaaten van de vreemde hulpelingen.

Echtverbondeling, voor hem, die door den *echt verbonden* is, bij Hoogvl. Mengeld, bl. 235. Vloekeling, voor hem die *vervloekt* is, ibid. bl. 277. Verleideling, voor hem, die *verleid wordt*, V. d. Goes, Ged. bl. 510. Echteling, voor *echtgenoot*, Smits, Ged. bl. 250. Afgodeling, voor *afgodendienaar*, V. d. Goes, Ged. bl. 510:

Het eerste Apostelzaed.... zal uit ons herspruiten, uwen haet,
Afgodeling, *ten trots.*

Gezusterlingen, voor *gezusters*, V. d. Goes, Ged. bl. 550:

D' erfvyantschap, de haat en moort, gezusterlingen.

Tegenvoeteling, voor *tegenvoeter*, Hoogvl. Abr. de A. bl. 224:

Terwyl ze nochtans met dat licht, dien gloet, dat gout,
Den morgen maakte in 't oog der tegenvoetelingen.

Kerkeling, voor *aanhanger der kerk*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 306:

Zyn yver temt den trots dier trotsche kerkelingen.

Onder de woorden op *ling*, bij de thans levende schrijvers voorkomende, zijn m. i. vermeldenswaardig: onderwijzeling, voor hem die *onderwezen wordt*, bij De Raadt, Een drietal Bedenkingen beantwoord, bl. 35. Straffeling, voor hem, die *gestraft wordt*, in het dagblad *de Nederl.* 19 Sept. 1853. Wufteling, voor iemand, die *wuft* is, bij Dr. A. Hirschig in 't Muz. Album, II. bl. 138:

die zich niet laten dwingen
In 't wisslend modepak van vreemde wuftelingen.

Met den uitgang *ig* heb ik nog gevonden:
Regenig, Njbl. I. bl. 60:

Daar, *'t* Regenig *gestarnt'*, *min zichtbaar*, *min bekend*,
By de Oudheid toegepast op 't vochtig element.

Stormig, Mengel. II. bl. 132:

De nacht is stormig *en afgrijslijk.*

En bij I. da Costa in 't M. Alb. II. bl. 224:

't Zij wij leven, *'t zij wij sterven*,
Kalm of stormig *zij ons lot.*

Glinsterig, Elius, bl. 40: glinsterig *geflonker.*

Ook bij vroegere schrijvers treft men vele woorden op *ig* aan, die thans niet meer in gebruik zijn, bvb. bij Huygens doorschijnig, i. q. doorschijnend, III. bl. 121; schandig, I. bl. 47; lasterig, lasterend, I. bl. 91; verbijsterig, i. q. ter neder slaand, I. bl. 204:

Niemand helpen aen een traen
Door verbysterige *woorden*,
Die d' onnoosele vermoorden.

Voedzamig, i. q. voedzaam, I. bl. 262; schrikkig, I. bl. 265:

maer 't is een schrickigh *sien*,
Ghelijck kleinhertige staen by gequetste lien
En vreesen voor een' swijm.

Wijnig, i. q. aan den wijn verslaafd, dronkaard, I. bl. 270:

De Wijnige *zijn blind, daer zijn wij bey te wijs toe;*
De kinderen verstaen 't, en thoonter my een' voll,
Die door de druyven kijckt, ick thooner u een' doll.

Vreedsamig, i. q. vreedzaam, II. bl. 55; deugdsamig, IV. bl. 196; deelig, i. q. deelachtig, II. bl. 59:

Noch schiet ghy feller schicht; en wilt my heeten vreesen
Noyt Vaderlands bewind te sullen deeligh *wesen.*

Snellig, bij Cats, bl. 413; hatig, in de Statenvert. Ps. CIX: 3; treurspeltoonig, in de vert. van Hervey's Ther. en Asp. I. bl. 235; twijfelig, V. d. Goes, Ged. bl. 509.

Van lateren heb ik aangeteekend: vreugdig, bij Bogaers, Adams Eerstgeb., bl. 11:

En, of een vrolijk beeld op eens haar ziel doorzweefde,
Zoo vreugdig *blonk de paerl, die aan haar oogleên beefde.*

Sluimervallig, bij D. J. v. Lennep, Ged. bl. 15:

Tot vaak in 't eind verwint
Het sluimervallig *kind.*

Alleenig, bij A. Bogaers, Dichtbl. uit den vreemde, bl. 45:

Zijn Turk en Moor alleenig *waard*
Het scherp te voelen van ons zwaard?

Deinzig, bij D. v. Heyst, in 't M. Alb. III. bl. 47:

Maar hooger rijst des menschen waarde
Als zich zijn geest aan 't stof onttrekt,
In englenvlugt de deinzige *aarde*
Als 't naauwbemerkbaar stipje ontdekt.

Moerig = moerassig, bij v. Lennep, Jac. en B. II. bl. 21:

't Was reeds tot aan de breede schonken,
In 't moerig *broekland neêrgezonken.*

Vredig, Dr. W. Gleuns in 't M. Alb. I. bl. 155; J. H. v. Lennep, ibid. II. bl. 213.

Door vroegere en latere schrijvers wordt ook de uitgang *ig* dikwijls weggelaten, bvb. gerechte, V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 54. Gifte, Beets, Ged. bl. 75. Godvruchte, V. Lennep, Strijd met Vl. I. bl. 59. Korsel, Huygens, Korenbl. III. bl. 236. Laagharte, V. Lennep, Strijd met Vl. II. bl. 125. Lafharte, V. Lennep, Jac. en B. II. bl. 33. Nieuwsgier, Cats, bl. 175, 179; E. J. Potgieter, Gids 1845, bl. 311. Ongestuim, Hoogvl. Abr. de A. bl. 249; Ovid. Feestd. bl. 54; V. d. Goes, Ystr. bl. 12, 108; V. Merken, Brieven, bl. 94. Onstandvast, Bilderd. Poezij, I. bl. 4; Krekelz. I. bl. 9; V. Lennep, Strijd met Vl. II. bl. 122. Onstuim, Bilderd. Mengel. I. bl. 67; V. d. Goes, Ystr. bl. 3. Ontstuim, Huygens, I. bl. 209, III. bl. 279. Ridderhaft, Bilderd. Elius, bl. 18. Standvast, Smits, Nag. Ged. II. bl. 15; Hoogvl. Mengel. bl. 273; V. Winter, Jaarget. bl. 29; V. Merken, David bl. 18; Brieven, bl. 125. Bogaers, Ball. en Rom. bl. 71. Veil, i. q. veilig; veiler, i. q. veiliger, Huygens, I. 327, 373; II. bl. 86, IV. bl. 182. Vergifte, Bilderd. Holl. Verl. I. bl. 8; Voet in 't Graf, bl. 179; Mengel. III. bl. 44. — Hoogvl. Ovid. Feestd. bl. 176; V. d. Goes, Ged. bl. 115; De Genestet in 't M. Alb. I. bl. 137. Vernuft, Huygens, III. bl. 184. Vrek, Huygens, I. bl. 27. Vocht, Hoogvl. Feestd. bl. 94. Huygens, I. bl. 252; A. des A. v. d. Hoeven Jr. in 't M. Alb. I. bl. 16; Bogaers, Ad. Eerstgeb. bl. 11. Wispeltuur, V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 52, 127. Wreevel, Bilderd. W. en R. I. bl. 2, Perzius, bl. 49; Smits, Ged. bl. II; V. Lennep, Jac. en B. I. bl. 50.

Ook bij de woorden met den uitgang *dom* (waarover men zie het voortreffelijke stuk des Heeren Te Winkel in de Jagers Archief I. bl. 297—323) heb ik er eenige toe te voegen. Ik zal eerst die opgeven, welke reeds bij Bilderdijk voorkomen; vervolgens de woorden, aan oudere en nieuwere schrijvers ontleend.

Apendom, Keur v. N. L. bl. 41. *Barden*—, Mengel. III. bl. 9. *Betweetren*—, Perzius, bl. 68. *Cyclopen*—, Ovid. bl. 101. *Duivlen*—, Voet in 't Graf, bl. 8. *Englen*—, Rotsg. I. bl. 158; Navonk. II. bl. 83. — Smits, Ged. bl. 166. *Farizeën*—, Keur van N. L. bl. 17. — Smits, Nag. Ged. I. bl. 38. *Geesten*—, Voet in 't Gr. bl. 13; Verspr. Ged. II. bl. 42. — Hoogvl. Feestd. bl. 177. *Godinnen*—, Ovid. bl. 18. Hoogvl. Feestd. bl. 135, 188. *Helden*—, Mengel. II. bl. 4. *Heemlen*—, Ovid. bl. 180. *Hemelgoden*—, Njbl. I. bl. 21. *Herder*—, Mengel. II. bl. 146. Smits, Nagel. Ged. III. bl. 96. Hoogvl. Abr. de A. bl. 87. *Huldgodinnen*—, Njbl. I. bl. 30. *Jacobijnen*—, Navonk I. bl. 52; Nakl. bl. 181. *Joden*—, N. Mengel. I. bl. 149. — Smits, Nag. Ged. I bl. 30. Hoogvl. Meng. bl. 393. V. Lennep, Ged. bl. 113. *Juffren*—, Verspr. Ged. I. bl. 145; N. Mengel. II. bl. 74. — Smits, Baälf. bl. 5, 10. *Koning*—, N. Dichtsch I. bl. 91. *Letterhelden*—, N. Mengel. II. bl. 298. *Marter*—, Rotsg. I. bl. 163. *Meester*—, Krekelz. I. bl. 106. *Muizen*—, Muis- en Kikv. bl. 40. *Nymfen*—, Ovid. bl. 135, 200. Buitenl. bl. 15. *Oppergoden*—, Ovid. bl. 152. — Smits, Poet. Verr. bl. 64. *Priester*—, Krekelz. II. bl. 70. Hoogvl. Feestd. bl. 81. *Profeeten*—, Navonk. I. bl. 47. Voet in 't G. bl. 76. *Resencieschrijvren*—, Keur van N. L. bl. 41. *Sater*—, Ovid. bl. 38. — Smits, Poet. Verr. bl. 46. Hoogvl. Feestd. bl. 109. *Schepslen*—, Rotsg. I. bl. 34; De Mensch, bl. 5, 20, 85. *Schrikgodinnen*—, Sprokkel. bl. 48. *Slaven*—, Krekelz. I. bl. 43. *Veldgodinnen*—, Ovid. bl. 60. Ziekte der Gel.

bl. 14. *Vorschen*—, Muis-en Kikv. bl. 22. *Wijnpapinnen*—, Ovid. bl. 121. *Woudgodinnen*—, Buitenl. bl. 67. *Zanggodinnen*—, Verspr. Ged. II. 132. N. Mengel. II. bl. 82. Smits, Ged. bl. 86. *Zangren*—, Buitenl. bl. 16. *Zustren*—, Ovid. bl. 137. Hoogvl. Feestd. bl. 124. V. Lennep, Ged. bl. 93.

Bij andere schrijvers heb ik nog gevonden: *Besnedendom*, V. d. Goes, Ged. bl. 159, 556. *Boksvoeten*—, Hoogvl. Feestd. bl. 109. *Cherubijnen*—, V. d. Goes, Ged. bl. 63. Smits, Nagel. Ged. III. bl. 82. *Discypel*—, Hoogvl. Mengeld. bl. 23. *Dochter*—, Smits, Ged. bl. 61; Baälfeg. bl. 51. *Echtgenooten*—, Hoogvl. Feestd. bl. 67. *Fabelgoden*—, id. Mengeld. Verv. bl. 176. *Feestgenooten*—, ibid. bl. 7. *Golven*—, V. d. Goes, Ged. bl. 93. *Heidinnen*—, Smits, Baälfeg. bl. 15. *Hemelhelden*—, Hoogvl. Mengeld. Verv. bl. 136. *Janissar*—, V. d. Goes, Ged. bl. 82. *Jonker*—, ib. bl. 66. *Yszeegoden*—, ib. bl. 59. *Kunstgenooten*—, Smits, Nag. Ged. III. bl. 109. *Luther*—, ib. Ged. bl. 131. *Mandorijnen*—, V. d. Goes, Ged. bl. 489. *Minnegoden*—, ib. bl. 272. *Najaden*—, Smits, Ged. bl. 264. Hoogvl. Feestd. bl. 96. *Rivieren*—, V. d. Goes, Ged. bl. 111. *Sireenen*—, Smits, Nag. Ged. III. bl. 139. *Stadhouder*—, ib. III. bl. 201. *Staten*—, Hoogvl. Mengel. bl. 67. *Stroomen*—, V. d. Goes, Ged. bl. 73. *Vloeden*—, Smits, Rottestr. bl. 8. Ged. bl. 255. *Vloedgodinnen*—, V. d. Goes, Ged. bl. 77. *Vloednajaden*—, Smits, Nag. Ged. I. bl. 116. *Vloekverwanten*—, Hoogvl. Mengeld. bl. 25. *Vrijer*—, Smits, Nag. Ged. II. bl. 121. Hoogvl. Feestd. bl. 84. *Vrijster*—, ib. bl. 84. *Vrouwendom*—, Smits, Baälfeg. bl. 14; Hoogvl. Abr. de A. bl. 262. *Watergoden*—, V. d. Goes, Ged. bl. 11. *Waterjoffer*—, ib. bl. 97. *Zeenajaden*—, Hoogvl. Feestd. bl. 213. *Zonnen*—, V. d. Goes, Ged. bl. 79.

Eer ik tot iets anders overga moet ik nog even spreken over het woord maagdom. De Heer Te Winkel

zegt in zijne boven aangehaalde Verhandeling, bl. 317: „Maagdom drukt eenen toestand uit en wordt nooit voor *vergadering van maagden* gebruikt.” In deze beteekenis echter wordt het m. i. gebruikt door Bilderd. Mengel. III. bl. 41:

De Barden heffen aan.
't Weent alles. Lormaas schim! ô wees op 't minst, voldaan!
De Maagdom *onzer kust vereert u met gezangen,*
Zoo vaak 't verdorrend woud zijn takken neêr laat hangen.

Wat de woorden, die om den uitgang vermeldingwaardig zijn, betreft, voeg ik hier nog bij, dat moeizaam ook gebruikt wordt door Ter Haar, Ged. bl. 74; V. Lennep, Ed. v. Gelre II. bl. 12; Jac. en Bertha, I. bl. 43, 119, II. bl. 25. — Opmerking verdient ook het bnw. liefgetal, dat, ofschoon voor zoover ik mij herinner door B. niet gebruikt, bij Cats dikwijls voorkomt en ook bij D. J. v. Lennep, Ged. bl. 43:

Weet, dat ook U geen herfst ooit schaden zal,
Gij blijft ook dan bij ieder liefgetal.

Bij de woorden op *baar* en *lijk*, waarover in § 8 wordt gehandeld, kunnen nog verscheidene andere gevoegd worden, die ook m. i. door B. gemaakt zijn; voor zoover 't mij mogelijk is zal ik, bij de in dien § reeds voorkomende woorden, opgeven door welke oudere schrijvers ze reeds gebruikt zijn en door welke nieuwe B. in dit opzigt is nagevolgd.

Aanbidbaar 1), voor *aanbiddelijk*, Winterbl. II. bl. 11: *uw* aanbidbre *hand*. Odilde, bl. 11: *o* aanbidbre.

1) De woorden met * gemerkt, komen te dezer plaatse reeds bij Dr. de Jager voor, doch zonder aanhalingen van oudere schrijvers; die met † gemerkt, komen bij Bilderd. voor, doch zijn daar niet vermeld.

Floris V, bl. 48 enz. Afgrijsbaar, J. F. Bosdijk, in 't Muz. Alb. I. bl. 188. Begeerbaar, voor *begeerlijk*, V. Lennep, Ed. v. G. I. bl. 5: begeerbre *roof*. Bedriegbaar, V. Lennep, Ed. v. G. I. bl. 120: bedriegbre *zielsrust*. Bekoorbaar, voor *bekoorlijk*, Beets, Ged. bl. 65: bekoorbre *lentebloesems*. *Belachbaar, Buitenl. bl. 52; Zedel. Gisp. bl. 84. enz. *Berispbaar, voor *berispelijk*, Oranjezucht, bl. 200: *een* berispbre *trek*. Doordringbaar, V. d. Hoop, W. Tell, bl. 21: zieldoordringbaar. Duurbaar, Hoogvliet, Mengeld. Verv. bl. 99: duurbre *eer*. Eindbaar, Smits, Nagel. Ged. II. bl. 296: *nimmer* eindbre *vreugdemalen*. Baälfeg. bl. 97. Geschiedbaar, voor *wat geschieden kan*, V. d. Goes, Ged. bl. 495: *Uit wisse tekenen* 't geschiedbaer *kan voorzeggen*. *Gruwbaar, voor *gruwelijk*, *gruwzaam*, Rotsg. I. bl. 65: gruwbre *aterlingen;* N. Mengel. II. bl. 19: gruwbre *kreet*, enz. V. Lennep, Jac. en B. I. bl. 135: gruwbre *moord;* II. bl. 121. Ed. v. Gelre, II. bl. 7, enz. IJsbaar, Bogaers, Balladen, bl. 24: ijsbre *worstelstrijd;* Adams Eerstgeb. bl. 9: ijsbre *donder*. Onaanzienbaar, voor *onaanzienlijk*, V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 24: onaanzienbre *dosch*. *Onbeganbaar, voor *onbegaanbaar*, Meng. II. bl. 131: *de* onbegangbre *hei*. Onbegrijpbaar, voor *onbegrijpelijk*, Beets, Ged. bl. 91: onbegrijpbre *vreugde*. Onbeschrijfbaar, voor *onbeschrijffelijk*, Dorbeck, Muz. Alb. I. bl. 127. Ondraagbaar, V. Lennep, Ged. bl. 123. *Ongeneesbaar, voor *ongeneeslijk*, Winterbl. II. bl. 38: ongeneesbre *wonden*. Hoogvliet, Ovid. F. bl. 45. C. Loots in 't Muz. Alb. II. bl. 151. *Onkantelbaar, Winterbl. I. bl. 28: *Zij staat* onkantelbaar *als de zuil van Hermes*. *Onophoubaar, voor *niet ophoudend*, N. Mengel. II. bl. 193: *Gy zweept met* onophoubre *slagen*. Ontoegangbaar, D. J. v. Lennep, Ged. bl. 3: on-

toegangbre *bergen;* B. ter Haar, Ged. bl. 4: ontoegankbre *zalen.* *Ontuigbaar, voor wat *niet kan getuigd worden*, Naklank, bl. 155: *de ontuigbre* stierenschoft. Ontzachbaar, Smits, Rottestr. bl. 55, 105. V. d. Goes, Ged. bl. 274, 480. V. Lennep, Strijd met V. I. bl. 166; A. Bogaers, Balladen, bl. 107. Ontzetbaar, V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 85; II. bl. 37, 98. Ged. bl. 166. *Onuitspreekbaar, voor *onuitsprekelijk*, Ziekte der G. bl. IV: onuitspreekbre *plagen.* Smits, Nag. Ged. III. bl. 80. Onverbidbaar, voor *onverbiddelijk*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 55; V. Lennep, Strijd met V. I. 164; II. bl. 17; Beets, Ged. bl. 69. *Onverdraagbaar, voor *onverdraaglijk*, Winterbl. II. bl. 7: onverdraagbre *glans.* Smits, Ged. bl. 8. Onverslensbaar, Smits, Nag. Ged. I. bl. 232. *Zoo schenk de aloudheit u eene* onverslensbre *jeugdt.* *Onvergeetbaar, voor *onvergetelijk*, Winterbl. I. bl. 62: *de* onvergeetbre *Dagobert.* N. Mengel. I. bl. 52: Onvergeetbaar *kroost.* V. Lennep, Strijd met V. I. bl. 164. *Onverbrijsbaar, Winterbl. I. bl. 101: *de* onverbrijsbre *steen.* Onvergankbaar, voor *onvergankelijk*, V. Lennep, Jac. en B. II. bl. 42: *'k toon u de baan tot* onvergankbre *glorie aan.* Onverwelkbaar, Hoogvl. Abr. de A. bl. 73. 245. — Smits, Ged. bl. 114, 136. V. Winter, Jaarget. bl. 161. Schrikbaar, V. Lennep, Jac. en B. I. bl. 49, 138. Ed. v. Gelre, I. bl. 86; II. bl. 98. Beets, Ged. bl. 25. Withuys in 't Muz. Alb. III. bl. 157. — Ter Haar, Ged. bl. 54, 116 enz. Verachtbaar, Smits, Baälfeg. bl. 41. Poët. Verr. bl. 33. Vergangbaar, Smits, Rottestr. 158; Ged. bl. 90, 116. Hoogvl. Abr. d. A. bl. 28. V. Merken, Tegensp. bl. 18, 160. V. Lennep, Ged. bl. 134. Verhefbaar, V. d. Hoop, W. Tell, bl. 9. Verwelkbaar, Smits, Nag. Ged. III. bl. 22. Verschrikbaar, Beets, Ged. bl. 44. V. d. Hoop, W. Tell, bl. 16. Bij dezen schrijver vindt

men bl. 69: zielverschrikbaar. Verslindbaar, V. d. Goes, Ged. bl. 481. Hoogvl. Ovid. F. bl. 37, 152.

Tot de woorden op *lijk* bij B. voorkomende behoort ook nog plichtelijk, Oranjez. bl. 193. N. Mengel. I. bl. 107. Als proeve hoevele woorden op *lijk*, bij onze oudere schrijvers bekend, thans niet meer in gebruik zijn, deel ik die mede, welke ik bij Huygens gevonden heb: behendelijk, I. bl. 43:

Nu neem ik 't nieuwe jaar behendelick *te baet.*

Behoeffelijk, I. bl. 94:

Dat soo mijn vrije ziel van slijckerig beslommer
Besorg haer eigen proncks behoeffelick *gewaet.*

Dankelijk, III. bl. 171:

Phlip stuypte voor een' heer met danckelick *gelaet.*

Droeffelijk, I. bl. 31:

Onder aan die krytte rotsen
Lagh een Hollandsch herderjongen
Droeffelick *ter neer gevelt.*

Engellijk, I. bl. 29:

Nu light dat groote licht, die Engellycke *gaven*
Door éénen in ons al erfsondelick *begraven.*

Etelyk, III. bl. 194:

Maer liet gij 't versch geslacht versterven en vernachten,
't Wierd etelicker *spys, en ongelyck min taey.*

Gebuigelijk, II. bl. 139:

Sterren, eertijds steege steenen,
Nu gebuygelick *als teenen.*

Leeuwelijk, II. bl. 99:

Ick by den heldt gestelt, die uyt der leeuwen schonckken
Den oorlogh yver soogh en 't leeuwelicke *rapp!*

Noodelijk, I. bl. 76:

Laet bey gezegent zijn met noodelicke *gaven*
Ten uitvoer van 't beroep daer in sy sich begaven.

Onuitschreeuwelijk, I. bl. 36:

Hae lang, gestoorde God, hoe lang verachtst Du 't schreeuwen
Van Dyner kindren onuytschreeuwelick *ellend?*

Onwedernakelijk, II. bl. 9:

Dat Haegh en Scheveningh van over lange jaeren
Onwedernakelick *van een gescheiden waeren.*

Rechtelijk, I. bl. 16:

Waer beide t'samen gaen naer uwen wil en wensch
Daer voert men rechtelick *den roem van christenmensch.*

Spottelijk, I. bl. 36:

Wy, wy wel eer dyn roem, wy leden Dyner eeren,
Wy sitten spottelick *den schimperen te praet.*

Vergiftelijk, III. bl. 272:

De Miss, de stallen en de keucken
Zyn hem vergiftelicke *reucken.*

Vredelijk, I. bl. 27:

Laet yeder van de vrucht van syn' besweette jaren
Het ongemoeyt besit en vredelick *bewaren.*

Dolhuislijk, IV. bl. 236:

Waer 't niet dolhuyslick *mallen*
Geld spillen binnens huys voor wat men niet en siet!

Ontemmelijk, IV. bl. 294:

Nu sie de vyandt ons ontemmelick *gemoed.*

Sonderlijk, IV. bl. 221:

Is aller heiligen so sonderlicken *feest?*

Vernuftelijk, IV. bl. 60:

Wat heeft de wyse mann bij daken die staegh leken
Het eeuwigh kyvend wijf vernuftelick *geleken.*

Het ww. bezwijmelen, in § 9 opgegeven als het eerst door B. gebruikt, komt reeds voor bij V. d. Goes, Ged. bl. 364:

Zoo helden al van ouds de volken, lang geschokt,
Naer hunnen ondergang, noch blijven wij verstokt,
Of van een' dikken mist bezwijmelt *en betogen.*

Behalve *dwarelen* bezigt B. ook het zameng. afdwarrelen, Verspr. Ged. II. bl. 36:

En niets bleef ooit de palen in
Van d' eensgezetten tocht,
Maar dwarrelde af *naar eigen zin.*

Nog eenige ww. op *elen*, bij anderen dan B. voorkomende, voeg ik hierbij: grimmelen, wriemelen, krielen, V. d. Goes, bl. 125:

Hier ziet men laeden, daer weêr lossen, al het strant
En 't water grimmelt *van matroozen.*

Bungelen, V. Lennep, Jac. en B. I. bl. 71:

Hij greep in 't eind een kleine lier
Die bungelde *op zijn rug.*

Grommelen, Bogaers, Ballad. bl. 70:

Maar hij, van heete geestdrift vol,
De wangen rood van eedlen toren,
Liet, grommelend *dit antwoord hooren.*

Mommelen, Bogaers, Dichtbl. bl. 108:

De vlakte was zwart van het momlend *gewoel.*

Bij de ww. met den uitgang *igen*, heb ik slechts ste-

vigen, voor *stevig, vast, maken*, te voegen, dat voorkomt bij Bogaers, Dichtbl. bl. 20:

Een uitzigt nog rest er en stevigt *mijn moed;*
Hoe magtig de Haat zij, de Liefde kan meer.

Hoewel ze niet tot de frequentativa behooren, verdienen echter de volgende ww. om den uitgang vermeld te worden: kofferen, voor *in het koffer leggen*, Winterbl. II. bl. 86:

Neen, heb ik vaadren erf en goed
voor 't Vaderland geofferd,
Ik vraag niet, wat die 't heeft verkocht
in zijn tresoren koffert.

Kristenen, voor *kristen maken;* zoo was vroeger in gebruik *kerstenen,* voor *doopen;* vgl. het eng. *to christen.* V. d. Goes, Ged. bl. 510:

Zoo gy uw God zoekt in te dringen
Om elk te kristenen, *en uw verleidelingen*
Te binden aan uw wet.

Keizeren, voor *keizer maken*, V. d. Goes, Ged. bl. 514:

En vint, wanneer ge keert, uw ryken gevrybuit,
Uw vyant overal gekeizert.

Havenen, voor *de haven bereiken*, V. d. Goes, Ged. bl. 516:

Ontbint of breek den knoop die zooveel rijken bint.
Zoo havene *mijn hulk in spijt van weêr en wint.*

Eindelijk kunnen hier nog bijgevoegd worden eenige ww. die gewoonlijk met den frequentatief uitgang gebruikt worden, doch waarbij door dichters die uitgang soms weggelaten wordt. Als voorbeelden hiervan heb ik aangeteekend: huppen, voor *huppelen*, N. Mengel. II. bl. 62:

Men tuimelt overhoop, terwijl de hoofden slingeren,
En hupt *en dartelt, als Bachanten, onbezuisd.*

ook bij V. Lennep, Jac. en B. I. bl. 71. Tokken, voor *tokkelen*, Odilde, bl. 28:

Zou uw stem my niet verlokken,
Om de snaar op nieuw te tokken,
Die de rust reeds roesten deed?

Wanken, voor *wankelen*, Mengel. II. bl. 105:

Dan voelt ge..... uw kniën wanken.

ook bij V. Lennep, Ged. bl. 59:

Wij ook zullen trouw doen blijken,
Wij niet wanken *noch bezwijken.*

Verouden, voor *verouderen*, N. Mengel. II. bl. 249:

't Schoon is altijd nog te vlug;
't Zal nog vroeg genoeg verouden.

Wij zijn nu gekomen tot de woorden, die om de voorvoegsels onze aandacht verdienen; ook hierbij kunnen uit B. zelven en uit oudere en nieuwere dichters vele voorbeelden gevoegd worden.

Met het voorzetsel *aan* vinden wij bij B. het ww. aankankeren, Navonk. I. bl. 193:

Maakt het knarsend zelfverbijten
By de doodelijke wond,
't Aangekankerd *hart gezond?*

hier schijnt *aan* het beginnen der werking aan te duiden. Aanschennen, Perzius, bl. 52:

Doch weinig was dit al. Op griffioenen pennen
Gesteigerd, God om hoog in 't aanzicht aan *te* schennen
Bleef oovrig.

Aanschreijen, V. Winter, Jaarget. bl. 145:

In dit rampspoedig uur schreit *hun geliefde vrouw*
En teder kroost hen aan.

Het ww. aantergen, in dezen § uit B. aangehaald, komt reeds voor bij Vondel. Zie Huydecopers Proeve, III. bl. 252.

Ook het ww. affolen (dat mede nog gevonden wordt in de Mengel. III. bl. 91: afgefoolde *ziel;* Poëzy, III. bl. 16: afgefoold *gemoed*) is reeds vóór B. gebruikt. Wij lezen b. v. bij Hooft, Hendrik de Groote bl. 78: *Dan, ben ik der koningen geen, die ghy in uwen toorn geeft; maar geschapen om de gemeente te verlossen van den last, waarmede zy* afgefoolt *worden, door de vyanden myner kroon.* Het komt ook reeds voor in Meyers Woordenschat; vgl. Hoeufft, Bredaasch Taaleigen, bl. 9. Het simplex *folen* komt, gelijk bekend is, bij ouderen, vooral bij Cats, dikwijls voor, in de beteekenis van *plagen*, bvb.:

Indien het meysje gooit met nat
Dat is te zeggen, foolt *mij wat.*

Bij Cats vindt men ook *verfolen;* bij Huyghens *ongefoolt* enz. Afpijnen komt, behalve bij De Decker, ook voor bij Vondel in den Gysbrecht:

Gelijk haar zuivre ziel, van droefheid afgepijnd
In 't leven, nu voor God en de engelen verschijnt.

ook bij Hoogvliet, Mengeld. Verv. bl. 29. Bilderdijk is in het gebruik van dit woord nagevolgd door Bogaers, in zijnen Lierzang, bl. 13:

En, toen de rampen om haar woedden,
Hoe de afgepijnde *borst mogt bloeden,*
Haar ziel bleef kalm en sterk in God.

en door Ter Haar, Ged. bl. 157. Aftreuren komt reeds voor bij Smits, Ged. bl. 16:

Maer neen; een hart dat wegsmelt in zijn tranen,
Een afgetreurde *geest,*
Behaagt U allermeest.

verder Nagel. Ged. III. bl. 79; V. Merken, David, bl. 177; Tooneelsp. I. bl. 75, 161 enz. Afgeronnen, voor *ten einde geronnen*, zoo lang geronnen tot men niet meer kan, lees ik ook bij Hoogvliet, Abrah. de Aartsv. bl. 8:

Gelyk een toomloos paert rinkinkt met vlugge leden,
En rent en hinnikt, tot het staan blyft voor een gracht,
En afgeronnen *zijn' verlegen meester wacht.*

Af in de beteekenis *tot het uiterste*, vind ik ook nog bij V. Winter in de Jaargetijden, die bl. 182 het ww. afvasten in dien zin gebruikt:

Dan keeren drom by drom van groote zeegedrochten,
Vermoeid en afgevast *van lange watertogten.*

en bij Huyghens, I. bl. 378, het ww. afdichten:

Verheught u, Leser-lief: 't is met my omgekomen;
Myn penn' is afgedicht, *vreest voor geen langher droomen.*

Eene andere beteekenis heeft *af* in het ww. afdagen, voorkomende in de Navonk. I. bl. 8:

Gy daagt *de wraak, o Godverzakeren,*
Op 't lang geteisterd Neêrland af.

Met het voorzetsel *be* kwamen mij bij B. nog als nieuwe werkwoorden voor: bebolwerken, Wit en R. I. bl. 63:

Toen 't eenig Brittenland, bebolwerkt *van zijn baren*
Die 't afsneên van 't Heelal, zijn vrijheid mocht bewaren.

Benetten, Fingal, II. bl. 11:

De Koning staat ontroerd, en, over 't lijk gebogen,
Benet *hy met een traan van 't tederst mededogen.*

Het simplex netten, voor *nat maken*, komt voor in de N. Mengel. I. bl. 14, II. bl. 95 enz. Het is weinig in gebruik, hoewel het analogisch zeer goed is; vgl. *dak*, *dekken*, *plat*, *pletten*, *lat*, *(be)letten*, enz. Bestippen, voor *met stippen voorzien*. Winterbl. I. bl. 22:

Ik zag geen hemel meer, met fonklend goud bestipt.

Bebloedvlekken, Treursp. II. bl. 52:

> Bebloedvlek *vrij den dag, die u een kroon belooft,*
> *Dat bloed, eer de avond valt, keert weder op uw hoofd.*

Tot de ww. met *be* zamengesteld, die door oudere schrijvers gebruikt worden, behooren: bezonneschermen, in de vertaling van Hervey's Ther. en Asp. I. bl. 146.

Bevloeken, bij Huyghens, I. 22:

> *Daer tegen wil ick slaen en grouwelick besoecken*
> *Die My op logentael onwaerdelick* bevloecken.

Bekanten, beringen, bediamanten, bij Huyghens III. bl. 251:

> *Jan seide, Lief, all gaet ghy juyst met kostelick bepeerelt,*
> Bekant, beringht, bediamant, enz.

Bemeuselen, bij Huyghens, IV. bl. 242:

> *Een schuld-brief in papier, raekt gh' hem te dickwils aen,*
> *Kan licht* bemeuselen *en slyten en vergaen.*

Meuselen is vuil maken; 't woord komt bij Weiland voor, ik geloof echter niet dat het tegenwoordig nog in gebruik is.

Behippen, bij V. d. Goes, Ged. bl. 94:

> *Gelyk hy onlangs al dien aenhang van het Y,*
> *Heeft uitgekreten voor* behipt *met muitery.*

Het ww. beschildwachten staat reeds bij Hooft, Ned. Hist. fol. 7.

Met *door* heeft men doorgeletterd, Buitenl. bl. 21:

> *En wischte in de oefening van 't* doorgeletterd *hoofd,*
> *Vergrijp en vonnis uit, met wat zijne eer verdooft.*

Doorhotsen, Rotsg. I. bl. 114:

> *'k Beschrei met diep gevoel mijn* doorgehotste *dagen.*

Met het voorvoegsel *ge:* geflescht, Winterbl. II. bl. 41:

Opdat hy, voor den roof van 't West,
In schitterend kristal geflescht,
Den rykaart in den mond moog vloeijen.

Geglad, Mengel. II. bl. 143:

En 'k geve U nog daartoe een' fraaijen berken beker,
Met riekend wasch geglad *en voor den doorlek zeker.*

Gehalsgareeld komt voor bij V. d. Hoop, W. Tell, bl. 39.

Met *her* zijn gevormd: herengelen, voor *op nieuw*, *wederom*, *engel worden*, Wit en R. I. bl. 15:

Zijn zuivrend licht het onze, aan 't Godlijk rein gemengeld,
Gelouterd van den smet die 't aankleefde en herengeld.

Heroordeelen, De Mensch, bl. 13:

Vermeet U, Zijne hand van staf en waag te ontzetten;
Heroordeel *wat Hy richt;*

Hergronden, Hoogvl. Feestd. bl. 7:

Dan bloeit het alles, dan hergront *de tijdt, dan winnen*
De boomen blaaren enz.

Met het voorzetsel *om* komen voor: omadderen, Sprokkel. bl. 41:

Megeer 't omadderd *hoofd in 't bedgordijn verschuilde*
En 't waschlicht onheil knapte.

Ompegelen, N. Dichtsch. I. bl. 5:

Zoo houdt de Tsuchti nog, met druipend zweet ompegeld,
Zijn feestrei naar den toon van 't beergegrom geregeld.

Omwalmen, Naklank, bl. 28:

Zoo 't ruischen van Uw wind die dampen op mocht hevelen
Waarin ons 't stof omwalmt *der logge menschlijkheid.*

Omwangen, bij V. Lennep, Ged. bl. 96:

Licht, van min bevangen,
Zult gy, vol verlangen,
Schooner maagd omwangen,
Wier liefde U waarder zij.

Bij de woorden met *on* zamengesteld, kunnen nog gevoegd worden ongesnaard, Wit en R. II. bl. 11:

Gods englen stonden stom; hun harp was ongesnaard.

Ongesmukt, Sprokkel. bl. 118:

Gy wien ik.... in daad en wandel ken als Christen
Oprecht en ongesmukt *van hart.*

Weiland heeft dit woord niet; wel geeft hij *smukken.* Gewoonlijk gebruikt men *opsmukken.* Onguur, het duitsche *ungeheuer*, 't vroegere *onghehier,* bij V. Lennep, Ged. bl. 210:

Gezwind nam hy den knuppel op
En pletterde d' onguren *kop,*
Om recht secuur te wezen.

Van zelfstandige naamwoorden zijn met *ont* afgeleid: ontbodemd, N. Dichtsch. I. bl. 170:

Hy vull' 't ontbodemd *wat met kruik by kruiken aan,*
Als konde een wareldzee de onheelbre dorst verslaan.

Ontmenschelijkt, Wit en R. I. bl. 59:

En, waar ge 't hart ontvliedt, daar is 't, dat helsche spoken
'*t* Ontmenschelijkt *gemoed van razerny doen koken.*

Ontstoffelijken, Navonk. I. bl. 32:

Gy hebt mijn kroost ontstoffelijkt, *niet ontzield.*

Nog verdienen de aandacht bij oudere schrijvers: ontdanken, V. d. Goes, bl. 184:

Nu daer 't de Duitschen zich ontdanken
De Ryn en Moesel, perssens moe,
Opstuiven naer hun bronnen toe.

Onthuldigen, ib. bl. 375:

Daer 't nog half van zyn parruik berooft,
Smeekt om een nieuw sieraet voor zyn onthuldigt *hooft.*

waarvoor wij thans *onthullen*, van *hulsel*, *tooi*, *berooven*, zouden zeggen. Ontleeuwen, ib. bl. 499:

Wat krygsman zult gy niet ontleeuwen *door uwe oogen.*

deze plaats beteekent m. i.: welken krijgsman zult gij niet *van zijnen leeuwenmoed, leeuwenaard, berooven;* gelijk een paar regels lager staat:

Wat wilde Mexicaan werd niet gelyk een lam.

Ontoogd, voor *van oogen beroofd*, ib. bl. 530:

Vaerwel ontoogde *vorst en leer uw leet verdragen.*

Ontijzeren, voor *de ijzers afnemen*, ib. bl. 533:

Ontijzer *d'armen dan, en sla de tong in boejen.*

Bij Huyghens treffen wij nog aan: ontnijd, d. i. *door nijd van iets beroofd*, II. bl. 60:

Verdien ick oock myn loon, en word het my onthouwen
Ontloopen of ontnydt, *nach sal 't my niet berouwen.*

Onthemd, d. i. *zonder hemd*, III. bl. 341:

En met het schouder-vleesch ten oxel toe onthemdt.

Bij onzen Bogaers eindelijk in zijne Balladen, bl. 6, lezen wij het ww. ontkrullen:

't Is hij, wien 't half verzilverd hair
Den breeden hoed ontkrult.

Onder de met *op* zamengestelde woorden verdient onze aandacht het ww. ophazen, dat noch bij Weiland, noch bij Kiliaen voorkomt 1); het schijnt 't zelfde te beteekenen als de gewone uitdrukking *het hazenpad kiezen.* Wij lezen het in de Rotsg. I. bl. 208:

> *Doch*, haas op! *eer't iemand ziet,*
> *En vergeet toch onder 't zwerven*
> *De arme Hypermnestre niet.*

---

1) [*Haas op* komt wel niet bij Weiland of Kiliaan voor, maar toch bij onze vroegere schrijvers, bij voorb. Van de Venne, Belacchende Werelt, bl. 279:

> *Heersse Brouwer, tijgh* haas-op,
> *Of je krijgt de sack of schop.*

Westerbaen, Ged. II. 278:

> *O Pythias, had ick een weynigh noch gebeydt,*
> *Hy had haes-op* geweest: —

J. Pook, Tymon of de Schyn-menschenhater, bl. 7:

> *Gy zoud my 't overschot myns Rykdoms haast ontroven.*
> *Dit is uw oogmerk. Maar dat gaatje boord gy niet;*
> *Als gy het wech had, gy,* haaz op; *ik, in 't verdriet.*

Van Hoven, Leedige Uuren, bl. 12:

> *De jongens ziet men al haar kermisgeld versnoepen,*
> *Of staan by 't tolletjen, en trekken vyf, voor een,*
> *Zo lang tot al haar poen* haas op *is, en gaan heen.*

Verscheidene Ged. (Uitg. door D. Groebe, Amst. 1827), I. 12:

> *Neen, pottertje,* haas-op, *myn lust nu niet te mallen.*

De heer Groebe teekent hierop aan: »voor: vertrek schielijk; van den snellen loop eener haas ontleend;" en haalt nog twee voorbeelden aan uit Bredero, en één van A. Visscher:

> *Tot dat de soch* haes-op *gaet loopen met de kraen.*

Uit dit voorbeeld, gelijk ook uit de door mij bijgebragte, blijkt duidelijk, dat *haas-op* als bijwoord gebruikt werd, voor *weg;* zoodat het bestaan van een werkw. *ophazen* nog bewijs zou vorderen. Bilderdijk, in zijne Geslachtl. op *haas*, leidt *haas op* af van het werkw. *hasschen*, dat dan één zal zijn met *husschen*, waarvan zie prof. De Vries, in mijn Archief, II. 112. — A. D. J.]

Opzweren komt reeds bij V. d. Goes voor in de Ged. bl. 322:

Terwijl de Turk hierdoor vol lust,
En met gansch Azie opgezworen,
Europe dreigt in bloed te smoren.

Als bijvoegsel tot de op bl. 54 opgegevene woorden, die met *over* zijn zamengesteld, geven wij nog de volgende: overkorsten, Voet in 't Graf, bl. 39:

Wat dan beklaagt ge u van uw toestand, zoo ontluisterd,
Daar 't overkorst *gemoed u 't hemelsch licht verduistert?*

Oversteigeren, Verlustiging, bl. 17:

Zeg, of uw gloed den gloed van d'Etna oversteiger.

Overtoppen, Ziekte der Gel. bl. 5:

Helaas! daar is nog meer dat u vernielen kan!
De mast wordt overtopt; *de voorboeg duikt er van.*

Met het voorzetsel *tegen* vinden wij tegenguiten 1), N. Mengel. I. bl. 159:

Als gy 't teedre vaderlachjen, daar mijn hart zich in ontsluit,
Op mijn lippen moogt verrassen, en het dartel tegenguit.

Het simplex *guiten* komt bij Kil voor. — Tegenoogen, N. Dichtsch. I. bl. 83:

Genoeg, zij 't hart slechts aangeprikkeld
Dat ge eenmaal lachend tegenoogt!

Het simplex *oogen* komt bij Kil. voor.

---

1) [Ik zou hier eerder denken aan *tegenguijen*, en daarbij dan aan „het *guien* der kinderen," waarvan Bilderdijk spreekt in zijn Geslachtl. op *gest.* Voor dit *guijen*, waarvan Kiliaans *guiten* te onderscheiden is, zeggen wij gewoonlijk *geujen*. Men leest het bij Berkhey, Zeetriumph, II. 431:

Het kinderbolletje kijkt om, en geuit *met lonkjes*
De lieve moeder toe.

en in zijne Akademische Vertellingen, bl. 56:

Het kindje lachte, en gaf een geutje *in de Luur.*

Dit *geutje geven* is nog zeer gebruikelijk. — A. D. J.]

Wat de werkwoorden met *ver* zamengesteld betreft, uit B. kunnen er nog verscheidene bijgevoegd worden, die onzes inziens nieuw zijn, b. v. verafgrijzen, Winterbl. II. bl. 118:

Ken Nero. 't Is voor U dat hy zijn ziel ontbloot.
Doe gy zijn inborst recht, verafgrijsd *of vergood.*

Vergragen, Navonk. I. bl. 109:

Als naar 't edelst der Juweelen
't Zich mistroostend hart vergraagt.

Verhevelen, Voet in 't Graf, bl. 35:

't Veelvormig prikkelzout en zwavelstof verhevelen,
Door zachten gloed verdund, in onbemerkbre nevelen.

Het simplex *hevelen* komt bij Kil. voor. — Verlogd, Winterbl. II. bl. 32:

Vergroofd, verlogd, *verlaagd*, *vervallen*,
Verzonk de stervling uit zijn kring.

Verinlijven, N. Dichtsch. II. bl. 72:

Voert, voert haar 't outer toe, waar priesterlijke zegen
Het huwlijk de eeuwigheid verinlijft *voor Gods troon.*

Verschorren, voor *schor*, *heesch maken*, Wit en R. II. bl. 97:

Geen klacht verschort *haar stem in dorre woestenye.*
Wy smelten by haar toon vol zachte melodye.

Dit woord staat noch bij Kil. noch bij W. — Versteeld, voor *met eene andere steel voorzien*, in de fraaije beschrijving eener botanische wandeling in het Buitenl. bl. 113:

Een Brugmans is aan 't hoofd, om ze over veld en heiden
D'ontzachbren overvloed van 't plantrijk door te leiden.
Somwijlen wordt hem-zelv' een kleene trek gespeeld,
En de een met de andre plant verbladerd of versteeld,
De bloem van 't eene kruid aan 't andre lof verbonden,
En 't mengsel hem vertoond als werklijk zoo gevonden.

Vertijgeren, voor *worden gelijk een tijger,* Rotsg. I. bl. 67:

Dank hemel voor dien aart, waar 't menschlijk vast in zit,
Die niet ten eenenmaal vertijgert *waar de keten*
Van wet en godsdienst in een oogwenk wordt versmeten.

Zich vertalrijken, Fingal, I. bl. 26:

De dood vertalrijkt zich, *en mengt zijn donderstem*
In 't rammlend schildgebots. —

Verzelvigen, N. Dichtsch. I. bl. 139:

Of de enkle klank eens naams, in trekken schrifts bewaard,
Den mensch verzelvigd *hield met onherkenlijke aard.*

Verzwarten, voor *zwarter, erger maken,* Poëzy, I. bl. 130:

Zoo wy 't onweêr nooit verzwarten
Dat ons dondert boven 't hoofd.

Verweigeren komt reeds voor bij Huyghens, IV. bl. 278:

Hoe derft ghy 't Broer of vriend, in hoogen nood verweig'ren
Of, daar hy 't hebben moet, tot hooghsten prijs toe steig'ren.

Bij nieuweren heb ik nog gevonden: verhandsen, voor *bederven,* bij V. Lennep, Ged. bl. 173:

Schoon zich elk om 't zeerst hier toeleg',
Zelfs in 's lands vergaderzaal,
Op het onbeschaamd verknoeien,
Ja verhandsen *van de taal.*

Vergrijzen, voor *grijs worden,* Bogaers, Dichtbl. bl. 72:

Zijn vader vergrijsde *en verging van het leed.*

Hebben wij tot nu toe in dezen § de ww. behandeld, die om de voorvoegsels nieuw zijn, thans zullen wij die woorden opgeven, die door de weglating van het voorvoegsel onze opmerking verdienen. — Ook hier is de oogst, zelfs

zoo wij ons tot B. bepalen, zeer rijk; wij zullen er dus slechts enkele keeren voorbeelden uit oudere schrijvers bijvoegen:

A. Weglating van het voorvoegsel *be:* bouwen, Winterbl. II. bl. 29:

Hy bouwt *den toegevrozen vliet,*
Die trouw gelooft, wat vriendschap biedt.

Wijsgeerte, De Mensch, bl. 43:

Is niet voorzichtigheid de teelt van de eigenbaat?
Is traagheid niet de stam, waar wijsgeerte *uit ontstaat.*

Zoo komt dit woord ook overal voor in van Heusdens Socratische School. — Geven (zich), Poëzy, I. bl. 7:

Zoo dacht ik op een Lentemorgen,
En gaf my *naar een stillen plek.*

Najbl. I. bl. 13: *Toen* gaven *we* ons *te scheep* enz. — Handelen, Fingal, I. bl. 54:

Hy leerde 't oorlogszwaard te handlen *in mijn hal.*

Wit en R. I. bl. 39:

Dat oog, dat d'afgrond speurt der poel waar langs gy wandelt,
Het addrengift der slang, die ge onbedachtzaam handelt.

Hooren, Mengel. I. bl. 13:

De roem hoort *Morven, u het voordeel van dees zegen!*

Moedigen, N. Mengel. II. bl. 67:

Nu moedigt *zy de vlijt, dan geeft zy traagheid spooren.*

Proeven, Poëzy, I. bl. 59:

Helaas! Dunthalmo kwam, vervoerd door ydel snoeven,
Om Rathmors oorlogsspeer in 't worstelperk te proeven.

Schikken, Winterbl. II. bl. 13:

Een opslag van uw oog schikt *van ons aller leven!*

Slissen, Floris de V, bl. 38:

Zijn oordeel sliss' *'t geschil by rade van 's Lands Grooten.*

Speuren, Poëzy, I. bl. 60:

Zy zwegen, maar hun oog verried een heimlijk treuren,
Dat d'argwaan des tyrans hun gantsche ziel liet speuren.

Wit en R. I. bl. 39:

Dat oog dat d'afgrond speurt *der poel waar langs gy wandelt.*

Stieren, Mengel. II. bl. 30:

Zijn onbedreven arm te stieren *in den slag,*
Zie daar mijn eenig doel, en wat ik nog vermag!

Teugelen, N. Mengel. I. bl. 137:

Wat teugelt *razende soldaten?*

Veiligen, De Mensch, bl. 104:

Bejammrenswaardige eer; wie zelfs geene eedle daad
Of opgeluisterd heeft of veiligt *voor de smaad!*

Vochtigen, Perzius, bl. 1:

Niet een drop van 't Hoefbronnat
Vochtigde *ooit mijn lippen.*

Vrijden, Ziekte der G. bl. 4:

En aan 't onlijdlijkst wee U zelv ten offer boodt,
Om stervelingen van een eindloos leed te vrijden.

Elius, bl. 62: *Die star, die volken* vrijen *zal.* — Weenen, Poëzy, I. bl. 66:

Zijn broeder had geen rust, om 's broeders dood te weenen.

Zwangeren, Zedel. Gisp. bl. 1:

Om 's aardrijks schoot met vruchtbaarheid te zwangeren.

Treursp. II. bl. 11:

Een andre dag gemaakt en zwangert *reeds de lucht.*

Uit Huygh. heb ik nog aangeteekend: hoeftig, I. bl. 5:

Meer zijn sy 't, die den schat van dijn' bevolen wetten
Den hoeftigen *ontzetten.*

Rokkenen, IV. bl. 66:

All' uren rokkent *hem de prij een nieuw gequell.*

B. Weglating van het voorv. *ge:* beuren, Njbl. I. bl. 15:

Wanneer 't my beuren *mocht mijn haardsteê weêr te zien.*

Reede, De Mensch, bl. 48:

En, daar verval en rede ons tot den aftocht noodt,
Een blijde en reede *hand te reiken aan de dood.*

Rechtaarde, Ziekte der Gel. Voorafspr. bl. 3:

Mijn vrienden, neen, Rechtaarde *Poëzy*
Weet dichtergeest aan schraler stof te huwen.

Stadig, Mengel. II. bl. 93:

God zelf doet me uw ziel dien staâgen *heilstand lezen.*

Buitenl. bl. 35 en elders. — Tuige, Mengel. I. bl. 65:

En nooit verlate ik U, ô tuige *van mijn smarte.*

Tuigen, Wit en R. I. bl. 31:

Gy tuigt *het my, nu grijsbesneeuwde wallen.*

Wichtig, Buitenl. bl. 8:

Nog zwijg ik van 't verlies van d'overdierbren tijd,
Aan wichtiger *belang, aan plichten toegewijd.*

C. Weglating van het voorvoegsel *ver,* bleeken, Navonk. II. bl. 75:

Gy bleekt! *waar 't wroeging, die dees doodverf op 't gelaat*
Verspreidt, wanneer zy 't hart met schorpioenen slaat.

Dubbelen, Poëzy, I. bl. 63:

Vaarwel dan (riep hy uit) ô Kolmar, 'k zie u weêr.
Zy dubblen *tred en spoed.*

Gaderen, N. Mengel. II. bl. 298:

'k Zocht wijsheid, 'k vond ze niet. 'k Dacht wetenschap te gaâren.

Mengel. I. bl. 20, enz. — Genoegen. Najbl. II. bl. 40:

Gy hebt mijn macht ervaren! 'k Genoeg *my met die straf.*

Harden, Najbl. II. bl. 70:

Kranken van dit aardsche dal,
Komt en moed gegrepen!
Hardt *verhemelt, tong en smaak.*

Heelen, Meng. III. bl. 32:

Schoon Fingal, Aldo mint, hy heelt *zijn misdaad niet.*

Sprokkel. bl. 8. — Kondigen, Wit en R. I. bl. 18:

Neen, 't is geen zinrijk brein, tot wie de orakels spreken,
Genade kondigen, *of euveldaden wreken.*

Schoonen, Poëzy, II. bl. 95:

Ten minste spaar mijn zwanger lijf,
En schoon *my van den vliet.*

Stompen, N. Dichtsch. I. bl. 131:

God, als God, alleen beminnen; 't menschdom en zich-zelv' om hem,
Stompt *de troetelkracht des zintuigs, smoort verlokkings tooverstem.*

Welken, Mengel. I. bl. 56:

Maar ach! de Grijzaart welkt *gelijk een dorre loot.*

Zamelen. Meng. II. bl. 40: *De vijand* zamelt zich. Buitenl. bl. 6. Poëzy, I. bl. 6.

Voorts nog: slinden, Huyghens, I. bl. 36:

Sy werpense ter proy den vogelen te slinden,
En Dijn' begunstighde den dieren te geniet.

Trouwen, Huyghens, I. bl. 266:

> *Sy* trouwen *spy noch slot; sy hooren alom dieven.*

Zachten, Huyghens, II. bl. 147:

> *Maer 't laege dient om 't hoogh te temp'ren en te* sachten.

Tot de zelfstandige naamwoorden, met voorzetsels zamengesteld, en de verzamelingwoorden, waarover in § 11 gesproken wordt, kunnen ook gebracht worden: aantrek, Wit en R. I. bl. 30:

> *De zwaarte en* aantrek *der verwantschap deed de deelen*
> *Verwijdren, samenvlien, en door elkander spelen.*

Afsprong wordt niet slechts voor *nakomelingen* gebruikt, zoo als op bl. 58 gezegd wordt, maar ook *enkelv.* voor eenen *nakomeling*. Dit blijkt m. i. uit de Mengel. I. bl. 38:

> *Die krijgsheld vliegt in my, den* afsprong *van zijn lenden.*

Het collective geboefte vindt men in de Rotsg. I. bl. 10:

> *En 't door den storm geteisterd wrak,*
> *Door vreemd* geboefte *leêggeplonderd,*
> *In de opgeruide golven zonk.*

Gebrood komt reeds voor bij Huyghens, I. bl. 339:

> *Magh de* gebroodde *knecht syns Meesters plaets bewaeren.*

en IV. bl. 236:

> *En passen op mijn oogh, geef ick s'een wenckje slechts,*
> *Als d'onderdanighste van mijn* gebroodde *knechts.*

IS *VROEDKUNDE* GEEN GOED WOORD?

Bescheidene tegenspraak in het belang eener wetenschap kan niet euvel opgenomen worden. Daar ik hiervan de bewustheid heb, zoo treed ik dan ook vrijmoedig op om een zaak te bepleiten, waarvan wel niet het geluk of ongeluk van een volk afhangt, maar toch het *to be or not to be* van een woord onzer moedertaal. Is *vroedkunde* geen goed woord? *that is the question.*

De Heer Oudemans, wiens arbeid ten opzichte onzer taal ik altijd met waar genoegen gadesloeg, heeft over het woord in geschil voor eenige jaren het banvonnis uitgesproken 1). Na gezegd te hebben dat „de zamenstelling er van zich volstrekt niet laat verdedigen" en „dat Weiland als taalleeraar het had behooren te verbannen en tegen te gaan," gaat ZEd., wiens woorden ik hier voor hen, die het nommer, waarin ze voorkomen, niet bij de hand hebben, overneem, aldus voort:

„*Vroed* is *wijs*, van daar dat men, in *Vriesland* en elders, de door ons genoemde *vroedvrouwen* met den naam van *wijze vrouwen* bestempelt, en dat de *Franschen* haar ook den naam van *sages-femmes* geven. Van dat woord komt ons *vroedschap*, bestaande in de goede of wijze mannen der Regering. *Vroed* is dus een bijv. nw., en geen bijvoegelijk naamwoord kan met het woord *kunde* vereenigd worden. Hiertoe moet men een znw. of den wortel eens werkwoords bezigen. Voor *vroedkunde*, dat onmogelijk in onze taal bestaan kan, zegge men dus *verloskunde*.

Indien men *vroedkunde* schreef, zou er een werkwoord

1) *Magazijn v. Nederl. Taalkunde*, 1847, N°. 2, blz. 106 en 107.

vroeden moeten bestaan, en dit is bij ons niet bekend. Met het werkwoord *wroeten*, dat hier niet te pas komt, zal men het waarschijnlijk wel niet verward hebben."

Te recht zegt de geachte Taalkundige 1° dat *vroed* een bijvoegelijk naamwoord is; 2° dat geen bijv. naamwoord met het woord *kunde* kan vereenigd worden, maar 3° dat men daartoe een zelfstandig naamwoord of den wortel van een werkwoord moet bezigen; doch *ten onrechte* 1° dat *vroedkunde* onmogelijk in onze taal bestaan kan, en 2° dat indien men *vroedkunde* schrijft, er een werkwoord *vroeden* zou moeten bestaan, bij den schrijver onbekend.

Vroed is een bijvoegelijk naamwoord, maar tevens wortel van een werkwoord *vroeden*, *bevroeden*. Alle naamwoorden toch, zoowel bijvoegelijke als zelfstandige, kunnen werkwoorden vormen en zoo komt dan ook regelmatig van *vroed*, *vroeden*, waarvan het afgeleide *bevroeden*, als van *veilig: veiligen*, *beveiligen*, enz. Dit neemt niet weg, dat van de dus gevormde werkwoorden, die men met opzicht tot de daarvan weêr afgeleide, *primitieve* noemt, vele zijn in onbruik geraakt — veelal met het naamwoord waarvan ze onmiddelijk deriveeren — terwijl de afgeleide bleven bestaan, en dit is juist het geval met *vroeden*, dat den Heer Oudemans niet onbekend kan zijn, daar het in het Woordenboek van denzelfden taalleeraar (Weiland) voorkomt, die ook het woord *vroedkunde* in 1810 daarin opnam. Het is zoo, *vroeden* is geheel verouderd, schoon Weiland en Terwen het nog vermelden, maar het heeft niet te min bestaan, ook buiten de woordenboeken; en al ware dit zoo niet, dan zou men nog moeten aannemen, dat waar een derivatum bestaat, ook een primitivum moet geweest zijn.

Dat v r o e d e n nu bestaan heeft, moge blijken uit de volgende aanhalingen: Kiliaan: *vroeden*, sapere, judicare; Mellema, *den Schat den Duytscher Tale*, 1618: *vroeden*, estre sage, juger; Meijers *Woordenschat: vroeden* „wys zyn.

Het beteekent ook *oordeelen.*" Zie verder Weiland en vergelijk Ten Kate, *Aenleiding*, deel II. blz. 716 en vervolgens. En dat het ook gebezigd werd door de schrijvers van den tijd, toen het nog in gebruik was, toonen deze plaatsen uit werken van Middennederlandsche auteurs aan: *Der Minnen Loep*, I. vs. 491:

Van minne boert my wael te spreken,
Die menich herte heeft doen breken.
Om dat wijslic te verhoeden,
Sal ic u bi exempel vroeden,
Die in voertijden sijn geschiet.

Der Leken Spieghel, I. c. 37, vs. 125:

Lieve kindre, laet ons vroeden
Ende ons van zonden also hoeden
Dat wi om een corte wile hier
Niet en bernen int ewighe vier.

id. II. c. 11. vs. 35:

Stomme beesten, die daer stoeden
Tier crebben ende niet en vroeden,
Bekenden wel in haren zin,
Dat haer scepper lach voor hin,
Ende si eerdene met goeden onsten,
So si best mochten ende consten.

Vergelijk ook Huydecopers *Proeve*, III. blz. 41 en volg. Men ziet dus, dat *vroedkunde* een naar den aard van onze taal goed samengesteld woord is, van *vroed*, wortel van het werkwoord *vroeden*, en *kunde*. Het staat, wat zijne vorming betreft, volkomen gelijk met *wiskunde*, van *wissen*, dat ook geheel verouderd is, Duitsch *wissen*, weten, maar waarvan we nog *vergewissen* hebben.

Zwolle, 5 Februarij 1855.

T. H. Buser.

LEVENSBIJZONDERHEDEN

VAN

den Hoogl. M. SIEGENBEEK.

Den 26sten November 1854 overleed te Leiden de Hoogleeraar M. Siegenbeek. Zijn naam beslaat in de geschiedenis onzer vaderlandsche taalkunde eene te aanzienlijke plaats, dan dat in een werk, aan de beoefening dier wetenschap gewijd, zijn verscheiden met stilzwijgen zou worden voorbijgegaan.

Zijne verdiensten te schetsen in de verschillende belangrijke betrekkingen, waarin hij ten nutte van vaderland en wetenschap, van kerk en schoolwezen, gedurende eene halve eeuw werkzaam was, zal ik niet ondernemen. Waardiger en bekwamer pennen dan de mijne, zullen zich van dien pligt kwijten 1).

Inmiddels deel ik te dezer plaatse de voornaamste bijzonderheden mede uit het leven des beroemden Mans. De welwillendheid van zijn eenigen Zoon, Mr. D. Tieboel Siegenbeek, is mij daartoe op verpligtende wijze te stade gekomen.

Matthijs Siegenbeek werd den 23sten Junij 1774 te Amsterdam geboren. De latijnsche school aldaar nam hem op elfjarigen leeftijd als leerling op, en dankbaar herinnerde hij zich later, wat hij van haren rector R. van Ommeren had genoten. In September 1789 verliet hij die school met eene oratie in latijnsche dichtmaat, betreffende de laatste woorden van Jacoba van Beijeren, en van dien

---

1) Siegenbeeks kweekeling, vriend en waardige opvolger, de Hoogl. M. de Vries, bragt, op zijn eerste collegie na 's Hoogleeraars overlijden, hem reeds eene warme en gepaste hulde. Nu onlangs verscheen eene *Leerrede ter nagedachtenis van den Hoogleeraar* Matthijs Siegenbeek, *uitgesproken door* Christiaan Sepp, *Pred. bij de Doopsgez. Gemeente te Leyden.* (Leyden, 1855).

tijd dagteekent zijne vriendschap met de Gebroeders de Vries en J. M. Kemper. De achtingwaardige Abraham de Vries, rustend predikant te Haarlem, is van het edele viertal nog alleen in leven.

Na vier jaren aan het Athenaeum zijner geboortestad, onder leiding van de Hoogleeraren Van Swinden en Wijttenbach te hebben doorgebragt, oefende Siegenbeek zich in de Godgeleerdheid aan de Kweekschool der Doopsgezinden, en sprak, na tweejarige studie, eene latijnsche oratie uit: *de eloquentiae studio oratori sacro necessario.*

Omstreeks Pinkster 1795 tot proponent der doopsgezinde gemeente te Amsterdam aangesteld, werd hij, nog vóór het einde deszelfden jaars, te Dokkum als leeraar beroepen, en aanvaardde aldaar de heilige bediening in Maart 1796.

Weinige maanden later werd, vooral door de zorg van den Curator L. van Santen, besloten te Leiden een' leerstoel op te rigten voor de Nederduitsche welsprekendheid, en de nog jeugdige Siegenbeek werd als buitengewoon Hoogleeraar derwaarts beroepen. Hij aanvaardde zijne nieuwe betrekking den 23sten September 1797, met eene redevoering „over het openbaar onderwijs in de Nederduitsche welsprekendheid." Van buitengewoon werd hij twee jaar daarna tot gewoon Hoogleeraar bevorderd, en beschouwde te dier gelegenheid „P. C. Hooft als dichter en geschiedschrijver."

Werd zoowel door deze redevoeringen, als door die welke hij in 1802, volgens besluit van Curatoren der Hoogeschool, op den Vrede van Amiens hield, Siegenbeeks roem als redenaar gevestigd: zijne buitengewone bekwaamheid als taalkenner legde hij onder anderen aan den dag door het schrijven van twee verhandelingen, bij de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde in 1802 en 1806 met goud bekroond 1). Geen wonder dat de Agent

1) De eerste *over den invloed der welluidendheid op de spelling;* de

van Nationale Opvoeding, J. H. van der Palm, aan Siegenbeek de taak opdroeg, eene verhandeling te schrijven over de Nederduitsche spelling, ter bevordering eener eenparigheid, die sedert lang door velen was verlangd. De uitslag van dien arbeid is bekend. Van der Palm getuigde er in 1827 met volle regt van: „de uitkomst heeft getoond, dat hij aan niemand beter had kunnen opgelegd worden."

Bij de oprigting van het Instituut in 1808 werd Siegenbeek door koning Lodewijk tot lid der Tweede Klasse aangesteld. Benevens de heeren Meerman en Calkoen werd aan hem de last opgedragen, om bij de invoering van het fransche stelsel van maten en gewigten, aan dezen nederduitsche namen te geven. Het Rapport te dier zake werd door hem gesteld. Onder anderen was hij ook de opsteller van het „verslag over een Algemeen Hollandsch Woordenboek," later door mij opgenomen in het Archief, D. III. bl. 321 en vgg.

Van de vele blijken, die Siegenbeek van koning Lodewijks welwillendheid mogt ondervinden, zij hier alleen nog vermeld, dat de Vorst, na het nederleggen der kroon, hem een kostbaar geschenk met eigenhandig schrijven, en later nog twee belangrijke brieven deed toekomen.

Gedurende de inlijving van ons land in het fransche Keizerrijk beducht voor de instandhouding van den hem toebetrouwden leerstoel, verkreeg Siegenbeek in 1811 den titel van „Hoogleeraar in de geschiedenis der nieuwere letterkunde;" en na de herstelling van ons volksbestaan, in 1815, werd hem ook het onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis opgedragen. Inmiddels had hij, op bekomene uitnoodiging, aan den prefect De Celles eene „*histoire succincte de la langue hollandaise*" geleverd.

De rectorale waardigheid bekleedde de Hoogleeraar in 1809 en 1825. De eerste maal legde hij haar neder met

---

tweede *over den rijkdom en de voortreffelijkheid der Nederduitsche taal*. Zij versieren het *eerste* en *vijfde* Deel van de Werken der in den tekst genoemde Maatschappij.

eene redevoering over Douza; de tweede, met eene over Van der Spiegel. Na zijn emeritaat, in 1842, hield hij nog eenige openbare lessen, tot dat hij vijf jaren later zijn vijftigjarig ambt vierde met eene latijnsche redevoering.

Van 1804 tot 1829 nam Siegenbeek te Leiden het ambt van Leeraar bij de doopsgezinde gemeente te Leiden waar, en van 1815 tot 1852 dat van schoolopziener in het 2de district van Zuidholland. De ridderorde van den Ned. Leeuw, waarmede Willem I, en de gouden medaille, waarmede Willem II den werkzamen Geleerde beschonken, waren eene regtmatige hulde aan ijver en bekwaamheid.

Dat in het betoonen dier hulde onze geleerde en letterkundige genootschappen niet achterbleven, zal geene vermelding behoeven; even weinig, dat Siegenbeeks lidmaatschap niet bloot een eeretitel was. Inzonderheid is hem de Maatschappij van Letterkunde te Leiden, die hem in 1817 wegens eene lofrede op Slingeland bekroonde, en bij welke hij vier-en-twintig jaren lang het voorzitterschap bekleedde, veel verpligt. Ook de belgische letterkundige vereenigingen beijverden zich als om strijd, hem het lidmaatschap aan te bieden.

Siegenbeek — ik zeide het in een kort woord ter zijner gedachtenis, toen ik op denzelfden dag, die mij de mare zijns verscheidens bragt, in de Rotterdamsche afdeeling van de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen het woord had te voeren over een taalkundig onderwerp — Siegenbeek had vele verdiensten; doch *zij* zijn het niet inzonderheid, die mij zijn' naam met achting en eerbied doen noemen. Hij was een geleerde, die in verschillende vakken van wetenschap zijn roem kon handhaven; maar hij was daarbij een voorbeeld van ware beschaving, van nederigheid en bescheidenheid, van christelijken zin en wandel, als er niet vele bekend zijn. Eere zij over zijne gedachtenis! A. D. J.

BEKNOPTE HANDLEIDING

VOOR DE

ZINSONTLEDING

VOLGENS

Prof. ROORDA.

[Zoodra ik met het werk van Prof. Roorda: *Over de Deelen der Rede*, meer dan oppervlakkig had kennis gemaakt, koesterde ik den wensch, dat de Schrijver, aan het slot zijner doorwrochte taalbeschouwingen, een uittreksel mogt hebben geplaatst ten dienste van de onderwijzers, die zijne wijze van logische ontleding zich willen eigen maken; en ook na de verschijning van den *Wegwijzer* van Dr. G. van Wieringhen Borski ben ik van meening, dat aan een overzigt, als door mij werd bedoeld, nog altijd behoefte bestaat.

Een jeugdig onderwijzer heeft, op mijne aansporing, ondernomen de *Beknopte Handleiding* te vervaardigen, die hier wordt aangeboden, in het vertrouwen, dat zij velen zal kunnen nuttig zijn. — A. D. J.]

Men kan de verschillende soorten van woorden, die er in de talen bestaan, verdeelen in drieën, te weten: *naamwoorden*, *werkwoorden* en *partikels* of mindere rededeelen. Onder de beide eerste rubrieken heeft men dan die woorden te verstaan, welke de *hoofddeelen* der rede uitmaken; terwijl onder de partikels die woorden begrepen zijn, welke eene *mindere* of *ondergeschikte* plaats in de rede of in een' volzin bekleeden.

Eene rede noemt men de uitdrukking van den zin der gedachten door middel der spraak, in eene aaneenschakeling van zamenhangende of onderling verbondene zinnen. Zulk eene rede bestaat dus uit *zinnen*, en deze kunnen weder andere zinnen als deelen in zich bevatten, welke dan *zinsneden* heeten; terwijl het geheel *volzin* genoemd wordt.

De grondbestanddeelen van *eene rede* zijn *de woorden;* zijn deze woorden nu weder vatbaar voor ontleding, dan noemt men dit *woordontleding*; terwijl de ontleding van eene rede in hare deelen *rede-ontleding* genoemd wordt.

De deelen van eene rede zijn dan, zoo als wij reeds gezegd hebben, de zinnen, en *een zin* is een door middel

der spraak in woorden uitgedrukte zin der gedachten. Men noemt een' zin ook wel eene *stelling;* doch deze benaming is minder gepast, zegt de Schrijver, terwijl hij het woord *voorstel,* dat door sommigen voor *zin* gebruikt wordt, zoo spoedig mogelijk wil verbannen zien, daar het volgens hem geheel onhollandsch is. (Zie den Schr. bladz. 8).

De zin of beteekenis van een' zin ligt *deels* in de woorden, waarin hij wordt uitgedrukt, *deels* in de wijze van uitdrukking of modaliteit. Deze heeft zijn' grond in 's menschen ziel, en wel òf *in het voorstellings-* of *denkvermogen,* òf *in het gevoel* of *gewaarwordingsvermogen,* òf *eindelijk in den wil.* Wij willen hier kortelijk de verschillende wijzen van uitdrukkingen laten volgen, benevens bij iedere wijze eenige zinnen.

1 Positive of *stellige zinnen: De zon schijnt. Het dier heeft gevoel. De aarde is rond. De metalen zijn nuttig.*

2 Negative of *ontkennende zinnen: De zon schijnt* niet. *De plant heeft* geen *gevoel. Ik zal het* nooit *vergeten.*

3 Affirmative of *bevestigende zinnen: De zon schijnt* wel. *De aarde is* stellig *rond. Het is* stellig *niet zoo.*

4 *Vragende zinnen: Is dat goud? Wanneer is hij vertrokken? Wie heeft dat gezegd?* en zoo ook ontkennenderwijze: *Is dat* geen *goud? Vertrekt hij* niet *in deze maand?* enz.

5 Problematische of *twijfelachtige zinnen:* Mogelijk *vertrekt hij morgen.* Misschien *zal het gebeuren. Het* kan *zijn,* enz.

6 Kategorische of *bepaalde zinnen: De wil van den mensch is vrij,* of uitdrukkelijk: *De wil van den mensch is* toch (*wat men ook zeggen mag*) vrij. *Het zal* toch *gebeuren,* of vragenderwijze: *Wat wilt gij* toch? of gebiedend: *Doe het* toch, of bevestigend en ontkennend: *Ja* toch of toch *wel,* en: *Neen* toch, of toch *niet.*

7 Assertorische (*verzekerende* of *bewerende*) *zinnen: Het zal* zeker of ongetwijfeld *geschieden. De mensch is* ontegenzeggelijk *het voortreffelijkste schepsel op aarde.*

8 Apodictische (of *iets noodzakelijks en onfeilbaars uitdrukkende*) *zinnen: Hij zal er* noodzakelijk of onfeilbaar *berouw van hebben. Zoo iets* moet *eenmaal goede gevolgen hebben. Men kan* onmogelijk *twee heeren dienen.*

9 De hypothetische of *onderstellende zinnen,* welke tot de problematische *zinnen* behooren, als: *Al baat het niet, het schaadt toch niet. Gij beeft, alsof gij de koorts hebt. Ingeval* of *wanneer het zoo is, dan hebt gij gelijk.* Deze laatste soort van zinnen wordt ook wel met den naam van conditionele of *voorwaardelijke* bestempeld.

De hypothetische of *onderstellende zinnen* worden nog verdeeld in twee soorten te weten: *eenvoudige* en *willekeurige* onderstellingen. De eerste drukken iets als *mogelijk* of *min of meer waarschijnlijk* uit. De laatste stellen iets als *mogelijk* of *waarschijnlijk voor,* maar dat nimmer *mogelijk* of *waarschijnlijk* kan zijn. Tot de eerste behooren zulke zinnen als: *Het kan zijn, dat het zoo is. Al zweert hij er op, ik geloof het toch niet. Ik beef, alsof ik de koorts heb. Wat hij ook zeggen mag, overtuigen zal hij mij niet.*

Tot de laatste brengt men zulke zinnen als: *Was dit het geval, dan hadt gij gelijk. Was ik in uwe plaats, dan zou ik anders handelen.* Ook dient deze wijze van uitdrukking om een' wensch te uiten, waarin iets als niet waarschijnlijk of niet mogelijk wordt voorgesteld, bijv. *Hielp het maar wat! Had ik het maar geweten!* Ook de zoogenaamde *tijden* (zegt de Schrijver, bladz. 20) zijn niet anders dan bijzondere wijzen van uitdrukkingen van den zin der gedachten.

Een ander onderscheid van modaliteit bestaat in de *subjective* en *objective* wijze van spreken. Het *subject* wordt steeds als *persoon*, het *object* als *zaak* voorgesteld. Zegt men bijv. *Hij kan de deur niet openkrijgen*, dan spreekt men van de deur als van een *object* of *zaak;* zegt men *de deur wil* of *kan niet open*, dan spreekt men van de deur als *subject* of *persoon*. In zulke zinnen, welke wij, doch verkeerdelijk, gewoon zijn *bedrijvende* te noemen, komt het onderwerp altijd voor als *persoon* of *subject;* terwijl in de *lijdende* zinnen het onderwerp als *zaak* of *object* wordt voorgesteld. Moeten wij dus ontleden: *De steen valt in het water*, dan is hier *de steen* een *onderwerp* als *subject* of *persoon;* en zeggen wij: *De steen wordt in het water geworpen*, dan is *de steen* een *onderwerp* als *object* of *zaak*.

Men heeft ook zinnen, waarin dezelfde persoon of zaak subject en object te gelijk is, bijv. Ik *voel* mij *ongelukkig*. Gij *bedriegt* u. Hij *prijst* zich. Deze bloem *sluit* zich *'s avonds en opent* zich *'s morgens*. Deze soort van zinnen noemt men *wederkeerige*, *reflexive* of *subjectief objective* zinnen.

Al de tot hiertoe beschouwde wijzen van uitdrukking behooren tot die van het denkvermogen of verstand. Behalve deze zijn er nog van het gevoel en den wil.

Tot de eerste behooren *de uitroepingen*, bijv. *Hoe schoon is de natuur! O wat een geluk! Wel verbazend*, *wat eene menigte!* Ook de klanknabootsingen: *Plomp*, *daar lag hij in de sloot!* En eindelijk de toeroepingen, zoo als: *Stil, zachtjens wat*, *kinderen! Nu beter opgepast! Hola*, *niet verder!*

Tot de *willende* of *voluntative* wijze van uitdrukking behooren al die onderscheidene wijzen van uitdrukken, welke men met onderscheidene benamingen *de gebiedende*, *bevelende*, *wenschende* of *toelatende* en *verbiedende* wijze

van spreken noemt, bijv. *Kom hier! Haast u! Zwijg toch! Stoor mij niet! Laat hij doen wat hij wil.*

Na deze ontleding van het onderscheid der zinnen in zin of beteekenis, overeenkomstig de bijzondere wijze van uitdrukking of modaliteit van een' zin, gaan wij thans over tot de ontleding van den zin zelf, in zijne onderscheidene deelen.

Een zin bestaat gewoonlijk uit twee deelen, 1ᵉ. een *subjèct* of *onderwerp*, dat is de uitdrukking of benaming van iets waarover gedacht of gesproken, of van een *persoon* of *zaak* waarvan iets gezegd wordt, en dat veelal in *subjective* zinnen het *subject,* maar bij de *objective* wijze van spreken het *object* is; en 2ᵉ uit een *predicaat* of *gezegde*, dat is de uitdrukking of bewoording van hetgeen van het *onderwerp* gezegd of gesteld wordt, bijv. *Engeland bloeit. Vlijt wordt beloond.*

Doch niet altijd is *het onderwerp*, waarover gedacht of gesproken wordt, in *subjective* zinnen juist het *subject* en in *objective* het *object;* dikwijls heeft het omgekeerde plaats, bijv. *Dat boek dat gij bedoelt, heb ik gelezen; maar het heeft mij niet bevallen.* Hier is *dat boek* het *onderwerp,* waarover men spreekt, of met andere woorden, het is het *onderwerp* van den zin; doch in den zin *dat boek heb ik gelezen,* niet het *subject,* maar het *object*, terwijl het in den zin *maar het heeft mij niet bevallen*, het *subject* is. Wij zien hieruit vooreerst, dat er onderscheid moet gemaakt worden tusschen een *onderwerp* van den zin, en een *onderwerp* van het gezegde, zoodat men met onderscheiding moet *vragen:* waarover wordt in *dezen zin* gesproken? en wat is het onderwerp van het *gezegde?* Maar verder zien wij er uit, dat beide onderwerpen dikwijls door *hetzelfde* woord

worden uitgedrukt. Immers in den zin *maar het heeft mij niet bevallen*, is vooreerst *het* of *dat boek* het onderwerp van den zin, en ten anderen is het ook het onderwerp van het gezegde; want er wordt van gezegd, dat het niet bevallen heeft.

Doch niet altijd vindt men beide soorten van onderwerp in een' zin. Men heeft zinnen, waarin geen onderwerp van het gezegde voorkomt; zoo als in vele uitdrukkingen van den wil, bijv. *Wees bedaard. Gebruik het in gezondheid. Doe uw eigen zin*, enz., of ook in *objective zinnen*, waarin alleen over eene plaats hebbende omstandigheid wordt gesproken, zoo als: *In Friesland wordt veel schaatsen gereden. In dit park wordt zelden gewandeld.*

Ook wordt het onderwerp van het gezegde dikwijls zeer *onbepaald* of *onbestemd* voorgesteld, vooral door *men, het* en *er*, bijv. Men *hoort het niet.* Het *regent.* Het *werd hem daar bang gemaakt.* Er *klopt iemand aan de deur*, enz. Buitendien wordt in alle talen een vraag of antwoord, een uitroep of toeroep, en elke uitdrukking van den wil gewoonlijk onvolledig uitgedrukt. Ook in spreekwoorden zoo als: *zoo gewonnen zoo geronnen*, *oost west thuis best*, enz. is de uitdrukking veeltijds onvolledig.

Wanneer de twee deelen van een' volledigen zin, onderwerp en gezegde, ook werkelijk in den zin in woorden uitgedrukt worden, dan geschiedt dit zelden maar in twee woorden, zoo als: *Schijn bedriegt. Loopen vermoeit*, enz. Meestal bestaat een der deelen of bestaan beide uit meer woorden, waarvan dan het ééne *het hoofdwoord* is, en de andere de *complementen* of *aanvullingen* genoemd worden, omdat zij dienen tot nadere bepaling van het hoofdwoord, of tot volledige uitdrukking van de gedachten, bijv. *Het koren is duur.* Hier is het koren *onderwerp als subject*, is *hoofdwoord van het gezegde*, en duur *complement van* is.

Dikwijls heeft een hoofdwoord meer dan ééne *bepaling* of *complement*, bijv. *Het koren blijft tegenwoordig lang duur.* Hier is het koren *onderw.* als *subj.*; blijft *hoofdw. van het gezegde*; tegenwoordig, lang en duur *complementen van het hoofdwoord van het gezegde.*

Niet zelden bestaat eene bepaling ook weder uit meer dan één woord en dus weer uit een hoofdwoord en eene bepaling, die dan verder nog nadere bepalingen kan hebben, bijv. *De bakkersknecht zat gister morgen zijn kameraad wel een half uur lang met groot geduld, onder het onophoudelijk herhaald gefluit van een en hetzelfde deuntje, op de bank vóór de deur van mijn overbuurman den tabaksverkooper Klaassen te wachten.*

Om nu verder te kunnen gaan in de ontleding van zinnen, zullen wij eerst de verschillende soorten van *bepalingen* of *complementen* leeren kennen. Wij zullen ons dan bezig houden

1ᵉ met de *attributen* of *toekenningen*,
2ᵉ met de *complementen* of *aanvullingen*,
3ᵉ met de *bepalingen van voorwerp*,
4ᵉ met de *bepalingen van modaliteit.*

1. Attributen.

Door *attributen* verstaat men bepalingen van voorwerpen, zoowel van voorwerpen der zinnen, als van voorwerpen der verbeelding en der gedachten. Alle bepalingen, die geen zoodanig voorwerp bepalen, noemt men *complementen.* In wetenschappelijke taal zegt men: eene bepaling van *adjunct* of *accident* tot bepaling van een voorwerp wordt *attribuut* genoemd. Wil men nu weten, wat men door bepaling van *adjunct* of *accident* te verstaan hebbe, men leze dan wat de Schrijver hierover zegt (bladz. 43), alwaar hij een *adjunct* of *accident* voorstelt, als eene hoedanigheid, hoeveelheid of omstandigheid, welke aan een

voorwerp wordt toegekend, en hieruit komen wij dan al aanstonds tot de verdeeling der attributen in drie hoofdsoorten, te weten: attributen van *hoedanigheid*,
„ van *hoeveelheid* en
„ van *omstandigheid*.

1. Een *attribuut van hoedanigheid* of *qualiteit* is elke bepaling van een voorwerp, waardoor aan een persoon of zaak eenig *onderscheidend kenmerk* wordt toegekend, om daarmede uit te drukken hoedanig of welk voorwerp men zich in onderscheiding van andere voorwerpen voor den geest stelt. *De attributen van hoedanigheid* kunnen *ten eerste* voorgesteld worden door een *bijvoegelijk naamwoord* of *adjectief*, en heeten dan *adjective attributen*. De *adjective attributen* worden gewoonlijk vóór het hoofdwoord geplaatst, bijv. *Ik heb een* jong *paard gekocht;* doch wanneer zij uit meer dan één woord bestaan, kunnen zij er ook achter geplaatst worden, bijv. *Ik heb een paard gekocht*, jong, vlug en sterk. *Hij heeft een zoon*, twaalf jaar oud. In dit geval worden zij *predicative attributen* of *toeschrijvende toekenningen* genoemd, omdat zij nu niet meer slechts enkel ter onderscheiding van een voorwerp dienen, maar omdat men daardoor reeds iets van het voorwerp begint te zeggen of aan hetzelve iets toe te schrijven.

Een *attribuut van hoedanigheid* kan *ten tweede* uitgedrukt worden door een *substantief* of *zelfstandig naamwoord* en heet dan een *substantief attribuut van hoedanigheid*, en daar in de Grammatica zulk eene bepaling door middel van een *zelfstandig naamwoord* ook wel een *appositie* of *bijstelling* genoemd wordt, zoo noemt men de *substantive attributen* ook wel eens *appositive attributen*, bijv. de keizer *Napoleon;* de raadpensionaris *Schimmelpenninck;* de reiziger *Cook:* hier zijn keizer, raadpensionaris en reiziger *substantive* of *appositive attributen*. Ook kunnen zij achter de hoofdwoorden geplaatst worden, bijv. *mijn neef*

de doctor; *Jan* de knecht; *mijn neef* Jan; *de stad* Utrecht enz. Maken zij weder een meer zelfstandig deel van den zin uit, zoo als in: *de walvisch*, een zoogdier; *de leeuw*, de koning van het woud; dan worden zij weder *predicative attributen* genoemd.

Een *attribuut van hoedanigheid* wordt *ten derde* uitgedrukt door een *adverbium* of *bijwoord* of, wat hetzelfde is, door een *voorzetsel* met eene *bepaling* en heet dan *adverbiaal attribuut van hoedanigheid*, bijv. *de menschen* boven; *een man* te paard; *goederen* van waarde; *een roos* zonder doornen; *pijn* in de maag; *het huis* van mijn buurman, enz. Ook zulk een *adverbiaal attribuut* van hoedanigheid kan een meer *zelfstandig* deel van den zin uitmaken en heet dan weder een *predicatief attribuut*, bijv. *Ik heb een bruin paard gekocht*, met vier witte pooten; *een booswicht* tot alles in staat, enz.

Eindelijk wordt een *attribuut van hoedanigheid* ook uitgedrukt door een *zelfstandig naamwoord in den genitief* of *tweeden naamval*, en heet dan een *genitief attribuut van hoedanigheid*, bijv. *het licht* der zon; 's menschen *rede;* vaders *huis.* Ook behooren daartoe alle stoffelijke zelfstandige naamwoorden, bijv. houten *huizen;* gouden *kandelaars*, enz.

Ontleden wij nu den volgenden zin, waarin al de verschillende attributen van hoedanigheid voorkomen.

Prins Maurits, stadhouder van ons land, versloeg in 1597 *het leger der Spanjaarden onder Varax, een dapper bevelhebber.*

1 *Prins Maurits*,	hoofdbestanddeel van het ond. waarin *Maurits* het hoofdw. en *Prins* appositief att. van hoed.

2 *Stadhouder van ons land,*	pred. att. van 1, waarin *Stadhouder* hoofdw., *van ons land* adverbiaal att. van hoed.
3 *versloeg,*	hoofdw. van het gezegde.
4 *in* 1597,	compl. van omstand. van tijd.
5 *het leger der Spanjaarden onder Varax, een dapper bevelhebber.*	compl. van eenv. object, waarin *het leger* hoofdw., *der Spanjaarden* genitief att. van hoed., *onder Varax, een dapper bevelhebber* predicatief att. waarin *onder Varax* adverbiaal att. van *leger*, *een dapper bevelhebber* predicatief att. van *Varax, dapper* adjectief att. van *bevelhebber.*

2. Een *attribuut van hoeveelheid* of *quantiteit* is elke bepaling van een voorwerp, die dient om uit te drukken hoeveel, dat wil zeggen welk of hoe groot een gedeelte men zich van een voorwerp voor den geest stelt. *De attributen van hoeveelheid* worden gewoonlijk gevormd:

1e door een *bepaald telwoord:* drie *personen,* honderd *gulden,* duizend *mijlen,* enz.

2e door een *onbepaald* of *algemeen telwoord:* veel *reizigers;* weinig *schepen;* minder *moeite,* enz.

3e door het woordje *al,* wanneer het niet verbogen wordt: al *de goederen;* al *de schepen,* enz. en

4e door eene *zamengestelde benaming van hoeveelheid:* één el *laken,* zes weken *vacantie,* een halve flesch *wijn,* enz.

De attributen van hoeveelheid worden verdeeld in *substantive, adjective* en *adverbiale,* en wanneer zij uit meer dan één woord bestaan, kunnen zij *predicatief* gebezigd worden. Voorbeelden van de *eerste* soort zijn *een druppel waters, een som gelds, eene menigte sprinkhanen, een hand vol kersen;* hier zijn *waters, gelds, sprinkhanen* en *kersen* de hoofdwoorden en een *druppel, een som, eene menigte, een hand vol* substantive attributen van hoeveelheid.

Voorbeelden van de *tweede* soort zijn *vele menschen, weinige jaren, alle dagen* enz., waarin *menschen, jaren* en *dagen* de hoofdwoorden zijn.

De adverbiale attributen van hoeveelheid ontmoet men in uitdrukkingen als de volgende: *bedenkingen in menigte*, *geld in overvloed*, *sprinkhanen bij duizenden*, enz.

Predicative attributen van hoeveelheid eindelijk vindt men in de volgende zinnen: *Het gekochte koren, twintig last, werd in zijn pakhuis gebragt. Zijne kinderen, drie in getal, speelden in den tuin*, enz.

Tot nader begrip van de attributen van hoeveelheid willen wij nog den volgenden zin in zijn geheel ontleden.

De geheele bevolking, groot veertien duizend inwoners, bezat slechts 110 *lasten koren en bij de* 90 *paarden.*

1 *De geheele bevolking,*	onderw. als subj., waarin *bevolking* het hoofdw. en *geheele* adject. att. van hoev. van *bevolking.*
2 *groot* 14000 *inwoners,*	pred. att. van hoev. van 1.
3 *bezat,*	hoofdw. van het gezegde.
4 *slechts,*	compl. van omstandigheid van 3.
5 110 *lasten koren en bij de* 90 *paarden,*	complex compl. van eenv. object met eenv. verbinding, waarin *koren* en *paarden* de hoofdw. zijn, 110 *lasten* substantief att. van hoeveelheid van *koren,* en *bij de* 90 adverbiaal attrib. van hoeveelheid van *paarden.*

3. Een *attribuut van omstandigheid* is een soort van *predicatief attribuut*, omdat het altijd een meer zelfstandig deel van den zin uitmaakt. Het is eene uitdrukking, waarin bij wijze van een attribuut van een persoon of zaak iets *gepredicеerd* of *gezegd* wordt, bijv. *Het venster uitziende, bemerkte hij, dat er brand was; zijn vrouw ging niet mede, voorgevende dat zij ongesteld was.* De eigenlijke grammatische uitdrukking voor zulk een predicatief attribuut van omstandigheid is het *deelwoord*, bijv. *Door iedereen gedwarsboomd, gaf hij den moed op.* Maar dikwijls wordt het ook door een *bijvoegelijk naamwoord* uitgedrukt, bijv. *Sterk van gestel, wist hij van geen vermoeijenis*, en ook wel door eene *bijvoegelijke uitdrukking*, zoo als: *Van een sterk*

gestel, wist hij van geen vermoeijenis. Veelal wordt het predicatief attribuut van omstandigheid, zoo als ook in de bovenstaande voorbeelden, afzonderlijk nevens den zin geplaatst, hetzij voor of achter; maar niet zelden voegt men het ook midden in den zin, bijv. *Zijn vriend kwam, de deur open vindende, regelregt het huis binnen. Wij stapten, moe van het wandelen, weêr in het rijtuig.* Wanneer het onmiddellijk achter het onderwerp geplaatst wordt, dan is het van een predicatief attribuut van hoedanigheid alleen door *den zin* te onderscheiden. Wanneer men bijv. zegt: *De reizigers, vermoeid van het wandelen, stapten in een rijtuig*, dan kan dit vooreerst beteekenen: *De reizigers stapten, daar zij van het wandelen vermoeid waren, in een rijtuig*, en als zoodanig, is dan de uitdrukking: *vermoeid van het wandelen*, een predicatief attribuut van omstandigheid. Maar het kan ook beteekenen: *De reizigers die van het wandelen vermoeid waren*; als zoodanig is het dan een attribuut van hoedanigheid.

Een predicatief attribuut van omstandigheid kan ook, wanneer het door een *deelwoord* uitgedrukt wordt, uit één enkel woord bestaan, bijv. *Verschrikt, sprong de man het bed uit.* Doch wanneer men het niet (zoo als in het genoemde voorbeeld) eene meer afzonderlijke plaats vóór den zin geeft, dan verbindt men het meestal met het *predicaat* of *gezegde*, en noemt het *predicatief complement* (waarover straks nader) en zegt: *De man sprong verschrikt het bed uit.* Uit den aard van een predicatief attribuut van omstandigheid volgt van zelf, dat het alleen met een onderwerp verbonden kan worden. Doch dit behoeft niet altijd het onderwerp van den geheelen zin te wezen. Het kan ook een object zijn, dat tevens het logische onderwerp van een als bepaling daarbij gevoegd zegwoord is, bijv. *Ik zag u zoo even, in dat boek lezende, lagchen:* hier is *u* wel het object van *ik zag*, maar tevens het logische subject van

lagchen. In andere gevallen echter kan een attribuut van omstandigheid met een object alleen als attribuut van hoedanigheid verbonden worden, bijv. *Slapende honden* moet men niet *wakker maken.*

Ziedaar kortelijk de verschillende soorten van attributen opgegeven, die bij de zinsontleding moeten in acht genomen worden. Gaan wij nu over tot de

2. Complementen of aanvullingen.

Een *complement* is eene bepaling van een predicaat of attribuut of ook wel van een ander complement. Het is dus werkelijk, zoo als reeds de naam aanwijst, *eene aanvullende bepaling* van hetgeen door een attribuut of predicaat aan een persoon of zaak wordt toegekend of toegeschreven. Wil men dus in onze taal een attribuut eenvoudig *bepaling* noemen, dan kan men zeer gevoegelijk een complement *aanvullende bepaling* heeten.

Even als de attributen, worden ook de complementen onderscheiden in:

1^{e} complementen van *hoedanigheid*,
2^{e} „ „ *hoeveelheid*,
3^{e} „ „ *omstandigheid*,

waarbij men nog als eene vierde soort kan voegen de *predicative complementen* of *toeschrijvende aanvullingen*, en omdat deze het naast met de tot hiertoe behandelde attributen overeenkomen, zullen wij er het eerst over spreken.

Een *predicatief complement* beteekent even als een attribuut eene hoedanigheid, hoeveelheid of omstandigheid van een genoemd voorwerp, maar het wordt òf in een predicaat of gezegde bij het zegwoord gevoegd, òf in een attribuut bij een deelwoord geplaatst, bijv. *De vogel is levend gevangen.* Hier duidt *levend* aan, hoe de vogel gevangen is en is dus een predicatief complement van *is ge-*

vangen; zoo ook: *Het koren blijft duur. Hij stond verlegen.* Ook door middel van een voorzetsel met eene bepaling, bijv. *Hij ligt met de koorts te bed. Hij is als bedelaar gestorven. Hij scheen buiten kennis. De zaak werd in orde bevonden*, enz. Verder door middel van een zelfstandig naamwoord: zoo als: *Hij is dichter geboren. Hij blijft nog altijd matroos. Waarom zijn zij vijanden geworden? Hij heet Willem*, enz.

En zoo is dan ook blijkbaar in zinnen als deze: *Het koren is duur. Hij was dapper. De zaak is in orde*, het gezegde zamengesteld uit een predicatief complement, en het zegwoord *wezen* of *zijn.*

1. Een *complement van hoedanigheid* of *qualiteit* is daarin van een attribuut van hoedanigheid onderscheiden, dat het niet dient om een *voorwerp*, maar om een *adjunct* of *accident*, dat wil zeggen eene *hoedanigheid, hoeveelheid* of *omstandigheid* van een voorwerp te bepalen. Zegt men bijv. *de donker-bruine tafel*, dan is *donker* geene bepaling van het voorwerp *tafel*, maar van het attribuut *bruine*, en is dus een complement van hoedanigheid. Zegt men: *De jongen leest vlug*, dan is *vlug* geene bepaling van *de jongen*, maar van het predicaat *leest.* Hier is dus *vlug* een complement van hoedanigheid. Een complement van hoedanigheid wordt, zoo als wij in de beide voorbeelden reeds gezien hebben, dikwijls uitgedrukt door een *bijwoord van hoedanigheid*, dat (zegt de Schrijver, bladz. 97) eigenlijk niets anders is dan een *bijv. naamwoord* of *deelwoord.* Doch ook niet minder wordt het door een uitsluitend zoo genaamd *bijwoord* of wat hetzelfde is, (zie bladz. 99) door een *voorzetsel met eene bepaling* uitgedrukt; bijv. *gaarne willen; met verstand overleggen; blindelings gehoorzamen; in stilte iets doen; zonder overleg handelen; naar goedvinden bepalen; onder de hand verkoopen; van honger sterven; voor zijn huisgezin zorgen; rood van schaamte; hoog in prijs*, enz. enz.

2. Een *complement van hoeveelheid* of *quantiteit* dient om de hoeveelheid, niet van een *voorwerp*, maar van *een adjunct* of *accident* te bepalen, bijv. *drie passen achteruit gaan.* Hier is *drie passen* geene bepaling van *het voorwerp*, maar van *achteruit gaan.* Zoo ook *een hoofd groeijen*, *een el breed*, *een weinig te groot*, enz. enz.

Dikwijls wordt een onbepaalde trap of graad aangeduid door een *bijwoord van hoedanigheid*, bijv. *zeer groot*, *heel aardig*, *erg verlegen*, *fel gebeten*, *verschrikkelijk hoog.* Zulk een complement is eigenlijk een complement *van hoedanigheid*, maar heeft den zin van complement *van hoeveelheid*, zoo dikwijls daardoor een *maat*, *trap* of *graad* wordt aangeduid. Evenzoo wordt een complement van hoeveelheid dikwijls door eene *vergelijking* uitgedrukt, bijv. *zwaar als lood*, *rijker dan Croesus*, enz.

3. Een *complement van accident* of *omstandigheid* is eene bepaling van *plaats*, *tijd* of andere *omstandigheid*, bijv. *Gister avond is volgens de Couranten 's Konings verjaardag in den Haag weêr luisterrijk gevierd.* In dezen zin is *luisterrijk* een complement van hoedanigheid, terwijl *gister* met de nadere bepaling *avond*, *in den Haag*, *weêr*, en *volgens de Couranten* complementen van omstandigheid zijn. Andere voorbeelden treft men in dezen zin aan: *Aan het einde van de reis*, *in het gezigt van de haven*, *des namiddags om drie uur*, *stootte het schip bij eene stevige koelte*, *op eene bank*, *die*, *naar het zeggen van den Stuurman*, *op de zeekaarten daar niet aangewezen was.* Behalve (zoo als wij uit de genoemde voorbeelden zien) door een bijwoord of voorzetsel of zelfstandig naamwoord in den genitief, wordt een complement van omstandigheid in het Nederduitsch ook uitgedrukt door eene met een zelfstandig naamwoord benoemde omstandigheid uit te spreken als een object, dat men zich voor den geest stelt, bijv. *Dezen zomer ga ik niet uit de stad. Dien dag ben ik in Arnhem geweest.*

Eene bijzondere soort van complement van omstandigheid, die men gevoegelijk *subjectief complement van omstandigheid* noemen kan, wordt gevormd door eene benaming van voorwerp met een als predicatief attribuut daarbij gevoegd *subjectief deelwoord*, bijv. *Dit zoo zijnde, moet ik u gelijk geven.* Hier is *dit zoo zijnde* een subjectief complement van omstandigheid. Het maakt altijd een op zich zelf staand los deel van den zin uit. In hoe verre het in onze nederduitsche woordschikking te huis behoort, kan men lezen bladz. 164.

En hiermede stappen wij af van de tweede soort van bepalingen, die men bij de zinsontleding in acht moet nemen. Ontleden wij nu nog den volgenden zin, waarin alle soorten van complementen voorkomen:

In het jaar 1672 *werd Aardenburg, eene zeer kleine stad in Zeeland, roemrijk tegen de Franschen verdedigd.*

1 *In het jaar* 1672,	compl. van omstandigheid van tijd van 2.
2 *werd verdedigd*,	zamengest. hoofdw. van het gezegde.
3 *Aardenburg*,	hoofdw. van het onderw. als object.
4 *eene zeer kleine stad in Zeeland*,	pred. att. van hoedanigheid van 3, waarin *eene stad* hoofdw. *kleine* adjectief attr. van *stad, zeer* complem. van hoeveelheid van *kleine, in Zeeland* adverbiaal attr. van hoedanigheid van *stad.*
5 *roemrijk*,	compl. van hoedanigh. van 2.
6 *tegen de Franschen*,	complem. van omstandigheid van 2.

3. De bepalingen van voorwerp.

De *bepalingen van voorwerp* zijn in het Nederduitsch altijd complementen en wel 1^e^ van een predicaat of zegwoord; 2^e^ van een attribuut zoo als een bijv. naamwoord, en 3^e^ van een ander complement, zoo als een bijwoord dat dan een voorzetsel genoemd wordt, bijv. *De meester gaf het kind tot belooning van vlijt een boek vol mooije prenten.* Hier is *het kind* eene bepaling van voorwerp van het zegwoord *gaf*, *van vlijt* eene bepaling van voorwerp van het complement *tot belooning*, en *een boek* nog eene bepaling

van voorwerp van het zegwoord *gaf*. Als complement van een zegwoord is eene bepaling van voorwerp, in de subjective wijze van spreken, altijd een complement van object; terwijl een subjectief of persoonlijk object, dat in andere talen door den derden naamval wordt aangeduid, zich in de Nederduitsche schrijftaal volstrekt niet van een louter of zakelijk object, dat door den vierden naamval uitgedrukt wordt, onderscheidt. Doch niet te min kan men zeer duidelijk het onderscheid tusschen deze beide soorten van object gevoelen. Zoo is het een *louter* of *zakelijk object*, als men zegt: *Ik heb eenen brief geschreven;* maar een *subjectief* of *persoonlijk object* in den zin: *Ik heb mijnen vriend geschreven.* Het eerste wordt door den vierden, het andere door den derden naamval uitgedrukt. Zie meer voorbeelden tot onderscheid van deze twee verschillende soorten van object bij den Schr. bl. 169. Een *louter object* is veeltijds daaraan te onderkennen, dat het in de objective wijze van spreken het onderwerp van het gezegde wordt. Zoo kan men den zin: *ik heb eenen brief geschreven* in de objective wijze van spreken aldus uitdrukken: *Een brief is geschreven door mij*; maar men kan dit niet doen met den zin: *Ik heb mijnen vriend geschreven*, en zeggen: *Mijn vriend is geschreven door mij.* Doch niet altijd kan een *louter object* aan dit teeken onderkend worden. Vooreerst kan dit niet, wanneer het zegwoord *hebben* met een louter object verbonden is, bijv. *Ik heb geld.* Nu kan men toch niet zeggen *geld wordt gehad.* Evenmin kan zulk eene omkeering plaats hebben, wanneer het gezegde eene zamengestelde uitdrukking is en bestaat uit een zegwoord, dat den objectiven vorm niet toelaat met het een of ander complement, bijv. *Ik ben mijn beurs kwijt. Hij werd mij gewaar*, enz.

Een *subjectief* of *persoonlijk voorwerp* kan veelal daaraan gekend worden, dat het door middel van een voorzetsel *aan* of *voor* met het zegwoord kan verbonden wor-

den en dikwijls ook werkelijk verbonden wordt. Zoo kan men, in plaats van: *Ik heb mijnen vriend geschreven*, zeggen: *Ik heb aan mijnen vriend geschreven*, en voor: *Die les was hem nuttig*, zeggen: *Die les was nuttig voor hem.* Doch niet altijd kan dit plaats hebben. Bijv. in: *Het hart klopt mij* en *dat speet hem*, kan men niet zeggen: *Het hart klopt* aan of voor *mij*; en *dat speet* aan *hem*, ofschoon *mij* en *hem* toch beide subjective objecten zijn. Aan uiterlijke teekens zijn dus een louter en een subjectief object niet onfeilbaar te onderkennen, maar zij moeten meer door het gevoel onderscheiden worden.

Maar wat moeten wij nu eigenlijk door een subjectief of persoonlijk voorwerp verstaan? Een *subjectief object* is een *subject*, waaraan iets overkomt, dat iets gewaar wordt en daarbij lijdelijk ten opzigte van het zegwoord verkeert. Zegt men: *Ik schrijf mijnen vriend een' brief*, dan is *mijn vriend* een *subject*, dat iets gewaar wordt of iets ondervindt. Er wordt namelijk aan hem *geschreven* en ten opzigte van dit *schrijven* is hij dus een *object.* Doch ten opzigte van deze lijdelijkheid van het subject bestaan drie verschillende gevallen.

Het *eerste* geval heeft plaats, wanneer in een gezegde een persoon als *lijdelijk* wordt voorgesteld in betrekking tot het geheele voorval, zonder evenwel als *subject* of *object* gedacht te worden, bijv. *Daar heeft men mij dat kleine kind een mes gegeven.* Hier is *mij* een subjectief object en stelt een persoon voor, die het voorval verneemt en er door getroffen wordt, maar die evenwel tot een in den zin genoemden persoon of zaak in geene betrekking staat.

Het *tweede* geval is, wanneer een persoon, die eigenlijk het onderwerp is, als *passief* of *lijdend subject*, tegenover het *object* (maar dat nu als *subject* voorkomt) wordt geplaatst, bijv. *Hij was mij een steun*, dat eigenlijk wil zeggen: *Ik bezat in hem eenen steun.* Nu komt het object als *subject*

voor, terwijl het onderwerp *ik* als subjectief voorwerp door *mij* wordt uitgedrukt. Dergelijke voorbeelden zijn: *Die man bevalt mij. Dat is mij aangenaam. Uw brief is mij geworden*, waarvan de zin eigenlijk is: *Ik vind behagen in dien man. Ik vind dat aangenaam. Ik heb uw' brief ontvangen.*

Hetzelfde heeft ook plaats, wanneer het object juist geen persoon is, bijv. *De papieren woeijen de tafel af.* Hier wordt *de tafel* voorgesteld als *subjectief voorwerp*, omdat zij niet alleen als *lijdend onderwerp* de *papieren verliest*, maar ook omdat zij eigenlijk het *subject* is, die de *papieren bevatte.*

In sommige gezegden kan het object op beide wijzen, òf als eenvoudig object, òf als subjectief object, worden voorgesteld, bijv. *Hij is mijne zaak toegedaan.* Wanneer dit eenvoudig beteekent: *Hij begunstigt mijne zaak*, dan is *mijne zaak* een *eenvoudig object*, maar beteekent het: *Ik bezit in hem een' begunstiger van mijne zaak*, dan is *mijne zaak* een *subjectief object.*

Het *derde* geval heeft plaats, wanneer in een gezegde nevens een *eenvoudig* nog een *subjectief object* voorkomt, bijv. *Ik zal uw' vriend een' brief schrijven.* Hier wordt *uw vriend* als *lijdend onderwerp* voorgesteld, waaraan het *schrijven* plaats heeft, en tevens als *subject*, omdat hij *den brief* ontvangt. Andere voorbeelden zijn: *De meid wascht het kind de handen. Ik heb hem een woordenboek gekocht. Hij vormde zich een plan*, enz.

Ontleden wij nu den zin:

De vice admiraal Piet Hein ontnam in 1628 *den Spanjaarden de Spaansche zilvervloot.*

1 *De vice-admiraal Piet Hein*,	onderw. als subj., waarvan *Piet Hein* hoofdw., *de vice-admiraal* substantief attrib. van hoedanigheid van *Piet Hein.*
2 *ontnam*,	hoofdw. van het gezegde.
3 *in* 1628,	complem. van omstandigh. van tijd van 2.

4 *den Spanjaarden*,	complem. van subj. object of persoonlijk voorw. van 2.
5 *de spaansche zilvervloot*,	compl. van eenv. object van 2, waarvan *de zilvervloot* hoofdw. en *spaansche* adjectief attrib. van hoedanigheid van *zilvervloot*.

Wanneer het subjectief object of persoonlijk voorwerp alleen met een zegwoord verbonden wordt, dan is het dikwijls zelf een eenvoudig object. In den zin: *De meid wascht het kind de handen*, is *het kind* een subjectief en *de handen* een eenvoudig object. Maar zegt men nu: *De meid wascht het kind*, dan is *het kind* een eenvoudig object. Dit is echter niet altijd het geval. Veeltijds behoudt het subjectief object denzelfden zin, al is het ook niet met een eenvoudig object verbonden. Dit heeft namelijk dan plaats, wanneer het zegwoord door een *werkwoord* wordt uitgedrukt, waarbij onwillekeurig een eenvoudig object kan gedacht worden, bijv. *Ik heb mijnen vriend van morgen geschreven*; hier ontbreekt wel een eenvoudig object, doch men kan het er gereedelijk bij denken, want men kan immers zeggen: *Ik heb mijnen vriend van morgen* iets *geschreven*. In zulke zinnen dus, waar men bij het werkwoord *iets* of *wat* kan denken, kan het subjectief object nimmer de beteekenis van een eenvoudig object verkrijgen.

Daar de *infinitief* of onbepaalde wijs van een zegwoord de benaming is van een als voorwerp voorgesteld *accident* (zie den Schr. bl. 88), zoo kan het ook even als andere benamingen van voorwerp tot complement van object met een zegwoord verbonden worden, bijv. *Wilt gij ontbijten?* Hier is *ontbijten* een *complement* van *eenv. object*, even zoo goed als of men zegt: *Wilt gij ontbijt?* Ook *de onbepaalde wijs* zamengesteld met het voorzetsel *te* behoort daaronder, bijv. *Hij zit te schrijven. Zij poogt te ontvlugten*, enz. Maar daar zulk een complement van object in den grond niets anders dan een zegwoord is, zoo kan het ook weder, al beschouwt men het reeds als complement, met andere on-

bepaalde wijzen als complementen verbonden worden, bijv. *Het kind moet rekenen leeren.* Hier is *rekenen* een complement van object van *leeren,* en *leeren* een complement van object van *moet.* Wilde men dus dezen zin ontleden, dan zou *het kind* onderwerp van subject, *moet rekenen leeren* gezegde van het onderwerp als subject, waarvan *moet* hoofdw., *leeren* complement van eenv. object van *moet,* en *rekenen* complement van eenv. object van *leeren* zijn.

Daar deze soort van objecten, zoo als wij reeds gezegd hebben, eigenlijk zegwoorden zijn en als zoodanig altijd eenen predicativen zin hebben, zoo noemt men ze *predicative* of *toeschrijvende complementen van object.*

Ontleden wij:

Men moet trachten eene zaak van alle zijden te beschouwen.

1 *Men,*	onderwerp als subject.
2 *moet trachten te beschouwen,*	hoofdbest. van het subjectief gezegde waarin *moet trachten* zamengesteld hoofdw. *te beschouwen* pred. compl. van object van *moet trachten.*
3 *van alle zijden,*	compl. van hoedanigh. van 2, waarin *alle* een attrib. van hoev. van *zijden.*
4 *eene zaak,*	compl. van eenv. object.

Verder wordt met een zegwoord nevens een eenvoudig object, nog dikwijls eene benaming van *adjunct* of *accident* van dat voorwerp op die wijze verbonden, dat het zelf ten opzigte van het subject eenen objectiven zin heeft, bijv: *Hij vond de kast ledig.* Hier is *de kast* complement van eenv. object en *ledig* beteekent eene zekere gesteldheid van dat object, doch ten opzigte van het onderw. heeft het zelf objectiven zin. Men noemt zoodanig complement *een complement van objective gesteldheid.* (In de gewone wijze van ontleding noemen wij het eene bepaling van het voorwerp). Andere voorbeelden zijn: *Hij acht die som voldoende. Hij draagt zijn haar kort. Hij drinkt de thee altijd koud.* Zoo ook met een zelfstandig naamwoord, wanneer daarmede eene *soort, aard* of *hoedanigheid* wordt te

kennen gegeven, bijv. *Ik vond hem een onverdragelijk mensch: maak hem maar soldaat.* Zoo eindelijk ook met de onbepaalde wijs van een zegwoord, bijv. *Hij laat den moed zinken. Zij voelde haar einde naderen.* Ontleden wij den laatsten zin:

1 *Zij,*	onderwerp als subject.
2 *voelde,*	hoofdw. van het gezegde.
3 *haar einde,*	compl. van eenv. object, waarin *einde* het hoofdw. en *haar* attr. van hoedanigheid van *einde*.
4 *naderen,*	compl. van objective gesteldh. van 3.

Bij een complement van eenv. object en een complement van objective gesteldheid, kan ook nog een subjectief of persoonlijk object gevoegd worden. Zoo kan men zeggen: *Slijp de punt van dit mes wat scherper,* en dan is *de punt van dit mes* compl. van eenv. object, en *wat scherper* compl. van objective gesteldheid; maar men kan ook zeggen: *Slijp dit mes de punt wat scherper,* en nu is *dit mes* compl. van subj. obj., *de punt* compl. van eenv. object en *wat scherper* compl. van objective gesteldheid. Ook kan men daarenboven nog een ander subj. obj. er bijvoegen en zeggen: *Slijp mij dit mes de punt wat scherper,* en wanneer het compl. van objective gesteldheid door een zegwoord uitgedrukt wordt, en dus, zoo als wij reeds vroeger zagen, een predicatief compl. van object is, dan kan ook dat zegwoord weder een eenv. of persoonlijk object, en een compl. van objective gesteldheid bij zich hebben; bijv. *Ik zag den smid een paard de hoeven beslaan.*

1 *Ik,*	onderwerp als subject.
2 *zag,*	hoofdw. van het gezegde.
3 *den smid,*	compl. van eenv. object van 2.
4 *een paard,*	compl. van tweeledig object van 2 en 6.
5 *de hoeven,*	compl. van object. gest. van 4.
6 *beslaan,*	predicatief compl. van object.

Een complement van objective gesteldheid wordt verder ook met eene benaming van voorwerp verbonden, als één zamengesteld complement van omstandigheid bij een ge-

zegde gevoegd, om eene gestelde omstandigheid uit te drukken. En daar het, even als een predicatief attribuut van omstandigheid, een meer zelfstandig deel van den zin uitmaakt, wordt het ook even als dit afzonderlijk nevens of midden tusschen den zin geplaatst, bijv. *De belasting en de vracht er bij gerekend*, *zal het anker ongeveer dertig gulden kosten*, of als men het er tusschen voegt: *Het anker zal*, *de belasting en de vracht medegerekend*, *ongeveer dertig gulden kosten*, enz. Zulk een zamengesteld complement van omstandigheid kan, in onderscheiding van een subjectief complement van omstandigheid, dat, zoo als wij vroeger gezien hebben, door een subjectief deelwoord gevormd wordt, een *objectief complement van gesteldheid* worden genoemd. In het Nederduitsch wordt altijd het object in zulk een complement door een *objectief deelwoord* uitgedrukt, en dat ook het voorwerp werkelijk als *object* wordt voorgesteld, kan daaruit blijken, dat men bijv. altijd zegt: Mij *er buiten gelaten, kunt gij handelen, zoo als gij verkiest*, en niet ik *er buiten gelaten*, enz. Meestal beteekent zulk een complement eene *onderstelling*, en staat dus de omstandigheid, welke men zich voorstelt, als een *object* voor den geest, dat ondersteld wordt. *Dit eene geval uitgezonderd* beteekent dan zoo veel als: *Indien*, of *wanneer dit eene geval uitgezonderd wordt;* en *Mij er buiten gelaten, kunt gij handelen zoo als gij verkiest*, zoo veel als: *Indien gij er mij buiten laat*, *kunt gij*, enz.

Ontleden wij nu:

Toegestaan de mogelijkheid, zal de uitvoering toch zeer bezwaarlijk zijn.

1 *Toegestaan de mogelijkheid*,	objectief complem. van gesteldheid van 3.
2 *de uitvoering*,	onderwerp als subject.
3 *zal zijn*,	zamengest. hoofdw. van het gezegde.
4 *toch*,	modaal bijwoord voor de kategorische wijze van uitdrukking.
5 *zeer bezwaarlijk*,	predicatief compl. van 3.

Niet alleen in een objectief complement van gesteldheid wordt eene omstandigheid als subject beschouwd: ook een' bepaalden *tijd* kan men in een complement als object voorstellen, en wel op tweeërlei wijze, bijv. *Aanstaanden woensdag ben ik den geheelen dag tot uwe dienst.* In het eerste, een complement van omstandigheid *aanstaanden woensdag*, wordt door den spreker een *bepaalde tijd* als een voorwerp benoemd, dat hem als object voor den geest staat. In het tweede, een complement van hoeveelheid *den geheelen dag*, wordt *een tijd* als een voorwerp genoemd. Wil men dezen zin dus ontleden, dan noemt men het eerste *aanstaanden woensdag* een *objectief complement van omstandigheid*, en meer bepaald *van tijd;* en het andere: *den geheelen dag*, een *objectief complement van hoeveelheid.* (Zie den Schr. bl. 188.)

Eene bepaling van voorwerp, als complement van een attribuut (zoo als een bijvoegelijk naamwoord of deelwoord) is altijd een complement van object; hetzij van *eenvoudig*, hetzij van *persoonlijk* object. Bijv. in *een mij vereerende last*, is *mij* een complement van *eenv.* object; in *een mij aangename last*, is *mij* een complement van *subjectief* of *persoonlijk* object. Ook kunnen beide objecten te gelijk daarin komen, bijv. *eene mij den moed geheel benemende omstandigheid.* Hier is *mij* een compl. van *persoonlijk*, en *den moed* een compl. van *eenv.* object. Ontleden wij nu:

Zijn oudste broeder, hem tot hiertoe in alle omstandigheden een steun, overleed.

1 *Zijn oudste broeder,*	hoofdbestanddeel van het onderw. als subj., waarin *broeder* het hoofdw. *oudste* attrib. van hoed. van *broeder*, en *zijn* attrib. van hoed. van *oudste broeder* is.
2 *hem tot hiertoe in alle omstandigheden een steun,*	predicatief attrib. of toeschrijvende toekenning van 1, waarin *een steun* hoofdw. *hem* compl. van subjectief object, *tot hiertoe* en *in alle omstandigheden* compl. van omstandigheid, *alle* een attrib. van hoev. van *omstandigheden* is.
3 *overleed,*	gezegde van het onderw. als subject.

Daar de zin en beteekenis van een bijwoord eigenlijk dezelfde is als die van een bijv. naamw. of deelwoord, zoo is dan ook eene bepaling van voorwerp bij zulk een bijwoord (gewoonlijk dan voorzetsel genoemd) van denzelfden aard.

In onze taal onderscheidt zich een voorwerp, dat tot complement bij een voorzetsel gevoegd wordt, voor het logisch gevoel in den zin der gedachten volstrekt niet als eenvoudig of subjectief object. Het heeft zelfs niet altijd bepaald den zin van object tegen over het subject. Zegt men bijv. *De man wordt door het ongeluk vervolgd*, dan is *het ongeluk* het subject, en *de man* het object. Het heeft den zin van een *bepaald voorwerp*, van een persoon of zaak, waardoor eene door het voorzetsel beteekende omstandigheid bepaald wordt. Men noeme bij de logische ontleding van een' zin zulk eene bepaling dan ook geen *complement van object*, maar eenvoudig *bepaling van voorwerp*. Wanneer een voorzetsel met eene bepaling van voorwerp een complement vormt, dan noeme men het voorwerp in plaats van *subject* of *object* liever: *oorzaak*, *middel* of *doel*. Zoo beteekent het eene *oorzaak*, waarvan iets komt, waaruit iets ontstaat of waarom iets plaats heeft, bijv. *zwijgen uit verlegenheid*. Hier is *uit verlegenheid* complement van *oorzaak*, waarvan het voorzetsel *uit* het hoofdw. en *verlegenheid* bepaling van voorwerp is. Op dezelfde wijze ontlede men de volgende complementen van oorzaak: *toegevend uit zwakheid*, *sterven van honger*, *rood van schaamte*, *gevangen zitten wegens schulden*, enz. enz.

Een *middel* beteekent het, waarmede of waardoor iets geschiedt, bijv. *met de pen schrijven*. Hier is *met de pen* een complement van *middel*, waarvan *met* hoofdw. en *de pen* bepaling van voorwerp is. Andere voorbeelden zijn: *met geduld iets overwinnen*, *door spaarzaamheid rijk worden*, *door een' bode iemand iets toezenden*.

Een *doel* beteekent het in zinnen als deze: *Hij moet tot straf op school blijven. Hij werkt voor geld.* Hier zijn *tot straf* en *voor geld* complementen van *doel*, waarvan *tot* en *voor* de hoofdw., en *straf* en *geld* bepalingen van voorwerp zijn. Andere voorbeelden zijn nog: *Hij doet tot uitspanning een reisje. Hij ging zitten om te rusten. Zij zorgt voor zijn huisgezin*, enz.

Wij hebben boven gezegd, dat men zulk een voorwerp liever *oorzaak*, *middel* of *doel* dan *subject* of *object* moet noemen. Hiervan komen wij echter in navolging des Schrijvers terug, daar hij op bladz. 192 en 193 bewijst, dat de logische zin niet ligt in het voorwerp, dat tot bepaling bij het voorzetsel gevoegd wordt, maar in het voorzetsel zelf.

Meestal is een complement van oorzaak, middel of doel tevens een complement van hoedanigheid, zoo dikwijls namelijk met zulk een complement bepaald wordt hoe iets geschiedt. Bijv. wanneer men vraagt: *Hoe is hij gestorven?* dan kan daarop geantwoord worden met een adverbiaal complement van hoedanigheid: *op eene jammerlijke wijze;* òf ook met een predicatief complement: *kalm en gelaten;* òf met een complement van omstandigheid: *op het ziekbed;* òf met een complement van object: *een zachten dood.* Maar evenzoo kan op die vraag *hoe?* geantwoord worden met een complement van oorzaak: *van honger;* òf met een predicatief complement om een *oorzaak* aan te duiden: *aan de tering;* of door een complement van middel: *door zelfmoord*, enz. enz.

Ontleden wij nu:

Uit drift sloeg hij met de vuist op de tafel.

1 *Uit drift*,	complem. van oorzaak, waarvan *uit* het hoofdw. en *drift* bepaling van voorwerp is.
2 *sloeg*,	gezegde van het onderwerp als subject.
3 *hij*,	onderwerp als subject.

4 *met de vuist,*	compl. van middel, waarvan *met* hoofdw. en *de vuist* bepaling van voorw. is.
5 *op de tafel,*	compl. van doel of gevolg, waarvan *op* hoofdw. *de tafel* bep. van voorwerp is.

Uit het voorzetsel *om* met eene bepaling van voorwerp, uit eene onbepaalde wijs met het redewoord *te* bestaande, ontstaat een complement van doel of gevolg, waarvan de onbepaalde wijs als zegwoord weder allerlei complementen bij zich kan hebben, bijv. *Er had, om het volk genoegen te geven, op Zondag eene tooneelvertooning plaats.*

Ontleden wij dien zin:

1 *Eene tooneelvertooning,*	onderw. als subject.
2 *had plaats,*	zamengest. hoofdw. van het gezegde.
3 *er,*	compl. van omstandigheid van 2.
4 *om het volk genoegen te geven,*	compl. van doel van 2, waarin *om* het hoofdw. *het volk genoegen te geven* bep. van voorwerp en daarin *te geven* hoofdw. *het volk* compl. van pers. object, *genoegen* compl. van eenv. object van *te geven.*
5 *op zondag,*	compl. van omstandigh. van 2.

Wij merken ten laatste nog op, dat ook een uitroep of toeroep een complement kan hebben, hetzij van eenv. object, zoo als in *foei dat gepoch!* of ook een subjectief object, zoo als in: *wee dien bedrieger!*

Ziedaar kortelijk de bepalingen van voorwerp beschouwd, die men bij de zinsontleding in acht moet nemen. Nu nog ten laatste een woord over de:

4. Bepalingen van Modaliteit.

Deze onderscheiden zich van een complement van hoedanigheid of omstandigheid alleen door den zin. Eene *bepaling van modaliteit* geschiedt namelijk ook door een *bijwoord*, maar dat alleen eene bijzondere wijze van zins-uitdrukking aanduidt, en daarom *modaal bijwoord* genoemd wordt. Wanneer men bijv. zegt: *Hij zal zeker weten, dat mijn vriend vertrokken is*, dan is *zeker* een modaal bijwoord

voor de *verzekerende* of *assertorische wijze* van uitdrukking. Zegt men: *Hij zal zeker weten dat mijn vriend vertrokken is*, dan is ook het zegwoord *zal* een modaal zegwoord, dat zooveel als *moeten* beteekent, en dus de *logische noodzakelijkheid* aanwijst. De wijze van uitdrukking is dan tegelijk *apodictisch*. In den zin: *Gij zult toch immers wel weten*, heeft men vier zulke modale bijwoorden bij elkander: *wel* voor de *positive stelligheid; zeker* voor de *assertorische gewisheid; toch* voor de *kategorische bepaaldheid* en *immers* voor de *onderstellende bevestiging*, terwijl nog daarenboven het zegwoord *zult* de *apodictische onfeilbaarheid* aanduidt. Wij hebben ook een *modaal* complement van gesteldheid, dat uitgedrukt wordt door het aanwijzend voornaamwoord *zoo* met een modaal bijwoord of voornaamwoord, zoo als in: *zoo ja, zoo neen, zoo mogelijk, zoo iemand, zoo iets, zoo een, zoo ergens, zoo immer, zoo ooit;* bijv. *Zoo mogelijk, kom ik in deze week* (zie verder hierover den Schr. bladz. 200 en 201).

Wanneer de modaliteit van een' zin niet door een modaal bijwoord in een complement van modaliteit wordt uitgedrukt, dan moet die bij de ontleding bij dat gedeelte van den zin, waarin zij is uitgedrukt, genoemd worden. Bij voorbeeld: *Niemand kan zich ooit zoo iets in ernst aanmatigen.*

Dezen zin ontlede men dus:

1 *Niemand*,	ontkennend onderw. als subject.
2 *kan zich ooit zoo iets in ernst aanmatigen*,	problematisch of twijfelachtig gezegde van een onderw. als subject.
3 *kan*,	hoofdw. van het gezegde als modaal zegwoord.
4 *aanmatigen*,	predicatief complem. van object.
5 *zoo iets*,	complem. van eenv. object.
6 *zich*,	complem. van subjectief object.
7 *in ernst*,	complem. van hoedanigheid.
8 *ooit*,	complem. van omstandigheid.

Wordt het complement van omstandigheid met nadruk voorop geplaatst, zoodat men zegt: *Nooit kan iemand zich*

zoo iets in ernst aanmatigen, dan geeft men de modaliteit van den zin te kennen, door *nooit* een negatief of ontkennend complement van omstandigheid te noemen.

Zinsneden; complexe en zamengestelde zinnen.

Wij hebben tot nu toe de verschillende soorten van bepalingen, hetzij attributen of complementen, beschouwd, zoo als zij uit één of meer woorden kunnen bestaan. Maar verder moet nu opgemerkt worden, dat in plaats van één of meer woorden zeer dikwijls ook een zin als nadere bepaling van een' zin gebruikt wordt. Zulk een' zin, hebben wij vroeger reeds gezegd, noemt men *zinsnede.* Zoo kan men bijv. een attribuut, dat men door één of twee woorden kon uitdrukken, als men zeide *een bemiddeld man*, of *een man van middelen,* ook door eene *zinsnede* aanduiden door te zeggen, *een man die middelen heeft.* In dit voorbeeld is de zinsnede een attribuut van hoedanigheid. Met een attribuut van hoeveelheid kan hetzelfde plaats hebben. Zoo kan men zeggen, in plaats van *zijne reisgenooten vier in getal: zijne reisgenooten die vier in getal waren.*

Evenzoo wordt dikwijls een complement door middel van eene zinsnede uitgedrukt bijv. door een predicatief complement, als men zegt: *Ik blijf, die ik altijd geweest ben*, voor *Ik blijf altijd dezelfde;* door een complement van hoedanigheid, om, tot complement van hoeveelheid een' trap of graad te beteekenen, als men zegt: *Hij lachte dat hij schudde;* door een complement van omstandigheid in den zin: *Hij blijft, waar hij het goed heeft;* door een complement van oorzaak: *Ik heb het verkocht, daar ik er toch geen gebruik van maken kon*, enz.

Ook tot benaming van een voorwerp dient veeltijds eene zinsnede, bijv. *Het berigt, dat hij overleden was. Hij is, naar ik vermoed, reeds vertrokken. Ik meen wat ik zeg*, enz.

Eindelijk wordt ook het onderw. van een' zin niet zelden door eene zinsnede uitgedrukt, bijv. *Die mij lief heeft, volgt mij. Wat ik zeg, is waar*, enz.

Het verband of de betrekking, waarin zulk eene zinsnede tot den hoofdzin staat, wordt veeltijds door een woord uitgedrukt, dat men òf *relatief* (betrekkelijk) voornaamwoord òf *conjunctief* voegwoord noemt. Wordt eene zinsnede door een relatief voornaamwoord met den hoofdzin verbonden, dan noemt men haar *relative zinsnede;* terwijl men haar, wanneer het verband door een voegwoord wordt uitgedrukt, met den naam van *conjunctive zinsnede* bestempelt. Zoo is dan in den zin: *De man, welken ik gezien heb*, de zinsnede eene *relative*, terwijl zij in den zin: *Dewijl hij vermoeid was, viel hij spoedig in slaap*, eene *conjunctive* is.

Zeer dikwijls is een zin of eene zinsnede *complex*, dat wil zeggen *zamengevat* of *ineengevat.* Dit is dan het geval, wanneer in een' zin twee of meer woorden of zinsneden geheel dezelfde functie bekleeden, en dus gelijkelijk te zamen het onderwerp of het gezegde of de bepaling van een en hetzelfde hoofdwoord uitmaken, bijv. *Goud en zilver verschillen in gewigt. Werken en bidden moeten zamengaan. Dat kind danst, springt en zingt den geheelen dag. Een waar held is noch vreesachtig, noch roekeloos.*

Gewoonlijk worden zulke zinnen beschouwd als uit twee of meer zinnen zamengesteld, zoodat bijv. de volzin*: Dat kind danst en springt en zingt den geheelen dag*, zamengesteld zou zijn uit deze drie zinnen: *Dat kind danst den geheelen dag*; *dat kind springt den geheelen dag,* en: *dat kind zingt den geheelen dag.* Doch vooreerst laten niet alle complexe zinnen zich zoo beschouwen. Zoo kan men bijv. den zin: *Werken en bidden moeten zamengaan,* niet in deze twee zinnen verdeelen: *werken moet zamengaan* en *bidden moet zamengaan;* en ten anderen worden zij niet als twee of meer afzonderlijke, maar als éénen zin in de gedachten

geboren, hetgeen de Schr. breedvoerig door voorbeelden aantoont (bladz. 207—210). Men ontlede ze dan ook als zoodanig, bijv.

Voorspoed en tegenspoed wisselen elkander gedurig af.

1 *Voorspoed en tegenspoed,*	complex onderw. als subject met eenv. verbinding.
2 *wisselen af,*	gezegde van een complex onderw. als subject.
3 *gedurig,*	complem. van omstandigheid.
4 *elkander,*	complem. van eenv. object.

Een waar held is noch vreesachtig, noch roekeloos.

1 *Een waar held,*	onderw. als subject waarvan *een held* hoofdw. *waar* attrib. van hoed. van *held.*
2 *is,*	hoofdw. van het gezegde.
3 *noch vreesachtig, noch roekeloos,*	complex predicatief complem. van 2 met ontkennende verbinding.

Daar de complexe zinnen in den grond dus eigenlijk niet anders zijn dan enkelvoudige zinnen, zoo kunnen zij dan ook al de bijzondere modaliteiten of wijzen van uitdrukkingen bezitten, welke wij bij de enkelvoudige zinnen hebben opgegeven (zie den Schr. bladz. 209 en 210).

De leden van een complexen zin kunnen eenvoudig nevens elkander gesteld worden, zonder dat de verbinding of tegenstelling door een woord wordt aangeduid, bijv. *Uw broeder of zuster, één van beiden zeker, heeft het gezegd; niet aan mij alleen, — openlijk, in het volle gezelschap; zijnen ouders, zijne geheele familie, was hij tot last, — wat meer is, tot schande,* enz.

Meestal echter worden de leden van zulk een' zin verbonden door middel van een *voegwoord.* Wij willen hier kortelijk opgeven, wat zulk een voegwoord als deel van den zin eigenlijk is. Op bladz. 100 heeft de Schr. gezegd, dat een voegwoord eigenlijk niets anders is dan een *bijwoord* of *voorzetsel.* Dit is echter niet altijd het geval, vooral ten aanzien van het woordje *dat.* Dit is, als voeg-

woord voor eene zinsnede, eigenlijk hetzelfde wat het bepalend lidw. voor een zelfstandig naamwoord is, bijv. *Dat uw broeder komt, zal mij aangenaam wezen*, is hetzelfde als of men zegt: *het komen van uw broeder zal mij aangenaam wezen.* Ook met het aanwijzend voornaamwoord *dat* komt het voegw. overeen, want gelijk door het aanw. voorn. *dat* op een voorwerp gewezen wordt, zoo wijst het voegwoord *dat* ook op hetgene in de volgende zinsnede gezegd wordt, bijv. *Ik hoor, uw broeder komt; dat zal mij aangenaam wezen.* Hier is *dat* aanwijzend voornaamw. en wijst terug op *uw broeder komt.* Maar zegt men: *Dat uw broeder komt, zal mij aangenaam wezen*, dan is het een *voegwoord;* want nu maakt het met de zinsnede verbonden de benaming van het voorwerp uit en is als lidwoord zelf een deel van die benaming, wanneer wij bijv. zeggen *het komen van uw broeder*, enz.

Dit en andere voegwoorden, welke eigenlijk niet anders zijn dan bijwoorden of voorzetsels, zoo als *maar*, *sedert*, *zoo*, *want*, enz. (zie den Schr. bladz. 215 en 216) spelen in de ontleding van zamengestelde zinnen geene onbeduidende rol. Hoe men de ontleding van zamengestelde zinnen kan inrigten, willen wij met een paar voorbeelden aantoonen.

Was uw broeder niet verhinderd, hij zou zeker gekomen zijn.

1 *Was uw broeder niet verhinderd,*	eenvoudig onderstellend complem. van omstandigheid met ontkenning, waarin *uw broeder* hoofdw. van het onderw. *was niet verhinderd* zamengest. hoofdw. van het gezegde met ontkenning.
2 *hij,*	onderw. als subject.
3 *zou zeker gekomen zijn,*	bloot voorstellend verzekerend gezegde van het onderw. als subject.

De reden, dat hij voor de hem aangebodene betrekking bedankt heeft, is niet met zekerheid bekend.

1 *De reden,*	onderw. als subject.

2 *dat hij voor de hem aangebodene betrekking bedankt heeft,*	pred. attribuut van hoedanigh. van 1, waarin *dat* voegw. *hij* onderw. als subject, *heeft bedankt* zamengesteld hoofdw. van het gezegde, *voor de hem aangebodene betrekking* complem. van omstandigheid van *heeft bedankt.*
3 *is niet bekend,*	zamengest. hoofdw. van het gezegde met ontkenning.
4 *met zekerheid,*	compl. van hoedanigheid van 3.

Men heeft ook zamengestelde zinnen, waarvan de zinsneden *complex* kunnen zijn; bijv. zoo kan een onderw. van een en hetzelfde gezegde uit twee of meer zinnen bestaan, als: *Hij, die zijn pligt doet, zich nooit daarvan laat afbrengen, maar zijne bestemming altijd voor oogen houdt, behoeft nooit beangst te wezen.*

Ontleden wij dien zin:

1 *Hij,*	onderw. als subject.
2 *die zijn pligt doet, die zich nooit daarvan laat afbrengen, maar zijne bestemming altijd voor oogen houdt,*	complex attribuut van hoedanigheid van 1, met tegenstellende verbinding.
3 *behoeft nooit beangst te wezen,*	gezegde van een onderw. als subj.

Men moet, gelijk in den ontleden zin, altijd zoo veel mogelijk trachten de complexe deelen bij elkander te houden; indien dit echter niet wel mogelijk is, moet men de ontleding op de volgende wijze inrigten.

Een verkwister heeft van veel, een vrek van alles gebrek.

1 *Een verkwister,*	met 4 complex onderw. als subject.
2 *heeft,*	hoofdw. van het gezegde.
3 *van veel,*	met 5 complex attrib. van hoeveelheid van *gebrek.*
4 *een vrek,*	met 1 complex onderw. als subject.
5 *van alles,*	met 3 complex attrib. van hoeveelheid van *gebrek.*
6 *gebrek,*	complem. van eenv. object van 2.

Zeer dikwijls wordt een gedeelte van een' zin los vooropgezet, terwijl dan vervolgens in den zin daarop wordt teruggewezen, bijv. *Dat bruine paard, hoeveel hebt gij daarvoor gegeven?* Ontleden wij dien zin ten besluite.

1 *Dat bruine paard,*	los zindeel.
2 *gij,*	onderwerp als subject.
3 *hebt gegeven,*	zamengest. hoofdw. van het gezegde.
4 *hoeveel,*	complem. van hoeveelheid van 3.
5 *daarvoor,*	complem. van omstandigh. van 3.

of anders:

1 *Dat bruine paard,*	los zindeel, waarvan *paard* het hoofdw. *dat* en *bruine* attributen van hoed. van *paard* zijn.

en dan vervolgens zoo als in de eerste wijze van ontleding.

NALEZING

OP DE

PROEVE OVER DEN INVLOED

VAN

BILDERDIJKS DICHTWERKEN

OP ONZE TAAL,

VAN

Dr. A. DE JAGER;

DOOR

Dr. W. BISSCHOP.

II.

Wij zijn thans genaderd tot § 12, waarin over de koppelwoorden, door Bilderdijk gesmeed, wordt gehandeld. In de eerste plaats verdienen hier onze aandacht de vele woorden met *aarts* zamengesteld, die door hem gebruikt worden, bijv. aartsgeweldenaar, Winterbl. II. bl. 17. Aartsmonarch, Wit en R. I. bl. 11. Aartsverrader, Najbl. II. bl. 69. Aartsvolkomenheid, Najbl. II. bl. 161. Aartsverscheidenheid, Buitenl. bl. 87. Aartsweldadigheid, Ziekte der G. bl. 12. enz.

Behalve deze komen er echter in Bilderdijks werken eenige zamenstellingen met *aarts* voor, die geheel af te keuren zijn. Volgens onze taalkundigen toch (vgl. Weiland, Taalk. Woordenb. op *aarts;* Brill, Holl. Spraakl. bl. 156 enz.) mag *aarts* alleen verbonden worden met zelfstandige, nooit met bijvoegelijke, naamwoorden. Dit echter wordt door B. niet altijd in het oog gehouden. Zoo vinden wij bijv. bij hem aartsouderlijk, aartsweldadig, aartsweldoend, Navonk. II. bl. 204: *'t* aartsouderlijke *kroost.* N. Mengel. I. bl. 115: aartsweldadig *God.* Mengel. II. bl. 90: aartsweldoend *God.*

Het woord evenmaat, dat op bl. 62 als door B. gevormd, vermeld wordt, komt reeds bij oudere schrijvers voor, bijv. Hoogvl. Feestd. bl. 25:

Dit wreede monster was afgrijslijk van gelaat,
Gansch groot van ligchaam, en van kracht in evenmaat.

Mengeld. bl. 449:

Gelijk een leerling in de tekenkunst de leden,
En deelen van zijn beelt, eerst meet, dan naar de reden
Verdeelt in evenmaat.

en V. Winter, Jaarget. bl. 5: *evenmaatigheid.*

Bij tegenvoeter teeken ik slechts aan, dat het bijvoegelijk naamw. *tegenvoetig* gebruikt wordt door V. Winter, Jaarget. bl. 75:

Hier maalt de klaare stroom met duidelijke trekken,
In heldren wederschijn een stier met bruine vlekken,
Ons tegenvoetig *af.*

en door denzelfden, in den Amstelstr. bl. 16, *tegenvoeteling.* — Even als *smeeksnikken* en andere verdient ook vermelding stamphoeven, Rotsg. II. bl. 21:

Hy steigert, vliegt uit weide en klaver,
En springt, en stamphoeft *van den moed.*

Ook de volgende koppelwoorden verdienen opgemerkt te worden: *Aardontworteling*, Rotsg. I. bl. 88. *Aardstofaartig*, Wit en R. I. bl. 9. *Angstneep*, ib. II. bl. 108. *Arglooslachend*, Poezy, III. bl. 82. *Beekrenklank*, Floris V, bl. 97. *Bekerbruischen*, Rotsg. II. bl. 52. *Blanketselschoon*, Krekelz. I. bl. 57. *Blijdschapgeefster*, Winterbl. II. bl. 48. *Boschgewei*, Wit en R. I. bl. 9. *Driftgebruisch*, Krekelz. I. bl. 29. *Eendenkwaking*, Zedel. Gisp. bl. 50. *Flikkerschuim*, Rotsg. I. bl. 103. *Geboortverjaren*,

ib. bl. 117. *Gezweldoorvlijmend*, ib. II. bl. 141. *Golfgeklots*, Sprokkel. bl. 26. *Gorgelschroevend*, Winterbl. I. bl. 98. *Goudeeuw*, Winterbl. II. bl. 17. *Goudtresoor*, Verlust. bl. 66. *Halsomgolvend*, Poezy, I. bl. 30. *Heilverspreidster*, Winterbl. II. bl. 48. *Heldendeunen*, Poezy, I. bl. 48. *Hemelgoedheid*, ib. III. bl. 82. *Hersenscherpen*, De Mensch, bl. 6. *Jaarvoltrekkend*, Rotsg. I. bl. 106. *Kaakgekwak*, Krekelz. I. bl. 106. *Keelgegrom*, ib. bl. 106. *Klaterschallen*, ib. bl. 153. *Klompgeklots*, Winterbl. I. bl. 17. *Kluistervrij*, Wit en R. I. bl. 68. *Kolkgebruisch*, Winterbl. II. bl. 18. *Koppenhangen*, Perzius, bl. 18. *Levenspogen*, Navonk. I. bl. 2. *Lippengemurmel*, Verlust. bl. 48. *Loofgezuis*, Winterbl. II. bl. 18. *Lotboek*, Wit en R. I. bl. 202. *Meestertrouw*, Poezy, I. bl. 95. *Menschenvatbaarheên*, Wit en R. I. bl. 58. *Momgespeel*, Rotsg. I. bl. 133. *Mondgebies*, Krekelz. I. bl. 106. *Moordhongerend*, Wit en R. I. bl. 61. *Neusgebrom*, Krekelz. I. bl. 106. *Ongodistenrot*, Rotsg. I. bl. 71. *Onrustdorens*, Odilde, bl. 107. *Oogstraal*, Verlust. bl. 16. *Oorschelp*, Perzius, bl. 9. *Redenhoer*, Rotsg. I. bl. 89. *Rekelblaffen*, ib. bl. 86. *Schaduwmassen*, Buitenl. bl. 106. *Schuimdoorstreefster*, Winterbl. II. bl. 48. *Sijfelblazen*, Sprokkel. bl. 95. *Slangbekruipen*, Rotsg. I. bl. 52. *Slingerzwieren*, ib. II. bl. 98. *Snavelspits*, Ziekte der G. bl. IX. *Stegelreep*, Poezy, II. bl. 94. *Stramvergroeid*, Rotsg. I. bl. 101. *Strikverraden*, ib. bl. 100. *Strompelsteen*, ib. bl. 99. *Stroomgeruchte*, Wit en R. II. bl. 121. *Taalvoldingen*, ib. I. bl. 20. *Tandgekner*, ib. II. bl. 19. *Tijdvervlieting*, Rotsg. I. bl. 103. *Veeknaap*, N. Mengel. II. bl. 12, 110. *Veldbezieling*, Winterbl. I. bl. 67. *Vloedkristallen*, ib. II. bl. 49. *Voetschabel*, Krekelz. I. bl. 32. *Vreeverkondiger*, Rotsg. I. bl. 27. *Waanbeseffen*, Wit en R. I. bl. 41. *Weldadigheidverrichten*, Rotsg. II. bl. 137. *Wetvervuller*, ib. I. bl. 27. *Wolkgespansel*, ib. bl. 147;

Poezy, I. bl. 53. *Wraakbliksemend*, Wit en R. I. bl. 61. *Zanggraag*, Mengel. II. bl. 19. *Zieldoorvlijmend*, Poezy, III. bl. 20. *Zielontzondiger*, Rotsg. I. bl. 27. *Zielsuitmuntendheën*, Poezy, IV. bl. 159. *Zwervensplagen*, Krekelz. I. bl. 131.

Deze voorbeelden, die met honderden zouden kunnen vermeerderd worden, zijn een nieuw bewijs, zoo 't noodig is, van de buigzaamheid onzer taal en van Bilderdijks heerschappij over haar. Een nog sterker bewijs zullen wij weldra krijgen. Eerst echter moeten wij nog met een paar woorden over eenige min gewone zamenstellingen van deelwoorden met zelfstandige naamwoorden spreken.

Bij Bogaers in zijn Togt van Heemskerk, bl. 11, lezen wij:

> — *Lambrecht, de eer van Maas en Rotte,*
> *Die Duinkerks broed, gemest met buit,*
> *De* bloedgekleurde *vlerken knotte.*

daar bloedgekleurd hier staat voor *met bloed gekleurde,* meenen wij, dat dit woord niet goed is te keuren.

Zoo ook oordeelen wij over godgeliefd, bij Bilderd. Mengel. III. bl. 82:

> *Gods engel zweve om u en dekk' met hemelvlerken*
> *Dat* godgeliefd *verblijf, die tuin en wandelperken.*

Kunstgeleerd komt reeds voor bij Smits, Ged. bl. 170:

> *Ik kus met dankbaarheit uw* kunstgeleerde *blaeren.*

Nagel. Ged. I. bl. 18:

> *Die galm herbouwt den muur voor 't vrye Nederlandt,*
> *En wykt Amfions luit noch* kunstgeleerde *snaren.*

Af te keuren is ook, meenen wij, het woord kunstverwant bij Hoogvl. Mengeld. Verv. bl. 81:

Juicht, o Maas en Rotte, bruist
Vrolijk langs uw groene kanten
Op den toon dier kunstverwanten.

En vochtbezweet, in den Palamedes:

Veel doopten er in 't bloet de vochtbezweete *doeken.*

In § 13 wordt door den Heer de Jager eene welverdiende hulde gebragt aan Bilderdijks onvergelijkelijke kunstvaardigheid in het maken van nieuwe woorden: dáár toch wordt eene lijst gegeven van bijna 600 zamenstelling en van drie of meer woorden, in des grooten Dichters werken voorkomende. Die lijst echter is niet volledig; zoo zijn er b. v. in opgenomen de zamengestelde met *voorhoofd*, maar niet die met *voorjaar;* zoo ook die met *godsvrucht*, niet echter die met *godsdienst*, hoewel deze er zeker meer regt op hebben; zoo ook.... doch maken wij geene aanmerkingen, maar laten wij dankbaar zijn voor het gegevene, daar wij het zelven hebben ondervonden, dat zich bij elke lezing van Bilderdijk woorden aan ons voordeden, die wij bij eene vroegere lezing niet opgemerkt hadden. Wij willen liever trachten ook op dit veld, waarop Dr. de Jager zoo rijkelijk geoogst heeft, eenige aren te lezen en er uit oudere en nieuwere schrijvers de voorbeelden, die wij gevonden hebben, bijvoegen. Wij laten dus hier eene drieledige lijst volgen en wel:

A. van de zamenstellingen van drie of meer woorden, in Bilderdijks werken voorkomende en door Dr. de Jager niet opgenomen.
B. van die bij oudere en
C. van die bij nieuwere schrijvers.

A. Zamenstellingen van drie of meer woorden, bij Bilderdijk voorkomende en door Dr. de Jager niet vermeld.

Aardrijksnacht, Navonk. I. bl. 100. *Aardrijkschokkend*, Vermak. bl. 47. *Achterstaartsleep*, Keur van Ned. L. bl. 26. *Achterwegspoort*, Verspr. Ged. I. bl. 172. *Afgodendienaarsgild*, Voet in 't Gr. bl. 189. *Afgrondkolken*, Rotsg. II. bl. 66. *Afgrondsfakkels*, Krekelz. II. bl. 4. *Bergkloofpad*, Fingal, I. bl. 71. *Bergstroomzee*, Buitenl. bl. 46. *Bloeddorstaâmend*, Krekelz. III. bl. 178. *Boezemsneeuwwit*, ib. II. bl. 67. *Boomgaardhout*, Mengel. IV. bl. 56. *Boomgaardooft*, Verspr. Ged. II. bl. 6. *Borstuurwerkje*, Poëzy, IV. bl. 168. *Bronaarnat*, De Mensch, bl. 14. *Brandenetelmoes*, Perzius, bl. 58. *Bruiloftswelkomgroet*, Rotsg. I. bl. 207. *Bulhondstroep*, Keur van Ned. L. bl. 40. *Burchtwalpoort*, Mengel. I. bl. 91. *Daglichtroover*, Najbl. II. bl. 52. *Daglichtschuw*, N. Mengel. II. bl. 280. *Dagtoortszwieren*, Najbl. I. bl. 30. *Dampkringlucht*, N. Mengel. II. bl. 247. *Dichtereernaam*, Najbl. II. bl. 14. *Dichtkunstsluier*, Verspr. G. II. bl. 134. *Doelwitvast*, Krekelz. III. bl. 148. *Dolhuiskoning*, Zed. Gisp. bl. 9. *Drievoetbrommen*, Rotsg. I. bl. 73. *Duivlendwangjuk*, Naklank, bl. 27. *Duivlenhoogmoed*, Krekelz. I. bl. 87. *Englenaangezicht*, Winterbl. I. bl. 43. *Englenaanverwant*, Krekelz. II. bl. 19. *Gasthuislucht*, Buitenl. bl. 148. *Geboortefeestdag*, Poëzy, III. bl. 117. *Glintwormschimmen*, Najbl. II. bl. 12. *Godsdienstdrift*, N. Mengel. II. bl. 8. *Godsdienstmin*, Rotsg. I. bl. 81. *Godsdienstplicht*, N. Mengel. I. bl. 106. *Godsdienstschennis*, Vermak. bl. 134. *Godsdienstschijn*, Navonk. I. bl. 96. *Godsdienstschrik*, N. Mengel. II. bl. 78. *Godsdienstspel*, Winterbl. I. bl. 125. *Godsdienstspot*, Navonk. II. bl. 155. *Godsdienstwreker*, Rotsg. I. bl. 4. *Godsdienstvlam*, ib. bl. 2. *Grofgeschutgebons*, Perzius, bl. 56. *Gouddraadklossen*, N. Mengel. II. bl. 86. *Haardsteêgoden*, Sprokkel. bl. 102. Z. der Gel. bl. III. *Haardsteêvuur*, Mengel. II. bl. 127; N. Dichtsch. I. bl. 119. *Hartdoorgloeiend*, Mengel. II. bl. 102.

Heillichtschuwend, Navonk. I. bl. 6. *Heldennaroem*, N. Dichtsch. I. bl. 89. *Heldenvoorhoofd*, Wit en R. II. bl. 104. *Hemeldaglicht*, ib. I. bl. 24. *Hemelvloeistof*, De Mensch, bl. 61. *Hemelzangkoor*, Verspr. G. II. bl. 204. *Hoefbronnat*, Perzius, bl. 1. *Hondsdaghitte*, N. Mengel. II. bl. 248. *Hondstargloeien*, Mengel. IV. bl. 9. *Hoogmoedsspooksel*, Wit en R. I. bl. 141. *Hoogtijdgroet*, N. Dichtsch. I. bl. 152. *Hoogtijdkrans*, Oranjez. bl. 47. *Hoogtijdkruid*, N. Dichtsch. II. bl. 71. *Hoogtijdslempen*, Buitenl. bl. 39. *Hoogtijdtoestel*, Odilde, bl. 134. *Hoogtijdwijn*, Verspr. Ged. I. bl. 122. *IJsschorsbreken*, Poezy, IV. bl. 123. *IJstroomlied*, Najbl. I. bl. 5. *IJstroomruischen*, Naklank, bl. 189. *Jaarboekschrijver*, Najbl. II. bl. 92. *Kerkhofbaar*, Keur van N. L. bl. 52. *Kerkringhof*, ib. bl. 56. *Klimopblaâren*, N. Mengel. II. bl. 77. *Klimopranken*, Winterbl. II. bl. 80. *Klimopstaf*, N. Mengel. II. bl. 78. *Krijgsmanshart*, Fingal, I. bl. 29. *Kunstgenootschapspop*, Krekelz. I. bl. 177. *Kussenzadelboog*, N. Muz. Alm. 1826, bl. 129. *Lentebloemontknoppen*, Sprokkel. bl. 123. *Lentedichtvuur*, Poezy, I. bl. 11. *Lichtdoorschijnen*, Nakl. bl. 113. *Lijfsaanminnigheden*, Voet in 't G. bl. 57. *Lijkmisredens*, Nakl. bl. 59. *Maankopblaâren*, Zed. Gisp. bl. 78. *Mastboomwoud*, Fingal, I. bl. 11. *Menschenlofspraak,* Verspr. Ged. I. bl. 8. *Middagzonnetaning*, Z. der Gel. bl. 17. *Morgenzonnestraal*, N. Muz. Alm. 1824, bl. 208. *Moeskruidtuin*, Mengel. IV. bl. 56. *Najaarsbroeien*, Poezy, I. bl. 90. *Najaarsbuit*, Krekelz. I. bl. 129. *Najaarsdamp*, Fingal, I. bl. 7. *Najaarshitte*, Odilde, bl. 131. *Najaarslach*, Buitenl. bl. 11. *Najaarslover*, Wit en R. II. bl. 106. Winterbl. II. bl. 26. *Najaarsoogst*, N. Dichtsch. I. bl. 10. *Najaarsstorm*, ib. II. bl. 112; Wit en R. I. bl. 31. *Najaarstijd,* Verspr. G. II. bl. 14. *Najaarsweêr*, Sprokkel. bl. 3. *Najaarswind*, Verspr. G. I. bl. 174. *Najaarswolken*, Fingal, I. bl. 43. *Najaarszon*, Sprokkel. bl. 1. *Najaarsvliegje*,

Najbl. II. bl. 167. *Najaarsvorstje*, Krekelz. I. bl. 127. *Najaarsvruchten*, Z. der Gel. bl. 5. *Noordergolfgeloei*, Fingal, II. bl. 30. *Onheilsboôn*, N. Dichtsch. II. bl. 80. *Onheilskreet*, ib. bl. 79. *Onweêrklateren*, Wit en R. I. bl. 9. *Onweêrvlaag*, Buitenl. bl. 95, Verspr. G. I. bl. 116. *Onweêrvloeden*, N. Mengel. II. bl. 208. *Onweêrwinden*, Naklank, bl. 33. *Onweêrzwangre*, Krekelz. I. bl. 63. *Onzinzanger*, Buitenl. bl. 143. *Oorlogsonrust*, Fingal, I. bl. 107. *Oorlogsonweêr*, ib. II. bl. 4. *Opperhemelspranken*, Krekelz. II. bl. 62. *Opperschikgodinnen*, Ovid. bl. 190. *Oppertaalvorst*, Naklank, bl. 185. *Oranjelooverkrans*, Krekelz. II. bl. 212. *Oudekleêrenkas*, ib. bl. 153. *Oudenvrijergild*, ib. bl. 199. *Oudevrouwenspel*, Buitenl. bl. 13. *Oudewijvenklap*, Perzius, bl. 40. *Oudvoorvaderlijk*, Mengel. IV. bl. 137. *Pektoortsdampen*, 's Kon. komst enz. bl. 4. *Pijnboomranken*, Vreugdez. bl. 7. *Pijnboomwoud*, Verspr. G. II. bl. 141. *Puimsteengrot*, Winterbl. II. bl. 50. *Puinhoopdelven*, Leidens Ramp, bl. 23. *Riddrensteekspel*, Rotsg. II. bl. 195. *Rietstafslagen*, N. Mengel. I. bl. 109. *Rijkstandsleden*, Treursp. I. bl. 54. *Schemeravondstond*, Krekelz. III. bl. 88. *Schoorsteenlijst*, ib. bl. 191. *Schoorsteenmantel*, Najbl. II. bl. 158. *Schoorsteenrand*, Rotsg. II. bl. 14. *Schouwburgsmaak*, Buitenl. bl. 8. *Spinragtrensen*, Najbl. I. bl. 130. *Staatsbondsleden*, Navonk. II. bl. 103. *Staatsmansleven*, Buitenl. bl. 7. *Steengruiszand*, ib. bl. 48, 89. *Sterfbedsbeden*, Naklank, bl. 55. *Straatmodderkleur*, Krekelz. II. bl. 132. *Stuurmansoog*, Sprokkel. bl. 101. *Tegenrechtspleit*, N. Muz. Alm. 1826, bl. 129. *Thuiskomstuur*, Winterbl. I. bl. 72. *Tijgrenbloeddorst*, Wit en R. I. bl. 61. *Treurspeltoon*, Winterbl. II. bl. 122. *Turftonmanden*, N. Dichtsch. I. bl. 199. *Tweepaarjarig*, Rotsg. II. bl. 192. *Uitvaartgift*, Ovid. bl. 61. *Uitvaartzingers*, Krekelz. I. bl. 184. *Uurwerkslinger*, De Mensch, bl. 8. *Varkensbroodfestijn*, Krekelz. II. bl. 79. *Veldheer-*

post, N. Mengel. II. bl. 64. *Veldheerteeken*, Mengel. I. bl. 9. *Veldheertent*, N. Mengel. II. bl. 69. *Vischsauskom*, Wit en R. II. bl. 198. *Vleermuisvleugels*, Navonk. II. bl. 182. *Vleeschnatpot*, Najbl. I. bl. 170. *Voetdoorpriemen*, Voet in 't Graf, bl. 168. *Voorhoofdrimplend*, Mengel. IV. bl. 11. *Voorhoofdszweem*, Rotsg. II. bl. 163. *Voorhoofdwapen*, Ovid. bl. 41; Buitenl. bl. 74. *Voorjaargroen*, Odilde, bl. 133. *Voorjaarslam*, Winterbl. I. bl. 73. *Voorjaarslinden,* Najbl. II. bl. 173. *Voorjaarsmes*, Buitenl. bl. 69. *Voorjaarsnachten*, Navonk. I. bl. 33. *Voorjaarsnestje*, Verspr. G. I. bl. 102. *Voorjaarsooft*, ib. bl. 146. *Voorjaarsstraal*, Buitenl. bl. 11. *Vrijcorpsbajonetten*, ib. bl. 147. *Vroëmoërsslaapje*, Perzius, bl. 18. *Wanhoopkrijten*, Mengel. IV. bl. 17. *Wanhoopszucht,* Krekelz. II. bl. 108. *Wapenkreetkraaien*, Rotsg. II. bl. 50. *Weemoedstraantje*, Mengel. IV. bl. 131. *Weërlichtschittering*, Nakl. bl. 177. *Weërminwekkend*, Sprokkel. bl. 24. *Weldaânstorter*, Navonk. II. bl. 70. *Wijngaardhoeder,* Poezy, II. bl. 173. *Wijngaardkrans*, Najbl. I. bl. 152. *Wijngaardloof*, Ovid. bl. 110. *Wijngaardloot,* Buitenl. bl. 61. Ovid. bl. 17. *Wijngaardrank,* Rotsg. I. bl. 58; Ovid. bl. 119. *Wijngaardscheut*, Buitenl. bl. 145. *Wijnoogstfeest*, ib. bl. 61. *Winteravondstond*, Wit en R. I. bl. 193. *Zeerijskroon*, Najbl. II. bl. 37. *Zelfontwikklingskracht*, Wit en R. I. bl. 30. *Zomeravondstond*, Fingal, I. bl. 47. *Zomerzonnestralen*, Verlust. bl. 33. *Zwavelstoksmanier,* Najbl. II. bl. 160. *Zwavelvuurkom*, Krekelz. II. bl. 74.

B. Lijst van zamenstellingen van drie of meer woorden, die bij oudere schrijvers voorkomen:

Aardklootkunde, Smits, Ged. bl. 85. *Achteroorlogsknecht,* Hoogvl. Feestd. bl. 81. *Afgodaanbidder*, V. d. Goes, Ged. bl. 533. *Amberbalsemvond*, ib. bl. 63. *Amstelvierschaarzorg*, Hoogvl. Mengeld. Verv. bl. 7. *Arbeitshuisgezin,* ib. bl. 22. *Arendstandertvlag*, Hoogvl. Feestd. bl. 80. *Avondt-*

dischbanket, ib. bl. 140. *Avontschemerlicht,* Hoogvl. Abrah. bl. 135. *Bergboschslang*, V. d. Goes, Ged. bl. 499. *Beulenmoordgespan*, ib. bl. 527. *Biezewaterkant*, Hoogvl. Mengeld. bl. 162. *Bijbeldichtkunst*, Smits, Nag. G. III. bl. 148. *Bijbeldichtnimf,* Smits, Baälfeg. bl. 2. *Bijbelzangheldin,* Hoogvl. Mengeld. bl. 411. *Bijzonlicht,* V. Winter, Jaarget. bl. 121. *Bloetharpijehand*, V. d. Goes, Ged. bl. 155. *Boezemsteenrots,* Hoogvl. Mengeld. bl. 14. *Boezemwierookgeur*, ib. V. bl. 115. *Boomgaardlekkernij*, V. d. Goes, Ged. bl. 258. *Boschboomhout*, Hoogvl. Feestd. bl. 201. *Boschwaarzeggerin*, V. Merken, David, bl. 347. *Boterbloemewei*, Hoogvl. Mengeld. bl. 157. *Broederliefdepligt,* ib. bl. 354. *Broederliefdevonk,* ib. bl. 343. *Bruidsbedtooister*, Smits, Nag. G. II. bl. 197. *Bruiloftdichtkwellaadje*, Hoogvl. Mengeld. bl. 324. *Bruiloftdischgerecht*, ib. bl. 236. *Bruiloftfeestgedruis*, Smits, Nag. Ged. II. bl. 198. *Bruiloftfeestgewaad*, Hoogvl. Abrah. bl. 138. *Bruiloftfeestsieraad*, Smits, Nag. Ged. II. bl. 282. *Bruiloftmirtenlover*, Hoogvl. Mengeld. bl. 276. *Bruiloftrustsalet*, ib. V. bl. 87. *Bruiloftstaatsijkleed*, Smits, Ged. bl. 207. *Bruiloftzanglust*, Smits, Nag. Ged. II. bl. 123. *Dichtslagader*, Hoogvl. Mengeld. bl. 198. *Doodbeenhuisje*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 118. *Dorenhagestang*, Hoogvl. Feestd. bl. 198. *Driesprongweg*, ib. bl. 7. *Driezilverkruist,* V. d. Goes, Ged. bl. 31. *Echtverbontsgot*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 78. *Fenixvederkroon*, V. d. Goes, Ged. bl. 80. *Gastmaalbeurt*, Hoogvl. Feestd. bl. 132. *Geestenvloekgespan*, V. d. Goes, Ged. bl. 542. *Godsdienstplechtigheid,* Hoogvl. Abrah. bl. 144. *Godspraakkuil*, V. d. Goes, Ged. bl. 509. *Graforkaangedruis*, Smits, Nag. G. II. bl. 325. *Grontslagsteen*, Hoogvl. Abrah. bl. 152. *Haagappelboomtje,* V. Winter, Jaarg. bl. 161. *Hagelonweërvlaag,* Hoogvl. Feestd. bl. 149. *Hartstochtstorm*, Smits, Ged. bl. 110. *Heeregrachtgodin,* V. d. Goes, Ged. bl. 15. *Heilfontein-*

nat, Hoogvl. Abrah. bl. 279. *Heilgeboorteklank*, Hoogvl. Mengeld. bl. 394. *Heilgeboortezanger*, ib. bl. 392. *Heilorakelblaren*, ib. bl. 458. *Heiltriomfkroon*, Smits, Baälf. bl. 95. *Heiltriomfmuzijk*, Smits, Ged. bl. 179. *Heiltriumfgeschal*, Hoogvl. Abrah. bl. 238. *Heiltriumflied*, Hoogvl. Mengeld. bl. 364. *Heiltrompetmuzijk*, Smits, Nag. G. I. bl. 249. *Heilzonglans*, ib. III. bl. 171. *Heilzongloed*, ib. I. bl. 59. *Heilzonlicht*, Hoogvl. Mengeld. bl. 42. *Heilzonstraal*, Smits, Nag. G. I. bl. 168. *Heilzonvuur*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 176. *Heirbaantrans*, V. d. Goes, Ged. bl. 69. *Heldendichtmuzijk*. Smits, Poët. Verr. bl. 36. *Heldendichttrompet*, Smits, Nag. G. I. bl. 88. *Heldengrafpraal*, ib. III. bl. 181. *Heldenloftrompetter*, ib. bl. 190. *Hemelbruiloftkroon*, ib. II. bl. 337. *Hemelbruiloftschaar*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 117. *Hemeldichtfeest*, Smits, Nag. G. II. bl. 340. *Hemeldichtvuur*, Hoogvl. Mengeld. bl. 404. *Hemelfeestmuzijk*, Hoogvl. Abrah. bl. 110. *Hemelheldenrijk*, Smits, Nag. G. III. bl. 190. *Hemelhofbazuin*, Hoogvl. Abrah. bl. 284. *Hemelhofgebouw*, Hoogvl. Mengeld. bl. 363. *Hemelhofgewelf*, Smits, Nag. G. II. bl. 209. *Hemelhofgezin*, ib. I. bl. 347. *Hemelhofpaleis*, ib. III. bl. 180. *Hemelliefdevuur*, Hoogvl. Mengeld. bl. 474. *Hemelliefdevonk*, ib. bl. 14. *Hemelrijkstaf*, Hoogvl. Feestd. bl. 163. *Hemelrijkstroon*, Hoogvl. Abrah. bl. 143. *Hemelrijksvorstin*, Hoogvl. Feestd. bl. 193. *Hemelzonnegloed*, Smits, Baälf. bl. 68. *Hemelzonnegoud*, Smits, Ged. bl. 4. *Hemelijvergloed*, Smits, Poët. Verr. bl. 39. *Hoefbrongolfje*, ib. bl. 63. *Hoefbronnat*, Smits, Ged. bl. 187. *Hooftbewintheer*, V. d. Goes, Ged. bl. 28. *Hoofterfvijant*, ib. bl. 366. *Hooftscheepstimmerwerf*, ib. bl. 22. *Huwlijksfakkelstraal*, Hoogvl. Feestd. bl. 59. *Huwlijksheillot*, Smits, Nag. G. I. bl. 324. *Huwlijksliefdevlam*, Hoogvl. Mengeld. bl. 263. *Huwlijksmintriumf*, ib. V. bl. 86. *Huwlijkszegewagen*, ib. bl. 269. *Huwlijkszomerweder*, Smits, Nag. G.

II. bl. 291. *Huwlijkszonneschijn*, ib. bl. 316. *Jaargeschichtboek*, Hoogvl. Feestd. bl. 40. *Kaneelboomschors*, V. d. Goes, Ged. bl. 49. *Kerkmuzijkgeschal*, Hoogvl. Mengeld. bl. 117. *Kinderliefdevonkje*, Smits, Nag. Ged. II. bl. 149. *Klimopblad*, Smits, Poët. Verr. bl. 67. *Koopvaardijvlootschenden*, V. d. Goes, Ged. bl. 157. *Kornoeljelantprieel*, Hoogvl. Mengeld. bl. 162. *Kristenheilgeloof*, ib. bl. 371. *Kristekerkplicht*, V. d. Goes, Ged. bl. 507. *Kristevredemaer*, ib. bl. 159. *Krijgsgedrochtverwinner*, Smits, Nag. Ged. III. bl. 190. *Kruisfeestdichter*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 136. *Kuischetrouwbeminner*, Smits, Nag. Ged. III. bl. 190. *Kunsttooneelgordijn*, Hoogvl. Mengeld. bl. 423. *Lekstroomnimf*, ib. V. bl. 71. *Lentemorgenstond*, V. Winter, Jaarg. bl. 13. *Lenteroozegeur*, Hoogvl. Feestd. bl. 167. *Lentezonnestraal*, Smits, Rottestr. bl. 118. *Lettereerzuil*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 129. *Letterstrijdperk*, Hoogvl. Feestd. bl. 83. *Letterworstelbaan*, Hoogvl. Mengeld. bl. 253. *Levensavondstond*, Smits, Rottestr. bl. 106. *Levensheillauwrier*, Smits, Nag. Ged. II. bl. 341. *Levenslentelucht*, ib. bl. 87. *Levensmorgentijd*, ib. bl. 219. *Levenszonneschijn*, V. Merken, Tegensp. bl. 276. *Lichaamsuurwerk*, Hoogvl. Mengeld. bl. 228. *Liefdepligtbetoning*, V. Winter, Amstels. bl. 150. *Lijfschutbende*, V. d. Goes, Ged. bl. 541. *Lijkcipresseblad*, Smits, Nag. Ged. III. bl. 195. *Lijkcipresseboom*, Hoogvl. Feestd. bl. 162. *Lijkdienstpligt*, ib. bl. 178. *Luchtbazuingeschal*, V. Merken, Tegensp. bl. 45. *Maanbolzaat*, Hoogvl. Feestd. bl. 140. *Maankopbol*, ib. bl. 145. *Maankoploof*, Hoogvl. Abrah. bl. 56. *Maasstroomdichter*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 81. *Meereminnezang*, V. d. Goes, Ged. bl. 369. *Menschenoffersmoken*, ib. bl. 537. *Menschentalktoorts*, ib. bl. 155. *Merwestroomgodin*, Hoogvl. Mengeld. bl. 50. *Merwewaterkil*, ib. bl. 161. *Merwewaterkruik*, ib. bl. 82. *Middagzonneklaarheit*, ib. V. bl. 184. *Middagzonneschijn*, V. d. Goes,

Ged. bl. 516. *Middeldoelpunt*, Hoogvl. Mengeld. bl. 466. *Middelscheimuur*, Hoogvl. Abrah. bl. 152. *Mijnstofdamp*, V. Winter, Jaarget. bl. 78. *Minnezegepraal*, ib. bl. 149. *Mintriomfgeschal*, Smits, Nagel. G. II. bl. 92. *Mintriomflauwrier*, ib. bl. 198. *Mirthelustprieel*, ib. I. bl. 213. *Nachtdienstuur*, V. Merken, Tegensp. bl. 59. *Natuurkunstkabinet*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 18. *Nieuwejaarlicht*, Hoogvl. Feestd. bl. 4. *Nijlstroomgod*, V. d. Goes, Ged. bl. 81. *Offerpriesterrei*, ib. bl. 503. *Offerzuiglam*, Hoogvl. Feestd. bl. 64. *Olijfboomblat*, V. d. Goes, Ged. bl. 149. *Olijfboomstreek*, Hoogvl. Feestd. bl. 82. *Oorlogsborstweer*, V. d. Goes, Ged. bl. 488. *Oorlogsdankaltaar*, ib. bl. 535. *Oorlogslotgenoot*, ib. bl. 498. *Oorlogsmoordholwacht*, ib. bl. 155. *Oorlogsonweërhaan*, ib. bl. 210. *Oorlogsonweërvlaag*, Smits, Nag. G. I. bl. 58. *Oorlogsonweërwind*, V. d. Goes, Ged. bl. 166. *Oorlogswondervond*, ib. bl. 498. *Oosterkoorenschat*, ib. bl. 188. *Oosterwereltkloot*, ib. bl. 26. *Opperaardsbestier*, ib. bl. 503. *Oppergodenhof*, ib. bl. 471. *Opperhemelboog*, Hoogvl. Abrah. bl. 286. *Opperhemelkoor*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 78. *Opperhemelstat*, Hoogvl. Abrah. bl. 156. *Opperhemelstreek*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 150. *Opperhemeltroonmonarch*, ib. bl. 318, *Opperhemelzaal*, ib. bl. 293. *Opperpriesterschaar*, Hoogvl. Feestd. bl. 143. *Opperstarreboog*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 103. *Oppervredestat*, Hoogvl. Abrah. bl. 279. *Oppervredevorst*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 131. *Oppervredezaal*, Hoogvl. Abrah. bl. 222. *Oranjemorgestar*, Smits, Nag. G. I. bl. 168. *Oranjezonnestraal*, ib. bl. 2. *Orgelfeestdag*, Hoogvl. Mengeld. bl. 121. *Orgelspelgebouw*, ib. bl. 117. *Oudersliefdepligt*, ib. bl. 301. *Paarlemoederschelp*, V. d. Goes, Ged. bl. 71. *Paarlemoedershaak*, ib. bl. 109. *Paradijsboomvrucht*, ib. bl. 48. *Pekboomwoud*, ib. bl. 452. *Pinksterdichtvuur*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 138. *Pijnboombosch*, Hoogvl. Feestd. bl. 175. *Pijnboomkrans*, ib. bl. 19. *Pijn-*

boomstaak, ib. bl. 138. *Pijnboomtak*, ib. bl. 35. *Pijnboomtelg*, Hoogvl. Abrah. bl. 41. *Pijnboomtoorts*, Hoogvl. Feestd. bl. 138. *Pruimboomschaduw*, V. d. Goes, Ged. bl. 154. *Redenstrijtperk*, Hoogvl. Mengeld. bl. 464. *Redezonnestraal*, Hoogvl. Abrah. bl. 90. *Reuzekrijgstrophee*, Hoogvl. Feestd. bl. 182. *Ringmuursluis*, V. d. Goes, Ged. bl. 506. *Ringmuurwachter*, ib. bl. 488. *Rottestroomgodes*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 189. *Rozebruiloftbed*, ib. bl. 258. *Rijkssaffraanstroom*, V. d. Goes, Ged. bl. 38. *Schilderkunstsieraad*, Hoogvl. Mengeld. bl. 48. *Schoorsteenroet*, V. d. Goes, Ged. bl. 25. *Spiegelstrijtperk*, ib. bl. 174. *Staathistorischrift*, ib. bl. 108. *Staatjonkvrouw*, Hoogvl. Abrah. bl. 12. *Staatorakeldicht*, V. d. Goes, Ged. bl. 537. *Steenehartebreker*, Hoogvl. Mengeld. bl. 97. *Stofscheikunst*, V. Winter, Jaarget. bl. 16. *Tempeljubelfeest*, Hoogvl. Mengeld. bl. 106. *Tempelschatkist*, ib. bl. 40. *Treurtooneeltrompet*, V. d. Goes, Ged. bl. 398. *Treurtooneelgedicht*, Hoogvl. Mengeld. bl. 151. *Treurtooneelgordijn*, ib. bl. 442. *Veengrondzoden*, Smits, Rottestr. bl. 62. *Vleermuisvleugels*, Hoogvl. Mengeld. bl. 25. *Vloekverwantgezind*, V. d. Goes, Ged. bl. 529. *Voetzoolriem*, Hoogvl. Abrah. bl. 126. *Voorhofpoort*, Smits, Baälf. bl. 74. *Voorhoofdspan*, V. Merken, David, bl. 125. *Vormherscheppingdicht*, V. d. Goes, Ged. bl. 74. *Vorstendischbanket*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 42. *Vreëolijftak*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 62. *Vreëolijvenboom*, ib. bl. 58. *Vreëverbondfeest*, ib. bl. 22. *Wagenrenspel*, Hoogvl. Feestd. bl. 99. *Waterdraaiboom*, V. d. Goes, Ged. bl. 114. *Waterdriebladkroon*, ib. bl. 100. *Waterdorpliën*, ib. bl. 501. *Waterkrijgsgedrocht*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 3. *Watermolenrad*, V. Merken, Tegensp. bl. 220. *Wateroorlogsleeuw*, V. d. Goes, Ged. bl. 133. *Waterorgelkeel*, ib. bl. 97. *Waterverfpinceel*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 204. *Westerpekelplas*, V. d. Goes, Ged. bl. 253. *Westerzonnestraal*, V. Merken, Tegensp. bl. 220. *Winterjaar-*

saizoen, Hoogvl. Mengeld. bl. 215. *Winterwindorkaan*, ib. bl. 46. *Winterzonneschijn*, Hoogvl. Abrah. bl. 180. *Wijngaartbladerkrans*, Hoogvl. Mengeld. bl. 179. *Wijngaardloof*, Smits, Poët. Verr. bl. 28. *Wijnrankspies*, Hoogvl. Feestd. bl. 110. *Wollefswortelsap*, V. d. Goes, Ged. bl. 542. *Wondenschoukunst*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 153. *Zanggodinnenbloet*, Hoogvl. Mengeld. bl. 228. *Zanggodinnenschaar*, Hoogvl. Feestd. bl. 46. *Zanglustwekker*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 216. *Zantzeehei*, V. d. Goes, Ged. bl. 54. *Zededichtzon*, Hoogvl. Mengeld. bl. 451. *Zeegedrochtbestrijer*, Smits, Nag. Ged. I. bl. 152. *Zeeöorlogskans*, V. d. Goes, Ged. bl. 143. *Zeerondeelgordijn*, ib. bl. 12. *Zeespiegelstrijt*, ib. bl. 156. *Zeetrompetgeklank*, ib. bl. 156. *Zeevaartdicht*, ib. bl. 64. *Zeildoekvleugel*, ib. bl. 20. *Zeilsteenkunde*, ib. bl. 534. *Zeventalgestarnte*, Hoogvl. Feestd. bl. 124. *Zielzoenofferfeest*, ib. bl. 62. *Zilvrenbruiloftland*, Smits, Nag. Ged. II. bl. 359. *Zilvrenbruiloftrei*, ib. bl. 346. *Zilvrenbruiloftvreugd*, ib. bl. 346. *Zodenveltaltaar*, Hoogvl. Feestd. bl. 63. *Zomeraspunt*, Hoogvl. Mengeld. V. bl. 35. *Zomermorgenstont*, ib. bl. 469. *Zomerzonnelicht*, V. d. Goes, Ged. bl. 103. *Zomerzonneschijn*, Smits, Ged. bl. 228. *Zomerzonnevuur*, V. Winter, Jaarget. bl. 1. *Zonnestamgod*, V. d. Goes, Ged. bl. 527. *Zuiderhofpoort*, ib. bl. 74. *Zuiderzeegodin*, ib. bl. 100. *Zuiderzeemeermin*, ib. bl. 12. *Zuiderzeeprinces*, ib. bl. 76. *Zuiderzonnestraal*, Hoogvliet, Abrah. bl. 69.

C. Lijst van zamenstellingen van drie of meer woorden, die bij schrijvers dezer eeuw voorkomen.

Achtersluippoort, V. Lennep, Str. m. V. I. bl. 32. *Aschhoopgloeien*, J. H. v. Lennep. in 't Muz. Alb. II. bl. 217. *Avondhemeltransen*, V. Lennep, Str. m. V. I. bl. 97. *Avondlegerstee*, ib. bl. 13. *Avondzonlicht*, Jac. en B. I. bl. 34. *Avondzonnegloed*, Ed. v. Gelre, I. bl. 139. *Avondzonnegoud*, Jac. en B. II. bl. 118. *Bergkomwater*,

L. de Visser, in 't Muz. Alb. II. bl. 113. *Bergkruindalen*, ib. bl. 129. *Bergveldgruis*, ib. bl. 115. *Bruiloftfeestgeschal*, V. Lennep, Ed. v. Gelre, II. bl. 3. *Bruiloftfeestvermaken*, ib. I. bl. 27. *Bruiloftsfeestgetij*, ib. bl. 183. *Bruiloftsoptocht*, Beets, Ged. bl. 46. *Christenoorlogsheld*, Withuys in 't Muz. Alb. III. bl. 169. *Draagbedsponde*, Beets, Ged. bl. 44. *Ezelsuitvaart*, ib. bl. 21. *Gaslichtblaken*, ib. bl. 108. *Geestdriftdoop*, S. J. v. d. Bergh, in 't Muz. Alb. I. bl. 152. *Hofmeestersambt*, V. Lennep, Jac. en B. I. bl. 64. *Hofridderstoet*, Bogaers, Dichtbl. bl. 9. *Hoofdkerktrans*, V. Lennep, Jac. en B. II. bl. 118. *Hoogtijdsfeest*, Ged. bl. 101. 1) *Kaarslichtbloem*, Ter Haar, Ged. bl. 53. *Kerkhofloover*, ib. bl. 46. *Kerkhofsteen*, Beets, Ged. bl. 67. *Kerkhofwanden*, Hirschig, in 't Muz. Alb. II. bl. 137. *Kerkhofwetten*, Beets, Ged. bl. 68. *Kerkklokgalmen*, Ter Haar, Ged. bl. 95. *Klimopvlechten*, D. v. Heijst in 't Muz. Alb. III. bl. 23. *Koopmansdracht*, V. Lennep, Strijd met V. I. bl. 32. *Krijgsmansdosch*, 't Huis ter Leede, bl. 5. *Krijgsmanseer*, Ged. bl. 26. *Kruiddampwolk*, Ter Haar, Ged. bl. 226. *Kruiswegpaal*, ib. bl. 95. *Lafheidsargwaan*, Bogaers, Balladen, bl. 70. *Leenmansplicht*, V. Lennep, Ged. bl. 24. *Lentejaarsaizoen*, ib. bl. 144. *Lentezonneschijn*. ib. bl. 145. *Lichtstraalbronnen*, V. Schaick, in 't Muz. Alb. I. bl. 59. *Lijktoortsglimmen*, J. H. v. Lennep, in 't Muz. Alb. II. bl. 215. *Meidorenkrans*, V. Lennep, Ged. bl. 74. *Middagrustplaats*, Jac. en B. II. bl. 61. *Middagstandplaats*, Strijd met V. I. bl. 94. *Morgenpareldrop*, Jac. en B. II. bl. 6. *Nachtmaalsdisch*, Beets, Ged. bl. 61. *Najaarsdagen*, V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 60. *Najaarsdraden*, Beets, Ged. bl. 64. *Najaarsloof*, V. Lennep, Ged. bl. 144. *Najaarsmin*, Beets, Ged. bl. 63. *Najaarsmijmeringen*, ib. bl.

1) *Ged.* beteekent hier en elders niet des Schrijvers *Gedichten* (Amst. 1827), maar zijne *Gedichten, zoo oude als nieuwe* (Amst. 1851).

65. *Noordpoolstreek*, C. W. Pape, in 't Muz. Alb. II. bl. 226. *Noordzeeduinen*, V. Lennep, Strijd met V. II. bl. 73. *Ochtendneveldampen*, ib. bl. 13. *Oosterbergmuur*, Bogaers, Ad. eerstgeb. bl. 21. *Oostermorgenglans*, V. Lennep, Ged. bl. 142. *Opperherderstaf*, Ter Haar, Ged. bl. 229. *Pijnboomstammen*, V. Lennep, Ged. bl. 2. *Raadhuispui*, ib. bl. 152. *Riethalmschacht*, Ter Haar, Ged. bl. 34. *Scheidingsoogenblik*, V. Lennep, Ged. bl. 43. *Schouwburgzalen*, Beets, Ged. bl. 169. *Sneeuwklompval*. J. v. Harderwijk, in 't Muz. Alb. I. bl. 196. *Springtijvloeden*, V. Lennep, Ed. v. Gelre. II. bl. 48. *Steenrotsbogen*, Ged. bl. 49. *Steenrotslagen*, De Visser, in 't Muz. Alb. II. bl. 115. *Steenrotswand*, V. Lennep, Ed. v. Gelre. II. bl. 89. *Tuchthuisboeven*, Bogaers, Lierzang, bl. 14. *Uchtendzonnegloed*, V. Lennep, Strijd met V. II. bl. 132. *Uitvaartplichten*, Ed. v. G. II. bl. 40. *Uitvaartpsalmen*, ib. I. bl. 68. *Veldheerstaf*, Strijd met Vl. II. bl. 99. *Veldheerstandert*, Ged. bl. 22. *Vooglenfeestgeschal*, Sifflé, in 't Muz. Alb. II. bl. 131. *Voorhoofdbleek*, Beets, Ged. bl. 156. *Voorhoofdfronselen*, V. Lennep, Ed. v. G. I. bl. 54. *Voorhoofdstukken*, Jac. en B. II. bl. 99. *Voorhuissteenen*, Bogaers, Balladen, bl. 38. *Voorjaarsdonder*, V. Lennep, Ged. bl. 107. *Voorjaarsgroen*, Strijd met V. I. bl. 23. *Voorjaarslover*, Ged. bl. 49. *Voorjaarsweelde*, Beets, Ged. bl. 111. *Voorjaarszang*, V. Lennep, Ed. v. G. I. bl. 4. *Voorkanthoek*, Jac. en B. II. bl. 7. *Voorpostwacht*, Ed. v. G. II. bl. 56. *Vuurwerktoestel*, Strijd met V. II. bl. 76. *Waldhoornwijs*, Jac. en B. II. bl. 10. *Westerlentelucht*, ib. I. bl. 33. *Westerluchtazuur*, Strijd met V. I. bl. 13. *Westeroeverkant*, ib. bl. 13, 15. *Westhoektoren*, Jac. en B. II. bl. 120. *Wijnstoktrossen*, Beets, Ged. bl. 43. *Winteravondfeest*, Ter Haar, Ged. bl. 165. *Zeemansgloed*, Bogaers, Balladen, bl. 99. *Zomerzonnebranden*, Ter Haar, Ged. bl. 73. *Zuiderzonnebrand*, D. J. v. Lennep, Ged. bl. 76.

Thans zullen wij de woorden gaan behandelen, die door Bilderdijk in eene andere beteekenis, dan ze gewoonlijk opgevat worden, gebruikt zijn. Wij nemen eerst de *zelfstandige*, dan de *bijvoegelijke naamwoorden*, eindelijk de *werkwoorden*.

Afzetsel, voor *spruit* of *telg*, komt, voor zoo ver ik weet, bij oudere schrijvers niet voor. Dat men echter vroeger aan het ww. *afzetten* eene dergelijke beteekenis gehecht heeft, schijnt te blijken uit het afgeleide *afsetteling*, dat voorkomt bij Huyghens, II. bl. 8:

Men houd' het my te goe, derv ick my Groot-vaer doopen,
Van d' allom lieve konst; Hy diese heeft versint
Is mijn afsettelingh; *Soo is sy mijn kinds kind.*

Behalve braak, voor *doorbreking* van het licht, wordt door B. in die beteekenis ook gebruikt aanbraak, bijv. N. Mengel. I. bl. 54:

Van de aanbraak *van den eersten morgen*
Waart Gy mijn toevlucht.

vgl. verder Mengel. I. bl. 20; Wit en R. II. bl. 20; Buitenl. bl. 112, enz. Bilderdijk is in het gebruik van dit woord nagevolgd door Bogaers, Dichtbl. bl. 20:

Toen boog hij het lijf op het strookussen neêr
Om (kon hij) te sluimren tot d' aanbraak *van 't licht.*

Gesnor komt, in den zin van *gerammel*, *gepraat*, ook reeds bij oudere dichters voor; bijv. Jer. de Decker, Lof der Geldzucht, bl. 172:

Voor haar is al 't gesnor *der Tritons en Sirenen.*

Langendijk, Voorrede van 't wederz. Huwlijksbed: *zwermen van vaerzemaakers, die met een ijdel* gesnor *en woorden van een halven vaam den zangberg verveelen.* — Groente, voor *groene boombladeren*, wordt reeds verscheidene keeren door Cats gebruikt, bijv. in de Hofgedachten, bl. 425 (uitg. V. d. Bergh):

Wanneer, omtrent den herfst, de groente *van de boomen*
Komt sijgen op het velt enz.

Zie verder bl. 400, 467, 610.

Broos beteekent volgens Weiland de *tooneellaars*, cothurnus; bij Bilderdijk echter wordt het in den algemeenen zin van *schoen* of *laars* gebezigd; bijv. Mengel. III. bl. 60:

ô Rijs! daar is geen tijd uw brozen *vast te snoeren.*

Wit en R. I. bl. 29:

Zweef Jonkheid op gewiekte brozen
In nevelen van bloemwalm rond.

Elius, bl. 21:

Het bloed vloeit drupplend uit de wond,
En druipt hem op de broozen,
En verft de riemen met den blos enz.

Pegel beteekent volgens Weiland een *merk*, *knopje, pennetje* enz. In eene geheel andere beteekenis echter wordt het gebezigd door B. in de N. Mengel. II. bl. 284:

Waar Lente speelt en argloos stoeit;
Waar zomer schatten gaârt;
Het Najaar van zijn wijnoogst vloeit;
Of Winter zich by 't haardvuur gloeit,
Met pegels *in den baard.*

Teelt vinden wij ook bij D. J. v. Lennep, Ged. bl. 77.

Mogt onze liefde u loonen,
En we u tot heil ons toonen
Een trouwen burgerteelt.

Vacht wordt gewoonlijk gezegd van *schapen* enz.: wij vinden het echter bij B. van *honden* gebruikt, Fingal, II. bl. 42:

Roep hier mijn brakken (zegt de Koning): 'k wil ter jacht
Roep fieren Luath hier, en Brano, wit van vacht.

Vleet, in den zin van *menigte,* komt reeds voor bij Huyghens, I. bl. 145:

Men telt hem stuyvers toe met vuysten vol om d' ooren
En stooters metten vleet.

In het gebruik van het woord wieling is B. ook nagevolgd door Bogaers, Togt naar Gibr. bl. 250; Ter Haar, Ged. bl. 29, enz.

Echt, voor *echtelijk,* vind ik reeds bij Huyghens, III. bl. 239:

De voorvrucht in de ry van Tessels echte *planten.*

IV. bl. 322:

Dat even als de Dood den echten *band ondoet.*

Zoo ook bij Cats, bl. 484. Kiliaan geeft mede reeds op „*echte* man, vrouw. staat." — Sabel, in de heraldische termen voor *zwart,* komt reeds voor bij Kiliaan; deze zegt „*sabel,* color niger in armis clypeariis, sive armorum insignibus." Bij B. vindt men nog de zamenstelling *sabelpels* in de N. Meng. II. bl. 105. — Zode als zelfst. nw. vindt men reeds bij Kiliaan. In eene bijzondere beteekenis wordt het gebruikt door Hooft in Hendrik de Groote, bl. 135: *In der daadt, deze oploopende* zode *van spijt en verbolgenheidt lichtten den vertwijfelden mensche 't brein in zulker voege uit zijn leger* enz. Nog heb ik hierboven vergeten te vermelden het zamengestelde eensgestemd, dat door Weiland niet opgegeven wordt. Het komt voor bij Bild., Poezy, I. bl. 130:

Zoo wy 't onheil nooit verzwarten
Dat ons dondert boven 't hoofd;
Maar met eensgestemde *harten,*
Balsems zoeken voor de smarten.

Hij is in het gebruik van dit woord nagevolgd door Loots, in het Muzen Album, II. bl. 147:

De tongen eensgestemd *tot loven en tot danken.*

Uit nieuwere schrijvers hebben wij nog aangeteekend eerder, dat als bijv. nw. voorkomt bij V. Lennep, Jac. en B. I. bl. 52:

Sints zag men hem met Breeroo strijden,
Aan eerder *vriendschap ongetrouw.*

Beloopen wordt door Weiland alleen opgegeven in den zin van *tot iemand genaken*, *al loopende verrigten*, *berennen* en *bedragen.* Eene andere beteekenis echter heeft het op de volgende plaats van Bilderdijk, Fingal, I. bl. 15:

Zie dit ontbloote zwaard, met Kathbars bloed beloopen.

Anders dan bij Weiland opgegeven wordt, bezigt B. ook het werkw. blikken, Fingal, I. bl. 19:

Hy vliegt al dondrend voort, gelijk een bliksemschicht!
Zijn glinstring in de zon verblindde my 't gezicht!
Hy vonkelt van gesteente, en blikt *den schrik in de oogen.*

Berouwen komt in eenen bedrijvenden zin reeds voor bij Vondel, Ovid. II. 66: *Terstond* beroude Godt dien eedt; vgl. Huydecoper, Proeve, I. bl. 235. Ook bij Huyghens, IV. bl. 253:

Dat noyt en sal verouwen,
Totdat mijn Wijf sal kouwen
En ick haar Lijck berouwen.

Bestemmen komt, in den overdragtelijken zin van *bepalen*, *bepaald aanwijzen*, reeds voor bij Hoogvliet, Feestd. bl. 226:

de wijze Zusterschaaren
Zijn met haar eensgezint, wijl groote Hercules
Op zijne lier bestemt *den toon der Zanggodes.*

In den zin van *goedkeuren*, *toestemmen*, wordt het gevonden bij Hoogvliet, Abrah. bl. 98:

> *De booze Bera, die in 't godloos Sodom heerscht,*
> *Laat wapens smeden en* bestemt *den afval eerst.*

V. d. Goes, Ged. bl. 111, 200:

> *Gedachtig, u gebiet zijn' breeden vloed te bouwen,*
> *En op een zeilend vlot uw leven te betrouwen*
> *In wilde zee, getroost dat Nereus dit* bestemt.

> *De blonde Citheree* bestemt *met lonkende oogen*
> *Uw kuische vlam.*

Ook bij Kluit, Holl. Staatsreg. I. bl. 35 lezen wij: *Dit* bestemmen *in- en uitlanders uit eenen mond.*

Het niet zamengestelde stemmen vinden wij in dienzelfden zin bij V. Merken, David, bl. 10:

> *Vorst Saul* stemt *dien raad.*

en in den Palamedes, bl. 31:

> *Maer 'k heb uw veinzery, Ulysses, lang verleert,*
> *Ik* stem *het niet te min.*

In het gebruik van beuren, voor *verkrijgen*, is B. nagevolgd door D. J. v. Lennep, Ged. bl. 90:

> *Zij* beur *dees dag van 's vaders hand,*
> *Een rozelaar tot liefdepand.*

Boren, bij Weiland in deze beteekenis niet vermeld, Verlust. bl. 14:

> *Verraadde een doffe zucht, die uit mijn boezem* boorde,
> *De schroevende angst u niet, die my inwendig knelt?*

Meeren voor *vast maken, stil leggen* van een schip, lezen wij reeds bij Smits, Baälfeg. bl. 26:

> *En* meren *we onze kiel aan 't anker onzer zeden,*
> *Dan derven wy de vreugdt, dat zoet, die lieflykheden.*

V. Winter, Jaarget. bl. 184:

> *Men* meert *de kiel aan 't ijs; men zet de brandwacht uit.*

Hoogvliet, Feestd. bl. 130:

> *Daar* maarde *men het schip aan eenen eiken paal.*

In eenen overdragtelijken zin vindt men het bij V. Winter, Amstelstr. bl. 115:

> *Die haar glorie aan zijn oordeel,*
> *Als aan 't anker van haar voordeel,*
> Meert *en zich zijn zorg vertrouwt.*

Ontaarden, dat meestal de verandering eener goede zaak in eene minder goede aanduidt, wordt in eenen tegenovergestelden zin door Bilderdijk gebruikt, in de Mengel. II. bl. 117.

> *Heur bloemen zullen nooit verleppen;*
> *Maar 't alverdelgend dagverloop*
> *Hoe zeer het rijk en steden sloop,*
> *Heur zuivren glans tot zilver scheppen!*
> *Tot zilver dat in goud* ontaart!

Volgens het tegenwoordig taalgebruik beteekent het werkwoord onterven, iemand niet in zijne erfenis laten deelen; vroeger echter beteekende het, gelijk Weiland opgeeft, „iemand uit het wettig bezit, het eigendom en de beheering van goederen zetten." Met dezen laatsten zin komt eenigzins overeen de wijze, waarop Bilderdijk *zich onterven* gebruikt, in de Rotsg. II. bl. 90:

> *Neen leggen wy voor 't graf, De zelf-betoovring af:*
> *'t Is zalig, zelfs op de aard, van 't aardsche* zich *te* onterven,
> *En, voor den dood, te sterven.*

't Is hier als 't ware *zich berooven, zich losmaken van.* — Ontzeggen, voor *verzaken, verloochenen, leenmanschap opzeggen,* vindt men reeds bij Hooft in de Ned. Hist. fol. 7:

De Koning dan, om al 't geweldt van den oorlogh teffens aan te voeren, en zich met de maght van 't behuwde koningrijk te stijven, scheepte in lentemaandt oover op Engelandt, en verworf aan de Koninginne, dat zij den Fransoizen, door eenen heraut, deed ontzeggen.—Op het werkwoord overgapen zegt Weiland: „gapend met de tanden omvatten, wijder gapen dan men kan." De Mensch, bl. 3, echter, beteekent het *overzien, beschouwen:*

Laat ons, daar 't levenslicht slechts even kan volstaan,
Om de opslag van het oog rondom ons heen te slaan,
En dan, verzadigd van de weetlust, in te slapen,
Dit menschelijk tooneel vrijmoedig overgapen.

Opwekken wordt door Weiland alleen in eenen overgankelijken zin opgegeven; in eenen niet overgankelijken wordt het door B. gebezigd in de Mengel. III. bl. 40:

't Verwilderde gelaat misvormt haar eedle trekken,
Zy zinkt op Aldoos mond, om nooit weer op *te* wekken.

Poffen wordt gebruikt van *het kloppen* van het hart, in den Fingal, I. bl. 32:

't Maagdlijk hart, door 't gruwzaam woord getroffen,
Bonst ijslijk in heur borst: men hoort zijn slagen poffen.

Gewoonlijk zegt men *een boog spannen;* bij Bilderdijk echter leest men *een boog* rekken, Elius, bl. 33:

De schoone Heile zelv gaat voor
De slappe boog *te* rekken.

Steigeren beteekent volgens Weiland „een metselaars stellaadje opslaan:" in den zin van *zich opheffen, verrijzen,* komt het voor bij Bilderdijk, Winterbl. II. bl. 13:

De woesteny verdwijnt voor Edens palmenhof!
Paleizen steigeren; *en praal- en eerezuilen*
Verrijzen enz.

Nog verdienen onze aandacht een paar werkwoorden, die tegen het gewone gebruik aan door B. als wederkeerig gebruikt worden; namelijk zich verspillen en zich verzeilen. Odilde, bl. 43:

'k Schroom dus, zeg ik, dierbre Odilde!
De aangeboden speelstift niet;
Schoon de kunst zich *niet* verspilde
Tot beschaving van mijn lied.

Ziekte der Gel. bl. 4:

En leeren ze op een meir, hetgeen nooit zeeman peilde,
De klippen mijden, waar mijn kiel zich *op* verzeilde.

Bij verwaardigen teekent Weiland aan, dat het „wederkeeriglijk" beteekent „zich tot iets begeven, dat men iemand waardig acht." In dezen zin echter wordt het zonder *zich* gebezigd in den Fingal, I. bl. 107:

Gy, helden van zijn' stam, die hy vertorend heeft!
Verwaardigt, *daar hy dwaalt door de onbewoondste streken,*
D' onteerden, in zijn wee, vertroostende aan te spreken.

Ook uit nieuwere dichters heb ik eenige plaatsen aangeteekend, waar zij werkwoorden in eenen nieuwen of ongewonen zin gebruiken. Zoo vindt men bestelpen (dat door Weiland niet wordt opgegeven) voor *overstelpen, bedekken*, bij Bogaers, Dichtbl. bl. 51:

De draak zijgt neêr; maar, nederzijgend
Bestelpt *hij mij, naar adem hijgend.*

Ongewoon is ook (hoewel door Weiland opgegeven) misvallen in de beteekenis van *niet bevallen, mishagen.* Zoo komt het voor bij V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 70:

't Was stil als 't graf; want in de ziel
Ook zelfs van hem, wien 't lied misviel,
Had sombere ernst de vreugd vervangen.

Hiertoe kan ook gebragt worden vernemen, voor *bemerken*, bij V. Lennep, Jac. en B. II. bl. 64:

Terwijl zij — — *kwamen*,
Vernamen *zij een knaap*, *gekleed*
In jagerdosch die voor hen reed.

In § 17 wordt gesproken over de vele woorden, door Bilderdijk uit vreemde talen ontleend en in zijne werken voorkomende. Onder deze wordt ook opgenoemd geschicht voor *geschiedenis*. Zoo echter vele voorgangers in het gebruik van dit woord Bilderdijk kunnen verdedigen, wat ook des heeren De Jagers meening is, dan voorzeker had B. volle regt *geschicht*, èn op zich zelven èn in zamenstellingen, te gebruiken. Zie hier de plaatsen, waardoor dat woord kan gewettigd worden: *Geschicht*, Hoogvl. Feestd. bl. I. 108; V. Winter, Amstelstr. bl. 31, 41, 95. *Geschichtboek*, Smits, Rottestr. bl. 15; Nagel. Ged. I. bl. 31; V. Merken, Brieven, bl. 70. *Geschichtkunde*, Smits, Rottestr. in een Lofdicht van Hoogvliet; V. Merken, Tegensp. Opdracht. *Getijgeschichte*, Hoogvl. Feestd. bl. 194. *Jaargeschichte*, Abrah. bl. 1. *Kruisgeschichte*, Mengeld. bl. 401. *Lantgeschichte*, ibid. V. bl. 26; V. Winter, Amstelstr. bl. 5. *Maandgeschichte*, Hoogvl. Feestd. bl. 74. *Tijdgeschichte*, (mede bij Bild. Winterbl. II. bl. 16). Hoogvl. Feestd. bl. 30. Ook in proza vindt men het in de vertaling van Hervey's Ther. en Asp. I. bl. 165, 285, 293 enz.

Bij Weiland wordt ook niet opgegeven muskel, dat B. bezigt in het Buitenl. bl. 33:

Let op, *wanneer hy spreekt*, *op wat geleerden trant*,
Hy elke sylbe rekt en elken muskel *spant.*

Hij is hierin nagevolgd door Beets, Ged. bl. 84:

Ze is slagaâr huns bestaans, en muskel *van hùn krachten.*

Sister, de naam van een egyptisch speeltuig, komt voor bij Hoogvliet, Abrah. bl. 41:

De sister *knerst, en slaat op zijne kopren randen.*

Op het woord toeverzicht weêrlegt de Heer de Jager de bewering van Prof. Siegenbeek, dat het woord niet door vroegere schrijvers van gezag zou gebezigd zijn, en geeft enkele plaatsen op, waar het voorkomt. Hierbij kunnen nog gevoegd worden Huyghens, I. bl. 266; Hoogvl. Mengeld. V. bl. 39; V. Merken, David, bl. 1, 79 enz.

In het wederkeerig gebruik van het werkwoord leunen is Bilderdijk nagevolgd door Bogaers, Adams Eerstgeborene, bl. 6:

Zich leunende *aan een palm, wien 't gram geweld der vlagen*
Zijn bladerkroon ontroofde, eens fier naar 't zwerk gedragen,
Stond, met gedoken kruin en de armen op de borst
Gevouwen, de eerste mensch, de onttroonde wereldvorst.

en door Mej. Toussaint, Eene kroon voor Karel den Stouten, bl. 69: *Ook verstond zij het woord van hare gastvrouw niet, maar* leunde zich, *als door vermoeijing uitgeput, tegen den schouder van hare gezellin.*

Brengen om iets komt ook voor in 't Wilhelmuslied:

Daarom ben ick verdreven,
Om land en luid gebracht.

Bij V. Merken, Tooneelp. I. bl. 86, vindt men om het leven zijn:

Weerhou mijn vader ach! help dit besluit weêrstreeven,
Zoo ras hij buiten komt, is *hij gewis* om 't leven.

In het gebruik van onderjukken is B. nagevolgd door Withuys, in het Muz. Alb. III. bl. 155:

Ons krijgsvolk, vol van hoop deez' rijken te onderjukken.

Ook wat het werkwoord opschrikken betreft, heeft hij navolgers gehad. Zoo lezen wij bij Mej. Toussaint, Diana, bl. 104: *want zoo lang hij voor zich zelven geene zekerheid had van Gaspards onwaardigheid, wilde hij Diana niet uit hare rust* opschrikken *met zijne vermoedens.* En bij Ter Haar, Ged. bl. 231:

Zie! hoe hij op een koets van zwangre donderwolken,
Voor 't oog der opgeschrikte *volken,*
Weêr dreigend door het luchtruim vaart.

Ook bij § 19, bevattende woorden en spreekwijzen van gemengden aard, hebben wij het een en ander te voegen:

Bouwvallig komt reeds onderscheidene malen bij Cats voor; bijv. bl. 471:

En schoon het huys bouvalligh *was.*

bl. 612.

Ick had schier vast gestelt, dat my de groote pijn,
In dit bouvalligh *lijf niet meer sou lastigh zijn.*

Huyghens gebruikt het woord *bouwvalligheid*, I. bl. 260:

En of den hemel hoorde, en schonck ons nieuwe glasen
In de bouwvalligheit *van ons getimmer.*

In het drama van Schimmel, Joan Woutersz., bl. 48, wordt B. in het gebruik van het woord muichelmoord nagevolgd; wij lezen daar:

En waar 't mijn toekomst ook door muichelmoord *te vallen.*

en in datzelfde stuk, bl. 61, bezigt hij het hiervan afgeleide *muichelmoordenaar:*

Ik wil hem redden, hem beschermen en verlaten,
Den muichelmoordenaar *moet, wil ik leeren haten.*

terwijl V. d. Hoop in zijnen W. Tell *muichelmoorders* bezigt, bl. 87:

't Zijn geen laffe muichelmoorders, *vreemd van d' echten heldenmoed.*
Wreekt thans, Oostenrijksche ridders, 't reeds vergoten ridderbloed.

De zamenstellingen met neven, waartegen de hoogleeraar De Vries zijne stem zoo krachtig heeft laten hooren, (zie De Jagers Archief, II. bl. 199-202) zijn in Bilderdijks werken te vinden; zoo lezen wij bijv. in de Verspr. Ged. I. bl. 187: *O weh mir* (*klonk de* neventoon) enz. Ook hij echter heeft in dit opzigt niet het eerst gezondigd, daar bijv. het woord *nevenvak* reeds voorkomt in de vertaling van Hervey's Ther. en Asp. I. bl. 112.

Het woord onbevangenheid wordt ook gebruikt door den heer Bakhuyzen van den Brink, in de Gids voor 1846, bl. 433. — *Bevangen,* dat gewoonlijk in eenen ongunstigen zin gebruikt wordt, (zie Kil. in voce en de plaats uit Huyghens, door Dr. de Jager aangehaald) komt in eenen gunstigen reeds voor in de Souterliedekens, ps. 12:

Met grooter vruecht sal zijn bevangen,
Mijn hert, Heer, in u salicheijt.

Zich, voor *elkander,* komt, behalve op de bl. 130 aangehaalde plaatsen, bij nieuwere schrijvers zeer dikwijls voor. Ik zal hier slechts één voorbeeld aanhalen, dat echter wegens het groote gezag van hem, die het bezigt, van veel gewigt is. Ik lees bij V. Lennep in de Jac. en B. II. bl. 68:

Onwetend hoe te handlen, zagen
Zich *Eggert en de monnik aan.*

Wij zijn thans genaderd tot de verouderde woorden, die door Bilderdijk als het ware in het leven teruggeroepen zijn. Ook hier heb ik enkele uitdrukkingen bij te voegen, die, naar mijne meening althans, er bij hadden moeten

opgenomen worden. Ik zal, waar ik kan, ook hier weder opgeven door welke oudere schrijvers B. in dat gebruik is voorgegaan, door welke nieuwere hij is nagevolgd.

Bagge wordt zeer dikwijls door Cats gebruikt: één voorbeeld zij genoeg, bl. 25:

Een wijf dat hare beste draght
De deugd, en niet haer baggen *acht.*

Het zamengestelde *hoofdbag* staat bij Smits, Nagel. Ged. I. bl. 162; V. Merken. Versch. Ged. bl. 230; *flonkerbag* bij V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 148.

Bent is volgens Bilderdijk zelven (zie de Geslachtlijst I. bl. 60) in de beteekenis van *genootschap, vereeniging*, een verouderd woord. Hij gebruikt het in de Winterbl. I. bl. 18:

Zy mint gekuischte spraak,
Maar zwoer die bentleus *af van 't snaatrend eendgekwaak.*

Men vindt ook nog bij hem de zamenstellingen *bentlivrei*, Krekelz. I. bl. 180; *bentgetier*, Navonkel. I bl. 175. — Eene andere zamenst. staat bij Bogaers, Dichtbl. bl. 79:

Nu ons gerept en de vloekbent *ontkomen.*

Barmte is volgens Weiland verouderd; volgens hem heeft Hooft het gebruikt voor eenen *dijk*, een *opwerpsel* van aarde, eenen *aardhoop*. In eene dergelijke beteekenis komt het nog bij B. voor, Oranjez. bl. 185:

Thans ziet ge saamgepreste drommen,
Met de opgevloekte Razerny,
Uw buitenbarmten *opgeklommen.*

Brat, dat niet bij Weiland staat en waarbij B. in zijne Geslachtlijst, I. bl. 98, aanteekent „*borat*, meest *brat*, is het Ital. *boratto*, in 't Fransch *bure*, wollen stof" is een verouderd woord. Men vindt het in de Mengel. IV. bl. 62:

Wat kan die vuile grijns u baten,
Waarmeê ge ons aangrimt, gy verwaten?
Geen trots verbergt zich meer in 't doorgesleten brat:
Het oog der wereld ziet de scheuren enz.

Glint, volgens Weiland verouderd, beteekent *latwerk ter zijde van het breede middenpad, of aan de heiningen van eenen tuin.* Dezen zin heeft het bij B. in het zamengestelde *glintworm*, Mengel. IV. bl. 163:

Wierd zelfs de onschatbre glans van 't oordeel niet gesmoord,
Voor 't valsche glintwormlicht *dat by den Nabuur gloort.*

Dit woord komt ook dikwijls bij Cats voor.

Goor, dat volgens Kiliaan *slijk* beteekent, welke beteekenis het ook op de door Dr. de Jager aangehaalde plaats uit de Navonkelingen heeft, komt in eenen eenigzins anderen zin voor in Ovidius, bl. 10:

En de aard, doorweekt en laauw van 't heet en gistend bloed,
Zich nieuwe menschen teelt uit goor *en slijk gebroed.*

Het komt hier meer overeen met het eng. *gore*, dik of geronnen bloed.

In het gebruik van Grieken, voor *Griekenland*, is B. onder anderen nagevolgd door Da Costa, Ged. I. bl. 71:

Of heb ik dit verbeurd, omdat ik vrij en moedig
My aanbood tot den tocht, die Griekens *schande bloedig*
Ging wreken?

Heim, woning, Kil. *heym*, domus, patria, Engelsch *home*. Nog over in *Sassenheim* = woonplaats der Sassen. Zie V. Lennep, Jac. en Bertha, II. bl. 4. Bij B. vindt men *heimplaats* in de Mengel. III. bl. 149:

Ach! wat zou mijn boezem wenschen op dees heimplaats *des verdriets,*
Dan de zaligheên der liefde die uw hart my uitstort?

Karkant vindt men ook bij V. d. Goes, Ged. bl. 109. *Borstkarkant*, ibid. bl. 46; Hoogvl. Mengeld. bl. 402. *Hals-*

karkant, Smits, Nag. Ged. II. bl. 42; III. bl. 98; Baälfeg. bl. 7. Bilderdijk is in 't gebruik van dit woord nagevolgd door V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 148:

> *Waar anders helm en ringkraag drukten*,
> *Blonk heden wrong en* halskarkant.

V. d. Hoop, W. Tell, bl. 10 enz.

Heuvelkling wordt ook gebezigd door V. Lennep, Ged. bl. 130:

> *Woestijnen des geheims*, *wier breede* heuvelklingen
> *Het rif van steden zijn*, *wier namen lang vergingen.*

Jac. en Bertha, II. bl. 4; Strijd met Vl. I. bl. 23; II. bl. 9.

Kuit, volgens Kiliaan een soort van *bier*, Radagijs, koning van Warmond, romance van Bilderdijk in den Muzen-Almanak, 1819, bl. 12:

> *Die nap*, *met oude* kuit *gevuld*,
> *Die forscher is dan wijn.*

Hieruit moet de familienaam *Kuitenbrouwer* verklaard worden.

Luchter wordt ook gebezigd door Ter Haar, Ged. bl. 165:

> *Als*, *vlammende om u heen*, *kristallen kroonen wiegelen*,
> *En* luchters *in den wand hun zonnig licht weêrspiegelen.*

Oudte, ouderdom. Weiland zegt, dat dit woord thans genoegzaam buiten gebruik is. Winterbl. I. bl. 84:

> *Wier boezem aan mijn hol geraamt'*,
> *Van leed en* oudte *stram*,
> *Het nieuwbezielend leven aâmt*
> *Der reinste huwlijksvlam.*

Kil. „oude, oudde, *aetas*, *senectus*, *vetustas*."

Bij Bilderdijk komt ook nog voor het zamengestelde plompenblad, Elius, bl. 31.

Ponsoen, graveerijzer, niet bij Weiland. Kil. heeft

wel het werkwoord *pontsen, puntsen, ponssen*, punctim effigiare, punctiunculis pingere, doch niet het zelfst. nw. Bilderdijk geeft er in zijne Geslachtlijst het fr. *poinçon* bij op. Het komt voor Naklank, bl. 178:

En 't vormen door 't ponsoen, *van 't meest aanloklijk beeld,*
Is niets dan 't van de stof, die 't overstelpt, ontblooten.

Zedel. Gisp. bl. 83:

'k Zie 't grijze marmer nog den Godheên glorie geven,
En lees den dank van 't hart in onverganklijk schrift,
Door beitel en ponsoen *in harde rots gegrift.*

Bij schal merken wij op, dat Bilderdijk ook het zamengestelde *wederschal* bezigt in De Dieren, bl. 10:

Ach, 't is zoo; en dit stof, dit zichtbre Schijn-heelal,
Wat is 't?... Van 't Geestlijk waar een enkle wederschal.

Scheel komt in de beteekenis van *geschil* reeds voor bij Huyghens, I. bl. 303, 344. Deze gebruikt het ook wel in den zin van *verschil*, bijv. IV. bl. 147:

Ick weet niet of 't de jonckheit weet,
Maer 't is een machtigh scheel,
Of yemand veel van weinig eet,
Of weinigh eet van veel.

Behalve de op het woord slacht opgegeven zamenstellingen komen er bij Bilderdijk nog enkele andere voor. Zie bijv. Fingal, I. bl. 33:

Ach, Konnal, spreek my toe van krijg en wapenslachten,
En ruk 't vervoerend beeld uit Kuthullijns gedachten.

Holl. Verl. I. bl. 15: *den Dolk der* vorstenslacht.

In eenen minder ongunstigen zin komt het woord sloor bij Bogaers voor; deze zingt in zijne Balladen, bl. 88:

Dat zag Ruwhart — Bleek van toren,
Schoot hij toe en greep hij 't vat:
»Sloor!" (*zoo liet zijn drift zich hooren*),
»*Met wiens oorlof doet ge dat?*"

Smidse wordt ook gebruikt door V. Lennep, Ged. bl. 137.

Bij het woord spring merken wij nog aan, dat bij Bilderdijk ook voorkomt het zamengestelde *springfontein*, in de Zedelijke Gisp. bl. 40; *springborn*, Voet in 't Graf, bl. 61:

Ik gun Horatius zijn zedig stukjen land,
Met springfontein *en bosch bewaterd en beplant.*

Wy grijpen in de dorst een bodemloozen beker
En ledige airen tot versmachting, ijdel kaf,
En wijzen 't Hemelbrood en 's Levens springborn *af.*

Dit laatste woord treffen wij, in eene eenigzins andere vorm ook bij oudere en latere dichters aan. Bij oudere; Smits, Ged. bl. 41; Hoogvl. Abrah. bl. 146, 251; van latere moge ééne plaats genoeg zijn. Bogaers zingt in zijne Dichtbl. bl. 7:

'k Werd neêrwaart getrokken met hollenden spoed,
Wanneer uit een rotskloof een wel —
Een magtige springbron *me spoot te gemoet.*

In onze Staten-Vertaling vinden wij Predik. XII. vs. 6: *springader.* — Behalve de op het woord wade opgenoemde zamenstellingen heeft men ook nog *lijkwade;* men treft 't aan bij Ter Haar, Ged. bl. 118:

Al valt der dorre leden
Niet weêr de lijkwade *af.*

Winde, katrol, Winterbl. I. bl. 15:

Daar trad Prokrustes schim uit de onderaardsche holen
In purpren laarzenpraal met zevendubble zolen,
En sloeg zijn bedsponde op, en bezigde axt of wind,
Op al wat aan zijn maat zich ongelijk bevindt.

Kil. „*winde, katerol*, Trochlea et Ergata." Bilderdijk geeft het in zijne Geslachtlijst, III. bl. 267, als verouderd op.

Aanbegin lezen wij onderscheidene reizen bij Cats, bijv. bl. 26, 433; bij Hoogvliet, Feestd. bl. 215 enz.

Achterdenken komt voor bij V. Merken, David, bl. 248, 349; Versch. Ged. bl. 211; Tooneeld. I. bl. 130 enz. Ook V. Lennep spreekt in den Ed. van Gelre, II. bl. 31, van *onedel achterdenken*, enz. Als werkwoord wordt het gebezigd door Huyghens, III. bl. 303:

Jan achterdenkende *van Maey, sijn lichte wijf.*

Behoef, voor *behoefte*, Naklank, bl. 102:

Hier moet het logge vleesch, daar geestbehoef *bevredigd.*

Weiland zegt, dat *behoef* een genoegzaam reeds verouderd woord is, alleen nog over in de spreekwijze *ten behoeve.*

Beschik komt voor bij Huyghens, I. bl. 306; II. bl. 177; III. bl. 239 enz. Het compositum *voorbeschik* bij Hoogvl. Mengeld. bl. 7.

Brallen komt in de beteekenis van *pralen*, *pronken*, voor in de N. Mengel. I. bl. 76, 91; De Mensch, bl. 97; Verspr. Ged. I. bl. 36; Hoogvl. Feestd. bl. 119 enz. In eenen meer gunstigen zin gebruikt B. dit woord in de Sprokkel. bl. 181:

Zie hen ... neen, maar zie hen ... allen
Waar uw Echt eens op zal brallen,
Wijs, gelukkig, braaf, geacht!

Wat het bij V. d. Goes, bl. 375, waar van het *brallen der zonnestralen* gesproken wordt, beteekent, weet ik niet. 1)

---

1) [Mij dunkt *pralen, prijken, schitteren,* dat niet kwalijk voegt bij:

— *fonteinen van kristal,*
Die steil opschietende, als de zonnestraelen brallen,
En voort in zilvren daeuw en paerlen nedervallen.

Ook Bilderdijk heeft het woord hier in den gewonen zin opgevat: in zijne uitgave van Antonides' werken heeft hij er althans niets op aangeteekend.

Bij **gespang** merken wij aan, dat het niet zamengestelde *spang* bij B. voorkomt. Wij lezen, Poezy, IV. bl. 169:

Praalzucht pronk met gouden spangen,
Smakelooze nietigheên.

Gewente, gewoonte, staat bij Cats, bl. 105; Huyghens, I. bl. 292; III. bl. 326; IV. bl. 218 enz.

Onder de met *on* zamengestelde woorden verdienen onze aandacht **onkrank**, Huyghens, I. bl. 263; **onblind**, ib. bl. 286; **ongelaat**, Cats, bl. 64, 560; **ongestalte**, Hoogvl. Abrah. bl. 275; bij Bilderdijk zelven **ongevoel**, dat volgens Weiland verouderd is. Het komt voor Poezy, I. bl. 5:

Waar — deugd in ongevoel *bestaat.*

Verbijsternis, Navonk. I. bl. 5:

En Neêrland durft zijn God miskennen?
Met blinde drift in d' afgrond rennen?
O keer die zielsverbijsternis.

Weiland kent dit woord niet. Bij *bijster* teekent hij aan, dat Poot *bijsternis* voor *verbijstering* bezigt.

Tot de op bl. 160 en volgende opgenoemde zamenstel-

Wel had *brallen* bij onze vroegere schrijvers nog een' anderen zin, dien onze Woordenboeken niet vermelden; bijv. Anna Rodenburch, Trouwen Batavier, bl. 105:

Uw droeve galmten staeckt, wilt blijdelijck ontbinden
Nu zoo veel tonghen als ghy bladen in ghetal
Op uwe tel'gren draecht, met heughelijck geschal
Wtbrald *dijn glorijs lof.* —

d. i. blijkbaar *galmt uit;* en *brallen* is dan naauw verwant aan *brullen;* zoo als ook het Schwäb. Wörterb. van Von Schmid *brellen, brallen,* als gelijkbeteekenend met *brullen,* hoogd. *brüllen,* opgeeft. Starters Lusthof, 37, heeft het werkwoord voor het *galmen* of *klinken* der muzijk:

Terstond begon 't musyck den Hemel door te brallen,
Soo soet dat ick daarvan ben in de slaep gevallen.

A. D. J.]

lingen van substantiven kunnen nog gebragt worden band-hond, dat noch bij Siegenbeek, noch bij Weiland, wel bij Kil. voorkomt; Winterbl. I. bl. 35:

En 't hongrend kroost den brok, waarmeê ze een bandhond *voedt,*
Niet toewerpt dan met spijt.

Halsberg komt ook voor bij V. Lennep, Ed. v. Gelre, II. bl. 124:

Men gespt helmet en halsberg *los.*

Hoefslag, bij Dorbeck in 't Muz. Alb. I. bl. 108:

Zij togen met een wakkren trein,
Naar hunnen hoefslag *heen.*

Wapentuur, bij denzelfden, t. a. p. bl. 107:

De Graaf van Hoey en Teisterband
Keert met een magtig heir
Van vrome en kloeke wapentuurs enz.

Wij zijn nu genaderd tot de verouderde werkwoorden, die in Bilderdijks werken voorkomen. Eerst zullen wij de *eenvoudige*, dan de *afgeleide* nagaan.

Bedden, Kil. in lecto collocare, volgens Weiland verouderd. Navonk. I. bl. 83:

Met de doodwaâ om de leden,
't Hoofd op luttel stroo gebed enz.

Braghéren, Kil. lenociniis superbire; speciose ingredi, superbe incedere, ostentare se. Mengel. IV. bl. 52:

'k Wil het zout van schuimers schuimen,
't Spaansch gespuis het ruim doen ruimen,
En brageeren *op den vloed.*

Doeken, bedriegen, N. Dichtsch. II. bl. 153:

'k Rep niet van haar sluikbezoeken,
En veranderlijk gelaat;
Als zy om een man te doeken, enz.

Opdoemen, voor „als uit dampen te voorschijn komen" wordt ook gebruikt door Potgieter in zijne recensie van Mr. A. W. Engelens Staats-hervormen, Gids 1845, bl. 890: *Er was geen vaartuig, dat aan den gezigteinder* opdoemde.

Groeven, griffelen, Poezy, I. bl. 64:

Dus sprak hy me ernstig aan: mijn boezem zwol van vreugd,
En 'k groefde *in 't brandend hart dees onvergeetbre woorden.*

Kiliaan „*groeven*, caelare, sculpere, incidere, insculpere."

Keuzelen, zaken van weinig belang doen, Polytechnes en Aedo in den Ned. Muz. Alm. 1824, bl. 128:

Oude lieden moeten keuzelen,
Dat was zoo van Noachs tijd;
En, indien zy soms wat beuzelen,
Grijsheid scheldt men alles kwijt.

Kiliaan „*keuselen*, ludere globulis, pilis, nucibus, et similibus." In de beteekenis van *liefkozend, vleijend praten*, die ook bij Weiland, doch niet bij Kiliaan voorkomt, wordt het gebezigd door V. Effen in den Spectator, V. bl. 204: *Ei hoort me die malle jongen eens aan, sprak Agnietje hierop! wat kan hij zoet* keuzelen, *zou me niet denken dat hij 't meende,*

Bij rinnen merken wij nog aan, dat het deelwoord *geronnen* voorkomt in de Krekelz. I. bl. 199:

Toen zogen haar knopjens,
De lavende dropjens,
Tot parels geronnen *uit hemelschen daauw.*

Saamgeronnen, bij Ovidius bl. 23; *ronnend bloed*, Mengel. II. bl. 166, en dat de uitdrukking *geronnen melk* gebezigd wordt door Hoogvliet, Feestd. bl. 140.

Stokken, volgens Weiland verouderd, Poezy, IV. bl. 120:

'k Zag uw dierbre Zee- en Koopvaardy,
Die d' aard bedekten met heur vlooten,
Gestokt, *verlamd in Maas en Y.*

Tragen komt voor bij Huyghens, II. bl. 111.

Behalve de bij het woord wallen reeds opgenoemde uitdrukkingen vindt men bij Bilderdijk ook nog *wallend hart*, in de Najbl. I. bl. 98:

Van hier, van hier een' ijdlen zang,
Die noch de tranen op de wang,
Noch 't bloed door 't wallend hart *doet bruischen.*

De spreekwijze zich bedanken van komt voor bij Smits, Rottestr. bl. 107; bij V. d. Goes, Ged. bl. 146:

Leer, Duitsche Nimroth, hoe geen oorlogsman met recht
Zich *van het zwaert* bedankt, *voor hy het nederlegt.*

Bescheren leest men bij Hoogvliet, Abrah. bl. 20, 53, 104; Cats, bl. 503; V. d. Goes, bl. 409; het compositum *toebeschoren* bij V. d. Goes, bl. 234.

Doorgaten, doorboren, Najbl. II. bl. 32:

Kalypso brengt hem thands, om d' arbeid te volvoeren,
Den draaiboor, waar hy 't hout op 't kunstigst meê doorgaat.

Kiliaan: *deur-gaten*, perforare, perfodere, transfodere.

Ontpluiken komt reeds bij Jan v. Heelu (zie bijv. 1968, 6761) voor; ook in den roman van Karel den Gr.; en in de Souterliedekens, ps. 34. B. spreekt ook nog van de *ontploken vlerk*, Wit en R. II. bl. 17.

Ontverwen, van verw berooven, Fingal, I. bl. 16:

Het bloed gulpt uit de wond, de dood ontverft *haar konen.*

Kiliaan: *ontverwen*, decolorare, colore privare. Volgens Weiland verouderd.

Optreilen, met touwen optrekken, Najbl. I. bl. 13:

Nu togen wy de hulk in 't golven van het meir,
Bevestigden de mast, verbonden zeil en koorden,
En sjorden 't slachtvee in, langs de opgetreilde *boorden.*

Weiland heeft dit compositum niet. Bij Kiliaan alleen: *treilen*, fune navem trahere.

Verladen komt voor bij Huyghens, I. bl. 71. En vermast bij Smits, Rottestr. bl. 71; Nag. Ged. I. bl. 146, 149; Hoogvliet, Feestd. bl. 40, 49; V. Merken, Treursp. I. bl. 60 enz. De uitdrukking *van slaap vermast* heeft Bilderdijk waarschijnlijk overgenomen van V. d. Goes, Ged. bl. 63:

het blanke rif, van nuchtren slaep vermast.

Verstarren, verstijven, Poezy, III. bl. 21:

Ik, die klacht en zucht en tranen in 't verstarrend *hart verkrop.*

Najbl. I. bl. 16: *mijn oog stond stijf* verstart. (l. verstard) Dit woord komt niet bij Weiland voor. Kiliaan heeft: *verstarren*, vetus, rigere, rigescere.

Bij de verouderde frequentatiiven merken wij op, dat dommelen gebruikt wordt door Smits, Ged. bl. 192; Nag. Ged. II. bl. 215; Hoogvl. Abrah. bl. 73; V. d. Goes, Ged. bl. 6; V. Winter, Amstelstr. bl. 131; terwijl het zamengestelde *doordommelen* bij Huyghens, II. bl. 82, staat. — Gaggelen komt ook met *uit* voor, Elius, bladz. 22:

De vogel stijgt ten hemel,
En gaggelt *zijn genoegen* uit,
Met klepperend gewemel.

Niet alleen het compositum *naguichelen*, maar ook het simplex en andere composita komen bij oudere schrijvers voor. Een paar voorbeelden mogen voldoende zijn. Guichelen vindt men bij V. d. Goes, Ged. bl. 85:

Want zelf de minne was van 't wufte schuim gesproten,
Het zeeschuim, daar de wint meë guichelt *nae zijn zin.*

Beguichelen bij denzelfden, bl. 25, 306, en ook bij Vondel, Palamedes, bl. 25:

Een dunne slaep beschoot nog nauwelijx mijne oogen,
Of mijn onruste geest beguigelt *wert bedrogen*
Van eenen droom of schim.

Guichelspel, bij V. d. Goes, bl. 370; V. Merken, David, bl. 391, en in Bilderdijks Affodillen, I. bl. 16.

Vertrappelen, vertrappen, Verspr. Ged. II. bl. 92:

Ja, lig daar, zwakke lier, met afgerukte snaren!
Lig daar, 't gewormt' ten roov', vertrappeld *in het slijk.*

Berucht komt in eenen gunstigen zin voor, bij V. Merken, David, bl. 80:

Gy kent de milde bron in Sechus dal, berucht
In 't omgelegen land door altoos zuivre stroomen.

Gewaardigen leest men bij V. d. Goes, Ged. bl. 250, 376; Hoogvl. Feestd. bl. 139. Verdadigen bij Hoogvl. Feestd. bl. 106; Mengeld, bl. 409. Verstendigen bij Wagenaar, I. bl. 9; V. d. Hoop, W. Tell, bl. 43. Verheergewaden, bij V. d. Goes, Ged. bl. 83, 496.

Ook bij sommige verouderde bijvoegelijke naam- en bijwoorden heb ik aangeteekend, waar ze bij ouderen of nieuweren voorkomen. Amper bij V. d. Goes, Ged. bl. 65; *amper soet*, Huyghens, I. bl. 259. Ang in Hoofts Brieven, bl. 255. Ongalijk, Cats, bl. 580; Huygh. IV. bl. 119. Ongedaan, V. d. Goes, Ged. bl. 467; Smits, Baälfeg. bl. 76. Ontzinnig, bij V. d. Goes, Ged. bl. 178, 507.

Overdwaalsch komt ook bij V. Lennep voor, b. v. Jac. en Bertha, I. bl. 8:

En waarom dan, met overdwaalschen *zin,*
Den kostbren tijd .... onnut verspild?

verder in den Strijd met Vlaanderen, I. bl. 3. enz. Bij Hooft, Hendrik de Groote, bl. 6, vindt men het zelfst. naamwoord *overdwaelsheydt.* — Parmant, prat, fier, N. Dichtsch. II. bl. 153:

Vast geen Pallas, man in 't wapen,
Op haar wijsheid hoogst parmant.

Kil. *parmant,* compositus, gravis, bullatus.

Smijdig wordt gebruikt door V. d. Hoop, W. Tell, bl. 56:

Zijn hand rust op des degens knop,
Een smijdig *gouden leeuwenkop.*

De uitdrukking *smijdige vorm* bezigt Bakhuyzen v. d. Brink in de Gids 1846, bl. 545, en bij Cats vindt men een zelfst. nw. *gesmeyd,* bl. 249:

Als hy een lely stelt vry hooger in cieraet,
Dan Salomons gesmeyd, *en koninckIyck gewaet.*

Steeg staat zeer dikwijls bij Cats, bl. 12, 47, 65, 467; Huyghens, I. bl. 7, 84, 201 enz.

Niet alleen de uitdrukking verboste zaken komt bij Cats voor, maar ook andere dergelijke, b. v. *verboste driften* bl. 620, *verboste staat* bl. 570.

Zerp, zuur, wrang, Winterbl. I. bl. 73: *'t* zerpe *zuringblad.* Krekelz. II. bl. 79: *des Echtstands* zerpe *zoet.* Wit en Rood, I. bl. 34: *het bijtend* zerp. Kiliaan: *serp, sarp,* acerbus.

Bij de op bl. 194 aangehaalde woorden met *wan* zamengesteld kunnen nog de volgende gevoegd worden, die niet bij Weiland voorkomen. Kortheidshalve zal ik er de plaatsen niet bij uitschrijven: *Wanbegeerte,* Navonk. II. bl. 37. *Wanbehagen,* Rotsg. I. bl. 124. *Wanbeseffen,* N. Mengel. I. bl. 14; Navonk. II. bl. 46. *Waneed,* Rotsg. II. bl. 191. *Wangerel,* Voet in 't Graf, bl. 120. *Wangestamel,* Wit en Rood, I. bl. 75. *Wangevoel,* Naklank, bl. 81. *Wangevoelen,*

Naklank, bl. 77. *Wanklap*, Rotsg. II. bl. 105. *Wankroost*, Navonk. I. bl. 47. *Wanroem*, Navonk. II. bl. 18. *Wanverstand*, N. Dichtsch. I. bl. 84; Navonk. II. bl. 95. *Wanvertrouwen*, Navonk. II. bl. 92. *Wanzoet*, Rotsg. I. bl. 135 enz.

Bij de woorden met verouderde beteekenis kunnen wij opmerken, dat, behalve *leesdisch*, bij Bilderdijk ook voorkomt schrijfdisch, Odilde, bl. 16:

> *Dat ik (Hemel! hoe te moê!)*
> *Aan mijn'* schrijfdisch *vast blijf kleven.*

Kiliaan heeft „*disch.* Abacus, Ital. desco."

Met hal vindt men bij B. nog het zamengestelde *feesthal*, Fingal, I. bl. 27; *torenhal*, II. bl. 15; *wapenhal*, II. bl. 23. — *Burgthal* bij Bogaers, Dichtbl. bl. 84; *koningshal* bij Des Amorie v. d. Hoeven, in 't Muz. Alb. I. bl. 10.

Behalve *maler*, dat in den zin van *schilder* verouderd is, gebruikt B. nog maalstok, Winterbl. II. bl. 15: *gy, die leest of* maalstok *torscht.* Vóór hem is dat woord gebezigd door Huyghens, III. bl. 295; Smits, Ged. bl. 177 enz. Deze laatste dichter spreekt ook van *maalkunst* in zijne Nag. Ged. II. bl. 72.

Onnoozel komt in de beteekenis van *onschuldig* voor bij Huyghens, I. bl. 359; Smits, Ged. bl. 49. *Onnozelheid* bij den laatste, Ged. bl. 7, en V. Merken, David, bladz. 263.

Reeuwer, lijkbezorger, doodgraver, Rotsg. I. bl. 66:

> *'t Is hier gelijkheid; voert, met beul- en* reeuwersknechts
> *En 't schuim der maatschappy het heilig zwaard des Rechts.*

Kiliaan: *reeuwer*, pollinctor, qui cadavera lavat.

Beschouwen wij nu de werkwoorden met verouderde beteekenis.

Arbeiden, zijn best doen, trachten, Najbl. I. bl. 17:

De kuische huwlijkskoets, die ge arbeidt *weêr te zien.*

Kiliaan: *arbeiden,* operam dare, niti.

Barnen beteekende *branden;* van hier *barnnetel,* waarvoor wij nu *brandnetel* zeggen. Dat woord komt voor bij Smits, Poët. Verr. bl. 58.

Bejegenen wordt gebezigd door Smits, Nag. Ged. II. bl. 74; Hoogvl. Mengel. bl. 22; V. d. Goes, Ged. bl. 517; V. Winter, Jaarget. bl. 44. — Evenaren door Hoogvl. Mengeld. bl. 467; V. d. Goes, bl. 236.

Onderscheiden, van elkander scheiden, in tweeën verdeelen, Buitenl. bl. 92:

En tuigen van een stond, toen aard en hemel beide
In woesten baiert lag eer de Almacht ze onderscheidde.

Verder Mengel. I. bl. 121; II. bl. 98 enz. In dezen zin is 't woord verouderd.

Ondergaan, voor *trachten over te halen,* vindt men ook bij Hoogvliet, Mengeld. bladz. 484:

Ja met zachtmoedigheid dengenen ondergaan
En onderwijzen, die hun leer durft tegenstaan.

verder bij V. Merken, David, bl. 134; Brieven, bl. 85 enz.

Onderstaan, voor *beproeven, ondernemen,* komt reeds bij Cats voor; deze zegt in zijn Houwelijck, bl. 41:

Gy, in het onderwint van uwen man getreden,
Gaet, knielt met uw gezin, en oeffent huys-gebeden,
Gy moet in dit geval ten vollen onderstaen
Al wat u weerde man voor desen heeft gedaen.

Zie voorts V. Winter, Jaarget. bl. 45; V. Merken, David, bl. 275, 286, 342. — Bij ontbinden merken wij aan, dat het gebruikt wordt door Hoogvliet, Abraham,

bl. 283; dat bij Bilderdijk ook voorkomt *zich ontbinden*, Winterbl. II. bl. 7:

Toon my het palmloof aan, *het heilig plekjen grond*,
Waarop zich *'t godlijk wicht uit moeders schoot* ontbond.

In dezen zin wordt het ook gebezigd door Bogaers, Adams Eerstgeborene, bl. 15:

Reeds komt het tijdstip nader,
Het uur, *dat smarten brengt*, *maar smarten heelt te gader;*
Dat, *voor deze aarde rijp*, *het eerste menschenkind*,
Uws Adams evenbeeld, zich *uit uw schoot* ontbindt.

Ook van ontstaan, voor *ontbreken*, zijn bij oudere schrijvers vele voorbeelden. Één zij voldoende. V. d. Goes, Ged. bl. 15:

Die buigen driemael 't hooft, *en drijven 't zeenat aen*,
En wenschen, *dat hem noit de zeekrans moet* ontstaen.

verder V. Winter, Amstelstr. bl. 138; V. Merken, Tegensp. bl. 35.

Opgetogen gebruikt Cats dikwijls; ook V. Winter, bijv. Jaarget. bl. 27, 179 enz. Bij Bilderdijk komt nog een ander compositum, namelijk *aangetogen*, voor en wel in eenen tropischen zin, Mengel. IV. bl. 114:

Lieve Heiland, *die ons leven en ons sterven hebt beproefd!*
Die den mensch hebt aangetogen enz.

Passen vindt men bij V. Merken, David, bl. 293, Versch. Ged. bl. 223 enz. — Aanschreijen bij V. Merken, David, bl. 106; Tegensp. bl. 26; Versch. Ged. bl. 232. *Geschrei* reeds in de Souterliedekens, ps. 103: *End alle voghel* ghescrey, *men hoort daer alderley.*

Verbijten, bij V. d. Goes, Ged. bl. 285:

Schoon d' alverslindende eeuw zoo meenig heeft verbeten.

Verbrast, voor *te veel gegeten hebbende*, bij V. Winter, Jaarget. bl. 57:

Het gulzig boschzwijn sleept zijn waggelende leên,
Bij 't rijzen van den dag, weêr naer zijn wijkplaats heen,
Om daar, den morgen door, in poel en plas te ronken,
Aan d' overvloed verbrast, *hem door Natuur geschonken.*

Verkrachten, voor *overwinnen, overweldigen*, V. d. Goes, Ged. bl. 512: *de Indiaen door dezen arm* verkracht; voorts bl. 81, 104 enz.

Vleugelen, van vleugels voorzien, komt reeds bij Huyghens voor, I. bl. 34:

Vleugelt *mijn' ontleende dichten,*
Swiertse tot de vierschaer toe, enz.

In de beteekenis van *binden* bezigt V. d. Goes het, Ged. bl. 409:

Hy wort met touwen vast gevleugelt *aen een boom.*

Wij moeten ons nu nog eenige oogenblikken bezig houden met de werkwoorden, die thans alleen in eene onzijdige beteekenis voorkomen en die door Bilderdijk als bedrijvend worden gebezigd. Waar het mij bekend is, zal ik er bij opgeven, of B. in dit opzigt het oude taalgebruik gevolgd hebbe.

Aanvlammen, in vlammen zetten, ontvlammen. Dit woord, dat bij Weiland niet voorkomt, wordt in eenen overgankelijken zin gebezigd in de Ziekte der Gel. Voorafspr. bl. 2:

En zou mijn borst op dezen wensch niet gloeien!
Zy doet het. Doch geen zangdrift vlamt *haar* aan:
Indien zy gloeit, zy gloeit van onvermogen.

Bezwijken wordt gebruikt door V. d. Goes, Ged. bl. 267:

De dreunende trompet, noch 't orelogs geschal
Belet mijn aenwas niet, ik zal u noit bezwijken.

In het gebruik van gebloosd is Bilderdijk voorgegaan door Cats, folio 194:

Bedenk, mijn weerde vrouw, hoeveel gebloosde *wangen* enz.

Daauwen wordt volgens Weiland in figuurlijken zin als bedrijvend gebruikt: hij haalt daarbij plaatsen uit de Spelen van Sinnen en uit Poot aan. — Najbl. I. bl. 33:

Eer vloog de nacht voorbij die rust en sluimer daauwt!

Doorklateren, welk compositum niet bij Weiland voorkomt, Poezy, IV. bl. 157:

Uw voor geen dood bezweken min
Doorklatert *lucht en stargewelven.*

Doorklinken, niet bij Weiland. Poezy, I. bl. 30:

Zijn stem doorklonk *de zaal als van een' halfontzinde.*

Dosschen, aantrekken. Dit woord wordt door Kiliaan als bedrijvend opgegeven; ook Weiland doet zulks en haalt er eene plaats uit Westerbaen bij aan. Wij meenen echter dat het, volgens het tegenwoordige taalgebruik, alleen in eenen niet overgankelijken zin wordt gebezigd. Ziekte der Gel. Voorafspr. bl. 3:

Apol doscht *hier geen herderlijk gewaad.*

Druppen, door Weiland als onzijdig werkwoord opgegeven, Wit en R. I. bl. 59:

Geen balsemschors drupt *hem haar vloeibre specery.*

Gloeijen, Winterbl. I. bl. 24; II. bl. 102:

Ga, gloei *uw koude ziel aan 't Dichterlijk gevoel.*

Licht treedt een jongling op, die door mijn' toon gegloeid, enz.

Kleven, Odilde, bl. 25:

Reeds brengt verbeelding me aan uw voeten:
Reeds kleeft *ze me aan uw lieve borst.*

Liegen in de beteekenis van *misleiden*, Winterbl. I. bl. 38:

Zou echter, zou die stem het lijdend hart niet liegen?
Ach, 't moêgeweende kind is licht in slaap te wiegen!

Nederzakken, bij Weiland als onzijdig opgegeven. Mengel. II. bl. 41:

Terwijl 't vijandlijk heir den heuvel nederzakte.

Ontwaken, Mengel. II. bl. 38: *De vijand* werd ontwaakt; volgens Weiland wordt het bedr. gebruikt in de vertaling van Hervey.

Opdagen, volgens Weiland onzijdig. Najbl. I. bl. 9:

Maar, welk bestaan! Homerus op te dagen!
Homerus zang aan onze lier te wagen!

Rusten komt als overgankelijk werkwoord voor bij V. d. Goes, Ged. bl. 245:

Zij wenschen bey' de moede leden
Te rusten, *achter d' echtgordijn* enz.

Ruischen, bij Weiland onzijdig. Navonk. II. bl. 45:

Bruischt Hem ter eer, ontembre baren!
Rivieren, stroomen, ruischt *zijn lof!*

Sidderen, Oranjez. bl. 76:

Wat buigt ge, o Rijn, de grijze lokken,
Wat siddren *u de wintervlokken* enz.

Verschieten wordt door Weiland in de beteekenis van *verbleeken* als onzijdig opgegeven. Bedrijvend komt het voor Mengel. III. bl. 132:

En de inkt verschiet *geen verf om 't geen de hand bedoelt.*

Weêrgalmen, Fingal, I. bl. 34:

Zy zwieren over 't heir; en Lenaas holle schoot
Weêrgalmt *een schrikbre zucht, het voorspook van de dood.*

Zinken wordt als bedrijvend werkwoord ook gebruikt door V. d. Goes, Ged. bl. 301:

Al wort *uw sterflijk deel nu in het graf* gezonken.

Ter behandeling blijven nog over die uitdrukkingen in Bilderdijks werken voorkomende, die alleen wegens den *vorm* verouderd zijn.

Bekronen, voor *bekreunen*, Poezy, I. bl. 40:

Wat dan verbeeldt ge u-zelv', dat zich mijn hart bekroont
Wat graven ge op uw kust uit ijdle praalzucht toont?

Kiliaan: *bekronen, bekreunen.*

Evel, voor *euvel,* Wit en R. II. bl. 61:

Ach, wat bedroog hem dan zijn trotschheid? Ja, die wrevel
Vervult hem 't hart: hy vliedt van 't een in 't ander evel.

Kiliaan. *Evel,* ramp, malum, infortunium. Dit woord komt ook bij Huyghens voor, III. bl. 182:

De schaduw en de dropp van dien verbrudsten gevel,
Is oorsaeck van dat evel.

en bij Hoogvl. Abraham, bl. 83; Mengeld. bl. 161.

Hieten, voor *heeten,* Mengel. III. bl. 8:

'k weet wat strijden hiet,
En 't blinkend oorlogszwaard rust aan mijn zijde niet.

Kiliaan: *hieten* vetus. j. *heeten.* Het wordt echter ook door Cats gebruikt, bl. 454:

Wel laet ons, lieve siel', geen straf maar zegen hieten,
Als God een harde pijl op ons sal komen schieten.

Hooltjen, voor *holletjen,* leest men ook bij Hoogvl. Feestd. bl. 60:

Zij weet drie korlen, met drie vingeren, te krijgen,
En die te leggen bij een hooltjen, *dat een muis*
Noch kort te voren, had gegraven voor haar huis.

Konnen, voor *kunnen*, Mengel. I. bl. 12:

Duthkarmor stort in 't bloed, mijn zoon heeft overwonnen!
't Was Fingals bloed, Malvine, en zou hy zwichten konnen?

Kiliaan: *konnen, kunnen*, posse. Bilderdijk gebruikt dit woord ook nog Mengel. II. bl. 102; Floris V, bl. 61. Voor Bilderdijk is deze vorm door Cats gebezigd; na hem onder anderen door Schimmel in de Joan Woutersz. bl. 32.

Locht, voor *lucht*, vindt men reeds bij Huyghens, I. bl. 216:

Belght u niet, gepluymde borgers,
Kleine speelluy van de locht, enz.

Loor in de spreekwijze *te loor stellen*, tegenw. *te leur stellen*. Verspr. Ged. I. bl. 18:

Bataven, verr' van ons, uw' eedlen aart te honen!
Nooit steldet gy de hoop, der droeven hoop, te loor:

Kiliaan: *te lore stellen*, decipere, frustrari.

Onverlemd lezen wij bij Huyghens, II. bl. 151:

Mits 't onverlemde *leven Ten leger-einde my*
Te deel beschoren zij.

Ontvremd, voor *ontvreemd*, Mengel. III. bl. 101

't Is weinig 't luttel opgegaârde,
Voor 's levens onderhoud bestemd,
Om niet en zonder keer of waarde,
Meêdogenloos te zien ontvremd.

Kiliaan: *ontvremden*, alienare, adimere, auferre. Zoo staat bij B. ook *vremd* voor *vreemd*, Mengel. II. bl. 104; Buitenl. bl. 52 enz.

Steuren, voor *storen*, vinden wij ook bij Vondel in den Gijsbrecht, bl. 16:

Geen hair is ons gekrenckt, geen overlast gebeurt,
Men heeft het klooster noit in zijnen dienst gesteurt.

Werden, voor *worden*, Mengel. III. bl. 138:

Zou iets van 't geen verdient van u gevraagd te werden,
Ontbreken, waar uw geest 't gezuiverd hart doorgloeit;
Dan stoof de wareldkloot, de hemel stoof aan flarden; enz.

Kiliaan: *werden.* j. *worden.*

Oest komt ook voor bij Huyghens, III. bl. 14; Smits, Nagel. Ged. I. bl. 19; bij Bilderdijk zelven het zamengestelde *lauwrenoest* in de Sprokkel. bl. 130; bij Hoogvliet, Mengeld. V. bl. 39, *granenoestend.* Ook nieuwere dichters hebben op B.'s voorbeeld dit woord gebruikt. Zie bijv. V. Lennep, Jac. en Bertha, II. bl. 29.

Deizen lezen wij bij Huyghens, I. bl. 98:

Komt, laet uw' gedachten deisen
Daer het lichaem eertijds was,
Laet uw sinnen over-reisen enz.

bij V. d. Goes, Ged. bl. 33, 97; Hooft, Hendrik de Groote, bl. 16 enz.

Hoep, in het compositum *rinkelhoep,* De Mensch, bl. 95:

Voorbijgaande als een droom, is al dit aardsche doel
('t Zij Rijk of rinkelhoep*) voor edeler gevoel.*

Kiliaan: *ringkelen, ringhen,* sonare, pulsare; *hoep, hoepel,* orbis, circulus. *Rinkelhoep* is dus een hoepel met belletjes er aan, een soort van kinderspeelgoed. Met dat woord *ringkelen* is ook zamengesteld *rinckelroijen,* dat bij Kiliaan beteekent, „personare concussis nolis, crotalis, annulis" etc. doch dat in eenen minder eigenlijken zin voorkomt bij Cats, bl. 43:

Laet vorder op den dagh uw sinnen niet verstroyen,
Niet vlieghen in de lucht, niet loopen rinckel-royen.

en bij Huyghens, III. bl. 279:

't Wijf nam de kans te baet, en viel aan 't rinckelroyen enz.

Nog vindt men dat woord terug in het compositum *rinkebommen*, dat bij Hoogvliet, Feestd. bl. 177 voorkomt: *hij* rinkebomt *op 't kopertuig.*

Ietwes en nietwes vinden wij ook bij latere schrijvers. Het eerste bij V. d. Brink, in de Gids, 1846, bl. 537, 599; het laatste bij Bogaers, Dichtbl. bl. 14: *hij slaat op* nietwes *acht.*

Tegens, voor *tegen*, gebruikt Bilderdijk, Mengel. II. bl. 41; De Mensch, bl. 40, 44. Kiliaan: *tegens*, *tegen*, contra etc.

Vermeten leest men ook bij Hoogvl. Feestd. bl. 148; V. d. Goes, Ged. bl. 21, 38, 393 enz. en bij Huyghens staat het zelfst. nw. *vermetenheyt*, IV. bl. 242.

Verraadelings bezigt ook V. Winter in de Jaarget. bl. 96:

Hij ziet, verraadelings *opstuivende uit zijn laagen,*
Zyn' prooi met eenen sprong bemagtigd en verslagen.

en V. Merken, David, bl. 379.

Onze taak spoedt ten einde. Wij hebben ons in de laatste plaats nog eenige oogenblikken bezig te houden met de eigenaardigheden van Bilderdijk, wat de vervoeging der werkwoorden betreft en met de verouderde conjugatie-vormen, die hij gebruikt.

In het gebruik van hiel, voor *hield*, is B. voorgegaan door Smits, Nag. Ged. II. bl. 136; III. bl. 142; Huyghens, II. bl. 154 enz. en nagevolgd door V. Lennep, Ed. v. Gelre, I. bl. 17; II. bl. 129; *behiel*, V. Lennep, Ged. bl. 94; *onderhiel*, V. Lennep, Ged. bl. 61; Huyghens, IV. bl. 170; *onthiel*, Cats, bl. 461; V. Lennep, Strijd met Vl. I. bl. 109; *overhiel*, Beets, Nav. v. Byron, bl. 19; enz. Bij B. zelven vindt men schon, voor *schond*, in de Sprokkel. bl. 47.

Afgeronnen, voor *afgerend,* gebruikt Ter Haar, Ged. bl. 230:

Pas scheen haar loopbaan afgeronnen,
Of ze is haar tweede reis van 't Oosten af begonnen.

Aangeronnen, V. d. Goes, Ged. bl. 274:

Zij quamen onderwijl op 't schielijkst aengeronnen.

en Hoogvliet, Feestd. bl. 53.

Afgesteken, Hoogvl. Feestd. bl. 64:

Dan wordt de grensgodt, met het rookend bloedt bestreeken
Van 't offerzuiglam, dat de keel wordt afgesteeken.

Bried, bij Cats, bl. 247:

Want als hy fruyten at, en rauwe knollen briet.

Gesteken, voor *gestoken,* Ovid. bl. 122:

En met het hoofd haars zoons, bebloed omhoog gesteken,
Roept ze uit: Vriendinnen komt! ziet hier ons zegeteeken!

Hong, voor *hing,* Fingal, II. bl. 15:

Heur anders sierlijk hair hong *om de schoudren los.*

Mengel. I. bl. 21, 76, 104; III. bl. 139. Vóór B. komt het voor bij Smits, Ged. bl. 73. *Hongen* in de Mengel. II. bl. 8.

Bij gloor vermelden wij, dat het compositum *aangloor* bij B. staat, Verlust. bl. 45:

Ach! gy bekoordet my; de liefde gloor *my* aan.

Kost, voor *konde,* in den tweeden en derden persoon bezigt V. Lennep, Jac. en Bertha, I. bl. 90; II. bl. 76; Strijd met Vl. II. bl. 136; Beets, Ged. bl. 157.

Kosten, V. Lennep, Jac. en Bertha, I. bl. 78.

Most, voor *moest,* Poezy, III. bl. 85:

Neen, ik dwaal: die teêre liefde waar geen gloed by halen kost,
Was een vonk by 't vlammend blaken, dat onze Echt verheemlen most.

verder Buitenl. bl. 30.

Ongeschend, N. Mengel. II. bl. 112:

En sedert blijft de Vriendentrouw,
by 't menschdom ongeschend.

Ontsteken, reeds in de Souterl. ps. 2, 4, 13; Cats, bl. 143, 174; V. d. Hoop, W. Tell, bl. 18; V. Lennep, Strijd met Vl. II. bl. 79.

Versteken bij Cats, bl. 515, 560; Schimmel, Joan Woutersz, bl. 34.

Tegenloeg, Rotsg. I. bl. 15.

Verschrokken, Wit en Rood, II. bl. 94:

Haar tred is ongelijk, als angstig, als verschrokken.

Het wordt ook gebruikt door Bogaers, Lierzang, bl. 6.

Vergond, voor *vergund,* Verlust. bl. 109:

Gy hebt deez' dierbren twee dit strelend heil vergond.

Vliedde, voor *vlood,* Deuk. en Pyrrha, bl. 32:

'k Vliedde *voor uw gulden schichten.*

TAALKUNDIGE

OPSTELLEN

VAN

Mr. W. BILDERDIJK.

[Van de drie hier medegedeelde onuitgegeven opstellen van Bilderdijk is I vervaardigd naar aanleiding van het daarin meermalen aangehaalde werk van De Brosses: *Traité de la Formation Méchanique des Langues, et des Principes Physiques de l' Etymologie,* 2 *vol. Paris* 1765. Het stuk moge vergeleken worden met 's Mans eigene verhandeling over dat onderwerp, in *Het Letterschrift.* — II behelst eenige opmerkingen over *spraak- en gebaarmaking*; — en III geeft eene proeve van *vertaling van bastaardwoorden*, als wedergade eener andere, door O. Z. van Haren in de Aanteekeningen op zijne Geuzen opgenomen, zie Bilderdijks uitgave van dat dichtwerk D. II. 278 en 279, druk in kl. oct. bl. 62 en 63. — A. D. J.]

I.

De *klinker* is eenerlei: hy bestaat in de enkele blazing, zonder beweging van den mond. *De Br.* wil dat hy door de meerdere of mindere Lengte der pijp verandert van geluid. Ik denk dat zijn verandering, of liever onderscheid, van derzelver gedaante afhangt: de proefneming met gemaakte buisjes schijnt dit te bevestigen.

De *tweeklank* verandert de gedaante der pijp onder 't blazen; doch zonder de spraakleden te roeren.

a, volle wijdte in alle richting en afmeting: verwijdende buis, of omgekeerde trechter.

e, gelijkwijdige buis.

i, vernaauwende buis, of trechter.

o, brandsnedige of klootsche buis; 't licht in 't brandpunt; of, anders gezegd, in 't brandpunt afgesneden.

u, halve brandsnedige buis, van boven plat.

Dit schijnt echter 't verkorten van het spraaktuig meê te brengen, en de schaal van *de Br.* blijft richtig.

Men verbeelde zich echter niet daarom, dat de *o* of *u*

meer binnen in den mond gevormd worden dan de *a* of *e*. Het tegendeel heeft plaats: de *a* wordt met de geheele ruimte des monds gemaakt; de overige *klinkers* met het voorste gedeelte, 't geen door de verheffing van 't midden der tong (die een ieder opmerken kan zo hy onder 't spreken den vinger in den mond houdt) van den gorgel afgescheiden en langer of korter gemaakt wordt. Men neme dierhalve in acht, dat het begin des werktuigs, of der pijp, aan de keel, en het eind aan de lippen is, en dat in den *typus* van *de Br.* de keel aan de zijde van *a* is 1).

o heeft tusschen zich en *u*, de ȣ;

a heeft tusschen zich en *e*, de *ɐ*;

tusschen *e* en *i* is niets rustends, dat by ons gebruikt wordt: dus ook tusschen de anderen. Dit neemt echter niet weg, dat er oneindige klanken tusschen loopen; ze zijn slechts onverstaanbaar door het verzuim, waarin zy gelaten zijn, en leveren daardoor niet dan een ongewijzigd gekrijsch op.

tusschen *e* en *i* stelt Quint. de vocaal in *here*, dat is *heri*, gelijk hy 't uitlegt Lib. I. cap. 7, p. 41.

tusschen *i* en *u*, die in *optumus:* doch 't is waarschijnlijk dat dit is tusschen *i* en *u* of ȣ. 2)

ou maakt zeker ȣ, niet den klank van *kou;* dees wordt eigenlijker door *au* afgebeeld.

---

1) [Zie de teekening daarvan bij De Brosses, I. p. 115.]

2) „L' *i* et l' *u* sont assez souvent confondues, avec les consonnes qui portent leurs noms (et figures). Ceci vient de ce que l' *u* voyelle est à l' extrémité de la voix, ou le bout extérieur de la corde vocale; comme l' *v* consonne est l'extrémité de l' instrument organique, ou le bout extérieur du sifflement vocal. L' inattention a plus facilement confondu deux effets qui s' opèrent sur la même place de l' instrument. L' *i* voyelle est le milieu de la corde vocale. L' *j* consonne palatiale est le milieu du corps de l' instrument." — De Br. II. 179.

oe is in *koel* met ȣ overeenstemmende, maar schraler: hiervan de verwisseling met *ou*: *koel*, *koud*.

eu is in 't neêrduitsch wel benoemd: de klank, dien men aan εὐδαμων geeft, is minder eigen.

ui, zeer goed, in alle talen. N. in 't fr. is die tweeklank niet; maar *uï* worden altoos afzonderlijk uitgesproken, hoewel de nieuwer Poëeten *bruïre* tweegrepig maken.

De klank, dien men thands aan *ij* geeft, is een tweeklank; want er heeft beweging plaats; men brengt de *e* door vernauwing op *i*.

ai wordt niet uitgesproken dan door de *e* gaande; dewijl die 't midden houdt tusschen de verwijding van *a* en de vernauwing van *i*.

ui wordt niet geuit dan door de *o* gaande; als houdende 't midden tusschen beide: dus is de platte Amsterdamsche uitspraak de natuurlijke; in de beschaafde en gemaakte (geaffecteerde) uitspraak houdt men 't langst aan op de *u*, en men doet zich geweld om de *o* te versmoren.

ai en *ui* zijn dus eigenlijk drieklanken.

au trekt naar de *o*, als die in beider eigenschappen deelt, de wijdte van de *a* en de kromte van de *u* hebbende: waarom ook *au* en *o* allerlichtst verwisseld wordt.

eu trekt naar de *o* schraal uitgesproken: als die de effenheid van *e* en de kromte van *u* heeft: *ui* trekt naar *o*, als blijkt uit het bovengezegde: hierdoor verwisselen zoo licht *o*, *eu* en *ui*.

't Blijkt ook op dezelfde wijs, waarom *e*, *ei*, *i* zoo licht met elkander, en *a* met *e* (door de tusschengreep van η) verwisseld worden. Desgelijks *a* met *o*, *o* met *u*; en *i* met *u* door *oe*, en *ou*.

De Medeklinkers zijn bewegingen van de spraakleden: ieder beweging onder 't blazen, brengt de stem van haar rechte richting af. Ieder beweging van een Lid werkt op

de stem alleen, of op een ander lid; wanneer zy te samen op de stem werken: op de stem alleen werken zy door spanning of slag: op elkander, door slag, drukking, schuiving, van een van beiden.

De spraakleden zijn:

1°. *lippen*, die op elkander en met elkander op de stem werken; zy werken sterker, naarmate zy meer binnenwaart getrokken zijn.

2°. *tong*, die op de tanden werkt door den slag, of stoting met de punt: op 't verhemelte door schuiving met de punt: op de keel door drukking met den wortel: alleen, door den slag.

3°. *keel*, die alleen werkt door vernauwing, verwijding: en op het verhemelte, door sterker uitdrijving van de stem.

Dit zijn de *beweegbare:* de *onbeweeglijke* spraakleden zijn:

4°. *tanden*, tot rustpunt voor de tong.

5°. *verhemelte*, tot schuiving voor de tong, en tot terugkaatsing van de stem die uit de keel, of van de tong opgedreven wordt.

6°. *neus*, om der stem doortocht te geven.

Verdeeling der Letteren volgens De Brosses.

Lipp. β π φ; men zou er by moeten voegen, *w*, *v*, en miss. *m*.

keel	γ κ χ; *h*.
tand	θ δ τ door θ verstaat hy de ð
verhem.	ζ [*j*, *ch*] gall. dat is *z*, *s*, *c* It.
tong	*l*, *r*.
neus	*n*, *s* Ital. niet de Holl. *s*.

De Hebreeuwen verdeelen dus:

lipl.	ב ו מ ף	*bumaph.*
keel.	א ה ח ע	*ahachah.*
tandl.	ז ס ש ר צ	*zasscheratz.*
verh.	ג י כ ק	*gichak.*
tong.	ד ט ל נ ת	*dathlanat.*

die onderstipt zijn vallen uit, als 't Hebreeuwsch alleen eigen.

Er is een onderscheid tusschen deze beide verdeelingen, voornaamlijk ten opzichte van de

g, *k*, *χ*	by *de Br.* keel	Hebr.	verhemelte.
d, *t*, *ϑ*	tand		tong.
n	neus		tong.

dit wordt veroorzaakt door dat meer dan één werktuig tot die letters samenkomen; waardoor een willekeurige schifting ontstaat.

Die door één werktuig gemaakt worden, zijn:

lip. *b*, *p*, *m*, *w*, *v*, *f*.
keel *h*.
verh. en tand, en neus, geen.
tong *l*.

die door meer dan één gemaakt worden, zijn:

tong en keel, *g*, *χ*.
en tand, *d*, *t*, ð, *θ*, *s*, by ons.
en verh. *j*, *q*.
en verh. of tand, *r*.
tong, neus, verhem. en tand. *z*, *s*, *ch* gall. *c.* It.
tong en neus, *n*.
verhemelte en keel, *k*.
lip en neus, *m*.

De onderscheiden werking van 't zelfde lid, wordt dikwijls misgrepen:

dus slag en drukking, *l* voor *n*. 1.
slag, strijking en sleping, *l* voor *r*. 2.
stoting en drukking, *t* voor *k*. 3.

Byeengelegen werktuigen worden licht voor elkander gebruikt:

dus tand en neus, *t* voor *z*, *s*. 4.
verhemelte en neus, *j* voor *s*, *ch* gall. 5. *r* en *s*. 6.
verh. en tand, *j* voor *d*, *t*. 7.
verh. en keel, *h* voor *g*: *g*, *k*, *ch*. 8.

Letters van 't zelfde werktuig verwisselen licht.

Gelijke beweging van verscheiden werktuigen wordt licht verwisseld:

dus *n*, *m*. 9.
w en *h*. 10.
g en *v*. 11.
s en *k*. 12.

Voorb. 1. *kwelen, kwijnen; glippen* en *knippen* met de vingers.
2. *alt*, *eer*, *edel; grond*, *klont; leden*, gaan, en *reden;* id. *lupus*, *rufus; willen* (*zullen*) misschien van *worden; brengen* en *be-lengen*, toe-reiken, *over*-reiken; *brug*, *brig* en *beleg*. v. Quint. 54.
3. πράττω, *practica;* en wederom *prattica*.
4. *dictio*, *dicere; scientia*, *science;* ſüß, *zoet; zeignen*, *teiknen*. Q. *pultare*, *pulsare*.
5. *jol*, *sollen; jagen*, *vertsagen; jugum*, *jungo*, συν.
6. *Fusius*, *furius;* Q. *arbos*, *arbor; keus*, *keur*.
7. *gloeien*, *gloeden*, *gloed; groeièn*, *groot; jegen* en *tegen; jam*, *tam*. Q. 40.

8. *rih, ruig; slahan, slagen; gaarde* en *horde.*
9. *cum*, συν; *Bacchum*, βακχον; *room* en *rennen, ronnen; stam, steng* of *stang* en *staan.*
10. *want, gant* fr.; *huppelen* en *wibbelen; hippen* en *wippen.*
11. *garen, waren; gindsch* van *wenden; garen* van *varen*, vatten; *gretig, vreten; gragt, gravt; of, och.*
12. *komen, chemin; kwabbe, zwabbe; komen, zwemen; rok, roche, rots.*

't Geen hier van een letter gezegd wordt, zij van alle haar metsoortige gezegd.

Intusschen blijft het alphabeth van *de Br.* goed, mits men daarin 't verhemelte onder de *keel* betrekke, 't geen gevoeglijk geschieden kan. Maar hoe kunstig en geestig het zij, 't is van niet meer nut dan 't gewone; dewijl men niet alle vermaagschapping kan aanduiden, maar dezelve noodzakelijk uit den geest vervullen moet.

De Franschen drijven de *s* door den neus, waarom *de Br.* haar ook voor een neusletter houdt: en de Italianen doen desgelijks, waarom zy by hen ook ontkent. Doch behoeft niet, en is by ons zelfs niet in gebruik. Wy drijven haar door de tanden. Dat wy dit thands doen, schijnt een verfijning te wezen, zoowel als de tegenwoordige uitspraak van de korte *o*, van de lange *e*, en van de korte *a.* Ik geloof dat de *s* by onze voorvaders zoowel als by de andere volken een neusletter was. Doch hoe het zij, zy is een blaasletter.

De *m* sluit de lippen ('t geen in geen andere letter plaats heeft, *b, p, v, f,* door stoting of wrijving werkende) en hierom moet noodwendig de adem door den neus gaan: van daar dat Quint. haar een *litera mugiens* noemt, dewijl 't *mugire* door den neus geschiedt.

In de *n* wordt ook de doortocht van den mond gesloten,

niet door de lippen, maar door de tong, die de tusschenwijdte der tanden bedekt. Hierom wordt zy een neusletter, en ontkent. Van daar noemt Fabius haar ook een *litera tinniens*, en geeft haar, teffens met de *m*, den naam van *ingrata*, *insuavis*.

Het is my zeker, dat alle letters in de eerste plaats *aanraking* beteekenen: de aanraking is 't wezen van *binden*, van *trekken*, van *stoten;* ook van de *beweging* voor 't oor. Dit beginsel, gevoegd by de *nabootsing der geluiden*, en de nabootsing der gedaanten, is de grond van alle afleiding; en van verschillende afleidingen is die verkiesbaar, die tot een dezer drie opklimt.

De Br. zegt, dat de klinker onverschillig is. Ik stem dit toe in 't nasporen van den Etymon der derivata. Doch in de primitiva is hij een wezendlijk deel, en in de onomatopéa van 't geluid hangt zoo veel van den klinker af als van den metklinker. Van daar is 't dat ik in 't uitleggen der primitiven twee vereischten vordere: 1. de wortel die altoos op raking of geluid, of gedaante uitkomt; doorgaans op 't eerste; en 2. de klank die den aart van raking bepaalt. — Deze klank wordt zeer licht verbasterd, als ten uiterste moeilijk zijnde om juist te treffen, en de eene misgreep sleept de andere meê; waardoor men denzelven in de derivata niet lang heeft kunnen behouden, en dus in Etymologicis veronachtzamen mag.

Une lettre d'un organe en attire une autre de même organe; ainsi le *m* attire le *b*. La lettre de lèvre double *m*, si elle est finale dans la syllabe, prend par la manière dont on la prononce, quelque chose de nasal. *De Br.* I. 156. Neen, zy is altoos een neusletter: zie *voor;* en die aanneming van de *b* of *p* geschiedt in alle talen; doch niet, dan wanneer er een andre medeklinker op volgt: en dient om de zwakheid der *m* te vervullen, die anders den volgenden letter niet overmeesteren kan, omdat zy een

neusletter is: *nombre* van *numerus; comble* van *cumulus; chambre* van *kamer; hembd* van *heemed; trembler* van *tremere*. **Kompt** (thands schrijft men **kommt**) van **komet**. Dus *sumpsi* van *sumo;* dus in *Medemblik*.

Erkennen we echter! dat dit in de tegenwoordige taal onnoodig is, nu men de medeklinkers niet meer uitspreekt, als alle een letter uitmakende, als in eene enkele (schoon samengestelde) beweging der spraakleden bestaande, die den klinker van de vorige met die van de volgende greep verbindt; maar nu men denzelven verdeelt en geheel afzonderlijk uitspreekt: waardoor nochtands de zoetvloeiendheid der spraak veel geleden heeft; schoon er de duidelijkheid by won.

Letters van een zelfde spraakdeel verwisselen licht door misgreep; maar meest door de meerdere of mindere kracht, die men aan een woord wil geven. Dus *vrijven* en *wrijven*, *voelen* en *folen*. — In compos. of contr. wanneer twee verschillende letters samen moeten komen, wijkt de voorste zwakke voor den sterker achtersten, doch niet omgekeerd; en verwisselt met zijn sterker verwantletter: *moget*, *moocht; rego*, *rectus*. Ook wanneer letters van verschillende spraakleden saamgebracht worden, verandert de voorste (zoo 't mooglijk is) in dien verwantletter, die met behulp van 't spraaklid des laatsten gemaakt wordt: *con* en *plector;* de neusletter, om den lipletter te gemoet te komen, verandert in den lipneusletter: *complector; in*, *munus*, *immunis; boom*, *gaard*, *bogaard; eeuwig-heid*, *eeuwicheid*. N. in onze taal is 't het minst merkbaar, en de voorste smelt eer weg in de tweede.

Blaasletter is die gemaakt wordt door 't enkel vernaauwen van den doortocht, zonder dat de spraakleden dien sluiten, gelijk anders plaats heeft, waardoor dan de letter gevormd wordt in 't voorbyglippen der spraakleden.

Blaasletters zijn	de keelletter *h*.
	de neus- of tandl. *s*, *z*.
	de lipletter *v*, *w*, *f*.
Stootletters zijn	keel. *k*.
	verhem. *j*.
	neus. *n*.
	tand. *d*, *t*.
	lip. *b*, *p*, *m*.
Wrijfletters zijn	keel. *g*.
	tong *l*, *r*.

De wrijf- en blaasletters komen eenigermate overeen in maaksel. Zoo ook de eerste en de stootletters: de wrijfletters zijn middelslachtige tusschen de blaas- en stootletters. De onderscheiden wijzen, waarop zy gemaakt worden, bestemmen den aart van de beweging, welke zy aanduiden.

De Noordelijke volken, gelijk *de Br.* aanmerkt, beminnen de blaasletters, en zy plaatsen dezelven zeer dikwijls voor een woord, dat zy van elders overnemen, of zelfs gevormd hebben. — Meest echter beminnen zy de voorste blaasletters *s*, *v* en *w*: οἶνος; *wijn*. ἕξ, *zes*; *vinum*, *sex*. De Runers hebben echter de *h* voor onze *w*, gelijk *de Br.* aanmerkt. — Zeggen wy, de Noordelijke volken beminnen de blaasletters: de westelijke zijn afkeerig van de keelletters.

„Vele woorden (dus zeggen mijne adversaria) in 't Nd. met *w* beginnende, leidt F. Junius af van 't grieksch, door verandering van den spiritus lenis in *w*; dit verdient opmerking." Zie Gl. g. 386.

Herhalen wy, dat blaasletters ongemeen licht verwisselen: *herdoen* en *verdoen*; *bruilocht* en *bruiloft*; *graft* en *gracht*; *gichte* voor *gifte*; 't geen onder de anderen zoo licht niet geschiedt.

II.

De natuur heeft ons twee middelen geschonken, geschikt om onze gedachten elkanderen meê te deelen: de spraak en de beweging der leden.

Beiden zijn zy afhankelijk van de gemoedsgesteldheid: de ondervinding leert het.

Men kan niet zeggen, dat zy op redeneering gegrond zijn, of zelfs uit hunnen aart ten oogmerk hebben de gewaarwordingen van den een op den ander over te brengen. Want men geeft eer men 't weet schreeuwen van schrik, pijn, vreugd enz., zelfs alleen zijnde; ook hebben kinderen in 't wilde gevonden, geluid gegeven, waartoe zy, was 't hun door 't gebruik van de werktuigen der stemmen niet bygebleven, 't vermogen zouden verloren hebben.

Dit geschiedt echter: men herkent de schreeuwen van pijn, angst, vreugd, die onberaden geuit worden; zoo ook de bewegingen van toorn, verwondering, enz.

Zy kunnen derhalve ieder tot een verstaanbare taal strekken.

De taal is 't middel ter uitdrukking van denkbeelden; zy hangt dierhalve van de denkbeelden zelve af, en kan niets uitdrukken dan 't geen waarvan men een denkbeeld heeft; ook niets uitdrukken dan naar het besef of beeld, 't welk de geest zich daarvan gevormd heeft, 't zij die afbeelding waar of valsch zij.

Dewijl wy dikwijls de lichamen niet kennen, dan aan een enkel attribuut, wordt uit dien hoofde dit lichaam naar dit attribuut genoemd, en omgekeerd; en men kan niet zeggen, dat dit een valsche benaming is, dewijl zy op de denkbeelden gegrond is.

Want de naam dient niet, om ons het voorwerp te

doen kennen, maar om den hoorder dat denkbeeld te vernieuwen, dat het voorwerp zelf in zijnen geest verwekt.

De denkbeelden van de ziel zijn tweederlei: 1. wier voorbeeld den geest onmiddelijk tegenwoordig is, welke ik gewaarwordingen noem, en 2. in welke dit geen plaats heeft, en die ik aanschouwende noem.

De eersten werken door den geest op het lichaam, waarvan de oorzaak in den *consensus* gesteld mag worden. Van daar de kreet, de algemeene toon van de stem; van daar de onwillige bewegingen, die dus in de natuur gegrond, en door dezelve vast bepaald zijn.

Zy komen den geest aan of door de inwendige zintuigen, of door de uitwendige: hun werking is dezelfde en dus ook hun afbeelding in de taal.

De tweeden hebben die werking niet; waarvan doet niet ter zake. De daad is zeker, edoch deze zijn de minsten.

Alle denkbeelden komen den geest aan door de uit-, of de inwendige zintuigen: de laatsten zijn gewaarwordingen; de eersten of gewaarwordingen, of aanschouwenden.

Wanneer het uitwendige gewaarwording in ons verwekt, drukken wy de gewaarwording uit daardoor verwekt, en dit kan voor de uitdrukking der zaak verstrekken: b. v. de *bliksem* verwekt schrik: de *kreet van den schrik* is de afbeelding des bliksems.

Wanneer het niet dan een aanschouwend denkbeeld geeft, heeft deszelfs afbeelding geene bepaling in de natuur, vermits het aanschouwende denkbeeld lijdelijk schijnt, en niet werkend, gelijk de gewaarwording.

Deszelfs afbeelding is dan niet mooglijk: en men kan de zaak niet doen kennen dan door haar zelve: of door iets, dat haar in 't geheel of ten deele gelijk is.

Dus 1. de geluiden kunnen door geluiden afgebeeld worden; 2. de gedaanten door gedaanten; 3. de bewe-

gingen door bewegingen. Maar de volkomen zaak niët dan door zich zelve, als *ik*, *gij*, *dit*, *dat*.

De uitwendige zaken worden gekend, door 't gehoor, 't gezicht, en de andere zintuigen: of liever wy kennen niets uitwendigs dan 't geen ons door 't gehoor, 't gezicht of de andere zintuigen aankomt. Dit verdeelt alle uitwendige voorwerpen van 't denkbeeld in drieën: 1. die door de stem, 2. die door de leden af te beelden, en 3. die door geen van beiden af te beelden zijn.

1. De geluiden worden gemaakt, en dus afgebeeld door de stem.

2. de gedaanten kunnen afgebeeld worden door de gedaanten der leden.

3. de bewegingen beiden door stem en leden.

Edoch deze zijn tweederhande aan te merken: 1°. enkele snelheid, 2°. in gedaante met snelheid vereenigd, waarvan 't laatste tot de leden alleen behoort.

De onnaauwkeurigheid, onachtzaamheid, doet ons dikwijls onze denkbeelden verwarren, en 't een voor 't ander nemen. Dus verwart men oorzaak en uitwerksel, uitwerksels met elkaâr, eigenschap en lichaam of attributum en subjectum. Dus is 't met *schuiven*, *strijken; vloed*, genoemd naar 't geluid van vloeiend water, en gebruikt voor de *aestus maris; stier*, *hond* enz. *schel*, *kling*, enz. Dit geschiedt echter zonder gevaar voor verwarring, en hiervan worden de namen genomen.

Wederom 1. alle geluiden kan de stem nabootsen; 2. alle snelheid kunnen stem en leden afbeelden; 3. alle richting van beweging kunnen de leden vertoonen; 4. sommige gedaanten kunnen de leden vertoonen door zich zelf; 5. sommige gedaanten door zamenstelling; 6. sommige door aanwijzing van 't voorwerp zelf; 7. sommige niet.

Alle uitwendige eigenschappen der voorwerpen kunnen dierhalve niet afgebeeld worden; dus zijn 1. die door de

3 grover zintuigen worden ontfangen; 2. die voor welke wy niets gelijkvormigs kunnen aanwijzen.

Als deze dan uitgedrukt moeten worden, moet zulks geschieden:

1. of door de gewaarwording, wanneer men 't sterke licht, de sterke smart door een geluid uitdrukt, dat een sterken indruk te kennen geeft, of door 't sluiten der oogen, der vuisten. Daartoe behoort ook de vernoeming, wanneer men 't geen sterk is voor 't eene zintuig even als 't geen voor 't andere sterk is, aanduidt. Dus drukt men in alle talen onder de kleuren 't rood uit door een' sterken, 't blaauw door een' zwakker tongslag.

2. of door omschrijving, of misbruik, wanneer men bijv. de gedaante uitdrukt door de beweging van een hand die het voorwerp omtrekt.

Deze drie wijzen: als, natuurlijke uitdrukking, en eigen of oneigen afbeelding, zijn dus genoegzaam om alle denkbeelden uit te beelden.

Alle drie kunnen zy door de stem alleen, of door de beweging alleen uitgevoerd worden, en 't een heeft geen voordeel boven 't ander. 't Schijnt echter, dat men meer denkbeelden door het gezicht dan door het gehoor ontfangt, waarom de gebaarmaking des lichaams den voorrang zou schijnen te verdienen, met opzicht tot de meerder volmaaktheid van afbeelding en daaruit voortvloeiende duidelijkheid.

De werktuigen tot de stem zijn minder in getal, en die tot de gebaarmaking daartegen niet moeilijker te stieren, waarom ook hierin de gebaarmaking 't voorrecht van meerder klaarheid schijnt te moeten hebben.

Met dit alles is de stem algemeen in gebruik, en de gebaarmaking verwaarloosd.

Zy zijn echter natuurlijk aan een verknocht, en steunen op dezelfde gronden; waarom ik in 't nasporen van

de wetten der laatste, mijn toevlucht tot vergelijking met de eerste mag nemen.

III.

Na de samenvousels van den Heere V. G. met alle voortuigening van witheid hertegend te hebben, zoo diene kortelijk ter uitlichtiging van de aangebondene uitdrukking van *Bevelhebber der Geloovigen*, dat dezelve niets anders aftekent dan het eenige woord van *Bewonderaal*, gelijk het de Heer V. G. voordraagt te benoemen: namelijk *Amiraal*, 't welk men kwalijk Admiraal schrijft: van welk Berglandsch woord het voorste deel, Emir of Amir, *Hoofd* of *Bevelhebber* tekenmaakt (medevormig aan 't gene het eigen stelsel by ons afzangteekent); terwijl men de eindpaling aäl, *van de geloovigen* uitvoudt (doch hetgeen beter naar de waarsprakiging *goddelijke* overgedragen zoude worden) zijnde van het stelsel *el*, of *al*, waarvan ook *alla*, afleertoogt. — De Toegeroepen B. is gem. Heer wel toegebonden voor de aan hem gedane medegiftiging van den misvat in de stippeling van dat stapsel, welke hy gaarne (ware 't mogelijk) zoude inbuigen uit te feilen: waartoe hem de hermerking van den Heere V. G. op den zelfden gesteld heeft, door hem als een' Eigen naam te doen herbuigen, hetgeen hy dus verre als een' Aanstuitelijken gemedestarnd had. — Voor het overige hoopt de Toegeroepene, zoo het den Heere Gerechtigheidsraad medekomen zal, zijn W.EG. heden eene kleine berichtiging te doen: waartoe hy, ter medekerking van de my-uwelijke herbrengingen, tusschen ons onderstand houdende, doorzending verzoekt te mogen toehouden.

SONDER SI.

In het derde Nommer der Dietsche Warande gelooft de bekwame Bestuurder (bl. 290) niet, dat in *sonder si* het woordeken *si* „de latijnsche of fransche partikel" is. Huydecoper heeft dit toch reeds vrij aannemelijk gemaakt, en ik meen, dat de zaak buiten kijf te stellen is.

Ik begin met de plaatsen bijeen te brengen, waar de uitdrukking mij voorkwam. Blommaert, Oudvl. Ged. III. 3:

Derom heet hi Heilich Gheest
Die overal heeft sijn volleest;
Also vele machten hevet hi
Alse Vader ende Sone sonder si:
Dat deen wille wil dander mede;
Dits vray gelove in kerstenhede.

Kausler, Denkmäler, I. 230:

Ende int ghelike in ware dinc
Sant die Vranxsche coninc
Van Simpoel Iakemaerde;
Die Ingelse coninc ter vaerde
Santer den bisscop, sonder sij,
Van Durommes, gheloves mij.

Th. II. 115:

Ende alsic den rosen dus quam bi,
Dochte mi die knop, sonder si,
Ghemuermet sijn een deel.

Maerlant, aangeh. bij Huydec. op Stoke, II. 342:

— so gevel
Dat die maget den Coninc so wel bevel,
Datti hare geven wilde, sonder si,
Die crone, die te voren drouch Vasti.

mede aldaar:

— van den gebeente —
Daer men seghet dat in was
Die vingher, alsmen hier voren las,
Daer hi mede wijsde, sonder si,
Jhesuse, ende seide: Ecce Agnus Dei.

Jonckbloet, die dietsche Doctrinale, bl. 121, naar de variant:

Hi seit aldus, te waren,
Die kint es van c. jaren
Es vermalendijt, sonder si,
Aldus soe lesen wi.

Hillegaersberch, ald. bl. 365 aangehaald:

Die wijl ment screeff in rechter maten
Volcomelic tot onsen baten,
Sonder sij *off sonder mencken,*
Doe plaghen die heren wel te dencken
Om haer ziel ende om haer eer.

mede aldaar:

— wye van scheyden wil ghenesen,
Die sel een froyt der doechden lesen,
Dat ewich duert, al sonder sij.

Belgisch Museum, X. 69:

Scakers, dieve, ende mordenaren
Waren si wel .xx. jaren,
Ende teenre tijt, gheloves mi,
Namen si, al sonder si,
Enen man wel .c. scilde.

Willems las hier *fi*, en teekende er bij aan: „*sonder fi*, fransch; *sans faire fi.*" — Der Minnen Loep, B. II. vs. 254:

Die stede ongeveynsde truwe
Ende vast ghelove, die ic buwe
In dy, ende du oick in my,
Die blive ghedurich sonder sij
Sonder ymmermeer te breken.

Leven van Sinte Amand, I. 81:

Ic saelt hu segghen, sonder delay,
Ende scriven de waerheyt sonder sy;
Nu hoore elc, ende versta na mi.

ald. bl. 88:

Die helighe Amand — andwoorde saen:
Vader, dit volc willen ontfaen
't Doopsel, ende 't rechte van kerstinhede;
Dies biddic hu, door mine bede,
Dat ghi doet ghereeden algader,
Datter toe behoort. — Gheerne, vader,
Sprac die bisscop, al sonder si. —

ald. bl. 165:

Maar die gracie Gods was hem by,
Dat si el niet, sonder si,
Ne ontfinghen in 't gedochte,
Dan dat onsondelic wesen mochte.

aldaar, bl. 180:

Dat derde poeint, ghelooves mi,
Es Ontfaermicheit, sonder sy.

D. II. 11:

Doch al was dien wech wel lanc,
Gods gracie was hem so by,
Dat hi te Roome quam sonder sy
Voor den paeus, diene wel ontfinc.

ald. bl. 15:

— *maer,* sonder si,
Dit es die leetste sake mi,
Die mijn hooghen nie ghesaghen.

en bl. 16:

Maer hi seide hemlieden sonder sy,
Dat huten clooster souden gaen hy,
Ende henen trecken siere straten.

De Dietsche Warande I. 24:

(Vraag) *Hoe — wildy dan houwen*
't Ghene dat ghy hebt ghewonnen op my?
(Antw.) *Dat is* sonder sy.

en bl. 32:

Vader, sonder sy,
Dat is de rechte saecke; des seker sijt.

Spelen van Sinne (Rotterd. 1614), bl. 138:

Vermaledijt is hy voor Godt ten eeuwighen ty,
Die aen 'thout wert gehangen, zulcx dat dees moordenaer
Zoo wel by hem zelfs, als by anderen zonder sy,
Hem verdoemt rekende als de grootste zondaer.

en bl. 150.

Hoe ellendich lach Lazarus voor de Rijckemansdoor,
Biddende om een aelmoes ootmoedelijcken zonder zy;
Maer eylacen niemandt en gaf hem ghehoor.

Dryderley Refereynen (daarachter), bl. 73:

— een zoo aerdighen boeverije
Van syn huysvrouwe, want dees had zonder chije (sic),
Den buyckloop als 't doe wel bleeck ongheloghen.

Bloemkrans van Verscheiden Gedichten (Amst. 1659), bl. 89:

Uw oordeel zie alleenlijk op de Wetten,
Niet op den Mensch: de Wet is zonder zij.

Men behoeft deze plaatsen maar ééns te lezen, om zich te overtuigen dat *sonder si* bij onze ouden een meer of minder stopwoordelijk gebruikte term was, om aan te duiden: *zonder bedenking*, *zonder fout*, *zonder gebreke*, *voorzeker*, enz.; geheel overeenkomende met andere uitdrukkingen van die soort, als *sonder wanc, sonder mancken* of *mincken.* Op de zevende der door mij aangevoerde plaatsen, wordt *sonder sij* met *sonder mencken* verwisseld. Niet te onregt verwees Huydecoper derhalve naar het fransche voegwoord *si*, dat in die taal — gelijk *mais* dáár en *maar* bij ons — wordt gebezigd als substantief, om eene bedenking, twijfel, onzekerheid, gebrek enz. aan te duiden. De reden van zoodanig gebruik ligt voor de hand. Wie het bedenkelijke of gebrekkige eener zaak wil in 't licht stellen, begint zijne reden met *maar* of *indien*, en zeer gewoon is het nog te hooren: *daar is* een maar *aan*, *daar komt* een maar *bij, hij heeft altijd* veel maren, en dergelijke. Zoo ook in 't fransch met *mais* en *si* tevens, bij voorb. (wat ik uit Laveaux opteeken): *quand cette femme loue, elle ne manque jamais d'ajouter* un mais *qui affaiblit beaucoup sa louange; on ne finit jamais rien avec cet homme-là, il vous accable* de si *et* de mais *qui éloignent toujours*

la conclusion; il a toujours un si *ou* un mais; *il ne donne jamais de louange qui ne soit suivie* d'un si. — Huydecoper haalde den regel van Mad. Deshoulières aan:

D' autres mais *et d' autres* si,
Cent fois pires que ceux-ci.

Hij had er andere bij kunnen voegen, bijvoorb. Lafontaine, Fables, liv. 6, fab. 4:

L' un alléguait que l' héritage
Etait frayant et rude; et l' autre un autre si.

De overeenkomst van ons oude *si*, met het fransche *si*, valt in 't oog, en de eenzelvigheid van beide woorden wordt nader gestaafd, door de opmerking, dat ook buiten de spreekwijs *sonder si*, een als substantief gebezigd *si* of *sij* bij onze vroegere schrijvers voorkomt. Vertaling van Boëtius, bij Huydec. aangehaald:

Ende emmer hoet zy,
Sou vinter ten hende toe een sy;
Wildemen ooc des nemen waer,
Littel niders spreken sonder maer.

Een sy en *een maer* treft men hier beide aan voor 't fransche *un si* en *un mais*. Doch zoo lees ik ook in 't Leven van Sinte Amand, I. 144:

— *Het sal vulcomen*,
Hedel grave, *hu begheeren*,
Hopic an die gracie ons Heren — —
Ende hebdijs te doene, *ic ben hu by*,
Versta ic eenich point of si,
Daer ghi hulpen in hebt te doene,
Ghi moghet up mi wesen coene,
Dat ic hu sal helpen gheerne.

Si is hier *gebrek*, even als *maer* op déze plaatsen, Horae Belgicae, XI. 329:

Ghi blijft mijn liefste wederpaer;
Want aen u, liefken, en weet ic gheenen maer.

Antw. Spelen van Sinne, 440:

Noyt constenaer en was volmaect, heel sonder maer,
Dit is wel openbaer.

Voor wie na het aangemerkte nog mogt twijfelen, of het oude *sonder si* van het fransche voegwoord *si* ontleend is, zij ten slotte vermeld dat, blijkens de woordenboeken van Ménage, Borel en de Dict. de Trévoux, ook het oudfransch *sans si* zeide voor *sans défaut.* Men vindt dat bij Marot, Oeuvres, II. 319, van den man eener dame, die hij pas met de geschaakte Helena had vergeleken:

Il voudroit bien à la Dame sans si
Oster la force et le vouloir aussi
De secourir Français passans icy.

A. D. J.

KORTE AANTEEKENINGEN

OP

Prof. MOLLS *JOH. BRUGMAN.*

Bij het lezen van het voortreffelijke werk: *Johannes Brugman en het godsdienstig Leven onzer Vaderen in de vijftiende Eeuw, grootendeels volgens Handschriften geschetst door W. Moll, Hoogleeraar te Amsterdam*, ontmoette ik enkele verouderde woorden, die twijfelachtig, of naar 't mij toescheen, min juist opgevat waren. Zij gaven mij aanleiding tot de volgende aanteekeningen, die ik wensch beschouwd te hebben als een bewijs van belangstelling in 's Hoogleeraars hoogst gewigtigen arbeid.

PALLAERT.

D. I. bl. 314: „dat hi quam van den oversten hemel in dit nederste dal der eerden, van den throen der glorien in *den pallaert* der onsalicheit."

Dit woord regtstreeks van het fransche *paillard* af te leiden, heeft eenig bezwaar, daar 't laatste, zooveel mij althans bekend is, steeds van een' persoon wordt gezegd. Evenwel kan er tusschen beide woorden verwantschap

zijn. Voor 't fransche *paille*, stroo, zeide men oudtijds bij ons *palie,* zie Kil. Dus de Leken Spieghel, B. II. Cap. 18, vs. 34:

> *Wolven zullen met lammeren eten,*
> *Ende leeuwen ende ossen, zonder faelgien,*
> *Sullen te zamen eten* paelgien.

Pallaert kan van dit *palie* gemaakt zijn, en dan voor *stroo-hut* of *stroo-zak* genomen. Voor 't laatste zeide men ook *pole*, neders. *pöl, polster*, *pulster*, d. i. *bultzak* of *stroozak.* Ik weet maar ééne plaats bij onze schrijvers, die zulke verklaring van *pallaert* begunstigt, t. w. Coornherts Odyssea, I. 25:

> *Hy merct geen bedroch, gaet leggen, en is niet slaep gevallen.*
> *Wy sprongender met een gedruys op, hy was* ter pallen,
> *En grepen zijn handen.*

waar *ter pallen* mij voorkomt te kunnen beteekenen: *op stroo liggende.* Ik doe echter geen stellige uitspraak.

GESCHEIT.

Ald. bl. 316: „dat Christus Jhesus doe stont als een goet middelaer voer God, den Vader, tusschen tween volken, die hem swaerlick vertoornt hadden, als die Heyden ende die Joden, ontfangende wonden int *gescheit*, begerende alle menschen met sinen hemelschen Vader te versuenen."

Gescheit is voor *scheiding*, in den zin van *bemiddeling.* Zoo spreken wij van *een twist scheiden* en van een *scheidsman.* Plantijn of Kiliaan hebben dit naamwoord *gescheid* niet, doch bij den laatste geeft Van Hasselt, zoo ik de plaats wel versta, er een voorbeeld van; en in 't spreekwoord: *die gaet int* ghescheet, *gaet in sijn leet*, bij Meijer, bl. 67,

zal het naamwoord ook in dezen zin op te vatten zijn. Het beteekent somwijlen *geschil*, bijvoorb. Der Minnen Loep, B. I. vs. 264, van twee gelieven:

> *Die een ins anders herte leyt,*
> *Si en hebben onderling gheen ghe*scheit,
> *Alle dinc is hem beyden ghemeyn,*
> *Twee herten werden enich eyn.*

Gewoonlijk echter geeft het woord te kennen eene *scheiding* tusschen personen, Hor. Belg. III. 45:

> *hi nam orlof ende wilde varen.*
> *daer mochtmen sere sien mesbaren*
> *ende utermaten wenen sere*
> *vader ende moeder* tien geschede.

d. i. bij die scheiding. En p. 87:

> *sint quam die lede dach,*
> *datmen maect tusschen ons een* ghesceet.

Belg. Mus. III. 449:

> *Dat hi ons gheve sulc beleet*
> *Als onze ziele doet* ghesceet
> *Van onen lechame, zijn hemelrike.*

Of eene *grensscheiding* tusschen landen; dus Van Bleyswijck, Beschrijving van Delft, I. 3: *want den Rhijn is het oudtste* gescheyt *tusschen de Vriesen ende de oude Betuers ofte Bataviers.* Vondel, Jozef in 't Hof, bl. 38:

> *Toen hy (Abraham) den verschen roof vier koningen ontruckte:*
> *En om den* lantscheis *twist te mijden, zoo begaf*
> *Hy 't Oosten, en vertrock in 't Westen van hem (Loth) af.*

Dus reeds bij Maerlant, Spieg. Hist. I. 13:

> *Hi was dalre eerste die stichte*
> *Mate,* lantgesceet *ende gewichte.*

Gezamenlijk dienen deze voorbeelden ter staving van het naamwoord *gescheid*; de zin er van wordt gewijzigd naar de beteekenissen, welke aan het werkw. *scheiden* zelf worden toegekend. Volgens Hoeufft is in den omtrek van Breda *gescheid* voor *grensscheiding* nog gangbaar.

O N D E R G A E N.

D. II. Bladz. 189:

»So wie in swaren sonden leeft,
God laets hem wel versynnen
Dat hy sich keert ter doechden waert,
Eer hem den wech die doet *ondergaet;*
Sy vroeden diet versynnen."

Iemand iets ondergaan is in 't algemeen *door geweld of list iets bemagtigen;* hier beteekent *iemand den weg ondergaan*, aan iemand den weg *belemmeren* of *afsluiten.* De zin is: *eer de dood hem den pas afsnijdt*, en alzoo de gelegenheid beneemt, om zich te bekeeren. Zoo leest men in Der Minnen Loep, I. 157:

Die rijcke vorst van hoghen naem,
Die nie en dede der minnen schaem
Ende nye dan duecht en heeft gheyaecht,
Wort verlaecht əpopdeusn
Ende is ghestorven doer die minne,
Eer hi ghecomen is daer inne.
My dunct dat hy nauwelic heeft
Der minnen eerste graet beleeft,
Want hem die wech wert ondergaen,
Doe hi te clymmen hadde bestaen.

Zie voorts mijne Proeve over den invloed van Bilderdijks Dichtwerken, bl. 208, en het Glossarium op Der Minnen Loep.

D E I T.

Ald. bl. 196:

»Ic werd te graef mit sang gheleit;
Men offert voer myn siel een *deit;*
Niet langher werd ic dan bescreit;
Om tgoet so gaet men kiven."

Zoowel de zin, waarin dit naamwoord hier voorkomt, als zijn vorm, verbieden aan een *duit* te denken. Het Bremisch-nieders. Wörterbuch (I. 201) heeft *deyt* voor *tijd*, en wat den zin betreft, past die opvatting hier uitnemend. Intusschen, een woord, dat men slechts uit ééne plaats kent, bloot door zijn' vorm te verklaren, is altijd eenigzins gewaagd, en ik wil die verklaring hier alleen als gissing aangemerkt hebben. Ik weet niet, het woord *deit* bij onze schrijvers elders te hebben aangetroffen.

A C H T E R W E G H E N.

Ald. bl. 322: „somtijt ghebiedende sine apostelen hoghe volmaectheit, als noch gelt te draghen noch staf *achter weghen.*"

Achter weghen is *langs den weg.* Dit gebruik van *achter* was oudtijds zeer gewoon. *Achter straten* is bij Cats nog dikwerf *langs de straat.* Elders zal ik over dit gebruik breeder handelen. De bijbelplaats, waarop de aangehaalde regels zien, heeft *tot den weg;* Van der Palm *op den weg.* (Matth. X: 10; Marc. VI: 8; Luc. IX: 3).

R U N I N G H E.

Ald. bl. 346: „Och wat gheruchtes, wat ghescals ende wat *runinghe* hadden si bi nachte op der straten, doe se hem leyde."

Runingh is *gemompel*, *gefluister*, van *runen*, *ruynen*, mompelen, prevelen, fluisteren. Dus bij voorb. Maerlant, Sp. Hist. III. 298:

> *— onnutten Prelaten,*
> *Die omme die eere souden stunen;*
> *Niet om bate bidden no* runen.

Serrure, Vaderl. Museum, I. 95:

> *Daer twee scalke te gader* runen,
> *die sayen coren buten dunen.*

Bijbel van 1477, Leviticus XIX, vs. 16: *Du en sulste niet wesen in den volke overdadich noch* runende. 2 Samuel, XII. vs. 19: *doe david hoerde*, *dat sine knapen* ruynden, *soe verstont hij dat tkindekijn doet was.* — Zie voorts de Nieuwe Werken der Leidsche Maatsch. IV. 481, en Nieuwe Reeks derz. Maatsch. VII. 57.

BERF.

Ald. bl. 391: „Jhesum minnende, die werlt versmadende, suet van seden, ghesaet van ghemoede, vry van geeste, puer van consciencien, *berve* van leven."

Berve is in den Teuthonista van Van der Schueren „eerber, eersam, enz. *probus*, *honestus*" etc. Het woord komt mede voor in Blommaerts Oudvlaemsche Gedichten, III. 110:

> *Ach*, *leder! ic en sach nie sint*
> *Soe* berf *een scep*, *noch nemmermeer*
> *En wordt ghesien*, *des ducht ic seer.*

En ander HS. heeft hier *soe goeden scip.*

A. D. J.

KINT NO CRAET.

Deze spreekwijs komt voor in den Roman van Heinric en Margriete van Limborch, uitgegeven door Mr. L. Ph. C. van den Bergh, in de Nieuwe Reeks van Werken der Leidsche Maatschappij, III. 110:

Want hine heeft nemmer toeverlaets
Dan mi, want hine heeft kint no craet,
Ende siin goet mi te sterven bestaet,
Levic langer of mine kinder.

Bilderdijk was de eerste, die ze bekend maakte, uit het toen nog onuitgegeven HS. des werks, in zijne Nieuwe Verscheidenh. II. 208. Later gaf hij er eene zoogenaamde verklaring van in zijne Verkl. Geslachtl. II. 128. Volgens hem is *craet* van *curatus* zaamgetrokken, en beteekent het zooveel als „voogdij van *onbejaarde* kinderen." Dat wij thans zeggen *kind noch kraai*, zou, volgens hem, door verbastering wezen „uit dartelheid of onkunde." Het onaannemelijke dezer verklaring deed ik reeds opmerken, in mijn Taalkundig Magazijn, III. 108; en ook Mr. Van den Bergh kon er zich niet wel meê vereenigen. Het woord *craet* bleef intusschen nog onopgehelderd.

Thans ben ik in staat, mijn vroegeren twijfel aangaande de gegeven uitlegging van *craet* te regtvaardigen, en het woord op voldoende wijze te verklaren. Het kwam mij andermaal voor, in Der Ystorien Bloeme, met welker uitgave, in 't jongste Nommer van de Dietsche Warande, de heer Oudemans de beoefenaars der oude taalkunde weder aan zich heeft verpligt 1). Men leest daar bl. 343:

---

1) In 't voorbijgaan wil ik mijn' geachten Vriend vragen, of vs. 746 niet moet gelezen worden *Ran?* en of vs. 1032 niet beteekent: *Want diergelijke blijdschap?* Zie mijne Verscheid. 290.

— *sonder waen*
Es hi doen opghestaen
In der ierster haencraet
Die crayt vor die dagheraet.

Blijkbaar is *craet* hier om het rijm voor *kraai* gezegd, hoogd. *Krähe*, *chrä*, *chra*, bij ons ook wel *kra;* eene verharding van den uitgang als in *genaat* voor *genade*, *genâ;* in *spät* voor *spade*, *spa*, *spaei* en dergelijke. Maar daaruit volgt dan nu ook dat *kint no craet*, 't welk insgelijks als rijmwoord voorkomt, niets anders is dan *kind noch kraai*, en dat dus de gewone spreekwijs gehandhaafd blijft.

A. D. J.

FRAGMENT

VAN DEN

DIETSCEN CATOEN,

MEDEGEDEELD

DOOR

Dr. J. H. HALBERTSMA.

Deventer, 24 Junij, 1855.

MIJNHEER DE REDACTEUR!

Hiernevens zend ik u voor uw *Archief* het afschrift van een fragment des *Dietscen Catoens.* Het is gevonden achter een Handschrift van de eerste helft der 15de eeuw, zijnde copie van een *notabel tractaetken of een sumierlijcken boecken* 1); *boeck van de Cirurgie geordineert en̄ gemaect tot Parijs bij een glorioes en vermaert Cijrurgijn en̄ doctor in de medecinen geheijten Guido de Cauliaco, welke Guido was cijrurgijn en medecijnmeester des paus Clemens die seste, in 't jaer ons heeren duijsent driehondert en vijftich.* In 1569 behoorde dit Handschrift aan *Jacob Florisz. tot Leyden.*

Wat nu het fragment van den Catoen aangaat, zoo behoort het onder de duizend en één bewijzen, dat onze oude copiïsten geen' den allerminsten eerbied voor den text hadden, wien zij naschreven, en dat de vraag naar de oudheid der taal geheel iets anders is dan de vraag naar den schrijver en in welke eeuw hij leefde; de vraag naar de oudheid der taal is grootendeels die naar de eeuw, de plaats en den tongval van den copiïst, die hem uitschreef. Deze copiïst is er al met eene ongewone losbandigheid en slordigheid doorgemodderd; want daargelaten, dat hij alle de strophes door elkander heeft geworpen en de taal vernieuwerwetscht, zoo heeft hij dikwerf

1) Het diminutivum *boekkyn.*

ook geheel de constructie veranderd. Het is mijn oogmerk niet dit in de bijzonderheden aan te wijzen; een oogopslag zal er u van overtuigen, en gij kunt er uwe lezers opmerkzaam op maken, zoo veel gij voor uw bijzonder oogmerk dienstig vindt. Wat ik alleen wilde beweren is, dat het behoud van zulke latere Handschriften zijne nuttigheid heeft, omdat zij woorden, die in hunnen tijd reeds verouderden, met andere, die nader tot onze tijden komen, teruggeven. Vers 91 van den gedrukten tekst b. v. waarschuwt tegen verspreiders van nieuwtjes en achterklap, die de menschen te schande maken; want, zegt Catoen,

Want die hen volgen sijn verwaten.

Verwaten, hetwelk thans vermetel en verachtend uit hoogmoed is, beteekende oudtijds „gebannen, geschuwd," en de copiïst heeft dien zin flaauwelijk aldus overgebragt:

Die hem volgen sijn niet gesien.

Ik zal nog een voorbeeld aanhalen, doch dat is veel neteliger. De gedrukte tekst heeft (119):

Hijs dul're dan een quekenoot,
Die hoopt op ander mans doot.

waarvoor dit fragment leest:

Hij is zotter dan een qualre noot,
Die hoept op ander luden doot.

Ten eerste staat op te letten, dat er uitgangen waren als *oot* en *n-oot*, waarvan wij het etymon verloren hebben; b. v. *Maloot*, dat van een mal wijf oorspronkelijk geldt, en alleen bij toepassing een enkele maal van een' gekken, verdwaasden man, met inbegrip van een zeer zwak karakter, kan gebruikt worden. Verdeel de sylben, *mal-oot*, hetwelk Kil. schrijft *mal-loote*, ambubaia, inepta et

insulsa mulier; als men schrijft *malote*, verdeelt de uitspreker *ma-lote*. Welnu, dat *loot*, waar de *l* staat in plaats van 't scheidingsteeken, brengt Weiland thuis op het *lot* van een boom, d. i. een jong mensch. Ik houd het voor *oot* of *n-oot* achter *mal*. Die uitgangen zijn nu hoogst zeldzaam in 't Nederlandsch geworden, doch wij vinden ze nog onversleten op een vroeger standpunt der taal. Het Nederlandsch zich niet vroeger vertoonende dan in de 13de eeuw, gaan wij naar onze stamgenooten, en wij vinden b. v. bij de Gothen *men-ôths* mensis: bij de oude Hoogduitschers *man-ôd*, thans bij ons zaâmgetrokken tot *maand; halftan-ôd* medium; *koukal-ôd* begoocheling: bij de Angelsaxen *fugel-ôth* vogelvangst, *hunt-ôth* venatio; waarbij ze eene *n* voorrukken, zoo als in *nijver* voor *ijver,* en zeggen *hunt-nôth*, *fugel-nôth*. Ik denk niet dat men hier ligt aan *oot* voor *hoot*, en dit voor *hoofd*, of aan *aat* voor *haat*, Fris. *hâd*, voor *hafed* denken zal. Genoeg, alle deze terminatiën doelen op eene zaak of verrigting, en niet op eenen persoon; doch dit neemt niet weg, dat diergelijke substantiven dikwerf op personen toegepast zijn. Ik stel voor een oogenblik, dat wij in het zaâmgetrokkene *deugd* den uitgang *oot* hadden bewaard, en met de Angelsaxen zeiden *dug-ôth*, dan zouden wij ook, als wij een' jongen verweten dat hij een *ondeugd* is, moeten zeggen: „gij zijt een *ondeugoot*." Ik weet, dat er exempels zijn van *queken-hoot,* doch ik geef niet veel op eene aspiratie, die duizendmaal voor een vokaal geplaatst wordt, waar zij niet hoort, en weggelaten wordt waar zij hoort. Wij hebben nog de woorden *quaken* en *gequaak; quèken* 1) en

1) Men denke niet, dat *queken* een verbum zij, hetwelk slechts dialectisch in den mond des volks hier of daar voorkomt. Het is verspreid door alle dialecten van het Friesch en Saxisch, zelfs van het Oud-Engelsch toe. Voor het Eng. *quack,* quaken, lees ik Reliq. antiq. I. 4:

He toke a gose fast by the nek,
And the goose thoo begane to quek.

gequèek voor het geluid der eenden; en dit wordt toegepast op het gereutel van malle wijven. Een man, die laffe praatjes houdt zonder degelijken zin, heet hier een *quèker*, en zijn zotteklap *gequaak*, *gequèek*. Plantijn en Kiliaan kennen het thema *qua* in onderscheidene vormen, doch in dezelfde naverwante beteekenissen. Plantijn *quaxen*, *oft quacken*, *quecken gelijck een vorsch*, coaxare; *queecken*, *quexen* id. *quetteren*, garrire, blaterare. Kiliaan *quacken*, *queken*, coaxare, gingrire, reddere sonum instar anseris, coturnicis (*quackel*); *queken* id. et garrire; strepere, obstrepere; *quecksen*, gemere, languere. *Quack*, res frivola, superfluum; nugator (cf. notam). *Queckenoot* is dus niets anders dan een verstandelooze babbelaar en beuzelaar. Het is duidelijk, dat de *n* er ingeschoven is om den hiatus 1).

Van dat thema *qua* is nog Goth. *qithan* (kwithan) pf. *qath*, zeggen, bij alle stamverwanten aanwezig, waarvan het frequentativum *quadelen*, dikwerf zeggen, tot verveling toe herhalen, saniken; Scand. *queda*, zingen. Kil. *quedelen*, contr. *quêlen*, garrire. *Quadelen*, contr. Holl. *qualien*, laffe, dwepende of vervelende praat uitslaan (cf. *gequalie*, *qualie-kont*) en van dit *qualen* is *qualer*; met de terminatio *ôth*, *qualer-oot*; bij omzetting *qualre-oot*, en om den hiatus, *qualre-n-oot* een quezelende babbelaar zonder slot of zin. Ik voeg hier nog bij, dat *qithan* in zijnen oorsprong niet het algemeene „dicere" aanduidt, maar elk

1) In het Friesch en Oud-Engelsch is een woord voor „oud wijf" bewaard gebleven, dat *fekke* luidt, bij Chaucer en Gower gespeld *vecke*. Ik heb noch plaats, noch tijd om den zamenhang van *vecke* met *quecke* aan te toonen; alleen zal ik zeggen, dat ik in mijn Friesch Lexicon een reeks van woorden zal toonen, die hunnen vorm te danken hebben aan de opneming van *k* voor *v*, *w* en zelfs *f*, of om juister te spreken, door de vervorming van *v*, *w* en *f* in *qu*, of zoo als de Gothen dat te regt schreven, in *q*.

geluid, zoowel het treurige als het vrolijke. Ags. *cvythan* lamentari; Scandinavisch *qveda* „dicere", maar nog meer „canere". Ik ken geene andere frequentativen bij de stamgenooten, dan het Oud-Saxische *quithean*, lamentari, het Oud-Hoogduitsche *quatilon* en *quitilon*, mussitare; het Nederlandsche *quedelen*, en dan nog ons *kuijeren*, dat uit *kuderen*, en dit weder uit *kuden*, het Gothische *qithan*, zeggen, spreken, Oud-Saxisch *quethan* is. Cf. Oud-Sax. *cuman*, Holl. *komen* met Goth. *quiman*, OHd. *queman*. Zoo ver mij bekend, hebben de Friezen geen uitgang *oot* bewaard; voor *mal-oot* zeggen ze *malappe*.

Wanneer men een man regt zot wil maken, dan zegt men van hem, dat hij een oud of zot wijf is, en het zou mij niets verwonderen, zoo de ouden dien uitgang *ôth*, die alleen op zaken slaat en slechts figuurlijk op personen wordt toegepast, alleen op vrouwen geduid hebben. *Mallaart* was bij de ouden een zot man, en *maloot* een zot wijf. Plantijn: *Mallaert* morio, sannio, lascivus. Kil. *mallaert* stultus, insanus; *malloote* inepta et insulsa mulier.

Onder de uitzonderingen op het femininum behoort het woord *vennoot*, vroeger *veynoot*. Dit woord is zamengesteld uit *veyn* juvenis coelebs, socius, en den uitgang *out* of *oot*, door Kiliaan zeer juist verdeeld *veyn-out*. Vervolgens echter ontwikkelt hij *oot* tot *gnoot* of *genoot*, hetwelk *veynoot* zou maken tot „makker-genoot," dat is, klaren onzin.

Oorspronkelijk behoort dit woord vooral thuis in het oudste en meest nationale bedrijf der Nederlanders, ik meen de scheepvaart. *Veynoots* waren de matrozen in tegenstelling van den schipper of stuurman; want kapiteins van schepen kende men toen niet, gelijk zij nog onbekend zijn op onze visschersvaartuigen in de Noordzee, waar een stuurman het bevel voert. Het oude almanak in het Belgisch Museum, VI. 316, spreekt van *den scipman ende sijn veynoot*, den schipper en zijn' knecht, Friesch

de scipper in syn feint. J. Matthijsz, bl. 332, gewaagt van *een stierman ende al sijn veynoots*, den stuurman en al zijne matrozen. Nu dient men wel voor oogen te houden, dat de huishouding aan boord van schepen bij de wieg onzer scheepvaart eene gemeenschap was, waarbij men te kaap en koopvaardij voer voor algemeene rekening. De gansche equipage bestond uit compagnons der affaire. Niemand ontving loon van den eersten reeder; de gansche bemanning vischte, voer vracht of roofde voor algemeene rekening, en elk had overeenkomstig zijnen rang deel in winst en verlies. Ieder deelde zelfs in de kosten van elke haverij boven water, waarbij de matroos ook deel kreeg in de nieuwe stukken, die bij herstel aangebragt waren. De reeders hadden een meerder deel wegens de uitlage voor 't schip. Het is onnoodig te zeggen, dat deze huishouding wakkere en spaarzame zeelieden maakte, die, wat ze verzuimden of versmeten, dit deden in hun eigen nadeel, en dat voor den reeder daarmede ook gepaard gingen alle de ellenden van het communisme; ik zal alleen zeggen, dat deze inrigting nog stand houdt op de visschersschuiten van Scheveningen, waar allen, tot den minsten jongen toe, hun deel in de vangst hebben. Van deze eerste, algemeenste en meest nationale deelgenootschap der *veynoots*, is dit woord vervolgens uitgebreid tot alle vereenigingen, die zich geldwinst ten doel stellen, en zie daar de *vennoten*, die eerst arme matrozen waren, thans bevorderd tot deelgenooten in de reusachtige ondernemingen van handel en nijverheid, die de 19de eeuw kenmerken.

Veinoot trok zich te zamen tot het Friesche *feint*, en *vennoot* tot het Hollandsche *vent*. Het Fr. *feint* is in beteekenis volkomen het oude *fein ôt*, namelijk, ongehuwd jongman, makker, knecht, volgeling b. v. in de burgeroorlogen der Schieringers en Vetkoopers (Gabbema, Leeuwarden). Om den minderen rang ontaardde *vent* bij

de meer heerachtige en aristocratische Hollanders tot de beteekenis van „gemeenen kerel.”

Op dit deelgenootschap aan boord doelt nog het Engelsche *mate*, *ships-mate*, *masters-mate*, socius, rector navis; het Hollandsche *maat*, *scheeps-maat*, *jan-maat*, matroos. Kil. *maet*, *maetken*, remex, door de Franschen vervormd in het Romantische diminutivum *matelot*, hetwelk hunne geleerde en scherpzinnige etymologen nog heden afleiden van *mat*, mast; en het is ook zeker, dat de matrozen medevaren als de groote mast; doch dat doen de varkens ook. Tot staving mijner afleiding diene nog, dat de advijsjachten en ander klein vaartuig, die de schepen van linie vergezellen, ook maatjes of *matelots* genoemd worden, omdat zij als boodschaploopers hunne bazen altijd op zijde zijn. De Franschen zeggen immers, *l'amiral a deux matelots.*

In het Hollandsch zijn de twee vormen *vennoot* en *vent* dus nog aanwezig, en in Friesland slechts één, *feint.* Op dit oogenblik herinner ik mij geen ander Friesch woord, dat den uitgang *ot* bewaard heeft, dan *krude-n-ot*, *krude-n-otke;* bij Had. Junius, 78 b. *cruyelinck*, malum musteum.

De uitgang *oot* in *veinoot* is één van de terminatien in de vroegere gedenkstukken op te merken, doch die thans, of ten eenenmale verloren, of slechts in zeer weinige voorbeelden, somtijds één of twee, meer aanwezig zijn. Ik zal er hier nog één van *olf* in *tot-olf* bijvoegen.

In het Middel-Hoogduitsch treft men *olf* aan achter substantiva, die een zedelijk gebrek, en in het algemeen iets berispelijks, belagchelijks of hatelijks aanduiden. 1) Zoo als *rich-olf*, de rijke man in de hel; *gell-olf*, een geilaart, die bijzitten houdt; *bitter-olf*, een bitse tiran; *giem-*

1) Grimm, Gr. II. 330, Graff op *wolf*, I. 848.

olf, een dwaas; *trieg-olf*, bedrieger; *wan-olf*, een ligtgeloovig man; en zoo ook een Nederlandsch *tot-olf* en *snot-olf*.

Er is nog een vroeger *ulf* en *olf*, hetwelk achter eene menigte eigennamen staat, zoo als in B. Latijn *Marc-ulfus*, en in OHd. *Hruod-olf*, Nl. *Rudolf*; doch dit *olf* prijst altijd, gelijk het andere laakt, en men zal mij moeilijk bewegen om te gelooven, dat beiden hetzelfde en uit *wolf* ontsprongen woord zijn

Maar wat is nu *tot?* Een lap, een vod. Isl. *tötr*, n. versleten goed, vodde; *toddi*, m. een geheel brok van iets. Engelsch *a tod of wool*, een vlokje wol. Overijsselsch *todden*, vodden. *Tot* komt ook voor met *a*, als in het Eng. *tatter*, gescheurde lap, vod; plat-Duitsch *tater*, een heiden (Hd. *Zigeuner*) die met lappen en lompen bedekt is; en zoo heeft dan ook het Nederlandsch zoowel 1) *taet-olf* als *tot-olf*. Gelijk nu in het Midden Hoogd. *olf* een individu aanwijst, zoo ook *tot-olf*, zijnde de ledeman van den kleedermaker, of mantelstok met verscheidene takken, aan welke hij de lappen en panden hangt, waaruit hij het kleed zamenstelt. Bij Kiliaan kan men zien, dat ten zijnen tijde *taetolf*, *totolf* een blok of soort van beeld was, waaraan de kleedermaker een nieuw gemaakt kleed paste of ophing. Een soort van „ledeman" dus, of zoo als de Franschen zeggen, *mannequin*, hetwelk bij hen ook geldt voor een nul, een man zonder karakter. De paruikmakers gebruiken op dezelfde wijze een borstbeeld, waar zij de nieuwe pruiken en toupetten opzetten, in de wandeling *pruikebol* genaamd. Een man, met dezen eernaam verguld, is al niet veel. *Snot-olf* een slijmerige visch, door Kiliaan genoemd „orbis scutatus," (H. Jun. orbis; *kruyckvisch*).

Beide die woorden zijn tevens scheldnamen. Als onze

1) Kil. *tot-olf* en *taet-olf*.

oude blijspeldichters eene vrouw eene *tot-olf* noemen, dan is zij niet meer dan een mantelstok die met lappen behangen is, en dat zegt niet veel. Ieder weet wat in het Hd. een *läppisch* wijf is; het Oud-Hd. *zatara, zaturra,* (Nl. *tatara?*) in de Glossen vertaald „theatrica, meretrix," is zoo veel als *lappe-meid*, of gelijk de oude Hollanders zeiden *vodde-moer. Vodde* geldt bij Kil. voor een belapt en lui wijf; en ook voor een hoer; het Friesche *flarde* (fladde) duidt een vrouwspersoon aan, hetwelk in alle opzigten laag en verachtelijk is; en bij de Engelschen is *tatterdemallion*, een schurfte kerel, wien de eene lap de andere slaat. In Drydens Secret love, Act. IV. luidt het, *Hang 'em* tatterdemallions; *they are not worth your sight;* en in Howell, Inst. for. Trav. (1642) p. 84. *Numbers of poor French* tatterdimallians *being as it were the scum of the country.* Met die terminatie *demaillon* of *demaillian* weet geen der Engelsche etymologisten raad; zij wagen er niet eens eene gissing op. *Maillon* is de luier, waarin een klein kind gepakt wordt, of ook wel het kind in de luiers zelf. Zoo komt het voor in het oud-Fransch, waarvan het Engelsch, sedert het Normandisch conquest, zulk eene menigte woorden heeft opgenomen. Het thema is dus Engelsch, en de staart oud-Fransch, en *tatter-de-maillon* is dus eigenlijk een vod uit den luiermand.

Tad, tat, is mij nergens in het Angelsaxisch voorgekomen; de Engelschen schijnen het uit het Noorden gehaald te hebben. De *a* heeft daar den boventoon. IJslandsch *at tæta*, wol kaarden, wol uit elkander pluizen; scheuren. *Tæta* vlasbaard, (pubes); een wissewasje, Schotsch *tate*, *tait*, *teat*, *tatte*, lok, hairlok. Een klein brokje van een voorwerp.

Her hair in taits *hung down upon her brow.*

Ross' Helenore, p. 28.

apoun his chin feill chanos haris gray,
Liart felterit tatis, *with birnand ene rede.*

Douglas Virgil. 173, 45.

Zweedsch *tätte* een rokken vol wol; een touwetje. De Zweden hebben het woord ook als de Nederlanders *totte.* Eindelijk het Oud-Hoogd. *zata* en *zota*, hairlok, vacht van wol, waarvan het Hd. *zotte* een pluk wol; lap, enz. Noch het oude, noch het nieuwe Friesch kent dit woord, gelijk het bij de Angelsaxen ten eenenmale onbekend is; een verschijnsel hetwelk ik in den loop mijner studien dikwerf heb opgemerkt.

Snot-olf geldt ook voor scheldwoord. Het is bij Kil. een snotterige visch, en een snotterig mensch. Wij weten allen wat een *snotje*, *een snotterige jongen* of *meid* is; evenmin behoef ik uit te leggen, hoe het er uitziet, als een ding *snotterig* en *besnot* uitkomt. Zulke beelden, die thans hoogst onfatsoenlijk zijn, waren den Germaanschen geest zeer gemeenzaam, om er iets verachtelijks door uit te drukken. *Snot-olf* is dus een vuil individu in zedelijken zin.

Het verwondert mij, dat zulk een wakkere medearbeider als Gij, toen Gij *oot* door *hoofd* verklaardet, geen meer kracht legdet op analogische voorbeelden, en alleen *schaapshoofd* aanhaalt. Doch misschien lag dit in den dwang der gevolgtrekking, omdat Gij *quek* voor „vee" hadt genomen. Voor het karakter van een mensch genomen, zou men hebben kunnen aanvoeren *slechthoofd*, *domkop*, *stijfkop* en *zotskap;* doch zij zien allen op den man, omdat het hoofd het symbool van den man is. Voor 't symbool der vrouw neemt men de pantoffel, het rondhemd en de kous, kleedingstukken, die oorspronkelijk bij uitsluiting aan de vrouw eigen waren. *Hij zit onder de pantoffel*, of *het rondhemd. Zij is een babbelkous.* Naar het geslacht van een kind vragende, antwoordt het volk

wegens een meisje, *het is een piskousje*. Er zijn meer leden aan het ligchaam van den mensch, door welke de taal zijn karakter of talent aanduidt, b. v. *een schrander brein*, homo acutus; *neuswijs*, nasutulus; *langtong*, homo vel femina maledica; *neetoor*, homo restrictus et morosus; *vuilbek*, spurcidicus; *lekker-bek*, *lekkertand*, liquiritor; *quijlbaard*, decrepitus senex; *smeerbuik*, *smulbuik*, commessator; *nathals*, potator, Hd. *geizhals*, avarus; *droogkloot*, vir cui venus friget, en vele anderen meer.

Ik verwonder mij, dat ik nergens een *quenenoot* heb aangetroffen. *Quene* is in het oud-Nederlandsch (cf. gloss. H. Franciscus) eene oude vrouw, en wij weten wat een *oud-wijf van een kerel is*. Voor *oudwijven* (gereutel) *praat* heeft Kil. daarom *quenen-kom*, *quenen-kout*, *quenen-klap*, aniles fabulae; deliria, ineptiae. Hier heeft Kil. *quene* voor het compositum nog in de oude beteekenis, welke hij het woord, alleen staande, niet toekent. Maar wat is *kom?* 1)

Menigmalen meen ik te hebben aangewezen, dat de vokalen ook dan, wanneer zij op eene consonant stuiteden, een slepend, suizend en liefelijk geluid geven, hetwelk later in den mond der Nederlanders zoo hard en dor als sprokkels is geworden. De ouden schreven die sleping (onderscheiden van lengte der vokaal) met een enkel vokaalteeken; doch de lateren, die zich al meer en meer toelegden, om elk onderscheid der uitspraak door een bijzonder teeken aan te duiden, begonnen spoedig, bij het verdorren der vokalen voor de consonant, in som-

---

1) Misschien is *kom* het thema van het Oud-Sax. *cumian*, plangere, lugere, en zoo zou dan *quenen-kom*, indien 't geen drukfout is, moeten zijn »oudwijven-geklaag of gesanik." Zulke verba hebben dikwerf een ernstigen en belagchelijken zin tevens. Wat als *queken* belagchelijk gesnater is, wordt onder den vorm *quecksen* gemere, languere, ægrescere (Kil.), OHd. *chumja*, querimonia, MHd. *kume* (Benecke, Mittelhochd. Wörterb. ausgearbeitet von Dr. Müller, I. 909.)

mige woorden de sleping door verdubbeling van het teeken aan te wijzen. De *i* b. v. was slepende in *sin*, *min*, *is*, *wist*, *enich*, en de copiïst spelt daarom dikwerf *sijne*, *mijne*, *ijs*, *wijst*, *enijch*. Zoo men den vokaalklank hier echter uit de rijmslagen wil bepalen, dient men voorzigtig te zijn; want somtijds, als de eind-vokaal in den eenen regel verhard is en ook door hem zoo geschreven wordt, laat hij de volgende onveranderd en omgekeerd. Zoo verandert hij b. v. (vs. 61):

Hets lachter, dat een hier seghet,
Des hi ginder niet en pleghet.

in

Tijs lachter, dat men hier zegget,
Dat men ghinder selver niet en pleget.

Somtijds houdt de copiïst, met al zijn vernieuwerwetschen, den ouden vorm der woorden nog aan, wanneer de gedrukte tekst dien heeft verloren. Zoo heeft hij den ouden Imperativus *doch*, waar de uitgave heeft *doe*. Friesch *ik doch*, facio. Imperat. *doch dou!* fac tu!

Ik heb slechts een' vlugtigen blik op dit fragment geslagen; het overige, indien Gij 't der moeite waardig keurt, laat ik gaarne aan uwe zorg en behandeling over. Langer wil ik u niet ophouden. De dankbaarheid alleen dringt mij nog te zeggen, dat ik het afschrift verschuldigd ben aan de eigene bekwame en welwillende hand van den WelEdelen Heere M. van Visvliet, Archivarius van Zeeland, die het getal der overeenstemmende regels van de uitgave aan den rand heeft aangeteekend.

Ik ben uw toegenegene mede-arbeider voor uw belangrijk *Archief*,

J. H. Halbertsma.

Die ghene, die in haren sinnen
Draghen waerlicke minnen,
Zi make daerop rijm ende liet,
Der minne en drage ick niet.
Daerom eest mij al vergaen,
Dat der minne mach bestaen.
Dicwijle doe ik minne droech,
Als ik die minne sach, ick loech:
Nu haet icse in mine sinne
Die minne dragen en die minnen,
En heb gekeer al mijne moet
Aen die ghene die sijn vroet.
Eer ick dit dede, seijde een mijn vriendt:
Geselle die der wijsheit dient,
Dat hij des beter loen ontfaet,
Dan die ter mijne dienste staet.
Hierom soe hebbe ick des begonne(n).
Di hebben onrecht diet mijn vergonnen.
Nu bidt met mij te gode,
Dat hij mij seijnde sijn gebode,
Die mij wijss ende leere,
Dat ick mijn ter wijsheijt kere,
Alle die vroet wille wesen.
Een boec is, dat die clercke leze(n),
Die hem wijsheijt doet verstaen,
Als sij eerst ter scole gaen,

Vele meer dan enich doet.
Hierom peijse ick in mijne moet,
Dat icker u bij wil leere(n)
Hoe ghij u herte bekere(n)
Ter wijsheijt, nu merckt hier aen,
Wiet boeck maecte. Het woende een man
Tot Rome wijleneer,
Die der wijsheijt wijst meer
Dan enijch man die levet nu:
Hij hiet Caton, dat seg ik u;
Hij had een kint, dat hiet hij alsoo
Alsoo hat hijt des was hij vroo.
Doet metten kijnde was vergaen,
Dat mocht onthouden en oeck verstaen
Rijep hijt ende sprack tot hem:
Sone, men seijt dat ick ben
Wijs en vroet; merct hier aen,
Ick sal u leeren dat ick can.
Doe seijde hij en begon aldus
Sij deus est animus nobis ut, etc.
Nu merct wat ick dij gebiede
En wat is, dat ic dij gebiede,
Doe selste dij daer, sone, keren
Dattu gode sult eeren.
Du sulstu smorgens vroeg opstaen,
En om dijne bederve gaen. (v. 1—52)
Men seit dat menigerhande tale
En voget nimant godes wale. (v. 55—58)
Sone, doet als die vroede doet,
Die daer heeft gestadige moet.
Tijs lachter, dat men hier segget,
Dat men ghinder selver niet en pleget. (v. 59—62)
Niemant en doe achter sprake;
Die die lude te scande make,
Salstu scowe ende vlien;
Die hem volgen sijn niet gesien. (v. 91—94)

Du selste minnen die di minnen,
Meer dan die di niet en kennen.
Hi is een sot, die duer een vreemden man
Verwerket die hem goets gan. (v. 87—90)
Als dij dine lijde nake,
Salstu dine tere make,
En dine cost meer noch min
Nae dien dattu heves gewin. (v. 263—266)
Sone, als ghij heves cracht,
Dattu wel vercomme macht,
Dine viant saltu wijke.
Soe sal dueget an dij blijke. (IV. 12)
Tegen den genen, die dij minnen,
En saltu tegens niet beginnen
Want van scelden hier te voren
Vernoij is comen en toren. (I. 36)
Als du hebbe dine knechte
Gram gemaeckt met onrechte,
Laet sincken dinen moet
Dat is di eerlic en goet. (I. 37)
Almoges di verwinnen saen,
Immers laet dij in stade staen.
Ick segdit, dat gestadichede
Hevet menige goede sede. (I. 38)
Dat men dij geheten heeft,
Eer die tijt coemt dat men dij geeft,
En sultuut nijet behieten voert,
Want men lieget menich woert. (v. 95—98)
Wanneer di iemant geeft lof,
En weeste blijder niet af;
Die vroede merket en verstaet,
Eer hij van iemant lof ontfaet. (v. 99—102)
Dic wijl du beste een sogelinc,
Doch alsoe menich goede dinck
Alset naket dine dage
Dat men dij te goede behaget. (v. 107—110)

En roke niet wat enich man
Stillike gerunne can;
Want die quade waent ijmmer des,
Wat men runet dat van hem es. (v. 111—114)
Ist dattu hier heves genoch
Haven, hout int gevoech;
Want huiden is die man wel rike
En morgen staet hem commerlike. (v. 115—118)
Sone, als dijn arme vrient
Mit eener cleijner gave dient
Wes blijder dan dij es te moede
En dankes hem met alle goede. (v. 123—126)
Alstu biste arm van have
En van richede beschave,
Soe peijse dattu hier te voeren
Macht (l. naeckt) ende arm werste geboren. (v. 127-130)
Du en selste niet houden in dien,
Dattu den doot selte ontsien;
Want die den doot ontsiet,
Hem onbaet sijns levens niet. (v. 131—134)
Hij is sotter dan een qualre noot,
Die hoept op ander luden doot;
Want al die luden jonc en out.
Sijn haers levens ongewout. (v. 119—122)
Als du heves dat verdient,
Dattu en heves genen vrient,
Dat en selsti goede niet wijten;
Want hem is leet dat dij misschiet. (v. 135—138)
Hij is sot die sijn voet wil steecken
Voorder dan sijn cleeder reijken. (v. 381—382)
En gelove ijmmer dij selve niet
Lange te leven; want men siet
Den man wanderen en gaen,
Huden ofte morgen eest al gedaen. (v. 399—402)
Du selste gerne offeren gode,
Want het segge sijn gebode,

Die door goede gerne ghevet,
Die besitten dat ewige leven. (v. 403—406)
Daer du menste wesen tachter,
Comstu daer du heves lachter;
Beter is wel wech gegaen
Dan qualike gebleven staen. (v. 191—194)
Wachti tegen die gebare
Minnelike als die vogelare,
Die scone pipen en blasen
Als sij die vogelkijns verdwasen. (v. 147—150)
Sietstu dat een ander mistaet,
Hoe dij des, dat is mijn raet.
Die van den anderen seijt niet wel
Die mach verwachten dat selve spel. (v. 255—258?)
Eenradich weest in dine gedacht,
Behoert dij toe ende sacht.
Hij is sot, die sijn gepeijns
Den luijden seijt hier en gheijns. (v. 71—74)
Geloeft niet als dijn wijf toe recht
Claget over dinen knecht;
Want der wiven sijn genouch,
Die 's mans vrient sijn tongevoech. (v. 75—78)
Aldu biddes dijnen vrient,
Die dij dicke hevet gedient,
Al spreket hij daer tegen iet,
Du en seltet van die laten nijet. (v. 79—82)
Du en selste niet spotten noch met sprake
Scheldinge tegen de quaden maken.
Ten staet den goeden man niet wale,
Tegen den quaden houden tale. (v. 83—86)
Minne die ghene, die dij minnen
Die du mijs laet hem bekennen.
Hij is sot die daer te dienste staet
Daert hem al te scande vergaet. (v. 87—90)
Al ist dat een qualic doet,
En keert daer niet af dinen moet.

Immer hebbe goeden waen,
Dattet dijn ten beste sal vergaen. ( )
Du selste scowe en wachten
Dij selven voer en achten.
Dijnen got mit groten oetmoet
Diet quaet siet al mettet goet. (II. 27)
Du en selste allene niet ontslaen
Trecht dat lange hevet gestaen
Want hij verwerckt sijn gebueren
Dat comt hem dicke te sueren. (II. 29)
En roemt niet watti droemt
Want hij is sot, dies goemt.
Want wat de luden des dages horen,
Comt hen des nachtes te voren. (v. 231—234)
Sone, schictet alsoe dine sinnen,
Datter wonet wijsheit inne. (v. 239—240)
Scouwet toorn en quade wive,
En toe verne bij dine live.
Weest den gelucke onderdaen,
Alset dijn ten dienste wilt staen
Sulc heeft geweest, diet versprac
Geluc dat hem selve wrac ( )
Die gheen die goeder vord pleget,
En derf niet wragen wat een ander seghet;
Want hij en derf om niemants tale
Quaet wesen doet hij selver wale. (v. 243—246)
Sone, aenmerckt dijne sonden niet,
Die ghij den bosen doen siet;
Want die tijt sal comen saen
Dat sij hoer loen sullen ontfaen. (II. 8)
Als is een luttel ofte cranck,
Du en selte hem geven genen danc.
Men vijnt menich cleijn man,
Die vel veel wijshede can. (II. 9)
Wat got wil doen met dij,
Laet hem gewerden wetter si;

Want du en wiste te raden nijet,
  Daer hij dij sciep en wesen hiet. (v. 195—199)
Wat dij in dronkenscap gesciet,
  Dat en laet ongebetert niet.
Want van dronkenscap hier te voren (v. 219—222)
  Vernoij is comen ende toren.
Kijes eenen vrient die du moges maken
  Kundich dine verhole saken
Bijstu sieck, kijes eenen man
  Die beste arsadien can. (v. 223—226)
Merckt, sone, wat dij mach doen,
  Beweert of tuut machs bewaen;
Hij is sot die comen siet
  Tongeval en niet en vliet. (v. 227—230)
Beijde nemen ende geven,
  Is hoer seden die nu leven.
Met ere, sone, doch alsoe,
  Soe mochtstu blijde sijn en vroe. (v. 159—162)
Wiltu die, sone, daertoe keren,
  Dattu dorpers seden wilt leren,
Virgilius hevet al bescreven,
  Hoe die dorpers sellen leven. (v. 167—170)
Wilstu leeren medecijn,
  Marta hevet bescreven al
Wat men daertoe doen sal. (v. 171—173)
  Wilstu leeren wat sij minnen
En minne doen in dine sijnnen,
  Ovidius leert dij alsoe
Hoe du van minne werdes vroe. (v. 179—182)
  Alstu biste gram en ongemoet
Castijt dijn selve, dat is di goet;
  Want gramscap beneemt een man
Dat hij hem niet bedecken en can. (v. 406—410)
  Du selste gramscap onmate vlien,
Meije seget dat die vrede plien. ( )
  Alstu geroepen biste te rade,

Bedenck, sone, nijet te spade.
Du en verbeters dijn gesellen raet,
Alsoe verre alse aen dijn staet. (v. 247—250)
Ick verbiede nidicheit,
Want sij hevet quade seden;
Wije se draget, got weet,
Hem comter af groot leet. (v. 187—190) 1)
Gaet haestelick daer men versaemt,
En snellike soe weder went.
Weest ree te doen alle dinck,
En wes men dijn doer dat gedenct
Dattu mit pine beiage heves, Amen. ( )

Een cort Jolijt in deser tijt
hier vercoren voer he-
melrijck thijs veel
verloren des se-
ker siet.

1) Is niet vs. 9 van 't Latijn.

AALWAARDIG.

DOOR

Dr. M. DE VRIES.

„Elk woord heeft zijne geschiedenis en leeft zijn eigen leven." Deze opmerking, door Jacob Grimm 1) uitgesproken en in de reeks zijner werken met duizenden van voorbeelden bevestigd, bevat het leidende beginsel, dat ons bij de verklaring der woorden steeds tot rigtsnoer moet verstrekken. Niet alleen als organisch geheel heeft de taal hare geschiedenis en doorloopt zij naar vaste natuurwetten alle tijdperken van opkomst en ontwikkeling, van bloei en verval; maar hetzelfde geldt ook van ieder onderdeel, dat tot haar organisme behoort. Geen woord, geen vorm, geene wending, die niet, nevens den innerlijken zamenhang met het groote geheel, tevens hare eigen zelfstandigheid, haar eigen leven vertoont. Dat leven in al zijne trappen van ontwikkeling, in zijn geheele verband met al het overige, aan de hand der geschiedenis te volgen; de waarheid in het verledene niet eigendunkelijk te ontwerpen, maar met behoedzame waarneming na te sporen en te doen

1) *D. Gramm.* I[1]. p. XIV.

herleven: ziedaar de taak van hem, die bij de verklaring der woorden in beteekenis, oorsprong en verwantschap, aan de eischen der wetenschap wil voldoen en tot stellige en blijvende uitkomsten geraken. Tot voor weinige jaren scheen onze taalkunde zich van die taak naauwelijks bewust: van het oogenblik dat dit bewustzijn werd opgewekt, van het oogenblik dat de historische studie een aanvang nam, dagteekent de fiksche en krachtige vooruitgang der wetenschap, waarin wij ons thans mogen verblijden, en dien wij, om aan de roeping van onzen tijd te voldoen, met alle inspanning moeten bevorderen. Reeds meermalen had ik de gelegenheid, in dit *Archief*, bij de verklaring van Mnl. woorden, op deze waarheden te wijzen en hare heilzame strekking met voorbeelden te staven. Doch in de overtuiging, dat op de ware beginselen der echt wetenschappelijke taalkunde, in onzen tijd en in ons vaderland, niet genoeg kan worden aangedrongen, gevoelde ik mij geroepen hier met een enkel woord die grondstellingen te herhalen, van wier erkenning en toepassing alles afhangt. Ik deed het naar aanleiding van een woord, welks verklaring tot dusverre, juist door het miskennen dezer beginselen, niets dan verwarring opleverde; maar dat, bij naauwkeurige historische beschouwing, in geregelde orde en helder licht kan worden hersteld. Het woord verdient te meer eene opzettelijke behandeling, omdat het weinig bekend schijnt, en zelfs de gebroeders Grimm in hun *Deutsches Wörterbuch* het bestaan van een Nederlandsch woord, met het hd. *albern* overeenstemmende, ontkennen; terwijl het ons toch spoedig zal blijken, dat dit Hoogduitsche woord ook in onze taal niet ontbreekt, dat ons *aalwaardig*, hoe ook in den uiterlijken vorm verschillende, toch inderdaad hetzelfde is.

Ik begin met aan te merken, dat *aalwaardig*, voor zooverre mij bekend is, in het Mnl. niet voorkomt, en

heden ten dage nog slechts in een enkelen tongval voortleeft. De 16e en vooral de eerste helft der 17e eeuw is de tijdsruimte, waarbinnen het leven des woords besloten bleef. In de dagen van Vader Cats beleefde het zijn vollen bloei: van hem inzonderheid, den Zeeuwschen volksdichter, was het eene geliefkoosde uitdrukking.

De talrijke plaatsen van Cats, waarin *aalwaardig* voorkomt, laten aan de beteekenis geen twijfel over. Zij strooken geheel met de opgave van Kiliaen, die bij Aelweerich aanteekent: „*impotens animi, impos rationis, incontinens animi, qui appetitus suos vincere non potest: protervus, petulans, lascivus, lasciviens, ineptiens.*" Ook bij Cats is de gewone opvatting *overmoedig, overdadig in handel en gedrag, teugelloos, onbezonnen, dartel* vooral, meestal in toepassing op een weelderig en buitensporig leven, en altijd gekleurd met een bijdenkbeeld van ligtzinnige dwaasheid.

Een zeventiental voorbeelden zal het gezegde voldoende kunnen staven.

1. In den *Spiegel v. d. o. en n. tijdt* (bl. 33) beklaagt zich een oud man, die een jong en dartel vrouwtje getrouwd heeft, over den zwaren druk van al die weelde, die zijne rust en zijne beurs te gronde helpt. Vroeger, zegt hij, had ik eene vrouw van mijne jaren, spaarzaam en eenvoudig,

maer dit alwaerdig *dier*,
Dat strijckt gelijck een paeu, en is te bijster fier.

Het niet bedwingen harer begeerten, het toegeven aan hare lusten, staat hier kennelijk op den voorgrond: het is geheel wat Kiliaen zoo juist omschreef.

2. Elders in hetzelfde werk (bl. 83), bij de spreuk „'t zijn sterke beenen, die weelde dragen kunnen," klaagt de jongeling, die het „wispelturig wijf," de Weelde, op den nek draagt:

Maer dit aelweerdigh *dingh gaet buyten alle reden,*
Het ruckt my daer het wil, en druckt my op de leden.

3. Evenzoo in den *Self-strijt,* bl. 2 *b.:*

Sal yemant, nacht en dag, sijn krachten spannen in,
En sijn aelweerdig *wijf verslempen het gewin?*

hetgeen straks daarop *dartel wijf* heet, dat dus volkomen op 't zelfde nederkomt.

4. In den *Trou-ringh,* bl. 177, wordt van Antonius en Cleopatra gezegd, dat zij, ondanks de dreigende tijden, niet ophielden zich te baden in lusten en vreugde. Zij heeten daarbij *het dartel paer*, en ook hier wordt dit woord straks met *aalwaardig* verwisseld:

De gantsche werelt treurt vermidts den bangen tijt,
Maer dit aelwaerdigh *paer dat is alleen verblijdt.*

5. *Houwelick*, bl. 80 *b.:*

laet jonge schote-bollen
Aelwaerdigh, *onbesuyst, en blint gelijck de mollen,*
Gaen pronken achter straet.

6. Aldaar, bl. 106 *b.:*

De schepsels van den Heer sijn groote wonder-wercken,
Die geen aelweerdig *mensch nae weerde kan bemercken.*

De *dartele, ligtzinnige dwaas* is de man niet, om de wonderen van den Schepper op te merken.

7. *Aspasia,* bl. 28 *a.:*

Dan wort 'er noch geseyt, ja met gegronde reden,
Dat sy al menighmael veel aenstoots heeft geleden
Van Pans alwaerdigh *volck: en wort daerby gelooft,*
Dat sy al over lang van maeghdom is berooft.

d. i. van het dartel herdersvolk.

8. *Trou-ringh*, bl. 219 *a.:*

Neemt gelt, aelwaerdig *volk, en laet de schoonheit varen:*
Want hoe de saken gaen, sy duert maer weynig jaren.

9. *Houwelicks-Fuycke*, bl. 6:

Waer toe, aelwaerdigh *quant*, *Enone doch verlaten*,
De soetste Wout-Godin van Pryams ondersaten?

10. *Mengeldichten* (achter de *Klagende Maeghden*), bl. 45, in het eerdicht aan Maria de Wit:

Nu is my Venus gram, en vry niet sonder reden,
En haer aelweerdigh *kint en gunt my geen vermaeck.*

11. *Trou-ringh*, bl. 84 *a.*:

Is 't niet een selsaem ding met ons aelwaerdigh *leven!*
De deught heeft even-selfs tot ondeugt my gedreven.

12. *Ouderdom*, bl. 57 *b.*:

't Aelwaerdig *menschen breyn en is doch nimmer stil*,
Al krijght 'et menighmael oock sijn geheelen wil.

Gelijk uit al deze plaatsen de beteekenis duidelijk spreekt, zoo blijkt zij niet minder uit de klagt, meermalen door den dichter aangeheven over het *aalwaardig vleesch*, dat door zijne dartele en dwaze lusten des menschen ziel verderft.

13. *Self-strijt*, bl. 23 *a.*:

De Wet leert mijn gemoet dit sondig wesen haten,
Mijn lust wil even wel de sonde niet verlaten:
  Ik wensche met den geest den rechten weg te gaen,
  Maar siet! 't aelweerdig *vlees wil na de slimme baen.*

14. *Tachtighjarigh Leven*, bl. 6:

  Maer word' ick dan gewaer, *gelijck het dickmaels valt*,
  Dat mijn aelweerdigh *vlees ontuchtigh heeft gemalt*,
Dan ben ick ongesint.

15. *Doot-kiste*, bl. 46:

Wat schroomje, *lieve ziel*, *voor druck en sware tijden?*
Een dagh die droevigh is, *is beter als de blijden.*

De vreught helt na de lust, en baert ons mal gepeys,
Maer droefheyt is een toom voor ons aelwaerdigh *vleys.*

16. *Gedachten op Slapelooze Nachten*, bl. 28:

Jae bid met alle kracht, dat Hy u wil vergeven,
Wat uw aelwaerdigh *vleysch voor desen heeft bedreven.*

17. En vandaar, in des dichters verzuchting op zijn sterfbed (laatst aang. werk, bl. 37), de bede:

Voltreck het noodigh werck met soo een volle macht,
Dat mijn aelwaerdigh *hert geen werelt meer en acht.*

Opmerkelijk is het, dat Cats het woord zoo veelvuldig gebruikt (boven de reeds aangehaalde 17 plaatsen zal ik straks nog 3 andere vermelden), dat het aantal voorbeelden uit dezen dichter alleen bijna het dubbel bedraagt van de mij althans bekende uit andere schrijvers. Het komt evenwel ook bij anderen in dezelfde opvatting voor. Zoo lees ik in het *Tafereel van Sinne-Mal* (1623) van zijn tijd- en gewestgenoot A. van der Venne, bl. 104:

Wilssert loopt al hincke-pincken 1),
Off ist maer aelwaerdicheyt?
Wat, ten is schier geen bescheyt!

waar evenzeer het denkbeeld van *dartele*, *ligtzinnige dwaasheid* op den voorgrond staat. Reeds eene eeuw te voren schreef het Antwerpsche klopje Anna Bijns, in hare *Konstighe Refereynen*, II. bl. 46 (der uitgave van 1668):

Gulsich, oncuysch, broodroncken, aelweerdigh.

en zoo zegt ook J. B. Houwaert in *De Vier Wterste* (Antw. 1583), bl. 166:

En sijt niet opgheblasen, stuer, noch aelweirdich.

en bl. 28:

1) Bij Kil.: »*claudicare, unico pede saltare.*"

De moordenaer die Godt ierst met aelweirdicheyt
Blasphemeerde,

waar de beteekenis van *onbezonnen overmoed* even duidelijk spreekt. Nog heden is dan ook het woord in bijna gelijken zin gebruikelijk in het taaleigen van Kortrijk, volgens opgave van Dr. Snellaert (*Belg. Mus.* VIII. 167), die *allewaerdig* aldus verklaart: „*onbezonnen*, *uitgelaten driftig*, *teugelloos*, *overdadig in handel en gedrag.* Het is min erg dan *baldadig*."

Zagen wij tot hiertoe de beteekenis overal dezelfde, even zeker is het, dat ons woord elders in eene verschillende opvatting wordt genomen, dat het meermalen niet anders dan door *gemelijk*, *verdrietig*, kan worden verklaard. Ook deze beteekenis steunt op het gezag van Kiliaen, die Aweerdigh, Auweerdigh, Ouweerdigh, door *indignabundus*, *indignans*, *stomachosus*, *morosus* vertolkt, en Auweerdigheyd enz. op dezelfde wijze. De door hem beproefde etymologische opheldering laat ik voor 't oogenblik daar: zijne verklaring is duidelijk, en dat *auweerdigh*, door de gewone verweeking der liquida, niets anders is dan het oudere *aelweerdigh*, zal thans wel niemand ontkennen. De beide verschillende beteekenissen van hetzelfde woord hadden bij Kiliaen reeds eene onderscheiding gevonden door verschil van vorm, dat de identiteit der woorden allengs deed voorbijzien. De verklaring van Kiliaen is dan ook geheel van toepassing op al die plaatsen, waar *aalwaardig* de beteekenis van *dartel* niet toelaat. Zoo zegt Hooft in de *Granida* (*Mengelwerken*, bl. 457):

Deez' vlugge gauwigheidt,
Daar grijz' aalwaarigheidt
Gaat zonder reên op gnorten.

Grijze dartelheid komt hier natuurlijk niet te pas: Hooft bedoelt de *gemelijkheid* of *verdrietigheid* van den knorrigen

ouderdom. Evenzoo Bredero in zijn *Boertigh Liedt-Boeck* (1622), bl. 5, bij de beschrijving eener boerenvechtpartij:

> Aelwerige *Arent die trock het ierste mes*
> *Tuege Pieter Kranck-hooft en korselige Kes*,

waar *aelwerig* en *korselig* kennelijk vrij wel op 't zelfde nederkomen. Op gelijke wijze laat hij in den *Roddrick ende Alphonsus*, bl. 36, de bedroefde Elysabeth, geslingerd tusschen den wensch van haar hart en de weêrhoudende schaamte, o. a. uitroepen:

> *Hoe* aalwarich *ben ick in mijn ghemeene sin!*

waar ik het niet beter dan door ons *mistroostig* zou weten weder te geven. En zoo zegt de spinster Trijn Snaps in den *Spaanschen Brabander*, bl. 35:

> *Men hoort ons slecht en recht en eenvoudich te leeren:*
> *Wat weet ick of mijns ghelijck van 't* aelwaerich *disputeren?*

juist wat wij thans door *verdrietig* zouden uitdrukken.

Met Hooft en Bredero stemt ook Sam. Coster overeen in het gebruik van *aalwarig*. Ziehier een drietal plaatsen uit zijn tooneelstuk, *Rijcke-man* getiteld, waar de beteekenis evenmin twijfelachtig is. Bl. 7 beklaagt zich de Waarheid, dat de kwaden haar haten en lasteren, en schimpend haar „Momus, die 't al bespot," heeten. En toch, voegt zij er bij:

> *De domheydt selver soudt wel mercklijck onderscheyden*
> *Tusschen 't* aalw'rich *berisp dezes bet-weters slecht*,
> *En tusschen mijn bestraf en lieflijck onderrecht.*

Men ziet de tegenstelling tusschen *aalwarig* en *liefelijk*. Even duidelijk is het gezegde op bl. 10, waar de held van het stuk eene hem toegevoegde bijtende scherts aldus beantwoordt:

> *Betweetster, 't schijnt ghy hebt een* alewaar'ghe *uur*,

hetgeen wij thans *eene knorrige bui* zouden noemen. Bl. 23 beroemt zich dezelfde persoon aldus:

> *Mijn vrolijck hert en tong,*
> *Daar in ick my verheuch, blijft altijt even jong.*
> *Ick en ghewen my niet tot* alewarich *grimmen,*
> *Als ander ouwe luy, die jaar op jaar verslimmen*
> *In 't knorren, gnorren,* .... enz.

En dit strekke tevens ter verklaring van het schimpwoord *aelwerighe sloof*, dat wij elders, met andere bittere uitdrukkingen, op de booze wereld, vol onrust en laster, vinden toegepast 1).

Ziedaar reeds acht voorbeelden van de andere beteekenis des woords, even ontwijfelbaar als de eerste. Maar het verdient onze aandacht, dat dezelfde Cats, die *aalwaardig* zoo dikwijls voor *dartel* gebruikte, ook enkele malen zeer zeker de opvatting van *gemelijk, verdrietig* bedoelde. Als hij b. v. in den *Self-strijt*, bl. 15 *a.*, den strengkuischen Joseph door Potiphar's huisvrouw laat toevoegen:

> *Kom, spreekt eens uytte borst; van waer doch mach het komen,*
> *Dat u* aelweerdig *hooft so verr' is ingenomen*
> *Van al dit swaer gepeys?*

dan sluit hier de zamenhang alle *dartelheid* uit, maar vereischt bijna het tegendeel: uw *verdrietig, knorrig* hoofd, wars van alle vreugde en zoet genot. En volkomen hetzelfde geldt in den *Trou-ringh*, bl. 219 *a.*, in de woorden:

> *Hoe dus,* aelwaerdig *volk? heeft niemant lust te trouwen,*
> *Of is 'er nu geen vreught by gelt en jonge vrouwen?*

---

1) Bij Theod. Rodenburgh, in zijn *Treur- bly- eynde- spel van Alexander* (Amst. 1618), bl. 25. De mededeeling van deze plaats, alsmede van de boven aangehaalde uit Houwaert en Coster, ben ik verschuldigd aan mijn vriend Dr. A. de Jager. Later in mijn opstel ingelascht, strekken zij niet weinig ter bevestiging van het door mij betoogde.

en in het gezegde in de Voorrede der *Sinne- en Minne-beelden:*

> *Nadien 't meerendeel van dese teere lesers immers soo* ael-waerdigh *is als de walgende siecken, dewelcke men de geneesdrancken niet anders als onder 't decksel van yetwes, dat sy geerne eten of drincken, en kan ingeven.*

Beide beteekenissen staan dus even vast: beide worden in denzelfden tijd, ja bij éénen schrijver, aangetroffen. Maar hoe dit vreemdluidend verschijnsel op te lossen? Alvorens die oplossing te geven, moet ik nog een paar bijzonderheden vermelden, die ons voor het erkennen van de ware geschiedenis des woords nuttige bouwstoffen kunnen verstrekken.

In de eerste plaats moet ik wijzen op het ww. *aalwaaren* of *aalwarren*, door Hooft gebezigd, en waaraan hij kennelijk de beteekenis hecht van *verdrietig* of *gemelijk klagen, morren.* In den *Henrik den Groote*, bl. 114, heet het:

> *Van dat geslaght zijnze, die tegens 't gebodt* aalwaaren..

Later (en dit verschil van tijd is niet zonder belang) schrijft hij *aalwarren. Ned. Hist.* bl. 299:

> *daar de lyftoghtmeester van Entes aanhief te* aalwarren, *hoe 't krysvolk nocht betaalt, nocht van nooddruft verzorght werd, en de Staaten voor landtverraaders te schelden.*

Aldaar, bl. 847:

> *Om met* aalwarren *schreede tot het beleidighen te maaken,* — *verscheen hy* — *in de vergaadring der Algemeine Staaten*, en *liet daar wydluftighe klaghten luyden oover zyn smal gezagh.*

en in hetzelfde werk nog de volgende sterksprekende plaats (bl. 318):

> *Gelyk de berooitheit geemelyk is, en de geemelykheit het zoekt, zelfs daar 't aan stoffe van* aalwarren *gebreekt, zoo droegh het niet lang aan, oft het graauw begon te morren.*

Eene tweede opmerking betreft de volgende aanhalingen uit den Hollandschen dichter Six van Chandelier (1657). Bl. 267 zegt hij in eene opdragt aan zijn neef H. Baard:

> *Volgende myne somwylege gewoonte, maak ik u deelachtich een of twee* aalweelige *luimen. Juist zoodanige, gelyk se dan tuimelen uit een ongebonden geest.*

Men ziet, dat de beteekenis van *dartel* hier best opgaat. Doch de vorm des woords is verloopen: de liquida *r* is in de zachtere *l* overgegaan. Zoo ook bl. 396:

> *Ik sach, op Noordens Oceaan,*
> *Een vischjen, als met plaaten aan,*
> *Van silver, en met riem en stuur,*
> *Van klaar robyn, van vrouw Natuur,*
> Aalweeligh, *in het stil safier,*
> *Bootseeren sorgloos meengen swier.*

Twee regels lager wordt het *aalweelige* vischje, dat daar in het water dartelde, *dartel, wel te moe* geheeten. *Aalweelig* is dus hetzelfde als *dartel*, zóó echter dat er kennelijk een bijdenkbeeld van *welig*, *tierig* om heen speelt. En als nu dezelfde dichter elders (bl. 410) zingt:

> *Myn soomer is in 't prilste bloeijen,*
> Aalweelderigh *en sterk in 't groeijen,*

dan schijnt hij, het is waar, een ander woord te gebruiken, regtstreeks van *weelderig* gevormd; maar alles in onderling verband beschouwd, herkennen wij ons gewone *aalwaardig*, alleen in vorm nog verder verloopen en juist daardoor meer ruimte gevende aan het vernuft des dichters, om met den zin des woords zich eene vrijere speling te veroorloven.

Ik heb van het gebruik des woords in al zijnen omvang voorbeelden genoeg bijgebragt, om thans tot een vast besluit te kunnen geraken. Dat één woord op denzelfden

tijd en ter zelfder plaatse twee verschillende beteekenissen kan gehad hebben, is eene tastbare ongerijmdheid. Welnu, wij zagen dat inderdaad *aalwaardig* twee beteekenissen, vrij wat van elkander verschillende, maar beide welbewezen, gehad heeft; wij zagen dat beide in denzelfden tijd in zwang waren: derhalve moet er verschil van plaats bestaan, de eene beteekenis moet hier, de andere elders hebben gegolden. Deze opmerking leidt ons tot de vraag: van welke landslieden zijn de aangehaalde getuigenissen afkomstig? En ziet, het antwoord op die vraag herstelt orde en licht, waar verwarring en duisternis schenen te heerschen. De beteekenis van *dartel* is de gewone bij Cats, den echt-Zeeuwschen dichter; zij vertoont zich bij Van der Venne, een Middelburger, bij Anna Bijns van Antwerpen en bij J. B. Houwaert van Brussel; zij wordt uitdrukkelijk aangewezen door Kiliaen van Duffel, en leeft nog heden te Kortrijk voort. Het was dus deze beteekenis, die in Brabant, Vlaanderen en Zeeland gold. Maar *gemelijk*, *verdrietig*, is de zin, dien Hooft, Bredero, Coster en Rodenburgh er aan hechten, alle vier Amsterdammers: het is dus de Hollandsche opvatting. Het is waar, ook Cats heeft driemaal die beteekenis gebruikt; maar Cats, ofschoon Zeeuw van geboorte en van hart, heeft een groot deel van zijn leven in Holland doorgebragt. Onmogelijk kon hij den invloed van het Hollandsch taaleigen geheel van zich weren: en als men dan 17 voorbeelden van het Zeeuwsche gebruik tegen 3 van het Hollandsche bij hem aantreft, is niet juist dit eene getrouwe afspiegeling van het leven des dichters, eene bevestiging te meer van het onderscheid, dat ik zoo even aanwees?

Doch er is meer op te merken. Bij Kiliaen vonden wij, nevens het Brabantsche *ael-weerich*, ook den vorm *auweerdigh* vermeld, en wel in den Hollandschen zin. Bij Six van Chandelier, den Amsterdammer, daarentegen, zagen

wij *aalweelig* gebruikt, en wel in de Brabantsche opvatting. De beide beteekenissen (uit ééne grondbeteekenis voortgevloeid, als nader blijken zal) hadden zich dus in alle gewesten ontwikkeld; maar aanstonds had het zuiver taalgevoel, om verwarring te voorkomen, verschil van opvatting door verschil van vorm onderscheiden. In Brabant, Vlaanderen en Zeeland, hield *aalwarig*, of liever gewoonlijk *aalwaardig*, de beteekenis van *dartel:* voor die van *verdrietig* kwam ongemerkt *auweerdig* in gebruik. In Holland daarentegen werd de laatste opvatting de gewone en maakte zich meester van den oorspronkelijken vorm des woords, dat *aalwarig* bleef luiden; maar de herinnering aan het *dartele* stierf niet geheel uit, zij bleef in het woord flaauwelijk voortspelen en lokte allengs het verloop tot *aalwelig* uit, waarin men, als door een onbewust etymologisch gevoel gedreven, de verklaring van die beteekenis meende te vinden. Maar hierbij bepaalde het verloop van den vorm zich niet: in *aalweelderig* zien wij eene nieuwe speling, een nieuw bewijs dat het woord, bij verzwakking van innerlijk leven, zijn inhoud begon te ontleenen aan de luimen der schrijvers. Volkomen hetzelfde vertoont ook *aalwarig* bij Hooft: het verkrijgt nevens zich een ww. *aalwaren*, niet zonder stoutheid gevormd; de oorsprong des woords is onzen geschiedschrijver duister, weldra meent hij er *warren* in te zien, en ziedaar een nieuw woord, *aalwarren*, gesmeed. Maar al dergelijke willekeurige spelingen zijn bewijzen, dat het ware leven van een woord is uitgedoofd, het zijn (de geschiedenis der taal leert het overtuigend) onfeilbare kenteekenen van een naderenden dood. En zoo mogen wij tevens besluiten, dat in het midden der 17e eeuw, in Holland althans, het geheele woord in verwarring begon te geraken, dat het zeker het jaar 1657 niet lang overleefd kan hebben 1).

1) Men werpe mij niet tegen, dat Westerbaen (*Gedichten*, II. 22)

Trek ik het gezegde te zamen, dan staat, geloof ik, het volgende vast. *Aalwaardig* in Brabant, Vlaanderen en Zeeland, beteekende *dartel*, *onbezonnen;* het had nevens zich den vorm *auweerdig*, in den zin van *gemelijk* of *verdrietig*. In Holland was dit laatste de gewone opvatting van *aalwarig*, en daaruit werd *aalwaren* gesmeed, dat tot *aalwarren* verliep; de beteekenis van *dartel* leefde daar nog voort in den gewijzigden vorm *aalwelig*, die aan *welig* deed denken en tot nieuwe speling verleidde. Maar het een zoowel als het ander neigde ten ondergang; nog in de 17e eeuw is het woord, in beide vormen en beteekenissen, in Holland geheel uitgestorven 1).

spreekt van *een sot, aelwaerdigh dier;* dat wij dus hier bij een Hagenaar t. j. 1672 het woord in de beteekenis van *dartel* en in Zeeuwschen vorm aantreffen. Zijn getuigenis is hier van luttel waarde. Bij hem ontsproot het gebruik des woords niet uit het leven, maar alleen uit navolging van Cats. Zal iemand later uit sommigen onzer hedendaagsche schrijvers besluiten, dat onze taal in de 19e eeuw de woorden *huidig* en *achterdeel, ammelaken, nesk* of *ijfel*, of welke antiquiteiten meer uit het stof worden opgerakeld, heeft gekend? Dan zou hij met evenveel grond kunnen beweren, dat ook *aalwaardig* thans nog leeft. Of zegt niet Mevr. Bosboom-Toussaint (*Huis Lauern.* II. 296): „Dat zoo veel hupschheid van tronie zoo veel *aâlweerdige* boosheid dekken kan."? Jammer, dat de begaafde schrijfster het gevondene woord niet regt verstond. Trouwens, dit is nog al veel het geval bij de liefhebbers van „*reconditorum verborum foetores*," zoo als Augustus het plagt te noemen (Sueton. in *Aug.* c. 86).

1) Met het hier behandelde *aalwaardig* moet volstrekt niet verward worden het adj. *alwaardig*, dat gelijktijdig voorkomt, en niets anders is dan eene versterking van *waardig* door het voorgevoegde *al*, gelijk b. v. in *aloud*, *alwijs*, *alleen (al-een)* enz. hetzelfde plaats vindt. Het is dus eigenlijk *perdignus*, of, zoo als Kiliaen op Al-weerdigh heeft: *pretiosus, quantivis pretii.* Zoo spreekt in Hooft's *Granida* de herder Daifilo tot de heldin van het stuk (bl. 461):

Alwaardige *Prinsses, helaas! hoe leedt is my,*
Dat onz' vermoogen min dan onz' begeerte zy!

Desgelijks Huygens, *Koren-bloemen*, I. 268:

't Gae met het Staets bewind soo 't God en Lot belieft,
Mits haer' all-waerdigheit *ten hooghsten zy gerieft,*

Er blijft mij thans nog over, ons woord ook etymologisch op te helderen en te doen zien, hoe uit ééne oorspronkelijke beteekenis de beide verschillende opvattingen zich gereedelijk laten verklaren.

Aan afleidingen van *aalwaardig* was voorzeker tot dusverre geen gebrek. Kwam het in de etymologie op het aantal der verklaringen aan, van eenzelfde woord gegeven, het ware met weinige woorden zoo gunstig gesteld als met dit zelfde *aalwaardig*. Jammer maar, dat slechts ééne verklaring de ware kan zijn; en dat juist die ééne tot hiertoe ontbrak, zal ons spoedig blijken. Maar als een klein staaltje, tot welke vaste resultaten de etymologie was gekomen, vóór dat zij haar licht ontleende aan historische taalkennis, wil ik uit de vele afleidingen, die men beproefde, hier eenige aanstippen.

Reeds Kiliaen gaf eene etymologische verklaring. *Auweerdig* of *aweerdig* is, volgens hem, van *waardig* met het voorvoegsel *a* of *au*, voor *ave*, *af*. Het zal dus *afwaardig*, *onwaardig* zijn en zoo met het Lat. *indignans* overeenstemmen.

Het *Uitl. Woordenboek* op Hooft beschouwt *ael* als met *af* gelijkstaande. *Aalweerich*, zegt het, is „die zich niet weren kan; *aalwaren*, onwaar of onwaard keuren, *aalwaardig*, die afkeurt, gemelijk misprijst of klaagt.”

Dr. Snellaert t. a. pl. acht ons woord „verwant met *waren*, by Kiliaen door *ambulare* verklaerd, thans voor weêrkeeren (na het afsterven) nog gebezigd.”

---

waar wij het best *hunne hooge waardigheid* in de plaats kunnen stellen. Verg. ook Vondel, *Joseph in Egypten*, bl. 11.

Ik voeg hier nog een voorbeeld bij van het adj. *alwaard*, dat geheel op hetzelfde uitkomt. Vondel, *Poëzy*, I. 178:

Herlevende in uw lof, alwaerde *Henriette*.

Doch dit alles heeft met ons *aalwaardig* niets dan den klank gemeen. Om elke verwarring te verhoeden, mogt ik echter niet nalaten, er met een enkel woord op te wijzen.

Bilderdijk was met ééne afleiding niet tevreden. Hij gaf er drie, en vrij wat uiteenloopende. In de Aantt. op Hooft (bl. 9 vlg.) zegt hij, dat men het „sints den tijd van Hooft als *oudwaardigheid* of waardigheid des ouderdoms heeft aangemerkt." Maar kwalijk, voegt hij er bij. Neen, „'t woord is van *al-warrig*, aan alles vijandig, en past dus .... op eens grijzaarts kribbigheid."

In de *Geslachtlijst* (op *Aal*) treedt ons woord op, als van nabij verwant aan al wat aal of paling is. „Van het adj. *aal*, als glibberig," heet het daar, „zei men voorheen *aalwaardig* voor *dartel*."

Maar neen, ook deze afleiding is de ware niet. Dat leert ons de dichter zelf in de *Mengelingen en Fragmenten*, bl. 147. *Aalwaardig*, zegt hij, „heeft niets gemeens 't zij met *waardig* of *aal*. Het is *avelaardig*, van toen men *avel* voor *euvel* zei, en dus van *avelen aart* .... Door een belemmerde uitspraak is *alewaardig* voor *awelaardig*, *alewe* voor *awele* gezegd, en hier van 't bederf."

Ook onze Hoogduitsche broeders zijn in de verklaring van hun *albern* niet achtergebleven. Wachter laat het afstammen van *al* en *bar*, *baar*, bloot. *Geheel bloot* of *ontbloot*, „t. w. van verstand," zal dan de beteekenis zijn. — Frisch houdt het voor afkomstig van *Alp* of *Alf*, den naam der bekende nachtgeesten, en vindt er eene herinnering in aan de „possenhafte Handlungen" der alven of elven. — Anderen weder leiden het af van *abel* d. i. fijn, knap, geestig, dat in Westfalen ironisch gebruikt wordt in een zin, niet veel van *albern* verschillende. — Adelung eindelijk kan zich met dit alles niet vereenigen. Volgens hem is *albern* gevormd uit *al*, *el*, vreemd, en *bar*, hetzij men dit laatste als subst. beschouwe (ons *gebaar*), of wel als het gewone suffix. *Vreemd van gebaren of manieren*, of wel *vreemdbaar*, ziedaar dan wat het woord oorspronkelijk zou aanduiden.

Mij dunkt, wij mogen ook na de eigen gissing van Adelung gerust met hem zeggen: „Die Ableitungen dieses Wortes sind insgesammt sehr unglücklich gerathen.”

Het is Jacob Grimm, de ware stichter der historische taalwetenschap, die ook hier het regte spoor heeft aangewezen. Hetgeen door hem in het *Deutsches Wörterbuch* gezegd is ter verklaring van *alber (albern)*, bevat in hoofdtrekken de korte geschiedenis van het woord op Hoogduitsch gebied. Die trekken nader te ontvouwen, en het tafereel vollediger te maken door het uit te strekken ook tot onze Nederlandsche taal, is de taak die ik hier te vervullen heb.

De grond van ons woord, in de gansche reeks der beteekenissen die het doorliep, is het Ohd. *alawâr*, eene zamenstelling van *ala*, ons *aal* of *al* 1), en *wâr*, ons *waar*, d. i. *verus*. *Geheel waar*, Lat. *verissimus*, is dus de oorspronkelijke kracht. Bij Graff (I. 916) kan men de bewijsplaatsen, vooral uit Otfrid, aangehaald vinden 2). Eenmaal komt het woord, in de uitdrukking *alawâroru betu* d. i. *benignâ intercessione*, ook in de beteekenis van *benignus* voor, en in diezelfde opvatting gold ook het Angels. *ealverlîce*. In de Noordsche talen is de beteekenis tot die van *ernst* overgegaan: in dien zin kende reeds het Oud-Noordsch het subst. *alvara*, en is nog heden in 't Zweedsch *alfvara*, in 't Deensch *alvor* gebruikelijk. Het een en ander is uit den hoogeren oorsprong van *alawâr* ligt te verklaren. *Wâr*, ons *waar*, is regtstreeks ontsproten uit het bekende *weren* of *wezen*, waarvan nog het Imperf. *wij waren* en het hd. *er war* getuigenis dragen. *Waar* is dus *wat is*, *wat werkelijk bestaat*, waarheid tegenover schijn. Tot nadere opheldering hiervan wijs ik op

1) Ook ons *aloud* luidde vroeger *aaloud*, enz.

2) Zie verder over *alawâr* ook Grimm, *D. Gramm.* II. 553, 577, 651.

het Ohd. adj. *mitiwâri* d. i. *mansuetus*, *mitis*, dat de Hoogduitsche geleerden, met ons Nederlandsch onbekend, in twijfel deed staan, maar waarin wij terstond ons *medewarig*, *meêwarig* erkennen. Het eerste lid des woords is dus wel zeker het adv. *miti*, ons *mede;* en *mitiwâri*, bij ons met *-ig* verlengd, is niet anders dan *medezijnde*, d. i. *meêgaande*, *medelijdend.*

Uit de grondbeteekenis van *wat werkelijk is* kon zich ligt, behalve die van *waar*, ook die van *goed (benignus)* ontwikkelen. Het algemeene begrip van *zijn* wordt steeds in de taal als het normale zijn, als het *goede* beschouwd. En de denkbeelden van *waarheid* en *ernst*, evenzeer als die van *leugen* en *scherts* 1), of van *schijn* en *ijdelheid*, zijn zóó naauw verwant, dat *in ernst* en *in waarheid* onderling afwisselen en dus ook deze overgang niets bevreemdends heeft. De verschillende opvattingen van *alawâr*, zoowel in het Ohd., als in het Angels. en de Noordsche talen, vinden dus in den oorsprong des woords haren vasten grond.

Maar ook in het Hoogduitsch zelve bleef in den loop des tijds de beteekenis van *alawâr* niet geheel dezelfde. Reeds in het Mhd. vinden wij ze kennelijk gewijzigd. Het adj. *alwaere* gold in den zin van Lat. *simplex*, ons *eenvoudig* 2), en deze opvatting was ook aan onze grenzen bekend: de *Teuthonista* stelt *aluwer* met *eynveldich*, *simpel*, *onnosel* gelijk, en vertolkt het door *simplex*, *innocens.* Deze nieuwe overgang der gedachte was even natuurlijk als de vorige. Wat anders is het begrip van eenvoud, dan het gewone of normale zijn, zonder nadere toevoegsels? En ook de begrippen van *waarheid* en *eenvoud* zijn onafscheidelijk verbonden. Nog heden zeggen wij: „*'t is*

1) Beide in ons *jokken* vereenigd.

2) Zie de voorbeelden bij Grimm, Ziemann en Benecke.

simpeltjes waar!" en de beroemde spreuken: *simplex sigillum veri*, en

Ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ,

het waren geene nieuwe opmerkingen van een schrander vernuft, het was een beginsel, diep in het menschelijk besef geplant, en zich onbewust in de taal uitsprekende. Zoo nam dan *alwaere* de beteekenis van *eenvoudig* aan: maar daarmede was aanstonds de weg tot eene nieuwe, en wel ongunstige verandering gebaand. Eenvoud in handel en wandel, in woord en gelaat, wordt zelden in deze onbillijke wereld een bewijs van kloek verstand geacht. Ik behoef slechts aan de Hoogduitsche opvatting van *einfältig*, aan ons *ben je simpel?* of wel aan de dubbele beteekenis van *onnoozel*, dat wij zoo straks met *aluwer* verwisseld zagen, te herinneren, om het duidelijk te maken, hoe *alwaere*, tot hiertoe een zoo zuiver woord, allengs de hatelijke bestemming kreeg om *zotheid* of *dwaasheid* aan te duiden. In het Mhd. *alwaere* verkrijgt, nevens de goede beteekenis van ons *eenvoudig*, al spoedig die van het hd. *einfältig* de overhand, en straks wordt zij de gewone. In de 15e eeuw onderging ook de vorm eene kleine verandering: het in zijn oorsprong niet meer begrepene woord verplaatste den klemtoon en daardoor werd het laatste deel toonloos; de *w* na de liquida verhardde zich tot *b*, op gelijke wijze als *farbe*, *gärben*, *schwalbe*, tegenover *verw*, *gaerwen*, *zwaluw* enz., ontstonden: en ziet, uit het Mhd. *alwaere*, in den oorspronkelijk goeden zin, was het hedendaagsche *alber*, *albern* 1) geboren.

Het was hierbij, dat de ontwikkeling van het woord zich in het Hoogduitsch bepaalde. Maar onze moedertaal ging

1) *Albern* is eigenlijk een verkeerde vorm van den nominatief, uit de verbogen naamvallen ontleend. Volgens Grimm waren Gottsched en Gellert de eersten, die dezen vorm voor goed invoerden. Ook in *einzeln*, *nüchtern*, *schüchtern* enz. heeft hetzelfde plaats gehad.

nog een stap verder. De beteekenis van *dwaas*, in de 15e eeuw heerschende geworden, was ook hier te lande gewoon. Maar uit den grondvorm *aalwaar* ontstaat het afgeleide *aalwarig* of, met de gewone invoeging der *d* na *r* 1), *aalwaardig*. Deze kleine wijziging van vorm kan niet zonder invloed blijven op de beteekenis: het algemeene begrip van dwaasheid moet door toepassing op een bijzonder geval nader worden bepaald. Dit is dan ook werkelijk geschied. In het Zuiden werd de dwaasheid, in *aalwaardig* besloten, bij voorkeur toegepast op de onbezonnenheid van den ligtzinnige, die in dwaze dartelheid zijn leven verspilt. Maar in het Noorden werd eene andere toepassing allengs gewoon: de gemelijke, verdrietige of knorrige, die het dwaze zwak heeft om alles af te keuren, begon bij uitstek *aalwarig* te heeten, juist door hetzelfde gevoel, dat ons nog heden van een *mallen knorrepot* doet spreken. En ziedaar de beide beteekenissen van ons Nederlandsch woord, uit ééne gemeenschappelijke bron, geregeld verklaard.

Ik heb het leven van ons woord in zijne verschillende tijdperken gevolgd. Wat al overgang van begrip tot begrip, wat al schijnbaar verschil bij oorspronkelijke eenheid! Rangschikken wij het geheele tafereel in zamenhangende orde, wij verkrijgen het volgende overzigt:

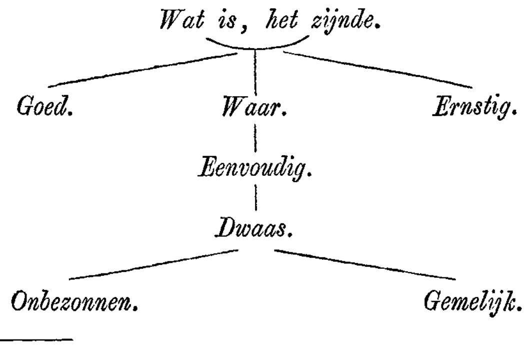

1) Zoo is b. v. in *regtvaardig*, *meêwaardig*, *weêrsoordig* enz. enz. de *d* evenzeer ingeschoven.

Verrassend voorwaar! Eenzelfde woord heeft *ernst* en *onbezonnenheid, waarheid* en *dwaasheid, goedheid* en *knorrige gemelijkheid* beteekend! Het is zoo, en de taal is vol van die spelingen; maar juist daarom komt alles aan op onderscheiding van tijd en plaats, op logische juistheid van elken overgang, om uit de schijnbare verwarring van het verledene de werkelijke orde te doen herleven, den gang der ontwikkeling naar waarheid te leeren inzien.

Maar welk eene rijke stof van zielkundige waarneming bevat ook dit tafereel, nu wij het in zijn ware leven hebben erkend! Wat al gewigtige waarheden zien wij diep in het menschelijk bewustzijn gedrukt, en in het levende woord geopenbaard. Wat is, is goed! Het goede, het ware, het ernstige, het eenvoudige, schakeringen van een enkel begrip! De eenvoud door de wereld miskend en voor dwaasheid gescholden! De dwaasheid van den ligtzinnige, die dartelend daarheenleeft; maar ook van den knorrigen kniezer en klager, die zooveel goeds voorbijziet en eigen vreugde verstoort! Dit alles ligt in de geschiedenis van een enkel woord besloten. Zóó is de taal de spiegel der menschelijke ziel, de „afstraling van het licht der rede, door den Schepper zelven in ons stoffelijk vormsel ontstoken 1)." Zóó mogen wij haar met den dichter de schoone woorden toeroepen:

Doch wie prijst het heil dier stervelingen,
Wien door God dit voorrecht werd bewaard,
Tot uw zielsgeheimnis door te dringen,
Die zoo veel geheimen ons verklaart;
't Raadsel van uw worden, wassen, streven
In het heilig donker te bespiên,
En den gang van uw onsterflijk leven
Met een sterflijk oog te zien 2).

1) Woorden uit mijne Leidsche Inwijdings-rede, bl. 34.

2) Uit het meesterlijk gedicht van Nic. Beets, *De Taal*, voorgedragen op het Vierde Nederl. Taal- en Letterk. Congres, d. 22 Sept. 1854. Zie de *Handelingen*, bl. 272.

Lang en breed heb ik uitgeweid over een enkel woord: niet te lang echter, indien het mij gelukt mag zijn, het in zijn ganschen zamenhang naauwkeurig en grondig te verklaren; niet te lang vooral, indien deze uiteenzetting strekken mag om denkbeelden, als die ik zoo even aanwees, in het besef des lezers op te wekken of te versterken.

VIJFDE TWAALFTAL

NEDERLANDSCHE

SPREEKWOORDEN,

DOOR

P. J. HARREBOMÉE.

I. *Hij moet wel gaarne schapenvleesch eten, die zijn brood in de poke dopt.*

In de Brunes *Bancket-werck van goede Gedachten*, II. bl. 359 leest men: „Hongerighe honden mogen wel beslijckte sauçijsen: zoo doen ook de meesters selfs, als de maghe bast, en alarm in den buyck slaet. Men zeght, dat *hy geern schapen-vleesch moet eten, die zijn brood in de poke dopt;* en gheern zoppen eten, die zijn brood in de gote dopt; 't schijnt hoogh gesproken; maer de jaerboecken spreken noch van peerdekens, die stercker loopen." De spreekwijze: *Hij moet wel gheern zoppen eten, die zijn brood in de gote dopt*, wordt hier verwisseld met: *Hij heeft wel lust tot soppen, die zijn brood in de goot doopt*, en hierdoor leert men het eerstvermelde spreekwoord verstaan. Dat spreekwoord kwam mij nergens elders voor, en ik vond ook moeijelijkheid in de verklaring van *de poke*, waaraan ik maar geenen goeden zin wist te hechten. Ik wendde mij, na te vergeefs naar de beteekenis

van het genoemde woord gezocht te hebben, gelijk altijd in soortgelijke gevallen, tot mijnen vriend De Jager, en ook ditmaal niet te vergeefs. Door zijne inlichting heb ik 't als een Neder-Saksisch woord voor *droesem in het ingewand van vee* leeren kennen. Nu wordt het spreekwoord duidelijk. Gelijk de goot weinig aangename deelen bevat, om er zijn brood smakelijk door te maken, even weinig zal men het schapenvleesch verbeteren door het met de poke, den droesem, dien men in het ingewand van vee vindt, te vermengen. Die zoo indoppen, mogen dan wel voor ware liefhebbers doorgaan. Men past het spreekwoord toe op dezulken, die weinig kieschheid in hunne handelingen aan den dag leggen.

II. *Ze dronken een glas, ze p..... een' plas, En ze lieten de zaak, zoo als ze was.*

Onder het drinken van een glas *komt men behoorlijk op de hoogte* (of: *op de hoogte van partij*), dat wil zeggen: *niet* van de zaak, waarover men zeer uitvoerig was in het aanwijzen harer leemten, en dit door voorbeelden gestaafd, die ten klaarste bewijzen, dat de zaak in quaestie verbetering behoeft; maar *op de hoogte*, die vroeger of later verkregen wordt door elk, *die altijd op de bierbank zit.* Sommige collegiën en vergaderingen van genootschappen *gaan aan datzelfde euvel mank*, en op dezulken is het opgegeven spreekwoord van toepassing. Men wil hetzelve wel uitsluitend aan de bewoners van Alblas, een dorp van Zuid-Holland, hebben toegepast, en daarom het spreekwoord aldus gelezen hebben:

Ze dronken een glas,
Ze p..... een' plas,

En lieten de zaak, zoo als ze was:
Zoo deden die van Alblas

Maar wat dáár ook vroeger moge gebeurd zijn, en of men die vreedzame bewoners beticht of naar waarheid geteekend hebbe, dit is zeker, dat hun de eere van het spreekwoord te hebben doen ontstaan, niet toekomt. Immers vindt men in het *Tweede Vervolg van de Latijnsche en Nederduitsche Keurdichten, bijeen verzameld door de liefhebberen der oude Hollandsche Vrijheit* (Rott. Van der Goes, 1728. 8º.), op bl. 27, onder het opschrift: *De vergadering van de Staten van Hollandt*, dit versje:

Sij comen bij paren,
Om te vergaren,
In den Haegh.
Sij sijn 'er so graegh.
Sij drinken een glas,
Sij p..... een plas
En laten de saak soo als hij was.
Sondaghs absent,
Maandaghs in 't Logement,
Dinghsdags present
Woensdaghs compleet
Donderdaghs niet gereet,
Vrijdaghs niets gedaan,
Saterdagh na huijs gegaan.

Eindelijk heeft men nog deze lezing:

De heeren van Sas —
Die dronken een glas
En p..... een' plas;
Maar lieten de zaak, zoo als ze was.

Men gebruikt dit spreekwoord, wanneer men, na het voeren van hevige deliberatiën, nog even wijs is gebleven, dat is: niets verder is gekomen.

III. *Op de Bommelsche maat.*

Wanneer eene zaak niet naauwkeurig wordt afgemeten, maar slechts op de gis, zoo wat bij en bij, ten ruwste wordt opgegeven, dan zegt men: dat is *op de Bommelsche maat.* Als oorsprong van dit spreekwoord heeft men te denken aan het ongeregelde van bommuziek, terwijl de naam van de stad Bommel gebruikt wordt, om den schijn aan te nemen, dat men werkelijk aan een' bestaanden maatstaf denkt. Men heeft wel eens beweerd, dat de Zaltbommelsche maat, vóór de invoering van het metrieke stelsel, kleiner zou geweest zijn dan die der omliggende plaatsen; doch deze veronderstelling steunt geheel op eene vergissing. Wel werd een last te Nijmegen en Zaltbommel in 72 schepels ingedeeld, terwijl een last te 's Hertogenbosch bijv. 80, te 's Gravenhage, Gouda en Tiel 84, te Hoorn, Enkhuizen, Muiden, Naarden, Weesp, Leiden, Graaf, Arnhem, Doesburg en Blokzijl 88, te Harderwijk en Hattem 90, te Elburg 96, te Utrecht, Borculo, Meppel en Zwolle 100, te Edam, Monnikendam, Purmerende, Amsterdam en in geheel Friesland 108 schepels bevatte, en dus meerder dan te Zaltbommel, zoo waren echter de lasten even groot als dat van Zaltbommel, nog met Nijmegen gelijk staande, nl. 3003,88 Ned. kop, behalve het Elburgsche last, dat kleiner was. Zoo volgt daaruit voor de grootte der schepels juist het tegendeel van 't geen men wil beweren. Daarenboven deed een last te Heusden slechts 70, te Gorinchem, Woudrichem en Cadzand 69, en te Amersfoort zelfs maar 64 schepels, dus minder dan te Zaltbommel. En daar al weder de lasten daar even groot zijn als elders, zijn dus deze juist de grootste maten. En wat de ellemaat betreft: er bestonden er die grooter, maar ook die kleiner waren dan de Zaltbommelsche el.

IV. *Hij is bekend als de bonte hond met den blaauwen staart.*

De *bonte* kleur valt gemakkelijk in het oog, en de *hond* is een zeer bekend huisdier, zoodat de *bonte hond* door iedereen gemakkelijk wordt opgemerkt. En geeft men dien hond dan daarbij een' *blaauwen staart*, het dier zal nog meerder de aandacht tot zich trekken. En daar aan de kleuren bont en blaauw beide eene beteekenis ten kwade wordt toegekend (zie Bilderdijk in zijne *Verklarende Geslachtlijst* op die woorden) zoo wil men door dit spreekwoord iemand aanduiden, die zich door zijne daden berucht heeft gemaakt.

Van Eijk (I. *nal.* 38) wil het spreekwoord afgeleid hebben van den Leidschen schout De Bondt, die zijnen hond Tijter tot getrouwen medgezel op zijne togten had, om de Remonstranten alom te vervolgen, en welken hond hij na zijnen dood plegtig deed begraven. Daarom meende Van Eijk, dat de eerste lezing van dit spreekwoord zal geweest zijn: „Hij is zoo bekend als Bont en zijn hond," en waarvan het tegenwoordige spreekwoord zoude verbasterd zijn. Mulder (bl. 428) neemt deze gedachte van hem over.

Vindt men het spreekwoord aldus opgenomen: *Hij is bekent als een bont Hont*, waarin *bont* met kleine, en *Hont* met groote letter aanvangt, dan pleit het weinig, om aan schout De Bondt te denken; welk denkbeeld geheel vervallen moet, daar het spreekwoord aldus is opgenomen in de *Gemeene Duytsche Sprecwoorden*, die te *Campen* (bl. 103) in 1550 zijn gedrukt. Willem de Bondt toch hield de plegtige begrafenis van zijnen hond in 1634. Ondertusschen is Van Eijk (II. bl. XIII) later beter ingelicht, en komt hij op zijn eerste denkbeeld terug, „om in *den bonten hond* een wezen te zien, of uit de Godsdienst

onzer Heidensche voorouders afkomstig, of daaruit voortgevloeid," dat is: een duivel of een ander spook.

In de *Rapeling van Vaderl. spreekwoorden,* aan den *hond* (bl. 123 en 125) ontleend, komt het spreekwoord driemaal voor, de eerste maal uit G. A. Bredero, die het in zijn *Schijnheiligh* heeft te pas gebragt, aldus aangehaald:

Hij is soo bekent en vermaart
Gelijck de bonte hond *is* met de blaauwe staert.

[Volgens Niermeijers Verhand. over het booze Wezen, bl. 50, doelen de hier vermelde spreekwijzen „ongetwijfeld regtstreeks" op den duivel].

V. *Hij arbeidt* (of: *koopt*) *voor honderd en Sint Velten.*

Honderd is voor hen, die het in 't cijferen nog niet ver gebragt hebben, al een zeer groot getal, en van daar gebruikt men het spreekwoord: *Het gaat in de honderden,* voor eene groote hoeveelheid, waarvan men het juiste getal zoo niet weet. Spreekt men van iemands geringe waarde, dan zegt men: *Dat is er een van: wat geldt het honderd?* omdat er honderd te gelijk op éénen prijs worden gesteld. Drukt iemand zijne meening onbepaald uit, zoodat men niet juist weet, wat hij eigentlijk bedoelt, dan heet het: *Hij werpt een stok in 't honderd,* dat is: hij werpt wel, maar niet met het doel, om eenig bepaald voorwerp te raken. Bij de grootste wanorde, als alles over hoop ligt, drukt men zulks uit door te zeggen: *Het ligt daar alles in 't honderd,* dat is: niets is op zijne plaats. Spreekt men eindelijk van iemand, *die in 't honderd schermt,* dan drukt dit de hoogste mate van onbe-

stemdheid uit, daar men bij 't strijden bepaaldelijk ten doel heeft, om te treffen. *In 't honderd schermen* drukt men dus mede uit door *schermen in de lucht*, *in den wind*, of: *in 't wilde.*

Lydius vermeldt, in *De heylige Stryden*, op bl. 99 in de noot, onder de oude strijders ook de *Andabatæ* of *Anatæ*, afkomstig uit het Grieksch, in de beteekenis van *opklimmen*, die „te Paard vogten, hebbende haar aangezigt en oogen bedekt met een helm van Goud. Deze vogten al wenkende, waar van daan den oorspronk van dat spreekwoord bij Hieronimus: *Clausis oculis Andabatarum more pugnare*, 't welk gemeinlyk gebruikt werd, wanneer twee onwetende personen met malkanderen hevig twisten omtrent een zaak, die zy geen van beiden verstaan.

Wie dus *in 't honderd arbeidt*, doet zijn werk ruw en wild, zonder oordeel, zonder zich eenig bepaald doel bij zijn werk voor te stellen. En *wordt er in 't honderd gekocht*, dan drukt dit uit, dat men alles opkoopt, rijp en groen, zonder vooraf te bedenken, of de gekochte voorwerpen van dienst kunnen wezen."

Tuinman wil, in de verklaring van het spreekwoord: *Loop voor Sint Velten*, dat die heilige Sint Valentijn zoude zijn. Bilderdijk, mede bij de behandeling van dat spreekwoord, wil er daarom geene *verwensching* in zien: „het was," zegt hij, „van oudsher hier en elders, gelijk nog in Engeland, het eerste zoogenoemde Vroeg-feest, als waarop men het nieuwe voorjaarsgroen zag, en dat dus met algemeene wandelingen (vooral van de jeugd), naar buiten, gevierd werd." Het is echter moeijelijk aan te nemen, dat men door dit spreekwoord „maar eene bloote onverschilligheid" zoude uitdrukken, wanneer men, gelijk ook door Bilderdijk wordt erkend, de vallende ziekte eene Sint Veltens plaag heeft genoemd. Wien men tot dien heilige wenscht, gunt men waarlijk niet veel goeds. *Hij*

arbeidt (of: *koopt*) *voor honderd en Sint Velten* kan van niemand anders gezegd worden dan van hem, die in arbeid of koop onbestemd, onnadenkend, onbesuisd te werk gaat; waardoor men wel gedrongen wordt, in Sint Velten een ongeluks heilige te erkennen. [Zie ook Niermeijers Verhand. over het booze Wezen, bl. 24 en volgg.]

VI. *Een aap, een paap en een wetsteen Komen zeer wel overeen.*

Dat men in sommige spreekwoorden al vrij wonderlijke, oogenschijnlijk weinig overeenstemming hebbende zaken bijeen en tot één geheel voegt, heb ik vroeger door een voorbeeld aangetoond (zie spreekw. X van 't 3de twaalftal). Zoo is 't mede met *een' aap*, *een' paap en een' wetsteen*, in dit spreekwoord met elkander vergeleken, gesteld. Oppervlakkig beschouwd niets gemeens aanduidende, zullen die bijeengebragte voorwerpen toch meestal eenige overeenkomst hebben, en alzoo in een of ander opzigt voor vergelijking vatbaar zijn; anders toch mag men niet veronderstellen, dat zulk eene verzameling tot een spreekwoord zou zijn geworden: het volk neemt niet zoo gemakkelijk over, wat volstrekt geenen zin heeft. Zoo lang men dus in een of ander dergelijk spreekwoord die overeenstemming niet ontdekt, mist het spreekwoord de noodige klaarheid, en doet men veiligst van te veronderstellen, dat men het spreekwoord niet begrijpt, 't welk zeker beter is, dan er eene gedrogtelijke verklaring aan te willen geven. Wat Van Eijk (II. bl. 5) van dit spreekwoord zegt, is zoo vreemd, dat het zelfs geene wederlegging behoeft. Het spreekwoord is zeer goed eigentlijk op te vatten.

De aap kaapt alles weg, wat hij onder zijn bereik krijgt. Het spreekwoord *Hij doet gelijk de aap: die heeft den mond vol, en hij begeert nog te eten,* ziet minder op de gulzigheid van den aap, dan wel op zijne diefachtigheid, ofschoon de eerste, als een gevolg van de laatste te beschouwen, mede bestaat. En het is de hebzucht van dit dier, die zoo groot is, dat men zijn' naam zelfs heeft overgebragt op eene zaak, die de algemeene begeerte der menschen heeft opgewekt. In de spreekwoorden: *Hij heeft den aap beet* (of: *al t'huis*), *Hij ging met den aap strijken En een ander kon toekijken*, *De aap is geligt* en *Hij heeft een' goeden aap uit Oost-Indië medegebragt*, wordt eene groote somme gelds vrij natuurlijk de *aap* genoemd, zonder dat men, met Van Eijk (II bl. 5), tot eene verbastering van *aap* uit *raap* de toevlugt behoeft te nemen.

In dien zin wordt de *paap* hier met den *aap* vergeleken; en was het, behalve eenige loffelijke uitzonderingen, den paap om den aap te doen, gelijk duidelijk wordt aangetoond door het spreekwoord: *Om profijt gaat de paap ten altaar*, en vergelijkenderwijze: *Gelijk de vinken Zitten en kwinken In het veld, Zoo liggen de papen In de kerk, en gapen Naar 't offergeld.* Nog op eene andere wijze brengt men aap en paap te zamen in het spreekwoord: *Een' jongen paap, Een' ouden aap, Een' wilden beer, Ik nimmer in mijn huis begeer*, en weder vergelijkenderwijze: *Een aap, een paap en een weegluis Zijn drie duivels in één huis.*

Ook de wetsteen is een wegnemer, als door het slijpen de voorwerpen dunner worden, en hunne botheid verliezen. Daarom zegt men, sprekende van iemand, die zijne geveinsde tranen niet kwijt kan worden: *Geef hem een' wetsteen, dat hij de oogen droogt*, of indien hij zelfs geene tranen voor den dag kan brengen: *Hij behoeft wel een' ajuin met een' wetsteen.*

En ziedaar nu, hoe men kan zeggen: *Een aap, een paap en een wetsteen Komen zeer wel overeen.*

VII. *Als het regent en de zon schijnt, is het kermis* (of: *kermen*) *in de hel.*

De meening van verschillende schrijvers over het spreekwoord *alst regent end de Sonne schynt ist in de helle kermis* (Gruterus, II. bl. 126, *Mergh* bl. 3) loopt nog al uiteen. Tuinman (I. bl. 308) zegt: „De grondreden en eigentlijke meening van dit spreekwoord kan ik niet gissen. De Heer J. de Brune vermoed, dat *hel* is verbastert uit *hal*, dewijl 't dan groeizaam weder is, waar in de slachtbeesten voor de hal konnen vet geweid worden. Dus is dan daar neering en welvaart. Ik weet niets beters." Dit gevoelen vond meerdere aanhangers, en de verzamelaar der spreekwoorden in den *Almanak van* 1740 (*Maart* 20) geeft zelfs *Hal* in het spreekwoord te lezen. De Jager (*Bijdr.* bl. 122—123) deelt van verschillende schrijvers hunne meeningen mede, waarin òf *hel laagte*, de *aarde*, wezen zou, òf wel hare gewone beteekenis dient behouden te blijven, in het laatste geval aangedrongen door het Groningsche spreekwoord: *Als het regent en de zon schijnt, bakken de heksen pannekoeken.* Van Duyse (bl. 209) zegt, ter verklaring van dit spreekwoord: „welligt wil het eenvoudig zeggen: waar er twist valt, juicht de hel." — Deze, met nog andere meeningen, zijn opgenomen in *de Navorscher* (III. bl. 103), waarbij nog gesproken wordt van *kermis voor de kippen* en *kermis in de lochting* (*den tuin*). — Ik meen, dat de ware beteekenis van het spreekwoord moet gezocht worden in eene wraakoefening van den duivel, genomen, omdat zijne rekening

bedorven wordt. Immers als wij bedenken, dat, wanneer *het regent en de zon schijnt*, er altijd een regenboog aan aan den hemel staat, en deze het door God gestelde teeken is, dat de menschen niet andermaal door een' watervloed zullen verdelgd worden (Gen. IX: 8—17), en dat *kermishouden* niet altijd op feest-vieren ziet, in de goede beteekenis van dat woord, maar mede gebruikt wordt, wanneer men zich aan ongebondenheden overgeeft, dan is het spreekwoord in een' kwaden zin, en dus met het behoud van de gewone beteekenis van het woord *hel*, zeer wel te verstaan. Ik kom te gereeder tot dit vermoeden, omdat ik in dit spreekwoord het woord *kermis* in het dagelijksch leven meermalen met *kermen* heb hooren verwisselen.

[Niermeijer, in zijne Verhand. over het booze Wezen, bl. 21, zegt het volgende:

„In het gezegde: als de zon schijnt en het regent is het kermis in de hel, zie ik geene oude mythe, en ik geloof dat dit begrip eerst op den Duivel is toegepast, nadat men de — faculteit der Reuzen op hem had overgebragt. Het akelige en als het ware in zich-zelven strijdende van dit natuurverschijnsel zal toen aanleiding hebben gegeven tot het begrip, dat hij en zijn rijk zich daarover verheugen. Dit wordt bevestigd wanneer wij het Fransche Spreekw. *le Diable marie sa fille*, voor hetzelfde natuurverschijnsel in gebruik, en tevens de meening in aanmerking nemen, *dat als de zon schijnt en het regent de heksen pannekoeken bakken*, een teeken dat zij goeden sier houden, en dus het feest van haren patroon vieren.]

VIII. *Hij doet het op zijn eigen houtje.*

De kerfstok is eene strook hout, waarop men insneden, kepen of kerven maakt. Elke kerf toont een gekocht stuk goed aan, dat nog betaald moet worden. De verkooper geeft den kerfstok, en geeft daarin telken reize bij een nieuwen verkoop ook eene nieuwe kerf. Vroeger had dit meer plaats dan tegenwoordig, en waren het vooral bakkersrekeningen, die aldus werden gehouden. *Loopt de kerfstok te hoog* (of: *Loopt het over den kerfstok*), dat is: zijn er reeds te veel kerven op aangeteekend, dan vertrouwt de bakker de rekening niet langer, en dringt hij aan, *om den kerfstok af te doen*, dat is: op betaling. Is er nog vertrouwen, dan *is de kerfstok nog geen ijzer*, de bakker geeft op nieuw brood, en snijdt weder een kerfje in. Zoo is de kerfstok het schuldboek, en vindt als zoodanig in verschillende omstandigheden des levens zijne toepassing. Van hem, die veel op zijne rekening heeft, dat is: die veel heeft misdreven, zegt men: *Hij heeft veel* (of *vrij wat*) *op zijn kerfstok;* is iemands zondelijst geheel volgeschreven, dan heet het: *Zijn kerfstok is vol;* valt hij op nieuw in zijne oude zonde, dan zegt men: *Hij zondigt al op den ouden kerfstok aan*, en wil men iemand iets op zijne rekening stellen, waaraan hij zich niet schuldig acht, dan geeft deze zijne afkeuring daarvan te kennen door te zeggen: *Ik wil dat niet op mijn' kerfstok hebben.* Ook bezigt men den kerfstok, wanneer iemand zoo naauwkeurig in zijn spreken is, als werd ieder woord opgeteekend. Men zegt van zulk een' punctueel' mensch: *Hij praat zoo net als op een' kerfstok.*

Mij dunkt, uit het bovenstaande is het klaar, dat het *houtje* van het spreekwoord: *Hij doet het op zijn eigen houtje* wel geen ander houtje dan de *kerfstok* kan wezen.

Spreekt men echter van een *eigen* houtje, dan volgt daaruit, dat er nog een *ander* houtje moet zijn, buiten dat *eigen*, en zoo was het ook inderdaad. Men had somwijlen twee kerfhouten, die in elkander sloten, en van welke het ééne bij den verkooper, en het andere bij den kooper berusteden. Moest er nu een nieuwe koop op den stok worden opgeteekend, dan geschiedde dit met één streep of kerf over de beide in elkander gesloten houten. Zoo had zoowel de kooper als de verkooper ten allen tijde het bewijs in handen van den staat der rekening, en van beide zijden was men tegen verzuim of bedrog gewaarborgd. De kerven, die men alleen op zijn eigen stok maakte, golden niet; alleen dat kwam in aanmerking, wat op de beide in elkaâr gevoegde stokken geteekend stond. Van daar zegt de spreekwijze *iets op zijn eigen houtje doen*, zooveel als iets eigendunkelijks verrigten, zonder een ander daarin te kennen; iets derhalve, dat door een ander niet behoeft als wettig of geldig erkend te worden.

Men behoeft dus met Tuinman (I. bl. 81) niet te gissen, „dat *houtje* voor afgekort en verhoeteld is van 't woord *authoriteit*, zo dat *auth* tot *hout*, en dat tot *houtje* vervormt is," gelijk Van Eijk (I. *nal.* 21) en Mulder (bl. 422) doen; of met Tuinman t. a. p. te vragen: „zoude dat wel zien op die aaloude soorte van wichelaary door lothoutjes, of roedekens? *Hos.* IV: 12," want dit alles heeft weinig redelijken grond.

IX. *Geduld is Leidens troost.*

Over de beteekenis van dit spreekwoord kan wel geen verschil wezen; elk verstaat er door, dat de eenige weg, die ons bij zware rampen of verdrietelijkhe-

den, ja zelfs bij gewone teleurstellingen des levens, open staat, het geduld is; en dat dit alleen eene goede uitkomst schenken kan: *geduld overwint alles.* Maar de afleiding van dit spreekwoord van de belegering der stad Leiden in 1574 zal misschien geene gereede en algemeene goedkeuring vinden. Toch kan ik niet inzien, dat er voor *lijden* in dit spreekwoord betere redenen dan voor *Leiden* zijn; ook bij *lijden* heeft men de zaak genoemd, en den persoon bedoeld. Ik wil daarom de gronden opgeven, waarom ik dit spreekwoord van *Leidens lijden* oorspronkelijk acht.

Ik ben ondertusschen aan de waarheid verpligt, te vermelden, dat men in dit spreekwoord reeds in 1611 *lijden* schreef, gelijk blijkt uit Gruterus (II. bl. 150), waar men leest: *In lyden geduldig;* waarbij men echter niet mag voorbijzien, dat dit werk te Frankfort is gedrukt, en dat deze vertaling van spreekwoorden door een' vriend des schrijvers is medegedeeld: ab amico non uno communicata. Het komt zoo mede voor: *Mergh* bl. 27 en Witsen 301, in het eerste geval letterlijk overgenomen 1). In de *Euphonia* (bl. 517) vind ik: *geduld is lijdens troost,* en eerst in 1822, en alleen bij Everts (bl. 232): *geduld was nu Leijdens troost.* Om alzoo de gronden op te geven, waarom ik hier aan de stad Leiden denk, moet ik eenige trekken uit de geschiedenis van haar beleg in 1574 ophalen.

Geduld was het, dat de prins van Oranje van de Leidenaars vorderde. Hij, die zelf zooveel geduld oefende, niettegenstaande de nood des vaderlands toen zoo hoog was geklommen, dat men zich altijd zal hebben te verwonderen, „dat de Prins van Oranje niet met ver-

1) Zie, wat ik bij no. 16* van de *lijst van werken over Nederlandsche Spreekwoorden* in de 2de Afl. van mijn *Spreekwoordenboek* aanteekende.

baestheit uyt het Land is geloopen, om het te verlaeten, en sig met het zyne, soo goed als hy kon, te bergen," spoorde de inwoners van Leiden herhaaldelijk tot geduld en dapperheid aan, waarom de belegerden dan ook besloten, „om liever den buik te zien slenken door gebrek, dan het zwellen van den hals te gedoogen door prang van het Spaansche juk." En als eenige uitgewekenen, om dit bedrijf Glippers genoemd, hen door kracht van redenen tot overgaaf aanspoorden, gaven zij geen ander antwoord dan deze Latijnsche dichtregelen van Cato:

Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps,

die, door Hooft aldus vertaald:

De vooglaar, op bedriegen uit,
Den vogel lokt met zoete fluit,

later tot spreekwoord werden.

Het geduld der belegerden werd door den Prins zooveel mogelijk ondersteund. Hij spoorde daarom de Staten aan, sluizen te openen en dijken door te steken, uitgaande van den stelregel: liever bedorven dan verloren land.

Nog hielden zij zich binnen Leiden geduldig, ofschoon de belegeraars hun onder smaadredenen toeriepen: het is uwen prins zoo onmogelijk de stad te verlossen, als u, om met de hand de sterren van den hemel te grijpen. En als sommige belegerden, vooral door den honger gedreven, en *de honger is een scherp zwaard*, den moed begonnen te verliezen, en der Overheid deze schampere taal toevoegden: deze moesten wel veel gestolen hebben, daar zij zich op geene belofte van genade durfden verlaten, — en daarop den Burgemeester tot overgaaf wilden noodzaken, was de fiere taal van den edelen Van der Werf (men kent zijne eeuwig gedenkwaardige woorden) genoeg, om allen tot bedaren te brengen niet alleen, maar

vol moed den vijand op de wallen toe te roepen: dat zij den linkerarm zouden opeten, en met den regter strijden, of de stad in brand steken, en zich met de hunnen onder de puinhoopen begraven, alvorens de stad aan den vijand over te geven. Ik behoef geene bijzonderheden uit dit merkwaardig beleg meer aan te halen; daar het genoeg bekend is, hoe men sedert geduldig allen nood bleef verduren, alle lasten dragen, alle gevolgen vertrouwend afwachten. En er kwam verlossing: *Leiden ontzet* 1)*!* Eeuwig zij God geprezen!

Ik erken, dit alles is geen bewijs voor het bestaan van het spreekwoord: *Geduld is Leidens troost;* maar minder nog van 't tegendeel. Zoo lang dus van dat tegendeel deugdelijke bewijzen ontbreken, zal ik het eene plaats inruimen onder onze zoo rijke verzameling van vaderlandsche spreekwoorden.

X. *Hij hangt de huik naar den wind.*

Het eigenbelang is al vrij groot in de wereld, en speelt eene allerbelangrijkste rol in de handelingen der menschen, zoodat het mogelijk, ja waarschijnlijk in bijna geene gebeurtenis geheel is buitengesloten. Uit eigenbelang worden allerlei kuiperijen ondernomen, allerhande zonden bedreven, en schikt men zich naar hem, die ons uit zijn physiek of uit zijne betrekking of uit zijne denkwijze of uit zijne handelingen eenig voordeel belooft. Zoo zijn er, zou Alexander v. H. zeggen, en de ondervinding leert, dat *hij het regt aan zijne zijde heeft.* Van hem, die zich naar anderen schikt, met opoffering zijner innerlijke overtuiging

1) Dit werd later mede een spreekwoord.

zelfs, ten einde daardoor zijne oogmerken, goed of kwaad, te bereiken, zegt men: *Hij hangt de huik naar den wind.* Tuinman (I. bl. 248) leert ons, wat men door dit spreekwoord heeft te verstaan, als hij zegt: „Dit beduid, hy voegt zich naar den tyd. Een huik was in de oude taal ook een mantel. Deze word om 't lyf geschikt, naar dat de wind waait." Zoo begreep hij 't mede op andere plaatsen zijner *Nederd. Spreekwoorden* (I. bl. 10, 144, II. bl. 161). Ook blijkt het ten klaarste, dat dit spreekwoord bij de volgende verzamelaars op gelijke wijze wordt verstaan: Gales bl. 16, 29, *Euphonia* bl. 522, Everts bl. 233, *Zeepl.* bl. 78, Guikema II. 35, Mulder bl. 423, Manvis bl. 123 en Harrebomée IV. bl. 339. Nog vindt men het spreekwoord op dezelfde wijze voorgesteld: Witsen 420, (Folie I. 278) en V. d. Hulst bl. 14; maar om daaruit tot eene zelfde verklaring te besluiten, zou te gewaagd zijn, gelijk later blijken zal. Dat de verzamelaar van de spreekwoorden in den *Almanak van* 1840 eene gelijke uitlegging voorstaat, toont het opschrift voor de maand *Junij* (10) aan, waar hij het spreekwoord opneemt, omdat men daar leest: *Van regering*, *kuipery*, *enz.* Kerkhoven (bl. 54) maakt hierop eene uitzondering, als hij zegt:

Keer eerst uw dubbeltje om, *hangt naar den wind uw huik*,
Tracht echter daarom niet naar 't onderste uit de kruik.

Hij toont toch hierdoor aan, dat het pligt is, even zoo de huik naar den wind te hangen, als men zijn dubbeltje behoort om te keeren, eer men 't uitgeeft, zonder daarom in beide gevallen naar 't onderste uit de kruik te trachten, opdat het lid niet op den neus valle. Geene aanwijzing van veinzerij kan hier bedoeld zijn, maar alleen eene aansporing tot voorzigtigheid, om zich naar omstandigheden te schikken. Dat leert ons Anton [Moens] (bl. 33—38) mede, als hij op bl. 37 aantoont, „dat het noodig, ja

zelfs nuttig zijn kan, dat men *de huik naar den wind hangt*, dat men meer of minder schijnt dan men is." En wanneer die voorzigtigheid vooral te pas komt, leert ons Lassenius (XVII), als hij zegt:

Die aan het Hof wil leven en vragen,
Moet den mantel na den wind dragen.

Wanneer wij dus lezen: *De huyck na de wint hanghen* (Servilius bl. 13, 253*, Zegerus bl. 17, Idinau [David] bl. 19, Sartorius *pr.* II. 33, en Winschooten bl. 213, 345), is het twijfelachtig, of men de zaak afkeurt of aanprijst. Van Servilius en Zegerus blijft dit onbeslist, maar van Idinau en Winschooten is 't bekend, dat zij het afkeuren, terwijl het, uit eene andere plaats dan de opgegevene, van Sartorius blijkt, dat hij 't zeer aanraadt. Idinau zegt:

Die hanght de huycke naer den windt,
Die spreckt en doet, soo andere begheeren.
Soeckt liever daer ghy wat beters in vindt,
Dan u met vleyen te willen gheneeren;
Den danck der menschen doet de siel verteeren.

En Winschooten haalt, op bl. 213, als hij dit spreekwoord bijbrengt, daarbij aan: *Sijn rokje keeren*, en, op bl. 345, *waajen met alle winden* en *faalie vouwen.* Maar als Sartorius (*pr.* II. 33) zegt: *De huyck na de wint hanghen*, dan leeren wij dit verstaan uit eene andere plaats van denzelfden verzamelaar (*sec.* X. 30), waar hij zegt: *Hanght de heuyck nae de wint, soo zijt ghy mijn kint*, vooral duidelijk door twee andere spreekwoorden, die hij te gelijker tijd bijbrengt: *Die niet door de vinger kan sien, dient in de Werelt niet*, en *Segt een dat hem mis-staet, soo wordt hy quaet.*

Is men dus thans alleen gewoon, dit spreekwoord in eenen kwaden zin te verstaan, zulks was vroeger geens-

zins het geval; toen gold het in goeden en kwaden zin beide, al naar dat de omstandigheden medebragten. Somtijds was het kwaad, maar op eenen anderen tijd weder goed *de huik naar den wind te hangen.* Alzoo dient men omzigtig te werk te gaan, ten einde de meening van oude schrijvers te kennen, wanneer zij dit spreekwoord bijbrengen.

In de oudste ons bekende verzameling van spreekwoorden (*Prov. seriosa* bl. 31), door V. Vloten (bl. 369) overgenomen, heet het: *men sal die hoeyc na die wint hangen*, en heeft men aan eene aanbeveling te denken, dat bij anderen (*Campen* bl. 101, Gruterus II. bl. 156, en *Mergh* bl. 32) stellig zeker is, als men leest: *Men moet die hoycke nae den wijnt hanghen.*

Eindelijk toont Tuinman (II. bl. 162), die, gelijk wij zagen, het spreekwoord in kwaden zin verstaat, aan, wanneer het onmogelijk wordt, dit spreekwoord in toepassing te brengen, als hij zegt: „'t Is een zot, die niet weet, van wat zyde de wind komt. Zekerlyk zulk een kan dan de huik niet naar den wind hangen."

[Zoowel tot staving van de gewone uitlegging, als ter aanwijzing van meerdere spreekwijzen van de *huik* ontleend, moge het volgende, uit Berkheys Natuurlijke Historie van Holland, D. III. bl. 590 en vlgg., hier eene plaats vinden.

„Maar benevens dit alles, is 'er nog een soort van Gewaad, dat wel byzonder tot de Hollandsche Vrouwendragt van dien tyd behoort, en onze opmerking vordert; te weten, de Huik. Deeze tog dient hier, ter nadere beschouwinge, nog wel eens afgehangen te worden; vooral, nademaal eenige Hollandsche spreekwyzen van derzelver gebruik oorspronglyk zyn, als: *Zy gaat met eene Huik te Kerk; Onder de Huik schuilen; Onder de Huik trouwen; De Huik naar den wind hangen; Samen Huiken*, enz.

Zulk eene Huik was een lange Vrouwen Mantel, van ligte stoffe, Grein of Saai, dog somtyds ook van Laken; waar van men zig, gelyk men nu een Faly of een Regenkleed gebruikt, bediende, om, by regenachtig weêr, de beste Kleederen te beschutten. Ze wierden op zodanig eene wyze gemaakt, dat ze boven op het Hoofd slooten, in eene styve ronde Kap; aan welker kruin van boven eene Pluim of een Handvatsel was, waar mede men de Huik op of af ligtte. Van deeze Kap hing de Huik met ruime plooien tot onder over den Bouwen, of ook wel ter halverwege; dog dan was het slegts eene halve Huik. Zy was voorts zoo ruim, dat eene Dame haare Kleederen geheel en al door dezelve bedekte; en dat de Armen des niet tegenstaande eene vrye beweeging hadden; zelfs kon men 'er, als men 'er mede ter Markte gong, den Markt-emmer gemaklyk onder verbergen. Deeze Huiken bezigde men veelal, wel inzonderheid, als men ter Trouwe of ter Kerke wilde gaan; ten einde de Kleederen droog, en zig wel gepalleerd te houden. Wanneer men dan dus ter bedoelder plaatse gekomen was, wierd de Huik afgenomen, en aan eene Dienstmaagd overhandigd, of door de Draagster zelve opgevouwen. Dan sommigen hielden ze om het lyf; het zy uit eene groote nederigheid of schynheiligheid; of ook wel, om haaren voddigen toestel te bedekken. — — Hier van daan de gewone schimpspreuk der deftige en puntige Vrouwen van dien tyd, *onder de Huik schuilen de vodden;* en zoo was men ook gewoon van een schynheiligen te zeggen, *hy gaat onder de Huik te kerk*, ten aanduidinge dat hy zyne streeken onder een Godsdienstigen schyn poogde te verbergen. Aan deeze dragt is men ook verschuldigd de spreekwyze, van *onder de Huik te trouwen;* die, volgens het geene Winschooten ons meld, eene ongunstige betekenis heeft. Te weeten, het was oudtyds een gebruik, dat eene jonge Dogter,

wanneer ze voor den Bruiloftsdag bevallen was, het — — Kind, onder de Huwelykspleghtigheid, moest wettigen; het geen ook nog heden, maar op eene gemaatigder wyze, min of meer plaats heeft. In zulk een geval moest, in die dagen, zodanig een Kind bij de verzegeling der Trouwe tegenwoordig zyn; en de Bruid was dan, uit schaamte, gemeenlyk gewoon het Kind onder de Huik te verbergen, en dus gehuikt te trouwen. Ook wil men, dat eene zwangere Bruid zig wel van dat middel bediende. — — Van deeze gewoonte, zegt men, is de uitdrukking van *onder de Huik te trouwen*, ontleend. Ondertusschen is het — — zeker, dat dit Gewaad, buiten dien, ook meermaals door onbevlekte Bruiden gedraagen wierd; nademaal eene *Bruidshuik* bekend staat, als eene voornaame Huwelyksgift onder de Bruids Kleederen. — — Zy wisten dit Kleed, naar de verschillende streeken van den Wind en der Regenvlaagen, te verschuiven, om 'er te beter tegen beschut te zyn. Dit gaf aanleiding tot het spreekwoord van *de Huik naar den Wind te zetten;* dat men dikwils gebruikte van een Pluimstryker, of zoogenaamden Allemansvriend; die zig te zeer naar alle omstandigheden schikt, en, volgens ons nog hedendaagsche spreekwoord, *huilt met de Honden waar mede hy in 't Bosch is.* Ook paste men zulks wel toe op eenige flikflooiende Geleerden, welke, in de dagen van tweespalt hier te Lande, zig nu Prins- dan Staatsgezind vertoonden, naar dat hun eigen belang de kans schoon zage. Men zei toen van zulk eenen,

Hy hangt zyn Huikje naar den wind,
Dan is hy Prins-, dan Staats-gezind."]

XI. *Zij lekt blaren, omdat zij gaarne gelekt wordt.*

Die zich niet zat eet, zal zich niet zat likken, zegt het spreekwoord, en echter vindt men veelsoortige likkers, die allen eene overgroote begeerte naar eenig voorwerp met hun likken uitdrukken. Men gebruikt daarom het woord *likken* bij 't vrijen, om er eene overdrevene geneigdheid mede aan te wijzen. Gaat dit van het meisje uit, dan zegt men: *Zij lekt blaren, omdat zij gaarne gelekt wordt*, daar het eene overdrevene begeerte tot likken uitdrukt, wanneer het zich zelfs tot de blaren eener wond uitstrekt. Ondertusschen schijnt het mij toe, dat dit als woordspeling een juist beeld van haar gewond hart te kennen geeft.

Gruterus (III. bl. 157) heeft: *Lekt blare, om dat zy geerne gelect ware.* Zoo luidt het ook bij Meijer (b. 80), die *blare* door *blaarkoe* verklaart, als hij aanteekent „*Leckt blare*, de koe likt; zie Kiliaen op blaere." Ondertusschen maakt men het object tot subject, althans zoo als de constructie van 't spreekwoord zich in logische orde denken laat. Ik acht die lezing min gelukkig, en durf haar voor alsnog niet aannemen. Het spreekwoord staat geheel op zich zelf; geene andere spreekwoorden, waarmede ik het vergelijken kon, zijn mij voorgekomen; en dat geeft altijd groote moeijelijkheid in de uitlegging. Het opgegeven denkbeeld kwam mij als 't meest natuurlijke voor.

XII. *God dank! De proost van Aken op de vischbank.*

Dit spreekwoord en de bijgevoegde uitlegging vond ik in de *Historische beschryving van Culemborg*, door Voet van Oudheusden (Utrecht. Vonk van Lynden, 1753),

I. bl. 64—68. De groote belezenheid van den heer A. J. van der Aa maakte er mij opmerkzaam op,

„A°. 1428. den 23 Febr. is Culenburg byna in den nagt overrompelt, dog wonderlyc verlost van moord, brand en plondering, 't welk toeging als volgt. Rudolf van Diepholt, wien dit godloos stuk, om bisschop Sweder te vergeeven 1), mislukt was, zogt op eene andere wyze zich te wreeken, de Stad te overrompelen, en den Bisschop in zyne handen te krygen. Hy zond Jan van Bueren Proost van Aken en St. Marie t' Utrecht (en volgens Zweder Origines) ook den Heer van Bueren, midsgaders veele van de Hoeksche Partye en veel krygsvolk omtrent zamen vyftien hondert mannen sterk, welke des nagts aen de Oostzyde van de Stad, daer het School doe was en nog is, een brugge over de graft wierpen en de Stads muer beklommen. De Proost quam met 40 man binnen. Tot een Teken voor de geene, die nog buiten waren, staeken zy de Trompet. De Borgers onraet verneemende quamen voor den dag, terwyl de Vyanden, die binnen waren, naer de Poort spoeden, om die te openen voor de geene, die buiten waren, onderwege vier ongewapende Borgers dood slaende. Intusschen de Borgery, in de wapenen gekoomen en zamen gerot zynde, bood wakker tegenstand, en kregen den Proost met agtien man van de zyne omtrent de vier hoeken gevangen, die zy aenstonds nedervelden behalve den Proost, dien een schandelyker, smaedelyker en smertelyker dood beschoren was, want onder de Wyven geraekt, wierd hy na de Oude Vismarkt getrokken, en aldaer op een der Visbanken geworpen en aen mooten gekapt. De plaets, daer dit geschiede, was tusschen de Vier Hoeken van de Markt, en NB. by tyde van Henrik van Cuik in den Jaere 1605 nog te

1) Zie de hevige verdeeldheden in het bisdom Utrecht, in hetzelfde werk, bl. 56—60, en den voorgenomen moord, bl. 63 en 64.

zien en in weezen. By overlevering of oude aentekening heeft men, dat de Proost wierd getrokken uit een Rioel digte by de Slotspoort, in welke hy, uit groote vrees, en om zyn leven, waer het mogelyk te behouden, gekropen was. Ter gedagtenis wierd een Hoofd van steen, ruwelyk gehouwen, aen de binnen zyde van de Slotspoort naer de straet ziende in de muer gemetselt, verbeeldende het hooft van deezen voorvegter, en is aldaer als nog te zien. De overige van deze gezellen, die in de Stad waren, zyn 't ontkoomen, en die buiten waren stelden 't op een loopen, en dus wierd Culenburg en de goede Ingezetenen van deezen verderfelyken aenslag bevryd. Zweer van Culenburg meld de naemen van eenige, die van wederzyde gebleven zyn, als aen de zyde der Borgery: de Schoolmeester, Cantart die Cuper, Gerrit van Voorn en Geert Jansoon; van de andere zyde: De Proost van Aken, des Heeren Broeder van Bueren, Dirk Buys Clarenburg, Willem Gerrit Lauwens zoon, Sander Zuermond mit veele Dooden en Gevangens. Uit een brief van Zweder Bisschop te Utrecht blykt, dat Aert of Arend van Culenburg onder de eerste zwaer gequetst was.

't Is aenmerkelyk, dat alle de Historie Schryvers deeze schandelyke dood van Jan van Bueren verzwygen 1). De rede zal mogelyk weezen, omdat hy zoo een groot Personagie was: Een Geestelyk Persoon, een mededinger naer het Utrechtsche Bisdom, Proost van Aken en van St. Marien t' Utrecht, en dan nog van Hoog Adelyken afkomst uit het Alouwde Geslagte van Bueren gesproten, vermaegschapt by Huwelyken aen het Puik des Adels, en Broeder van Willem den regeerenden Heer. Dat Sweer het verzwygt, zulks kan weezen, omdat Gerrit de Tweede was getrouwt met Elizabeth van Bueren, eene Bloedverwante, ja eige Nicht van deezen Jan.

1) Daarom heb ik het geheele verhaal, zelfs in duplo, opgenomen.

Omme egter de waerheid van deeze gebeurtenis te staven zal ik hier bybrengen, 't geen Henrik van Cuik, een Culenburger, Bisschop van Roermond, een zeer geleerd Man, daer van schryft.

Het is by geschrift nagelaeten (zegt hy) en 't staet in de Jaerboeken van Culenburg aengetekent, dat Jan van Bueren Proost van Aken en St. Marias Kerke te Utrecht, ten tyde als Sweder van Culenburg tot Bisschop van Utrecht was verkooren, met den Grave van Diepholt en met meer andere Oproermakers den Bisschop Sweder uit zynen Bisschops stoel heeft willen stoten. Als zy daer geen kans toe hadden, hebben zy onze stad Culenburg, op vermoeden, dat Zweder heimelyk daer uit met hulpbenden gesterkt wierd, gaen beoorlogen. Na dat zy dan eenige Krygsbenden verzamelt, en aen dien kant, daer het Parochie-school staet, eene brugge over de graft geworpen hadden, hebben zy de Stad in 't midden van den nagt aengetast en bemagtigt; Dog de Burgers de wapenen aenstonds aengeschoten hebbende, en de voornoemde Brugge, niet zonder schein van mirakel, afgeworpen en gebroken zynde, zyn de Vyandlyke Benden t' eenemael verdreeven en verslaegen. De Proost, die de aenvoerder van den toeleg was, wierd alleen gevangen, en na de Oude Vismarkt daer de plaets (NB.) van zyne Doodstraffe nog gezien wordt (te weeten 1605) gebragt. Daer hebben de Burgers, zoo mannen als vrouwen, hem in den Burgerlyken Oploop op de Vischbanken geleit, en van Lid tot Lid aen mooten gekapt. Zedert is 'er op St. Emerentianas Dag (op welker feest de gemelde zegen bevogten was) eene plegtige en Jaerlyksche Dankzegginge ingestelt, dewelke tot onzen tyd toe geviert is.

De plegtige Dankzegginge bestond hier in, dat men Jaerlyks op den Dag van St. Emerentiana het H. Sacrament in processie omdroeg, Misse deede, verdienende

alle Mannen en Vrouwen, die deze plegtigheit bygewoont hadden, veertig dagen aflaet.

Zoo een schandelyk en droevig uiteinde had Jan van Bueren, een regte woelwater, die, in den Jaere 1421, Brussel meenende met zyne complicen te overrompelen, in den nagt aldaer met Hondert en vyftig schildboortige mannen gevangen wierd genomen; Die zedert mededinger na het Utrechtsche Bisdom is geweest, en in den Jaere 1427 een aenslag had op Tyel, welke mislukte; Die de Geldersche dorpen bovengenoemd aen koolen hielp leggen; Die de vlamme in de Abdye van Marienweert aanstak, en, daer hy een Geestelyke was en verpligt zulk een Heiligdom te beveiligen, niet ontzien heeft een medewerker, ja voorganger te weezen van die geene, die geen plaetse toegeweid aen Godt ontzagen.

Die nu gereed was om moord en brand te stigten, komt zoo te pas als voren staet. Sweder van Culenburg heeft ten deezen opzigte een Versje bijgebragt:

Te Culenburch binnen mueren
Sloech Jan in den winter Buren.
Doet een af in 't getal,
Ghy vint den datum al.

Hoe dit moet getelt worden, laet ik een ander raeden: beter is het te verstaen, 't geen by het onbesuisd volk een spreekwoord is gebleeven, om dit buitengewoon voorval niet te vergeeten, en mogelijk op de baen, by de vreugde op St. Emerentiana's Dag, is gekoomen, wanneer men vrolyk zynde heeft geroepen:

Godt dank! De Proost van Aken op de Vischbank!"

VROEDKUNDE, VROEDMEESTER, VROEDVROUW;

DOOR

J. H. HALBERTSMA.

Het etymologiseren staat in één opzigt gelijk met het lezen van de courant en den bijbel; dat velen het doen en weinigen het verstaan. Wanneer men alle de bouwstoffen, die noodig zijn, heeft aangebragt, en men kan zich niet verplaatsen in de denkwijze van de natie, toen zij 't woord eerst vormde, is elke poging om er den grond van op te delven, eene mislukking. En ditzelfde geldt ook van de gebruiken, welke de midden-eeuwsche oudheid gebaard en tot heden in ons midden gelaten heeft. Wat is, bij voorbeeld, de *salamander* voor den winkel der Chymisten? Wie is in staat om dit geheimzinnig wezen te verklaren, dan hij, die de geschiedenis der geneeskunst in de middeneeuwen kent? Men had padden en salamanders honderden voeten onder den grond in spleten van marmergroeven, steenrotsen en koolmijnen aangetroffen; men zag ze levend voor den dag komen en konde niet anders denken, dan dat deze diertjes daar, gespeend van lucht, water en voedsel, verscheidene eeuwen hadden doorgebragt. Zij hadden dus geteerd op hun eigen levensbeginsel; een taai element, hetwelk in de aderen van den

mensch overgestort, ook dezen zijne eeuwen, verheven boven het sterflot, zoude kunnen doen doorleven! Nu waren er twee Eldorados voor de gloeijende verbeelding der middeneeuwsche volkeren, die zelfs in de 17de en 18de eeuw nog niet waren uitgestorven; ik meen, de steen der wijzen, om goud te maken, en het *elixir vitæ*, om den duur des menschelijken levens naar goedvinden te verlengen. En ziet, die padden, die salamanders vooral, die in het vuur leefden, hadden dat beginsel in zich. De Chymisten kookten dan deze beestjes, nu eens in dit, dan weder in dat vocht; nu eens op die, dan weder op gene wijze; nu haalden zij de dampen door gene, dan door deze slangen, en de nedergeplofte vochtdampen moesten het *elixir vitæ* zijn! Wat was een Apotheker, wat een Chymist, die dat *elixir vitæ* niet bezat, of er ten minste geen aanspraak op maakte? En hoe kon hij 't den volke duidelijker verkondigen, dat hij het geheim had begrepen om het zamen te stellen, dan door een salamander in zijnen gevel te beitelen of op zijnen stoep te plaatsen; dat geheimzinnige schepsel, hetwelk de elementen van het *elixir vitæ* door alle aderen en leden stroomde? De salamander in vlammen prijkt nog met gouden kleuren voor de winkels der Apothekers en Chymisten, doch het *elixir vitæ* heeft plaats gemaakt voor duizend potten en flesschen, misschien even krachtig als het *elixir* zelf.

Dit zij genoeg tot een voorbeeld voor de gebruiken; doch onze woorden zijn veel ouder dan onze gebruiken, en hoe veel moeijelijker wordt het dan om zich een juist begrip te vormen van de denkwijze, die bij de vorming des woords voorgezeten heeft! Ook dit wilde ik door een voorbeeld ophelderen, en ik neem er het woord *vroedvrouw* toe.

Van de huishouding onzer ligchamen; van de oorzaak, den aard der ziekten, en de middelen om ze te voorko-

men of te genezen, zijn gewone menschen in onze beschaafde maatschappijen zoo blind als mollen. Ik beroep mij op sommige incarnaties der kwakzalverij, die ten spijt der wetenschap en geneeskundige wetten hunne purgantia in tallooze doses aan het beschaafde publiek van Europa slijten kunnen. Ik beroep mij op den Engelschman, wiens onsterfelijke naam stereotyp sints eene reeks van jaren in elk nieuwsblad verschijnt, hetwelk ons onder de oogen komt, en die zijne pillen als een elixir vitæ tegen kakhielen en typhus, tegen kramp in 't lijf en hoofdzeer, tegen pijn in 't hair en beroerte, tegen alle mogelijke menschelijke kwalen met zulk een gezegend gevolg over geheel het aardrond weet te verspreiden, dat hij alleen voor de advertentiën in alle landen, waar couranten verschijnen, wel tonnen gouds jaarlijks besteden kan. Wanneer dit elken dag onder onze oogen bij het tegenwoordig licht van wetenschap en beschaving plaats grijpt, dan vraag ik, welke de staat der begrippen omtrent de geneeskunst in het algemeen en der vroedkunde in het bijzonder, in eeuwen van algemeene domheid of kindsheid geweest moeten zijn?

De mensch is gewoon elk verschijnsel, hetzij in de natuur, hetzij in zijn eigen ligchaam, waarvan hij geene rekenschap weet te geven, aan eene onmiddellijke tusschenkomst der Godheid toe te schrijven. Waren het koortsen of ziekten in zijn ligchaam, of de woede der losgelaten elementen in de natuur, wie anders dan kwade geesten, vijanden van het menschelijk geslacht, die deze onheilen berokkenden? Wanneer men dus ziekten genas, dreef men booze geesten uit. De kranke mensch werd als 't ware *verlost* van den booze. Het was de invloed van deze of gene tooverkol of dæmon, die de geboorte van het kind tegenhield, en als het heugelijk oogenblik der losmaking aanbrak, werd de moeder in barensweeën *verlost*. Nog

bezigen wij in dien zin het woord *verlossing*, hetwelk eenen *verlosser* voor zich heeft. Hetzelfde woord *ganisan*, pf. *ganas*, gered worden, en uit eene krankte opstaan, hebben de Gothen in den vorm van *nasjan* gebruikt voor behouden, redden, en van het part. *nasjands* voor Jezus den redder, verlosser uit zonde en dood, van zaligmaker. En is dat *ganisan* niet ons *genezen?* En is *geneeskunst* dan in haren oorsprong wel iets anders dan *verloskunst*, kunst om te verlossen van den booze en van booze geesten? Ook de moeder *genas* immers *van kinde*, waarvoor wij thans zeggen, *verloste van een kind.*

De mensch voelde zich zelven niet in staat om zich te verdedigen tegen onzigtbare wezens, die met het zwaard niet konden afgeweerd of doorstoken worden. Hij nam dus zijne toevlugt tot de Godheid, die magtiger en doorzigtiger was dan alle booze geesten zamen, en tot haren vertrouweling, den priester, wien zij alle hare kennis in den aard en de oorzaak der menschelijke kwalen, wien zij alle hare geheimen om den verpestenden adem van booze geesten en het helsche oog en woord der tooverkollen onmagtig te maken, had medegedeeld. Zoo wortelde de geneeskunst in de Godsvereering, niet als wetenschap, maar als eene geheimnisvolle en bovenaardsche kunst, die alleen met de bovenaardsche hulp der Godheid konde worden geoefend. De priesters waren de eerste geneesheeren. Apollo bij de Grieken, Odin bij Scandinaviërs, waren de uitvinders der geneeskunst, en uit dezen oorsprong laten zich niet alleen de regtstreeksche onttooveringen door priesterlijke hulp, en de tooverformules, welke de duivelbanners nog heden ten dage onder de kuur prevelen, verklaren, maar tevens alle die uitheemsche en ongehoorde natuurlijke geneesmiddelen, die in geen het minste verband met de kwaal staan, welke zij verordend zijn te genezen.

Tot bewijs zal ik de *Schola Salernitana de conservanda valetudine*, dewijl zij in ieders handen is, maar eens overslaan, en mij bepalen bij een viertal minder bekende boekjes, die in mijn bezit zijn. In *Een nieu plaisant hoofken van Recepten gheuisiteert by Meester Jan Goswini, Licenciaet inder Godheyt, van der Keyserlijcke M. daer toe ghecommitteert, Thantwerpen Anno* 1551, vind ik onder anderen de volgende voorschriften:

¶ *Om die liefde van eenich man of wijf te verweruen.* CXLIX.

Neempt twee gouden of silveren ringen ende leyt se in eenen swaluwen nest ende laet se daer in liggen negen dagen lanc, dan neempt se ende geeft den eenen wien ghi wilt, ende behout ghi den anderen.

¶ *Om beuallijcke woorden te spreken.* CLV.

Gaet aen eenen swaluwen nest als daer ionghen in sijn, den welcken ghi de oogen wtsteken sult ende laetse inde nest, vier daghen daerna so keert weder ende ghi sult daer een steen vinden, neemt dien ende legten in uwen mont, ende spreect dan met wien ghi wilt.

¶ *Om die vierdaechse kortse te verdrijuen.* CLXI.

Neempt de cortelingen (afgeknipte randjes) *van uwen nagelen van handen ende voeten, ende doetse in eenich cleijn doecxken of lijnwaeten borseken, ofte in yet anders dat u belieft; ende bindt dat om den hals van eenen leuende ael oft palinck ende latet dien wederom int water gane swemmen, ende ghi sult ghenesen.*

¶ *Om een man te ontbinden, die metter liefde van eenige vrouwe beuangen waer.* CLXXV.

Neempt mercuriale, dat is, bingelcruyt, ende bindt dat aen uwen slincken arm. Ende waert sake, dat u eenige vrou-

wenpersoon mit haerder liefde beuangen hadde, ghi sult daeraf ontslagen worden.

Uit dit recept en nummers 149, 155 ziet de lezer, dat de geneeskunst onzer vaderen, ongelijk aan de onze, zich niet hoofdzakelijk met het ligchaam, maar even druk met de ziel in hare gewoonste aandoeningen bezig hield. Tot bewijs voeg ik er nog bij:

¶ *Om te maken dat v een vrouwe haer secreet segghen sal.* CLXXVII.

Neempt therte van een raue ende legghet een vrouwe op haer borste ende si sal v antwoorde gheue op al tgene ghi haer vraecht.

Ik zal mijne lezers nu onthalen op eenige weinige' uittreksels uit *Een nieuwe tractaet ghenaemt dat Batement van recepten. Anderwerf gecorrigeert ende verbetert. Gheprint Tantwerpen op die Lombaerde Veste teghen ouer den Yshont by my Hans de Laet van Stabroek*, 1546.

¶ *Om te kennen oft een persoon maghet is oft niet, het si meysen oft knecht, ic meyne oft si van haer seluen oft anders ontsuyvert zijn.*

Neemt eenen draet ende meet die dicte van den hals oft kele van dien persoon ende snijt dat ouerblijfsel van den seluen draet: daerna strect den seluen draet na die lencte van die cruyne vanden hoofde tot dat eynde van die kinne vanden persone, van wien ghi die mate ghenomen sult hebben, ende ist dat ghi siet, dat dien draet niet comen en mach tot aen die kinne oft tot den baert, sulcken knecht of meysen is maecht, maer passeert die kinne ten is niet; want weet also gheringhe (schielijk) *als die persoon ontsuyuert is den hals dict ende thooft vercort. Ende ist dat ghi dat by experiencie sien wilt, neemt die mate, die ic gheseyt hebbe, op die ghene die ghi sekerliken weet warachtighe*

maechden te sine, het si knechtkens of meyskens in die ouderdom van negen tot dertien iaren, want ghi sult vinden dat den draet die kinne niet passeren en sal. Derselue ghelycken neemt die mate op een die ghi weet gheen maecht te sine, ghi sult vinden dat den draet ouer die kinne van den voorscreuen passeren sal meer dan twee vingeren. Sulcks dat tghene dat ic v segghe sal by experiencie waer sijn.

¶ *Om lickteekenen van wonden te doen vergaen oft die vander natueren ghecomen sijn.*

Neemt haer ende dreck van ēenen man die ghesont is, droochtse ende maect er poeder af, dat welcke ghi sult distilleren ende met sulck water wascht die lickteekenen menighe reyse, te weten een weynich tijds gedeurende, het sal al vergaen.

¶ *Om die moeyer van een vrouwe niew gheleghen te doen hebben.*

Neemt een caffoor met vier, ende doet plumen van hoenderen, oft een stuck van eenen ouden schoen, op dat zelue vier, binnen eenen ghegaeten zetel (stoel met gaten), *ende doet die paciente naect op den selven zetel zitten ende si sal terstont ghenesen.*

Uit *moder* is „*moeyer daer die kinderkens wt commen. Uter.*" Dict. Germ. Latinum Petra Dasypodio autore. Antw. 1569. Uit *moder*, thans *modder*, is ook *moeyer*, bij Kil. limus, slijk. Welk *moeyer* is bedoeld? Misschien kan het andere recept tegen dezelfde kwaal, hetwelk op 't eerste volgt, tot inlichting dienen. *Caffoor*, Fr. *chaufoir*, ons *komfoor*.

¶ *Anders ende het beste van allen, want ict selue gheproeft hebbe.*

Neemt een gelas vol waters, ende wermet op die heete

asschen; dan gheuet wel heet te drincken der voorscreuen vrouwe, ende een weynich daer na si sijnde inden voorscreuen zetel, dat men haer een veder wel diepe in die kele steke, ende int ouergeuen sal si die voorscreuen materie wtworpen.

Hier wordt de *moeyer* eene *materie* genoemd. De zoogenaamde opstijging der baarmoeder veroorzaakt de vrouw een gevoel of haar een ronde bol tegen de keel zit en perst. Beschouwden ze dit gevoel als eene stof of *materie*, die er door braking moest worden uitgeworpen?

Eene vrouwe nieuw gelegen; is dat eene vrouw, die pas in den kraam ligt? *Gelegen* is hier dikwerf in dien zin.

Niew gelegen kan ook zijn, *nieuw gelegd* op nieuw gelegd, *gereponeerd*, en dan geldt het den uterus, die door 't geweld der verlossing van zijne plaats is gekomen en *moeyer* is dus „uterus." Het boekje heeft eene menigte raden tegen de bewegingen en wentelingen des uterus. Maar wat is dan *'t uytwerpen der materie?*

ℭ *Tegens groote ouervloet van die bloemen* (menstruatie).

Neemt een groene vorsch, maect er poeder af, ende latet haer in een sacksken ouer haer draghen, ende si sal ghenesen. Ist dat ghi dit proeuen wilt, bindt van dat voorscreuen poeder aen den hals van een hinne, ende drie daghen daer nae snijt dat hooft van die voorscreuen hinne, ghi sult sien datter gheen van haer bloet wt comen en sal.

Toen ik in 't begin dezer eeuw te Leeuwarden vioolspelen leerde en in de hondsdagen met bezwete handen de grepen niet wel kon doen, beval mijn meester mij om voor de les steeds een kikvorsch in mijne linkerhand te houden, hetwelk ik trouw opvolgde. Door de sympathie heeft de kikvorsch, die in het water leeft, eene opdroogende kracht; dat is duidelijk!

¶ *Om cleyne borsten in haren staet te doen blijuen ende van grootheyt die brengen in cleynheyt.*

Neemt persinghe (drek) *van haese, ende menghet met also veel ghemeyn honichs, ende maeckt daer een plaster af, die welcke ghi op die borsten legghen sult ende daer ontrent, ende veruerst die plaester als si drooghe is.*

¶ *Teghen het bijten van eenen dollen hont.*

Neemt van u eyghen water ende waster die wonde mede, ende dan neemt dat haer vanden seluen hont ende legghet ende bindet seer wel op die voorscreuen wonde.

Als de nathalzen een roes van den vorigen avond met pijn in het hair moeten bezuren, zeggen ze ook, *de hond, die mij gebeten heeft, moet mij ook genezen*, en beginnen op nieuw de flesch aan te spreken.

In mijn bezit is nog een Chirurgicaal boekje in 12°., groot 32 bladzijden, waar de titel aan ontbreekt. Het geeft vooral de bestanddeelen van eene menigte zalven op, die natuurlijk talloos zijn. Wierook, als het heilige offer in de kerken, speelt er noodwendig een hoofdrol in. Merkwaardig is onder die allen

¶ *Een plaester tot pijlen, beenen, doernen etc.*

waarvan de schrijver zegt, dat zij alle wondend werktuig, hetwelk in de wonden bleef steken, er uit trekt, zonder dat er een enkel pincetje bij te pas komt. Men moet die pleister maken van 18 ingredienten, die opgenoemd worden, *ende legghen dat ouer die schadege seerte ofte wedom. Dat selue plaester trecket al wt, tsi been, yser, doornen etc. ende oock alle metaal, tis oprecht, ende ondersocht gheuonden.*

Zie hier nog eenige recepten. Zij zijn genomen uit een ander boekje in 12°., *Anno* 1551 *gheprent toe Campen in*

die Broederstraet, by my Steuen Joesten, en getiteld, ¶ *Medicijnael Boek. Inwendich ende wtwendich, voor alle crancheden des lichaems, die een mensche ouercoemen moeghen.* Aan de keerzijde des titels staat: ¶ *Item daer ghi in desen nauolgenden Boecke een L vint staende, dat is het ghene dat M. Lorentius daer of is bescrijuende, Ende daer een J staet, dat is hetgene dat Johannes Schouer Mathematicus in Norenborch daer of is bescrijuende, Ende daer een A staet, dat is daertoe geaddiert ende gheprobeert ghewest,* groot alles en alles 64 bladzijden 1).

¶ *Een ander recept voer dooven.*

Neemt de pisse van eene hase oft merrie ende maeckt gloeyende cleyne kijselsteenkens, ende legtse in eene panne, ende giet die pisse daer op, ende droppelt dan van dien natte drie oft vier dagen na malcandere in uwe oren. fo. VI. b.

¶ *Bloeden der nuesen stelpen.*

Neemt een stuck van een wilt holt ende snijdet an cleyne stucxkens ende daer na twe ofte drie verkens drecken, die dorre sijn ende doetse in eenen nieuwen pot, ende setse opt vier ende laetse tot puluer branden, die pot moet wel verlijmt sijn ende dicht becliemt (met klei besmeerd). *Ende als ghi dat bloet daer mede stelpen wilt, soe neemt een lijnen doecxken, schaeft vaselinge daeruan, ende beter is gebeelt werc als tafellaken, ende doet dat puluer daerin ende steket in die nuese.* fo. VII. b.

Gebeeld werk, geborduurd linnen. *Tafellaken,* effen linnen.

---

1) Dit boekje kocht ik op de auctie van wijlen Koning, voor 14 Gulden. Dit was het eenigste exemplaar, hetwelk dien grooten boekenkenner ooit was voorgekomen. Ook de drie voormelde boekjes heb ik aldaar gekocht.

Dus een watje met varkensdrek in den neus om het bloed te stelpen! Wij zien hier gedurig de ingredienten uit de drek-apotheek terugkeeren; inzonderheid varkensdrek. Daar men in de vroegste tijden de ziekten voor bezoeken van booze geesten aanzag, dacht men die door stank te verdrijven. Vandaar nog wanneer een vrouw in Drenthe bezig is om op het vuur een toovermiddel te koken ter verijdeling van de aanslagen der tooverkollen, heeft zij vooraf haren drempel met duivelsdrek besmeerd, om de heks en haren overste het binnendringen te beletten.

ɑ *Om de quade tanden sonder pijne te doen wtuallen.*

Neemt Thicimallijs, dats Wolfsmelccruyt ende maectet met meel tot een coecxken ende legdet op die tanden. Item oock die tant, die men met een dooden been roert, gaet oft ualt wt. Maer men moet wachten dat mender niet meer raect, ofte si souden alle wtuallen. fo. XIII.

Ja, de doodsbeenderen doen mirakelen. Door de sympathie maken zij de tanden zoo dood en los als zij zelven zijn. Zelfs de rhumatici in Friesland getuigen, dat de jicht bij hen op de vlugt is gedreven door den verroesten schroef eener vergane doodkist, dien zij in een der broekzakken droegen. Doodsbeenderen dooden zelfs de menstruatie, die te overvloedig is.

ɑ *Menstruum te verstellen.* (weg te maken.)

Doodsbeen in een pot in een ouen tot puluer gebrant ende dan gepulueriseert ende een kom vol ingegeuen helpt. Probatissimum. fol. XXIV.

Ja wel, probatissimum! Wij gaan nu over tot een heerlijke remedie tegen de koliek. Ook deze duivel moet door drek en stank worden uitgedreven.

ɑ *Voer Colica.*

Neemt versche paerdendreck, druckt dat sap daer wt, ende drinket in warmen wijn, giet daer in een weynich klettercruyt, dats helvine. fo. XVIII.

Het is nog slechts korte jaren geleden, dat de laatste overblijfsels van de oude drek-apotheek, zoo als b. v. de hondencalmei, nog in onze Apotheken *vorräthig* waren. Thans meen ik dat al die artikelen zijn opgeruimd.

Hier is nog eene remedie tegen den steen, die bij onze voorvaderen zoo menigvuldig voorkomt en bij ons zoo weinig.

ɑ *Voer die steen.*

Neemt petercelienwortelen, gedroecht creefsooghen, beyde gepulueriseert. Neemt een haese, doet dien in een pot wel verleemt (met klei of leem digtgesmeerd) *ende setse in eenen backouen, soe consumeert si tot op dye beenen. Dieselue beenen gepulueriseert ende neemt ghelijcke veel, met die voorschreuen cruyden oft wortelen, ende menget si in sarckenwater ende drinct. Dat water moet in die Mey gesammelt oft vergadert sijn.* fo. XIX. b.

Dit gansche recept steunt op bijgeloof. De haas verschijnt hier dikwerf als heelmiddel. Om het neusbloeden te stuiten is 't fo. VII. b. *Item hasen oren aen brand ghestoken ende also een bloedenden voer die nuese gheholden, dat die roock wel in die nuese gaet.* Te Molkwerum veranderen de oude wijven, die tooverkollen zijn, zich in hazen, om de melk uit de koeijen te zuigen en de boeren het lege jadder te laten. — Er mag niets van de magische kracht van den haas verloren gaan; daarom moet de braadpan hermetisch gesloten zijn. Dan moet het hazenbeenenpoeder met regenwater aangelengd worden, niet met put- of bronwater; want *sark* is niet alleen de uit steen geholde bak, die

aleer tot doodkist diende, maar tevens de regenbak, waarin men het water *uit den hemel* vergaderde. En dat regenwater moest dan nog wel in Bloeimaand zijn opgevangen. In de Mei breekt alles los.

Ook de paling is wegens zijne gelijkenis met den slang in staat om den dæmon der koorts te verjagen.

¶ *Voer febres ende cortse.*

Neemdet hooft van eenen palinck, brandet dat, dat ment pulueriseren mach. Des puluers drinct warm in goeden wijn oft bier nuchteren ende legt v daer op te sweten, ende sult in ii oft iii daghen beternisse vinden. fo. XXI. b.

Men kan verzekerd zijn van de onfeilbaarheid dezer geneesmiddelen. *Alle deze remedien*, zegt de verzamelaar achter den index, *Alle dese remedien sijn ondersocht ende beuonden oprecht ende geprobeert te sijne.* Jammer maar dat hij er de lijders uit oost en west niet bij opnoemt, die er door genezen waren; dan had hij Holloway en Holloway hem niets te benijden.

Het wezen, de dæmon, welke de kwaal veroorzaakt, moest deels door kruiden, deels door tooverwoorden of gebeden, welke men er over uitsprak, verdreven worden. In dien trant als de bovengenoemde recepten, vindt men eene menigte onder de Angelsaksische handschriften in St. Jacob-Westminsters Bibliotheek. Zie hier den inhoud van hoofdstuk LXII des derden deels uit het Liber Medicinalis, zoo dikwerf door Somnerus aangehaald. *With ælfadle læcedom, and eft hu mon sceal on tha vyrte singan ær hi mon nime. And eft hu mon sceal tha vyrta don under weofed and ofersingan. And eft taeme be tham hvæther hit sie ælf-sogotha, and tacn hu thu ongitan meaht hvæther hine mon mæg gelacnian and drencas and gebedu with ælclere feondes costunge.*

LXXIII. *Tacun hu thu meaht ongitan hvæther mon sie*

on væter ælfadle. And læcedom vith tham and gealdor on to singanne and that ilce mon mæg singan on vunde. Hier moest men dus tooverwoorden prevelen over de heelkruiden voor dat men ze innam; ja, men moest den tooverzang zingen over de wonde welke men genezen wilde. Cf. Wanlei Ant. Lit. Septentrionalis liber alter seu Humf. Wanlei Librorum Vett. Septentrionalium Catalogus Historico-Criticus, 180. a. b.

De hemelligchamen, zoo als zon, maan en sterren, waren, of zelven goden, of stonden onder het bestuur van de eene of andere godheid. In beide gevallen oefenden zij invloed door licht en warmte in astrologischen zin op den mensch en zijne lotgevallen; in geneeskundigen zin op de gezondheid van het menschelijke ligchaam. Een medicus was voor drie eeuwen dus astroloog tegelijk, en hij behoorde wel te weten, wat er op die en die dagteekening bij elken stand der maand tot behoud der gezondheid gedaan behoorde te worden, en welken invloed ieder hemelteeken, waar de zon voorbij ging, op elk lid des ligchaams liet gevoelen.

De medici maakten dus meest de almanakken, en wezen bij elken nieuwen stand der maand aan, wanneer men nagels of hair knippen, wanneer men aderlaten of trouwen moest. Om door een voorbeeld te spreken, laat ik hier een uittreksel volgen uit een geneeskundig boekske in 12°., groot 232 digt geschreven bladzijden, hetwelk ik in handschrift bezit. Men moet weten dat de schrijver, naar dat het hem lust, Latijn en Nederlandsch door elkander haspelt, zelfs midden in de zinsnede. Op bladzijde 65. b. staat de volgende geneeskundige les:

„Duodecim sunt signa in firmamento sc. Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpio, Sagittarius, Capricornus, Aquarius et Pisces, *Welke twaalef teykenen beweijst werden inden mensche, soe dat* ♈ *Aries*

dat hoeft heeft, ende dan soe ist wachten dat men dat hoeft niet en schere, datmen ghien sweeren anden hoefde openen noch bloet en late vten hoefde; noch men sal ghien purgacie noch medicijn gheuen, die purgiert of laxiert, in enighe teyken dat edercauwet (herkaauwt) *als Aries, Taurus, Leo, Capricornus ende dat afterste van Sagittario* 1). *Soe en sel ghien dranck gheuen ouermits anxt van spuwen.*

¶ *Taurus heeft den hals metten strotte, ende dan soe en ist ghien goet laten noch den hals medecijn te doen noch dat haer af te scheren.*

¶ *Gemini heeft die armen metten handen ende dan soe ist te wachten dat men ghien bloet en late vten armen noch vten handen.*

¶ *Cancer heeft die borst metter longhen, ende dan soe ist guet medecijn nemen die laxiert ende het is niet goet medicijn te doen den borst.*

¶ *Leo heeft die maghe ende dan ist guet baden.*

¶ *Virgo heeft die leuer ende die darmen daer omtrent die buuck ende dan soe ist guet laten, ende het is te wachten, dat men ghien medecijn en doe van bynnen noch en bade.*

¶ *Libra heeft die nieren, die hencken* (heupen) *ende die blase, ende dan soe ist goet laten ende die sieke te nesen* (Goth. *nisan* liberare) *ende het is niet guet medicijn te doen den hencken.*

¶ *Scorpio heeft die scaemte ende dat daertoe behoert, ende dan ist guet laten. Mar het is guet Medicijn te nemen die laxiert, ende het en is niet guet medicijn te doen die leden* (de schaamdeelen) *van bynnen noch van buten.*

---

1) *Sagittarius* wordt geteekend als Chiron, van boven mensch, van onderen en van achteren paard. Het achterste (laatste) deel van den tijd, dien de zon in Sagittarius was, mogt men dus ook niets van dien aard geven. Ik wist niet, dat de leeuw herkaauwde.

(*Sagittarius heeft die dieen ende dan ist guet laten ende baden; ende* (maar) *het en is niet guet te medicineren die dieen omdatter dat teyken in is.*

(*Capricornus heeft die knieen ende dan ist te wachten dat men die knieen niet en quetsen* 1) *met enighe instrumente, ende het en is niet guet medecijn te nemen noch te laten.*

(*Aquarius heeft die schenen ende dan ist guet laten dan allene uten bienen, ende het is te wachten* (cavendum est) *dat niemant ghien medecijn en neme die laxiert noch en steke ghien swere.*

(*Pisces heeft die voeten ende dan ist te wachten, dat men die voeten niet en medicineren* 1).

Aldus werdet des menschen lichaem van desen teyken gheformiert. Ende als die mane in enich van dese teykenen is, soe en doech dien lede, dat van dien teyken gheformiert is, ghien medecijn. Noch en laet ghien bloet wt dien lede alsoe langhe als die maen daerin is, du en hebste al te groet ghebreck (behoefte er aan.)

De algemeene regel is dus, dat men geen lid medisch moet aandoen, zoo lang de zon in het hemelteeken is, hetwelk dat lid regeert. Zoo vind ik ook op bl. 69 dezen zetregel in de dieet. *Alia est abstinentia particularis, i. e. quod sanguineus abstinebit a calidis et humidis, colaricus a calidis et siccis, et duabus complexionibus elc sal scuwen sijn gelijc.*

Tegen deze geneeskunst verhief zich eindelijk de wetenschap. Voor en omtrent het midden der 16de eeuw begonnen beroemde geneesheeren de planten te beschrijven en te rangschikken, en wat hun hoofddoel was, er de geneeskundige krachten van aan te wijzen. Hieronymus Bock, Leonhart Fuchs, maar inzonderheid onze Rom-

---

1) *Man* pl. *men*. pl. quetsen. medicineren. vorige bl. reg. 2. *openen*.

mert Doedes Jouckama, anders genaamd Dodonæus, hebben in dit opzigt, door hunne groote en in de landtalen geschrevene kruidboeken, het ijs gebroken. Doch begrippen omtrent geneeskunst, die in het oudste volksleven geworteld waren, lieten zich in geen twee eeuwen door de wetenschap, die slechts tot een klein getal uitverkorenen spreekt, uitroeijen. Zij leefden, bloeiden en groeiden nevens de opkomende wetenschap. Hoort slechts wat Melchior Sebizius Silesius in zijne opdragt des 2den druks van Bocks kruidboek zegt in 1577. Tusschen de ware geneesheren „da mischen sich auch mit ein die heilosen von Gott verworffene Juden, die hexenmeister, teuffel-beschwerer, wachsgiesserin, segensprecherin, und was des gleichen ungeziffer ist vnnd vom leidigen teuffel seinen ursprung hat. Disen laufft man hauffen weiss zu, wider das ausstruckenliche gebot Gottes. Solliche gottlose vnnd verflüchte leut werden fur halbe götter gehalten, man tregt ihnen gelt bey der schwere ihrer gefallen zu, die weil dieselben teuffels beschwörer auffs anschawung des wassers oder des harns nit allein von der krankheit sonder auch vom namen, stand, vermögen und allerlei 1) gelegenheit vnbekandter person, welche sie niemals gesehen haben, auss anzeigung ihres meisters, bericht geben können. Derselben arth vnnd eigenschafft ist, das sie jederman dahin weisen, das ihre krankheiten nicht von natur sondern von disem oder jhenem alten weib, so sie verzaubert habe, herkomme.... Desgleichen thün diese auch so die krankheiten der menschen vnd des viehes mit segen, kreutzen, charactern und andren dergleichen narrenwerck heilen wollen. Geben für wie dise kranckheit

1) Wanneer men den astrologist en geneesheer Ludeman, die in het laatst der vorige eeuw te Amsterdam woonde, het water van een patient bragt, zag hij in het urinaal niet alleen, dat de man leed aan een val van de trappen, maar ook hoe veel trappen hij afgevallen was.

von disem odher jhenem heiligen herkomme, erdichten den krankheiten seltsame namen, die weder sie noch andere leut verstehn, als leschdropffen, böz beschrey, pfüpffen vnd dergleichen wie es ihn zü nacht getrewmet hat.... Letzlich kommen auch mit ihren rückkorben daher gelauffen die landtfarer, würmsamen und theriak schreier, welche den mehrer theil hencker, schinder oder sonst leichtfertige leute seind; die betriegen offentlich die welt also daz mans greiffen müsz, schreyen ein salb oder artszney für alle presten ausz. Für alle dingen so rhümen sie ir menschenschmaltz, da einfaltige leut sich vberreden lassen, daz es vber alle andere artzney sey. Vnd demnach sie etwan jemands vmb eine genandte besoldung zü heilen vnd curiren angenommen vnd durch list das gelt züm theil zu wegen bracht, faren sie davon, lassen sich den krancken mit diebs salben schmieren so lang ihr gelust; daz ist ja eine dolle vnsinnige blindtheit, dasz etliche solchen leichtfertigen, losen leuten, denen sie nit gern einen gulden auffborgten, ihnen ihre wolfarth, gesundtheit, leib und leben vertrauen."

Ja, dat is oud. Elke kunst of godsvereering, die niet op den bodem der wetenschap staat, wordt het eigendom van kwakzalvers. Doch ik heb de aanhaling dezer waarachtige beschrijving en van de bovenstaande Nederlandsche recepten noodzakelijk geacht, om aan te duiden onder welken staat van begrippen de woorden *geneeskunst* en *vroedvrouw* geboren werden. De menschelijke kwalen hadden deels natuurlijke, deels bovennatuurlijke oorzaken, en het geneesmiddel werd berekend om beide die oorzaken te bestrijden. De kwade geest moest zoo wel verdreven en de helsche invloed van een tooverkol verlamd worden, als de natuurlijke ongesteldheid des ligchaams door natuurlijke middelen geheeld. De kunst hinkte op twee gedachten, en de heelmeester moest dus van beide kanten klaar zijn.

Dit greep vooral plaats ten opzigte der *vroedvrouw*. Er

rijzen hier twee vragen op, vooreerst, waarom zij *vroed* genoemd wordt, ten tweede waarom zij *vrouw* moest zijn?

De ingang van het naakte menschenkind in deze wereld is altijd en teregt als eene gebeurtenis van gewigt aangemerkt, waar zich eene menigte feesten en plegtigheden bij alle volken om heen gegroepeerd hebben. Zij, die daarbij den hoofdrol speelde, was de *vroed*vrouw, die de smarten der moeder verligten en verkorten moest, het kind door de verborgene en kronkelende gangen der natuur aan het daglicht halen, in het uur des gevaars de banden breken van den kerker, waarin een helsche geest of tooverkol het wicht gekluisterd hield. Daartoe had zij noodig eene lange ervaring; zij moest beide de natuurlijke en magische kracht der dienstige kruiden, banden, windsels en stovingen kennen; hare handen moesten zich in allerlei manipulatien en kunstgrepen, haar mond in allerlei zegenspraken geoefend hebben. Met één woord, zij moest zijn *vroed;* want *vroed* is in de oude taal, wie door jaren en ondervinding uitgeleerd in zijne kunst is. *Frod* is bij de oude Saxen „multa expertus, edoctus, peritus, prudens, grandævus; *frodon* provehi ætate;" nl. *ouder en wijzer zijn.* Naar deze beteekenis zou dus eene jonge vrouw, hoe kunstvaardig anders, geen *vroedvrouw* kunnen heeten. Men heeft er dan ook steeds bedaagde vrouwen toe genomen. Men vorderde in de *vroedvrouw* bij kalmte en ervaring ook goedheid, medelijden en hulpvaardigheid, waarom de Friezen haar *goedfrou* noemen, en die beteekenis is niet geheel vreemd aan *vroed*, somtijds genomen voor zoet, vreedzaam, stil en gezeggelijk. *Maer past me dat je vroet bint, weest me je leven niet stout.* S. Costers Thewis de Boer, bl. 10: „past mij op dat je zoet bent." De Friezen noemen een stil, gezeggelijk en vreedzaam kind, *'n froed bern.* En die eigenschappen van jaren, ondervinding, voorzigtigheid en welwillendheid, vor-

derden onze vaderen ook in hunne magistraatspersonen, als aan welken het heil en bestaan des Staats in vrede en oorlog was vertrouwd, gelijk aan de andere dat der moeder in arbeid. Gelijk zij dan de eene *vroedvrouw* noemden, zoo de andere *vroedmannen*, die elders om hunne bedaagdheid *oldermannen* heetten. In denzelfden zin zeide men *wijze vrouw* en *wijze mannen*, overheden, regters. Kil. *wijsdom*, sapientia, sententia judicis, res judicata. Want *wijs* was oudtijds niet slechts sapiens, maar ook doctus, solers, expertus. Bij Kiliaen, den Teuthonist, in de *vocabulorum gemmula* 1497, overal vindt men *wijse vrouwe* voor „obstetrix", en om het zorgdragende uit te drukken, ook *wijze moeder*. De Franken hadden ook *wijze moeder*, en vertaalden het in barbaarsch Latijn *fæmina saga*, thans *femme sage*. Zij schijnen *wijs* dus voor ingewijd in de tooverkunst gehouden te hebben; immers *sagus* is „magicus", hetwelk de Teuthonist bevestigt als hij boven *wijze vrouwe*, *wijze moeder*, obstetrix, ook nog zegt, *wijze vrouwe* sibilla. Bij de Bremers is *wise frau* eene waarzegster, die gestolene goederen aanwijst. Brem. Niedersax. Lexicon, V. 271.

Men heeft de vraag opgeworpen, of *vroed* in *vroedkunde*, en dus ook *vroedvrouw*, *vroedmeester*, ook van een verbum *vroeden*, hetwelk aleer bestaan heeft en nog als compositum bestaat in *bevroeden*, kan zijn gevormd, zoodat *eene vroedvrouw* zoude zijn om te *vroeden*, als eene *waschvrouw* om te wasschen. Dit echter is geheel onmogelijk; want gelijk men oudtijds *wijze vrouwe* zeide, zoo ook het adj. van het subst. gescheiden *vroede vrouwe* (cf. Kil. *wijze vrouwe*), die in het gebruik tot één woord zamensmolten; waarbij *vroede* als het prædicaat den accent ontvangende, door dien stoot de tweede syllabe, als naar gewoonte, verloor en *vroedvrouw* werd. Zoo werd uit *wijze neus*, *vuile bek*, *kale kop*, *ruige baard*, de woorden *wijsneus*, *vuilbek*,

kaalkop, *ruigbaard.* Gelijk uit *goede*, *roeden*, *bloeden* is *goeije*, *roeijen*, *bloeijen*, zoo uit *vroede vrouw* ook *vroey vrouw. Vroey vrouwe* obstetrix; Dict. Dasypodii 1569. In het Dict. Tetraglotton. Lovanii 1563, *vroevrouwe. Vroedmeester* is een jong woord, eerst opgekomen in den loop der vorige eeuw, toen mannen de ars obstetricia begonnen te oefenen. *Vroedkunde* is nog jonger, en kon eerst gevormd worden, toen *vroed* in *vroedvrouw* en *vroedmeester* de bijzondere beteekenis van obstetricius had aangenomen. Men heeft in dezen echter reeds vroeg *kunde* kennis, met *kunst* ars, verward. Men kan veel *geneeskunde* bezitten, zonder de *geneeskunst*, die in de praktijk bestaat. Men kan al de deelen der *vroedkunde* in zijn hoofd hebben, zonder zich op de *vroedkunst*, die met handen geoefend wordt, te verstaan. De kunstkenners hebben *kunde* van schilderijen, maar daarom de *kunst* niet om ze te maken. *Geneeskunde*, *vroedkunde* wisselt het tegenwoordig gebruik met *geneeskunst* en *vroedkunst* volkomen in dezelfde beteekenis. De Engelschen zoeken tot heden vergeefs naar den oorsprong van hun *mid-wife.* Hunne etymologen leiden 't af van *meed* donum, en *wife;* loonvrouw, een titel die ook zou passen op de schoonmaakster en waschvrouw. *Mad* is in oud-Saxisch goedaardig; *salige uuarin madmundie man*, Hel. 39. 5, zalig waren de zachtmoedigen. *Mad-*, *med-*, *mid-wife* is hetzelfde als het Friesche *goedwiif.* Ags. *medemnesse* benignitas.

Wij komen nu aan de vraag, waarom de *vroedvrouw* moest zijn *vrouw*, en geen man. Uit alles wat reeds gezegd is, blijkt dat de geneeskunst vast zat aan de oude heidensche godsvereering, en gelijk nu de vrouwen in die godsvereering in 't algemeen eene groote rol speelden, zoo weten de kenners der Germaansche mythologie, dat zij in dien tak der godsvereering, de geneeskunst, geheel op den voorgrond staan. De zendelingen van Rome stelden

afgodendienst als duivelendienst voor, en hunne priesteressen, die zich met de heelkunst ophielden, als dienaressen en boeleersters des duivels, en dit zijn onze latere heksen of tooverkollen geworden. Zelfs de naam van *wijze vrouwe* had de dubbelde beteekenis, gelijk wij zagen, van vroedvrouw, en waarzegster of heks. De vrouwen dienden bij onze vroegste voorvaderen bijkans bij uitsluiting en tot oppasters en tot heelmeesters, gelijk onder ons tot oppasters der kranken alleen 1).

Doch dit had om vele redenen bijzonder plaats ten opzigte der vroedkunst. Wij zien in 't algemeen bovenaardsche vrouwen, zoo als *Eir*, *Hlif*, *Frid* en anderen als heilgodinnen verschijnen; doch gelijk de Grieken hunne Eleithyia, de Romeinen hunne Lucina hadden, tot welke men voor eene vrouw in barensnood bad, *Lucina*, *fer opem!* zoo kent de Edda de godinne *Oddrun* om vrouwen in den arbeid van het kind te verlossen, bijgestaan door Hiltgunda. Aan dezen bodem ontsprongen alle die begrippen en gebruiken, die thans als bakerspreukjes en bijgeloovigheden belacht worden. Vooreerst was de vruchtbaarheid niet zoo zeer het uitwerksel van de volkomene vorming des mans en der vrouw, als van de zegenende bewerking der godheid, die, gelijk zij de aarde, zoo ook de dochteren Eva's begiftigde om frissche telgen voort te brengen. Ik zal immers alle de bijgeloovige middelen hier niet optellen, om den waren zetel der onvruchtbaarheid te ontdekken, of die te genezen, die onder de Christenvolken als overblijfsels van het geloof hunner heidensche voorvaderen eeuwen en eeuwen hebben voortgeleefd. Ik zal alleen vermelden, dat de aanraking van een Heilige, den gunsteling der Godheid, of van zijn vermolmd doodgebeente, ja, zich uit te strekken op de plek, welke

1) Cf. Grimm, Myth. 991, 1101 etc. ed. 2ª.

zijn ligchaam tot legerstede had gediend, den bijslaap zegende. Boven in den hoogen en steilen rotswand, die het Romantische meer der *Seven-churches* in Ierland omboordt, is het hol waar de H. Cavan jaren en jaren als heremiet heeft doorgebragt. Heb ik daar eene schoone, jonge, rijke, welgekleede vrouw met deze mijne eigene oogen, op 't gevaar af van op de lagere rotsen of in het meer neder te storten, niet zien uit- en inklimmen, om zich eenige oogenblikken op de plek, waar de Heilige gesluimerd had, neder te vlijen en uit zijne schim nog de vlam, die schept en bezielt, in haren schoot over te gieten? Maar laten wij naderbij komen. De bruidegom gaf voormaals aan zijne bruid een paar heerlijk bewerkte kousenbanden, en in den eersten trouwnacht maakte hij ze los en bond ze haar weder aan, dewijl het een algemeen volksgeloof was, dat dit de vruchtbaarheid bevorderde. Zulk een paar kousenbanden heb ik in het antiquarisch kabinet van Friesland gebragt. Zwangere vrouwen sneden een snoer af tot de lengte van het een of ander heilig beeld, en gordden het zich om het lijf, als zij in den arbeid kwamen. De zwangere mogt geen ruiker op den boezem dragen, uit vrees dat hare vrucht een vuilen adem zoude krijgen. Was het kind geboren en werd het voor de eerste maal ingebakerd, dan strooide men eenig zout en brood tusschen de zwachtels in. Tusschen de secundina en de vrucht was dezelfde betrekking als tusschen wortel en boom. Eenmaal in de moeder tot één ligchaam vereenigd, bleef bij de scheiding de sympathie tusschen beiden heerschen. De tooverkol, die de secundina behekste, had het kind behekst, dat er aangeschakeld zat, en om dit te beletten, bestrooiden de Friezinnen de secundina met zout en lieten die tot een offer aan de huisgoden in de gloeijende asch der haardkolk tot stof verbranden. Wie anders dan de allervroegste heelmeesteressen, dan de pries-

teressen van Oddrun, wie anders dan vrouwen kunnen deze Eleusinia gevonden en bediend hebben?

Doch ik bepaal mij niet tot vragen; ik durf verzekeren, dat het geene mannen hebben kunnen zijn, die de vrouw in barensweeën bijstonden. Het waren de strenge denkbeelden der Germanen omtrent kuischheid, die dit ten eenenmale verboden. Het waren geheimenissen van Oddrun, waar geen man een oog of hand in slaan mogt. De kraamkamer werd van 't begin tot het einde uitsluitend door vrouwen bediend; en dit gold in de eerste plaats van haar, die 't kind uit de moeder halen of ontvangen moest. Wat wisten de ouden van *vroedmeesters?* Geen zwangere vrouw zou de hand eens mans aan zich geduld, en de baker zou hem met den bedstok uit de kraamkamer gejaagd hebben. Ik heb dien staat van zaken nog ten platten lande in Friesland gekend, toen 't zelfs lang een geheim bleef, dat eene vrouw zwaar ging, en het is wel een keerpunt in onze zeden, dat de vrouwen thans liever door vroedmeesters dan vroedvrouwen bediend worden. Misschien is het *voornamer*, en dit doet veel af bij de *leute von feine conduite.* Of 't beter zij, kan ik als oningewijde niet beoordeelen. Doch de vroedvrouwen gebruiken in den regel, gelijk de jonge medici, geene tangen, en die geen tangen gebruikt, kan ze ook niet misbruiken. Ruim 30 jaren geleden, heb ik eens drie weken te Heidelberg in aanraking met den grooten Europeschen vroedmeester, Professor Nägele, doorgebragt en bij die gelegenheid dikwerf zijn *clinikanstalt* bezocht; daar sprak ik dan ook eene handige juffer van 17 of 18 jaren, die door Nägele zelven onderwezen, hem diende als instrument in zeer moeijelijke verlossingen. Nägele vragende, waarom hij dit zelf niet deed, zeide hij mij, dat de behendigheid en kunstvaardigheid eener jeugdige vrouwenhand die des mans verre overtrof.

Bij *vroedvrouw* rijst nog de andere vraag, waarom men haar in het algemeen *vroed* genoemd, en niet liever de kunst in het bijzonder aangeduid heeft, welke zij oefende? Men zegt *tandmeester*, *jichtmeester*, *oogmeester*, *wondheeler*, en waarom nu ook niet *verlosvrouw* of iets dergelijks? Omdat het uit zou drukken, wat het wezenlijk was, en dat mogt niet. De zaak mogt niet eens bij haren regten naam genoemd worden. Voor de kinderen werden gansche sprookjes verdicht, om hun de geboorte van den mensch geheel verborgen te houden onder den nevel van geheimzinnige familiereizen naar nog geheimzinniger oorden. Als of *goedwiif* de zaak in Friesland nog te duidelijk maakte, gebruikten zij er nog eenen ouderen Mythologischen naam nevens. Zij noemden de vroedvrouw *it hoárnwiif*, of ook *it wiif mei de hoárnen*, de vrouw met de hoornen. De Engelschen kenden geene *vroedmeesters*, ook bij ons een woord van late vorming, maar wel *midwifes*, en toen zij eindelijk vroedmeesters kregen, hoe noemden zij die? *Manmidwifes*, mansvroedvrouwen, een woord, hetwelk allesafdoend bewijst, dat de man in het uitsluitend bedrijf der vrouw getreden was. Doch dat woord heb ik nergens in Engeland bij vrouwen hooren uitspreken, en de Engelschen hebben dit van de oude Germaansche kieschheid op dit punt overgehouden, dat een vroedmeester nimmer zijn bedrijf als hier, *Chirurgijn en Vroedmeester*, op zijn bordje zet, maar *Surgeon*, &c. *Et caetera* wil zeggen „vroedmeester". Nog een ander en meer merkwaardig overblijfsel is het, dat in Engeland de man de kraamkamer verlaat, zoo lang de vrouw in den arbeid is. Alle die namen dus, zoo als *geburtshulfe* Nl. *verloskunde* en anderen, die de zaak duidelijk uitdrukken, zijn van jongere dagteekening, toen de hulp, welke de zwangere vrouw in haren arbeid noodig had, met de hulp bij obstructien of bij jicht en podagra, in rang en eerwaardigheid begon gelijk te staan.

Ik bezit nog een oud boekje, waaruit alleen ik in staat zou zijn alles te bevestigen, wat ik tot hiertoe gezegd heb. Het is getiteld: *Den Roosegaerde van den bevruchten vrouwen, Ghecorrigeert ende vermeerdert wt die boecken van die expeerste schrijvers, enz.* 12°., zonder jaar of plaats. Mijn exemplaar is niet compleet, doch heeft reeds 128 bladzijden. Het ziet er voor een geschrift van dien tijd nog al wetenschappelijk uit; althans de verschillende plaatsingen van het kind in den uterus worden door een 20tal ruwe, maar toch nog al goed geteekende houtsneêplaatjes aangewezen; zoo ook een leuningstoel, om er in te bevallen. Onder alles wat hier in wetenschappelijken trant behandeld wordt, komen nu en dan echter middelen voor, die nog al naar de heksenapotheek rieken. Zie hier een paar voorbeelden. *Mer ist sake dat den arbeit lange duert, so salmen die vrou te drincken geuen goeden wijn ende tsap van capunen, van hennen, van snippen, van phasiaens, ende eyeren laeten suypen* (slorpen; dus raauw). *Oec sult ghy haer teten geuen cullen* (testiculi) *van hanen, ende sullen* (moeten) *neerstelice toe sien, dat die vrouwe niet vermoeyt en werde, ende geeft haer inder luchter hant eenen steen, magnes geheten, die yser na hem trect.* fol. 12.

Een vrouwe, die in swaren arbeid van kinde is, die neme van een harde spoongie so groot als een erwete, ende die helfte daer af salse knouwen in haren mont ende met die ander helfte sal men haren nauel bestrijcken, sal se lichtelijk dat kint gecrijgen sonder groten arbeid, mer die vrouwen, die beurucht sijn en sullen hier af niet eeten, noch haren nauel hier mede bestrijcken, ten waer inden rechten tijd der geboorten, want anders solden sy daer af crijgen groote schade. fol. 63. Het volgende, om niet partijdig te zijn, geef ik er tot tegenwigt bij.

Loscheyt oft scheelheyt. Als 't kint met die één oghe

schelu oft losch siet, so stelt die wiege, dat recht tegen dat licht sie, niet achterwaerts of ter siden. Ende scheluwet ofte siedt dat kindt ter eender sijden losch, so kiert die wieghe also dat met die andere sijde den dach oft licht sie, ende snachts set neuen hem een bernende keersse aen die side daert niet losch en siet, opdat die keers altyt aensie. etc. fol. 53. Die wijsheid wordt echter voorafgegaan door de volgende dwaasheid tegen de vallende ziekte des kinds. *Men sal den kinde aenden hals hangen proouicomen ende wortelen int breken* 1) *of int afgaen der manen vergadert, ende ist meer noot so geeft hem dryakel.* ☞ *Een ander. Geeft den kinde in honichwater te drincken, haesenreutsel, in Latyn coagulatum leporis genaemt, mer en gheeft hem denseluen dach geen melck te suygen. Item hangt den kinde eyckenmispen aenden hals, dat in den Meerte int breken der manen afgenomen sy.* fol. 51. b. Zie tot toegift nog 1°. een poudre de sympathie, 2°. een kostelijk doch gevaarlijk middel, en 3°. eene waarschuwing. 1°. *Die assche van een eselsclauwe gespreyt wesende in wonden die voortcruypen, 't salse stil doen staen.* Dat spreekt als een boek; de ezel is te lui om te gaan op zijne klaauwen; ergo, de asch dier klaauwen doet voortkruipende wonden stilstaan. 2°. Om de kranke kraamvrouwen eenen *vrolijken moet* te geven, beveelt hij, doch schoorvoetende, de wilde Eppe. *Die meesters der medicijnen zeggen, dat wilde eppe can groote vruecht maken ende si wast by vuyl wateren daer vorsschen wonen. Die meesters heeten dit cruyt in Latijn risus, dat is een lachen, want vorsschen ende andere fenijnige dieren daer af lachen. Tis oock van sulcker natueren, dat geen fenijnich dier daer af en coemt, ten heeft van vruechden sijn nature* (semen virile)

---

1) *Breken* frangi, verbrokkelen, verminderen, afgaan. *Brekende maan*, steeds kleiner wordende maan. Oud-Hoogduitsch *prechan* comminui. Broeder Gheraert bezigt *breken* in dien zin. cf. Natuurkunde, bl. 377.

ende vuylnis (drek) *daer op geworpen. Mer het soude wel dienen den melancolicis, die van droger ende couder natueren sijn, die tegen hem seluen spreken ende luttel vruechden hebben; want alsmen dit cruyt eet so doet dat den mensche so seer lachen, dat hij daer af steruen soude. Maer ick rade voer allen dingen dat int lijf niet te nemen noch te besighen dan met anderen dinghen.* fol. 58.

Het is de *conste der vroedvrouwen*, waarover dit boekje handelt; *vroedmeesters* zijn hier onbekend. Groote geneesheeren komen hier slechts voor als raadgevers; doch zij slaan geen hand aan het werk. Wegens den geheimnisvollen nevel, waarin de kraamkamer gehuld werd, merkte men het als eene ontheiliging aan, dat men in een boekje met woorden en afbeeldingen voor geheel de wereld de deuren opensloeg van het heiligdom, waaruit de ingewijden altijd geroepen hadden, *procul hinc*, *procul ite*, *profani!* Daarom bezweert de uitgever in zijne voorrede den lezer bij het vonnis Gods ten jongsten dage, dat zij een kiesch gebruik van zijn boekje maken. *Wij bidden alle personen, diet in handen crijgen sullen, dat sij dat so eerlick* (kuisch) *ende secretelick houden ghelijck sij dat int wterste oordeel voor den ogen Godts verantwoorden willen, opdattet niet en come in handen der kinderen oft vileynen, diet lieuer lesen souden den vrouwen tot verwijten oft tot houeerdicheyt* (tot zelfverheffing dat zij ook al ingewijd waren).

Ik weet niet of dit boekje veel bekend zij. Zeker behoort het tot de geschiedenis der vroedkunst, die voor ons land nog ontbreekt, en het leert den taalvorscher Nederlandsche woorden kennen, die alleen in een vroedkundig werk kunnen te pas komen en dus elders vergeefs gezocht worden.

WOORDBESCHOUWING,

DOOR

DR. J. A. W. POTT.

In de hedendaagsche spraakkunsten en andere taalkundige geschriften, komt het woord: *begrip*, zoo dikwijls voor, in plaats van de woorden: *beteekenis*, *zin*, *voorstelling*, *iets*, *hoedanigheid*, en meer anderen, dat dit woord een taalkundig stopwoord schijnt geworden te zijn, even als het woord: *ligchaam*, een natuurkundig stopwoord geworden is. Zoo b. v. lees ik ergens, betrekkelijk zelfstandige naamwoorden die niet anders dan in het meervoud gebruikt worden, het volgende: „Voorts *zeden*, *kosten* en *onkosten*, wier begrip eene meervuldigheid van handelingen of bijzonderheden veronderstelt.'' Zoo op eene andere plaats: „woorden die een begrip uitdrukken, waarvan geene wedergade is, sluiten natuurlijkerwijze het meervoud uit, b. v. *het noorden*, *het heelal* enz.'' Elders lees ik: „dat de *begripsnamen* onderscheiden worden: 1°. In *namen van hoedanigheden*, als: *jeugd*, *wijsheid*, *duisternis*, enz. 2°. *Namen van toestanden*, als: *geluk*, *rampspoed*, *slavernij*, enz. 3°. *Namen van werkingen of handelingen*, als: *groei*, *bloei*, *loop*, *komst*, enz.'' In een

ander geschrift leest men: „Aan de begrippen *vormen*, *inrigten*, *bepalen*, dat is, *in eenen blijvenden toestand verplaatsen*, is verwant dat van *iemand of iets in eenen voorbijgaanden toestand brengen;* het kan dus niet bevreemden, dat *scheppen* somtijds ook dit begrip uitdrukt," en wat verder: „Alle stammen nu drukken, even als alle andere substantiven, of concrete of abstracte begrippen uit, terwijl enz." Mede op eene andere plaats ...... doch genoeg, want waartoe nog meer bijgebragt? Zij komen zoo dikwijls voor, dat het niet moeijelijk is er meer van te vinden, indien men zulks verkiest.

Bij eenig nadenken ziet men gemakkelijk in, dat het woord: *begrip*, in het eerste geval, dat van *beteekenis* vervangt; ten minste komt het mij voor, dat het veel duidelijker zoude zijn, als men daarvoor las: „Voorts *zeden*, *kosten* en *onkosten*, wier beteekenis eene meervuldigheid van handelingen of bijzonderheden te kennen geeft." In het 2de geval zou het woordje *iets*, mijns bedunkens, beter zijn b. v. „woorden die iets uitdrukken, waarvan geene wedergade is, enz." Om te doen zien, dat het woord: *begripsnamen*, in het derde geval kwalijk gekozen is, zou men eigenlijk moeten nagaan wat begrippen zijn, 't geen echter te veel ruimte zoude vorderen. Doch, dat de hier vermelde woorden niet als begripsnamen beschouwd kunnen worden, is blijkbaar uit datgene wat Bake 1) daarvan op pag. 66 aldus zegt: „hetgeen wij ons door denken voorstellen, heet eene *voorstelling des verstands*, *een begrip*, *een denkbeeld*, ter onderscheiding van onze *zinnelijke voorstellingen* of *aanschouwingen*." Toetsen wij daaraan wat de bijgebragte woorden beteekenen, dan zal men, volgens ervaring, moeten bekennen dat: *kosten*, *onkosten*, *geluk*, *rampspoed*, *bloei*, *groei*, en:

---

1) Lessen over de Redekunde. Maatsch. tot Nut van 't Algem. 1828.

„T ondraeghlijck eeuwich joc van droeve *slavernije*"
alles behalve voorstellingen des verstands zijn, ofschoon ik gaarne toestem, dat men geen goed begrip van droeve slavernij kan hebben, als men niet bij ondervinding met zulk eenen toestand is bekend geworden. Het 4^{e} voorbeeld zou ik aldus uitgedrukt hebben: „Aan de beteekenis van de woorden: *vormen*, *inrigten*, *bepalen*, dat is, *in eenen blijvenden toestand verplaatsen*, is verwant dat *van iemand of iets in eenen voorbijgaanden toestand brengen;* het kan dus niet bevreemden, dat *scheppen* ook die werking (of verrigting) uitdrukt." Uit het 5^{e} voorbeeld blijkt, dat er tusschen de namen van *werkelijk bestaande dingen* en die van *denkbeeldige voorstellingen* geen onderscheid gemaakt wordt, 't geen men ten minste uit het gezegde: dat alle substantieven of *concrete* of *abstracte begrippen* uitdrukken, moet opmaken.

Dergelijke misbruiken komen er bij de vleet voor, en, ofschoon men jegens schrijvers wel wat inschikkelijk zijn mag, daar het zoo hoogst moeijelijk is, overal het gepaste woord te kiezen, zoo is dit toch van te veel belang, om er niet de aandacht der taalkundigen op te vestigen. Niemand hunner toch is het onbekend, dat het woord: *begrip,* een woord is, hetwelk de oneigenlijke beteekenis van het woord: *greep,* vervangt, en dat het naar deszelfs afleiding eene enkele bepaalde beteekenis heeft, welke, en in eigenlijken zin (voor denkbeeldige voorstellingen dat beteekenende, wat *greep* voor werkelijke verrigtingen te kennen geeft), en op zich zelf in oneigenlijken zin (b. v. in de gezegden: „*ik heb er geen begrip van*, of, *dat gaat boven mijn begrip*, waar het de woorden, *inzigt*, *bevatting*, vervangt) gebezigd wordt. Voorts weten zij, dat een woord zijne beteekenis verliest, wanneer het in zooveel verschillende gevallen gebezigd wordt, dat men eindelijk niet meer weet, wat men er mede bedoelt. Ge-

steld dat ik het woord: *tafel,* ook in plaats van de woorden *stoel*, *bank*, *sofa*, *voetstoof* enz. ging gebruiken, wie zou dan mijne bedoeling op het noemen van het woord: *tafel,* kunnen raden of gissen? En is het niet eveneens gelegen met het woord: *begrip*, wanneer het in plaats van al de opgenoemde, en nog eene menigte andere woorden gebezigd wordt?

Het is dit gebrek, waarop ik door de beoefening der botanische terminologie het eerst opmerkzaam ben geworden, en in de taalkundige handboeken niet minder algemeen vond, 't welk mij tot het schrijven *over de beteekenis*, *vorming* en *verdeeling der woorden* aanspoorde. Als eene verborgen oorzaak van dit gebrek is mij de onjuiste bepaling van het woord: *woord*, voorgekomen, ten gevolge waarvan men meer in woorden meent te zien, dan er in te vinden is, alsmede het achteloos gebruik van een woord in verschillende beteekenissen, ten gevolge waarvan vele woorden hunne beteekenis feitelijk verloren hebben. De twee hierop betrekking hebbende gedeelten van mijn MS. wenschte ik als eene *proeve van bewerking* aan het publiek mede te deelen, indien mij dit door den geachten Redacteur van dit belangrijk Archief vergund wordt. Zoo als het altijd met uit hun verband gerukte stukken gaat, zal er misschien wel het een of ander in voorkomen, dat, door het voorafgaande opgehelderd, nu minder duidelijk is, doch ik vertrouw, dat het ook thans niet onverstaanbaar zijn zal.

HOOFDSTUK III.

Over de gebreken der woorden, welke tot onze moedertaal behooren.

A-gedeelte.

WAT ZIJN WOORDEN?

De bekendste dingen of zaken zijn niet altijd de gemakkelijkst bepaalbare. Dit kan van het woord: *woord* gezegd worden. Althans wij kunnen niet instemmen met hen, die zeggen: „*dat een woord een klank is, die een begrip uitdrukt.*" Vooreerst daargelaten wat een begrip is, kunnen wij op grond van 's schrijvers eigene aanmerking aantoonen, dat deze bepaling onhoudbaar is, want hij laat er onmiddellijk op volgen:

„Onder de spraakklanken zijn er, die geen begrip uitdrukken, maar of een natuurgeluid nabootsen, (onomatopoeiën, klanknabootsingen), of voorwerpen en betrekkingen van voorwerpen in de ruimte aanduiden, (voornaamwoorden en oorspronkelijke bijwoorden), of eindelijk een gevoel te kennen geven, (interjecties, tusschenwerpsels)." —

Weshalve een groot gedeelte der woorden geene woorden zijn. —

Ook kunnen wij niet ten volle instemmen met eene andere bepaling, aldus luidende: „*Een woord is een willekeurig teeken, hetwelk menschen, dezelfde taal sprekende, overeen gekomen zijn, onderling als het beeld eener zaak te beschouwen.*" Vooreerst toch is deze bepaling zoowel op cijfers, zangnoten, en gewone figuren, b. v. van het kaartspel, als op woorden toepasselijk; en ten 2e. zouden de namen, welke de uitvinders van het een of ander, aan het door hen uitgevonden voorwerp of inrigting geven, geene woorden zijn. — Overigens komen in deze bepaling wel aanneembare uitdrukkingen voor, zoo als uit het volgende zal blijken.

Tusschen de woorden: *wikvrucht* en *peul* 1) bestaat dit onderscheid, dat het eerste de naam is van een *gegroeid voorwerp*, dus de *werkelijk of inderdaad bestaande vrucht* van zeker gewas, dat men *wikke* noemt; terwijl het laatste de naam is van een *gedacht voorwerp*, dus van eene alleen in ons *denken bestaande* d. i. *denkbeeldige vrucht* 2). De eerste vrucht is een *zintuiglijk beschouwbaar*, de laatste slechts een *door ons denkvermogen overweegbaar* voorwerp. Beide woorden hebben dit gemeen, dat zij namen zijn, waarmede iets genoemd of te kennen gegeven

---

1) Wat deze woorden beteekenen, is ook aan taalkundigen bekend. Verkiest men het, dan kan men er andere namen voor in de plaats zetten, zoo als: *biljarttafel*, voor het 1e, en *tafel* voor het 2e, of zelfs die van abstracte voorstellingen, zoo als *vaderlandsliefde* voor het 1e, en *liefde* voor het 2e, in 't kort alle woorden, die tot elkander staan, als: *soorts-* tot *geslachtsnamen*, waarnaar dan het overige gewijzigd dient te worden. Doch beter dan de namen van abstracte voorstellingen zijn die van tastbare voorwerpen, omdat zij zintuiglijk waarneembaar zijn, en onder dezen bekleeden die van gegroeide voorwerpen, de eerste plaats, omdat zij van eenen bestendigen vorm zijn.

2) Ik moet hierbij opmerken, dat men het hier bedoelde begrip ligt verwart met de werkelijke vrucht van poelerwten, die in tegenoverstelling of ter onderscheiding van doperwten, in het dagelijksch leven doorgaans *peulen* genoemd worden.

wordt. De een is de naam van een *werkelijke vrucht*, de andere van een *denkbeeldige*, *tot begrip dienende vrucht*. De eerste is een *soortsnaam*, welke slechts *eene soort van vruchten* beteekent; de laatste een *geslachtsnaam*, welke *vele op elkander gelijkende soorten van vruchten* beteekent. Op het hooren of zien van den naam *wikvrucht* stelt ieder, welke die vruchtsoort kent, zich de vrucht zelve voor den geest. Op het hooren of zien van den naam *peul* stelt ieder, die met den inhoud van dat begrip bekend is, zich deze of gene soort van dat vruchtengeslacht, zoo als *wikke-*, *doperwt-*, *poelerwt-*, *paardeboon-*, *walscheboon-vruchten enz.*, voor den geest. De namen zijn dus middelen, om iets aan onzen geest voor te stellen, derhalve met één woord, *voorstellingsmiddelen*.

Zoo stelt elk woord ons iets voor den geest, of, moest het althans doen, daarom is elk woord een voorstellingsmiddel, of moest het althans zijn, en dan zou men elk woord een voorstellingsmiddel kunnen noemen, maar dit bepaalt nog geenszins het naaste geslacht: want *teekeningen*, *cijfers*, *zangnoten enz.*, zijn ook voorstellingsmiddelen, welke evenwel niets anders met woorden gemeen hebben, dan dat zij iets, van welken aard ook, aan onzen geest voorstellen. Dit doet ons dadelijk gevoelen, dat het begripswoord: *voorstellingsmiddel*, veel te algemeen is, en verder in ondergeschikte begripswoorden verdeeld kan en moet worden, om het naastvoorgaand geslachtsbegrip van deze soort van voorstellingsmiddelen te vinden, 't welk wij, als het in dit opzigt *meest algemeen* begripswoord, door de letter A zullen onderscheiden.

A. *Voorstellingsmiddelen* (repraesentamina?) 1) zijn middelen om iets te vertegenwoordigen of voor oogen te stellen.

1) Ter meerdere bevestiging der beteekenis van het gebruikte woord, voeg ik er het, naar mijn inzien, gelijkbeteekenend latijnsch woord

Hiertoe behooren onder anderen:

I. *Voorbeelden* (exempla) 1) voorstellingsmiddelen, die ter beschouwing, beoordeeling, verklaring, monstering, of navolging, gedaan, gegeven, of voorgesteld worden.

II. *Beelden* (simulacra) 2) voorstellingsmiddelen, waardoor iets gekenschetst, d. i. kenbaar geschetst wordt.

Deze zijn te onderscheiden in:

a) *Denkbeelden* (ideae) beelden, welke alleen in het denken bestaan.

Hiertoe behooren onder anderen, de *begrippen*, *be-*

---

bij, en waag het, om bij gemis van hetzelve, er zelf een voor te zamen te stellen, waarbij ik een vriendelijk verzoek aan HH. taalkundigen voeg, om mij, waar ik den bal missla, teregt te willen wijzen. Voor het woord *voorstellingsmiddel* heb ik geen gelijkduidend lat. woord kunnen vinden, weshalve ik er een ontworpen heb van *repraesentare*, voor oogen stellen, en het suffix *men*, waardoor de zaak, die tot de handeling van het verbum behoort, active of passive; alsmede het middel om datgene te verkrijgen, wat het verbum te kennen geeft, uitgedrukt wordt, (z. Zumpt, Spraakl. d. lat. taal d. Elix, Amst. 1835 § 238.) weshalve het woord *repraesentamen* analogisch overeenkomt met tegmen of tegmentum van *tegere*. Mogt er evenwel een ander woord voor bestaan, dan zou ik het gaarne daardoor willen vervangen.

1) Het woord *voorbeeld*, exemplum, heeft eene zelfstandige beteekenis verkregen, en kan niet als ondergeschikt aan het woord *beeld* beschouwd worden, niettegenstaande sommige beelden tot voorbeelden verstrekken. Bij eene volledige schifting zouden de voorstellingsmiddelen in nog meer eerste ondergeschikte begrippen vervallen, doch daar wij er in dezen niets mede van nooden hebben, heb ik het achterwege gelaten, zoo als ook de verdere verdeeling van de telkens vooraan geplaatste soortsbegrippen van ieder geslachtsbegrip.

2) Ramshorn (Lat. Synonymiek, Leipz. 1831, voce signum) geeft van het simulacrum der Latijnen deze verklaring: „das verähnlichte Bild, das Bild, in so fern es bloss die Aehnlichkeit eines Gegenstandes enthält oder ihm ähnlich gestaltet ist; daher es sowohl von einem geformten als auch von einem Luftgebilde, vom Bilde im Spiegel, im Wasser, vom Traumbilde gebraucht wird, besonders auch von Götterbilden, die bei dem Mangel sinnlicher Wahrnehmung nur den ihnen beigelegten Eigenschaften ähnlich gebildet wurden.” Dus beteekende dit woord juist datgene, wat wij hier bedoelen.

gripsbeelden, *denkbeeldsbeelden*, *kenbeeldsbeelden*, 1) alsmede *phantasiën* enz. In één woord, de beelden, die door de *inbeelding* of *scheppende verbeeldingskracht der ziel* voortgebragt worden.

b) *Schijnbeelden* (spectra) 2) beelden, welke schijnen te bestaan, en zoo lang duren, als de oorzaak hunner vorming aanhoudt.

Hiertoe behooren onder anderen: *schaduwbeelden*, *spiegelbeelden*, *schrikbeelden*, *schimmen:* t. w. die beelden, welke hun ontstaan aan de *herbeelding* of *herinnering*, d. i. de *terugroepende verbeeldingskracht der ziel* te danken hebben.

c). *Beeldtenissen* (effigies) beelden, welke werkelijk bestaan, bijgevolg bestaan blijven ook dan, wanneer

---

1) Wat een begrip is, leert ons de logica. Ik meen echter tusschen een begrip en een begripsbeeld deze onderscheiding te moeten maken, dat het laatste *eene vereeniging van begrippen tot een geheel* is. b. v. Het woord: *blad* is de naam van een begrip (en bij gevolg ook van een daaraan beantwoordend werkelijk bestaand voorwerp), hetwelk tot inhoud heeft: *eene vlakte uitgebreidheid, welke, ten opzigte van deszelfs lengte en breedte, eene geringe dikte heeft.* Wegens de enkelvoudigheid van dit begrip kan men er zeer gemakkelijk eene voorstelling van hebben, doch men kan er geen beeld van krijgen. Evenens is het met een *onderstel,* d. i. *datgene waarop iets geplaatst is of kan worden*, gelegen. Vereenig ik nu de voorstellingen dezer beide begrippen, dan verkrijg ik daardoor een *begripsbeeld,* en wel dat van eene tafel. Dat beeld kan ik verzelfstandigen, door het uit deze of gene zelfstandigheid b. v. hout, marmer, of zoo iets, te vervaardigen. Dat beeld dient mij tevens tot een proef- of toetsbeeld, om te beoordeelen, of datgene, wat ik zie, eene tafel of iets anders is. Dit heb ik in het werk zelf breedvoeriger en duidelijker uiteen gezet, 't welk ik hier niet kan mededeelen, evenmin als dat, wat ik onder denkbeeldsbeelden, kenbeelden, en kenbeeldsbeelden versta.

2) *Spectra* komt mij hier het allezins passende woord voor, als beteekenende volgens Scheller: eene gedaante of beeld, dat zich aan de oogen of aan de verbeelding vertoont, dus gedaante, beeld, verschijning, spook.

de oorzaak hunner vorming niet meer tegenwoordig is.

Deze worden door nabootsing of afbeelding van iets voortgebragt, welker verdeeling wij thans vervolgen zullen.

Het begripswoord *beeldtenis* (A. II. *c*.) is nog een *zeer algemeen* begripswoord, hetwelk in twee *algemeene begripswoorden* te onderscheiden is, als:

α) *Afbeeldingen* (imagines) of, beeldtenissen, welke naar iets gemaakt worden.

Deze zijn te onderscheiden in:

1) *Schetsen* (delineationes) afbeeldingen, welke alleen den uitwendigen omtrek van iets voorstellen.

2) *Teekeningen* (adumbrationes) afbeeldingen, welke de uitwendige gedaante van iets, door middel van licht en schaduw, voorstellen.

3) *Prenten* (scalpturae?) 1) afbeeldingen, het zij schetsen of teekeningen, die door middel der drukkunst op iets anders overgebragt zijn. Gewoonlijk worden zij *platen* genoemd, hetwelk eigenlijk de naam is van het voorwerp, waarop de afbeeldingen geteekend of gegraveerd zijn, om de prenten te drukken, zoodat het woord in *oneigenlijken zin* gebezigd wordt.

4) *Schilderijen* (picturae) afbeeldingen, het zij schetsen of teekeningen, die met olijverf geschilderd zijn.

5) *Boetseersels* (ficturae?) 2) of massive afbeeldingen gemaakt van leem, was, of andere zelfstandigheden, die uit de hand vervaardigd zijn.

6) *Afgietsels* (effusiones?) 3) afbeeldingen gemaakt van gips, porselein, ijzer, koper of andere zelfstandigheden, zoo als: *busten*, *sierbeelden*, *pronkbeelden*,

---

1) 2) 3) Zijn deze woorden goed? of zouden zij ook door betere vervangen kunnen worden?

standbeelden, enz., welke in vormen gegoten worden, en even als de boetseersels den uitwendigen omvang, gestalte en gedaante van iets, geheel of gedeeltelijk voorstellen.

β) *Zinnebeelden* of *symbolen* (symbola): beeldtenissen, die, *door de daaraan gegevene beteekenis*, in plaats van door overeenkomst in het voorkomen, (d. i. omvang, gestalte en gedaante) *iets te kennen geven.*

Hierdoor kunnen onafbeeldbare zaken verzinnelijkt worden, en zijn te verdeelen in:

1) *Zinspelingen of allegoriën* (allegoriae) zinnebeelden, wier beteekenissen op *zekere gelijkheid* of *overeenkomst* der voorstellingen berusten.

Zoo b. v. stelt men de eeuwigheid voor, door de afbeelding van eene slang, wier staart in den mond uitloopt. Deze voorstelling zinspeelt op de eindeloosheid der eeuwigheid, 't geen de reden is, dat men aan zulk eene afbeelding die beteekenis kan geven.

2) *Teekens* (signa) zinnebeelden, wier beteekenissen *alleen* op de *daaraan gegevene beteekenissen* berusten, zonder dat er op deze of gene gelijkheid of overeenkomst met datgene, wat zij voorstellen, gezinspeeld wordt.

Het begripswoord: *teeken*, is een *minder algemeen* begripswoord, 't welk nu verder in *minst algemeene*, daarna in *ondergeschikte begripswoorden*, en eindelijk in soorten vervalt, 't geen wij op deze wijze vervolgen zullen.

(A. II. *c*. *β*. 2) de *teekens* zijn te verdeelen in:

א) (Aleph)teekens, wier beteekenis alleen door onderlinge overeenkomst, tusschen twee of meer personen bekend zijn, en alzoo dienen om iets op eene geheimzinnige wijze aan de daarmede bekend zijnde persoon te kennen te geven.

ב) (Beth) *Merken* (signationes) teekens, waarmede men iets ter onderscheiding merkt.

ג) (Gimel) *Kenmerken* (notae) teekens, welke algemeen bekend zijn, en dienen, om iets te doen kennen, aan te wijzen, of voor te stellen.

Deze kenmerken worden verder verdeeld in:

1. *Cijfers* of *getalmerken* (notae arithmeticae) of kenmerken om de hoeveelheid van iets uit te drukken en te kennen te geven.
2. *Zang-* of *muzijknoten* (notae musicae) kenmerken om de hoogte der stem of des toons aan te wijzen tot het zingen of bespelen van muzijkinstrumenten.
3. *Letters* (litterae) kenmerken ter aanwijzing van een bepaald geluid of klank, om daardoor iets aan te duiden.

De *letters* (A. II. *c*. *β*. 2. ג. 3), worden onderscheiden in *klankletters* (klinkers of vocalen) 1) en *medeklinkers* (consonanten). Hiervan zijn de klankletters op zich zelf voldoende om iets kenbaar te noemen, d. i. zij hebben een bepaalden, vasten klank, waaraan men, het met dien klank beteekende, kan herkennen. De medeklinkers dienen tot het wijzigen van den klank der klankletters, 't geen insgelijks door hunne verdubbeling, en door vereeniging van twee of drie klankletters geschieden kan. Daardoor is het mogelijk om een eindeloos aantal verschillende klanken te vormen, waarvan elk tot een kenteeken van een verschillend iets kan strekken. Zulk een klankaanduiding, welke, of, uit eene enkele klanklet-

1) Het is niet uit veranderingszucht, dat ik hier aan het woord *klankletter* de voorkeur geef boven het woord *klinker*, welke ook als naam van een zeker soort van gebakken steenen in gebruik is. Het is een gevolg van den onoverwinbaren afkeer, welke mij bezielt, om hetzelfde woord in twee of meer verschillende gevallen te bezigen, al is er ook niet ligt verwarring te vreezen.

ter, of uit een gewijzigde klankletter; uit een of meer lettergrepen bestaat, en een uitspreekbaar geheel daarstelt, dat tot een kenmerk van iets dient of dienen kan, noemt men een *woord*, weshalve een woord een *letterkenmerk* is. Naar deze bepaling is het gemakkelijk te beslissen, wat *woorden* zijn; want als letterkenmerk kan alleen aan de uitspreekbare vereeniging van letters de naam van woord gegeven worden, dewijl er geen mensch bestaat, die uit eene onuitspreekbare vereeniging van letters, een kenmerk kan daarstellen.

Uit deze aaneengeschakelde reeks van allengskens in omvang afnemende begrippen, zien wij dus, wat woorden eigenlijk zijn. Even als men ze A. *Voorstellingsmiddelen* kan heeten, omdat zij ons iets voor den geest stellen; even zoo kan men ze A. II. *beelden* noemen, dewijl zij iets kenschetsen; daarenboven zijn het A. II. *c. beeldtenissen*, want geschreven of gedrukt zijnde, bestaan zij werkelijk; A. II. *c. β. zinnebeelden* zijn ze te noemen, omdat zij door de *daaraan gegevene beteekenis* tot beelden dienen; A. II. *c. β.* 2. *teekens* heet men ze met regt, dewijl zij zinnebeelden zijn, *zonder dat er op deze of gene gelijkheid of overeenkomst met datgene, wat zij beteekenen zullen*, gezinspeeld wordt. Verder zijn het A. II. *c. β.* 2. ג. *kenmerken*, omdat zij bekende teekens zijn, en *letterkenmerken*, dewijl zij uit letters bestaan. Bovendien zou men ze *klankteekens* kunnen noemen, omdat een letterkenmerk een uitspreekbaar klankteeken is; doch deze naam, die ook op letters, vooral de klankletters toepasselijk is, zou ze daarvan, mijns bedunkens, niet genoeg onderscheiden, en bovendien niet zóó aan den zin beantwoorden als het woord *letterkenmerk*, 't welk bepaaldelijk op het doel der woor-

den ziet. Zoo b. v. is de *a* als letter een *klankteeken* en bepaalder een *klankletter*, maar als naam van iets, is het een *woord* of *letterkenmerk*. Al deze namen kunnen als *toenamen* (epitheta) aan woorden gegeven worden, en zullen des te bepaalder verklaren, wat zij eigenlijk zijn, hoe lager zij in den schakel der begrippen staan, d. i. *het naast voorgaande geslachtswoord is het meest geschikt om de soort te bepalen*, weshalve men de vraag: „*wat zijn woorden?*" het best beantwoordt met te zeggen: *woorden zijn letterkenmerken.*

B-gedeelte.

Waardoor kunnen woorden hunne beteekenis verliezen?

Een *woord* is een letterkenmerk, d. i. een, uit één of meer letters bestaand kenmerk van iets. Een kenmerk is eene soort van teekens, een teeken is eene soort van zinnebeelden, wier beteekenis alleen op de daaraan gegevene beteekenis berust, zonder dat er op deze of gene gelijkheid of overeenkomst met datgene, wat het beteekenen zal, gezinspeeld wordt.

Eene *teekening* daarentegen is eene afbeelding, welke de uitwendige gedaante van iets voorstelt. Er bestaat dus een groot verschil tusschen *woorden*, eene soort van teekens (eene vereeniging van A. II. *c*. *β*. 2 λ. 3. d. i. letters) en *teekeningen* (A. II. *c*. *α*. 2), ofschoon zij dit met elkander gemeen hebben, dat zij beide ondersoorten zijn van (A. II. *c*.) *beeldtenissen*, of zulke beelden, welke werkelijk bestaan, waardoor iets afgebeeld, of aan de ziel kenbaar voorgesteld wordt.

Eene *teekening* stelt iets aan de ziel voor, door de uitwendige gedaante af te beelden, zoodat men op het eerste gezigt ziet en weet, wat zij voorstelt.

Woorden doen hetzelfde, mits men met de daaraan gegevene beteekenis bekend zij. Hoor of zie ik het woord *paard*, dan stel ik mij het dier even goed voor, als wanneer ik er eene teekening van zie. Maar hoor ik iemand zeggen: „ik heb een cheval gekocht," dan kan ik mij niet voorstellen, wat hij gekocht heeft, als ik niet weet, dat de woorden: *paard* en *cheval*, woorden van ééne beteekenis zijn, waarvan het eene bij de Nederlanders, het andere bij de Franschen in gebruik is als naam van een en hetzelfde dier. Van hetzelfde dier bestaat slechts ééne teekening, terwijl de woorden ver-

schillen, die als naam van hetzelve bij verschillende volken in gebruik zijn, om het te noemen. Eene teekening van een paard zou ik op het eerste gezigt kennen, al ware zij ook door eenen Arabier of Chinees geteekend; doch geenszins zou ik mij op het hooren van het woord, waarmede een Arabier of Chinees een paard noemt, het dier kunnen voorstellen. Dit hebben teekeningen boven woorden voor, dat zij door alle natiën verstaan en begrepen worden. Doch woorden hebben dit boven teekeningen voor, dat men daardoor onafbeeldbare zaken kan noemen en aan de ziel voorstellen.

Tusschen woorden en teekeningen bestaat dit merkwaardig verschil, dat aan één voorwerp verschillende woorden, als namen van hetzelve, gegeven kunnen worden, terwijl het slechts door ééne teekening af te beelden is. De teekening van een paard b. v. kan nimmer eenen ezel; die van eene slang, nimmer eenen aal afbeelden, hoe veel overeenkomst er ook tusschen deze dieren mag bestaan. Sommige slangen gelijken zoo zeer op sommige alen, dat het verschil uitwendig alleen aan het verschil in kleur, alsmede aan de vinnen en kieuwdeksels, welke de alen bezitten en bij slangen vruchteloos gezocht worden, kenbaar is. Wanneer nu iemand deze beide diersoorten door ééne teekening wilde voorstellen, en om die reden de vinnen en kieuwdeksels niet afteekende, dan zou de waarde der teekening verloren gaan, dewijl niemand er uit zou kunnen opmaken, of het eene slang of eenen aal voorstelde, wanneer het nl. eene getrouwe teekening was van de gedaante eens aals zonder vinnen en kieuwdeksel, of van eene slang, met de vinnen en kieuwdeksel eens aals. Derhalve kan er van een voorwerp slechts ééne getrouwe teekening bestaan. Met woorden daarentegen is het iets anders. Eene slang b. v. zou men even goed, *sling*, *slong* of *slung*, als *slang* kunnen noe-

men, ja zelfs zou men alle vier woorden als den naam van hetzelfde dier kunnen gebruiken, en er, des verkiezende, nog eene menigte anderen bijvoegen, gelijk uit de talrijke volksnamen van sommige inlandsche gewassen blijkt.

Doch tusschen woorden en teekeningen bestaat deze overeenkomst, dat één woord, even als ééne teekening, slechts één enkel soort van dingen beteekenen kan, als het *geen begripswoord* is. Gesteld dat men het woord *aal* miste, en men, om die dieren te noemen, het voor de slangen in gebruik zijnde woord *slang* koos, omdat de alen zooveel overeenkomst met slangen hebben, dan zou men immers, op het hooren van het woord *slang*, niet kunnen weten, of men de dieren met, of zonder vinnen en kieuwdeksels bedoelde? In dat geval zou de beteekenis van het woord slang verloren gaan, en eindigen „met niets te beteekenen." Inderdaad ieder woord verliest deszelfs waarde, wanneer het twee of meer verschillende dingen, of begrippen, of een ding en een begrip tevens ('t geen wij in het 2e hoofdstuk met voorbeelden hebben verduidelijkt) moet voorstellen, want het kan niet tot een onderscheidingskenmerk dienen. Het houdt daardoor feitelijk op een woord te zijn, dewijl het geen kenmiddel meer is. Geef aan een paard en eenen ezel, aan eenen hond en eene kat, aan eene peul en eene wikvrucht, aan eene kist en eene doos, aan eene pijp en een vat, denzelfden naam, het zal geen woord zijn; want op het hooren van zulk een woord weet men niet bepaald, wat er bedoeld wordt. En toch, hoe groot is niet het aantal voorbeelden van dusdanigen aard, in elke taal! 1)

---

1) Tot mijn groot genoegen heb ik dezer dagen het, eens door L. A. te Winkel geuit, gevoelen gelezen in het IIIe Deel van dit Archief, bl. 167, waarin hij zegt: „dat de ware rijkdom eener spraak niet gelegen is in den overvloed van uitdrukkingen voor dezelfde voor-

Doch, ofschoon een woord eigenlijk slechts éóne beteekenis hebben kan, en dus slechts éóne *eigenlijke* beteekenis heeft, zoo kan het echter wel in *oneigenlijken*, alsmede in *overdragtigen* of *figuurlijken zin* gebezigd worden. Eene teekening kan eigenlijk slechts een ding voorstellen, doch ook deze stellen wel eens *oneigenlijke*, ja zelfs *overdragtige* zaken voor. Een begrip b. v. is niet af te teekenen. Als men het begrip *peul* door eene teekening wil verduidelijken, kan men dit niet anders doen, dan door eene soort van peulen af te teekenen. Hoe toch zoude men de tallooze soorten van peulen in eene figuur af kunnen schetsen! Hier, en in alle dusdanige gevallen is de teekening, eene *oneigenlijke* voorstelling van het onafbeeldbare begrip. Men kan *den tijd*, *de liefde*, *de eeuwigheid* geenszins afbeelden, en toch worden zij door teekeningen voorgesteld. Doch in dit geval zijn het geene *afbeeldingen* (A. II. *c.* α), maar *zinnebeelden* (A. II. *c.* β). —

---

stellingen, maar in het vermogen om ook de geringste wijzigingen der voorstellingen door verschillende woorden en woordvormen onderscheiden voor te stellen. Doch wie ziet niet klaar in, welke nadeelige gevolgen het voor de duidelijkheid, dat hoofdvereischte van eenen goeden stijl, hebben moest, indien men zich gewende om aan hetzelfde woord steeds twee verschillende voorstellingen te verbinden? Wel is waar, meestal zou de ware zin van zulke woorden uit den zamenhang kunnen blijken, doch er zijn gevallen genoeg denkbaar, waarin dubbelzinnigheid niet te vermijden zou wezen. Inzonderheid zou dit te vreezen zijn in de kunsttaal der wetenschappen, waarin het een noodzakelijk vereischte is, dat iedere term eene bepaalde, niet ligt te verwisselen beteekenis heeft." Deze belangrijke uitspraak kan niet genoeg behartigd, en daarom niet te dikwijls herhaald worden, opdat zij diep doordringe in het gemoed dergenen, die iets tot veredeling of verachtering onzer taal bij kunnen brengen. Dit laatste zal bij edeldenkende en in onze taal belangstellende taalkundigen wel nimmer opzettelijk en moedwillens geschieden, doch kan onwetende plaats hebben door het streven naar taalvolmaking, uit een beginsel, dat de taal nimmer tot volkomenheid opvoeren kan.

Niemand zal, in de afbeelding van eene slang, de afteekening der eeuwigheid herkennen, zoo dezelve niet met den staart in den mond, en dus *schijnbaar zonder begin of einde* voorgesteld wordt.

Dit is dus eene *overdragtige* beteekenis eener teekening, welke slechts onder zekere voorwaarden geschieden kan; want daartoe wordt vereischt, dat de voorstellingen altijd gelijkvormig zijn, en de daaraan gegevene beteekenis eenigzins uitdrukken door schijnbare overeenkomst.

Even zoo is het met woorden gelegen, die daartoe nog veel geschikter zijn dan afbeeldingen. Daarvan is dan ook door dichters en redenaars, geschiedschrijvers en wijsgeeren, ten allen tijde op velerlei wijze gebruik gemaakt, waardoor de eigenlijke beteekenis van vele woorden, niet zonder nadeelige gevolgen voor 's menschen heil en de rust der maatschappelijke zamenleving, is verloren gegaan, terwijl het aan den anderen kant een onuitputbare bron tot taalverrijking is.

Uit deze woordbeschouwing zijn gewigtige gevolgtrekkingen op te maken, waarvan ik hier een paar in een kort bestek wil aanwijzen.

Wat een begrip is, heb ik niet breedvoerig kunnen aantoonen, doch uit het bijgebragte, in verband gebragt met de logische beschouwing der begrippen, zal voldoende blijken, welk een groot verschil er is tusschen: *woorden*, als *klanken, die begrippen uitdrukken*, en *woorden*, als *letterkenmerken.*

In het eerste geval worden niet alleen de door den bedoelden schrijver zelven aangewezene woorden, maar ook alle eigennamen, alsmede die, welke dienen, om handelsartikelen en andere in het dagelijksch leven te pas komende

dingen te noemen, van de lijst der woorden afgeschrapt, tenzij men tusschen *werkelijk bestaande dingen* en *denkbeeldige voorstellingen* geen onderscheid make. Bovendien weert deze bepaling elken toevoer van bruikbare, zoowel nieuwe, als uit andere bronnen voortvloeijende, woorden, en belemmert daardoor de taalverrijking. De tweede bepaling daarentegen is op alle woorden, wat zij ook mogen uitdrukken, toepasselijk; want niemand kan ontkennen, dat het woord: *foei*, bij ons een letterkenmerk van afkeer is, of dat het woord: *rikkikkik*, een letterkenmerk van het geluid der kikvorschen is. Daarenboven gedoogt zij niet alleen den invoer van alle noodzakelijke woorden, zoo zij slechts aan het karakter der taal, waarvoor zij dienen moeten, beantwoorden; maar betreurt bovendien het gemis van zoo vele klanken, die in de volksdialecten dikwijls uitmuntende onderscheidingsmiddelen opleveren, zoo als de *ae* in plaats van de Gr. η, door welk gemis wij het geluid der schapen niet voorstellen kunnen; en meer andere klankteekens. 2°. Uit deze, nog geenszins volledige, systematische verdeeling der voorstellingsmiddelen, blijkt reeds, dat men soms op het gemis van begripswoorden stoot, om de begrippen goed te onderscheiden en uit elkander te houden; want voor A. II. *c*. *β*. 2, missen wij (voor zoo ver ik weet) een goed woord, dewijl het woord *geheimschrift* niet van zoo grooten omvang is als door den inhoud vereischt wordt. Ook is het woord *afgietsel* voor A. II. *c*. *α*. 6, niet naar mijn zin, daar het mij wat te ruim van omvang voorkomt, voor den opgegeven inhoud: kortom onze taal is wel rijk in vergelijking van vele andere talen, en zij heeft den aanleg zelfs, om volkomen te kunnen worden, 't welk vele talen missen; doch hoeveel er nog aan ontbreekt om haar volkomen te kunnen noemen, leert men dan inzien, als men in ernst beproeft, om haar systematisch te verdeelen. Men waant

haar rijker dan zij is, vooreerst, omdat zij in sommige opzigten inderdaad rijk is; ten tweede, omdat men met het ontbrekende niet bekend is, en ten derde, omdat men, bij gemis van eene goede systematische verdeeling, niet in staat is, om de synonymen behoorlijk te onderscheiden. Om tot de bepaling van het woord: *woord*, te komen, heb ik dat gedeelte der voorstellingsmiddelen, zoo goed mij mogelijk was, nagespoord. Hoe groot is daardoor het getal epitheta geworden, die zoo ligt met synonymen te verwarren zijn! Waar vindt men een auteur, die dit verschil niet uit het oog verloren heeft? en bleef het hier nog maar bij! Hoe dikwijls ziet men, dat deze of gene schrijver zelfs in de bijtakken verward is, en de woorden, als: *denkbeelden*, *schijnbeelden*, *afbeeldingen*, *zinspelingen*, *merken*, of wat daartoe behoort, beschouwt. Of geeft de taalkundige bepaling (d. i. de in de taalkundige geschriften in omloop zijnde bepaling) van het woord: *woorden*, niet eene gereede aanleiding om dadelijk in den bijtak: *denkbeelden*, stomp te loopen? Moet dit niet als de reden beschouwd worden, waardoor het woord: *begrip*, een stopwoord geworden is? De juiste bepaling van de beteekenis der woorden, vooral het fijn onderscheiden der synonymen, is zeer bezwaarlijk, uit dien hoofde reken ik het mij ook niet tot schande, daarin nu en dan mis te tasten, terwijl de innige belangstelling in onze taal mij nogmaals om teregtwijzing doet verzoeken bij hen, die de met onze taal verwante talen beter geleerd hebben, dan waarop ik mij, tot mijn leedwezen mag beroemen.

Ook het tweede, hier geleverde gedeelte is, zoo ik mij niet bedrieg, niet van belang ontbloot, omdat wij daardoor het verschil en de overeenkomst tusschen woorden en teekeningen duidelijk leeren inzien. Bovenal was het mijn doel, om daardoor het nadeelige van de dubbelzinnigheid der woorden te doen gevoelen. De bestrijding daar-

van is het voorname oogmerk van het voor den druk gereed liggende werk, hetwelk ik op de hier geleverde wijze behandeld heb. Het is waar, uit het prospectus is het moeijelijk te beslissen, of het werk eene taalkundige of botanische strekking heeft. De twee eerste hoofdstukken hebben, dit moet ik bekennen, een hoogen botanischen tint, dewijl de voorbeelden uit het plantenrijk gekozen zijn, om het gebrekkige van de daarin gebruikt wordende woorden aan te toonen. Dit heeft echter voor het taalkundig oogmerk dit voor, dat men het besprokene in natura na kan gaan, zoodat men de voorbeelden bezien, bevoelen en betasten kan, 't geen met abstracte voorstellingen het geval niet is. Had men dit in de taalkunde altijd gedaan, denkelijk zouden sommige gedeelten daarbij wel iets gewonnen hebben. Op grond hiervan vertrouw ik, dat het den waren taalkundigen niet zal stooten, dat hij er tot voorbeelden zulke woorden gekozen vindt, die ten onregte onder den blaam van botanische kunsttermen gebukt gaan, daar zij in het dagelijksch leven onmisbaar zijn en dus even goed als elk ander woord in de taalkunde overwogen dienden te worden, want alleen daardoor kan de botanie een volkseigendom worden.

VERHANDELING

OVER DEN OORSPRONG VAN HET

A B C,

UITGESPROKEN IN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ VAN
FRAAIJE KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DOOR

Dr. L. S. P. MEIJBOOM.

Zij, die zich met het onderwijzen van kinderen bezig houden, maken dikwijls de opmerking, dat een knaap gemakkelijker eene vreemde taal leert, dan zijne eigene; gemakkelijker eene taal, die veel van zijne moedertaal verschilt, dan eene, die daarop in vele opzigten gelijkt. De oorzaak van dit verschijnsel zal men wel daarin moeten zoeken, dat de knaap, sinds zijne vroegste jeugd gewoon de woorden en vormen zijner moedertaal te hooren, die als bij instinct heeft overgenomen, zoodat het hem niet in den zin komt te vragen, waarom die klanken juist zoo en niet anders luiden.

Iets dergelijks zien wij ook elders; want de menschelijke natuur blijft zich zelve doorgaans gelijk. Er is wel niemand onder ons, die zich vergissen zal in de onderscheiding van eene kat en eenen hond; en toch, als iemand ons vraagt, wat is het onderscheid tusschen die beide dieren, hoe weinigen zouden het weten te zeggen. Geen kind zal eenen steen met eenen boom verwarren, en

als gij den jongen vraagt, of hij wel weet, wat een steen en wat een boom is, zal hij u uitlagchen om de onnoozelheid uwer vraag; en met dat al weet hij het niet. Bijna ieder bedient zich dagelijks van de woorden deugd, ondeugd, vrijheid, slavernij, geluk, ongeluk, schoonheid, waarheid, wetenschap, opvoeding, kunst, godsdienst; en toch, hoe pijnlijk zouden wij verlegen staan, wanneer wij opgeroepen werden, om duidelijk en naauwkeurig te zeggen, wat wij met die namen uitdrukken.

Op dezelfde wijze gaat het ons met menig verschijnsel van ons dagelijksch leven. Wij bedienen er ons van, maar denken er niet aan te vragen, wat het is, en van waar het zijnen oorsprong heeft. Bij de christelijke gemeenten is van jaar tot jaar de zevenweeksche lijdensprediking in zwang en wordt er op hoogen prijs gesteld. Men zou meenen, dat het eene overbekende zaak moest wezen, hoe dat gebruik is ontstaan en verspreid. En toch, toen voor eenige jaren de eerw. Junius daaromtrent veelvuldige navraag deed bij godgeleerden en niet-godgeleerden, bleek het anders. Hij had een langdurig en veelomvattend onderzoek noodig, om de geopperde vraag naar behooren te beantwoorden. Het wordt al meer en meer een voorregt der geheele maatschappij, dat ieder lezen en schrijven kan, en reeds als kleine kinderen leerden en kenden wij het *abc*. Maar wie weet, hoe dat *abc* in gebruik kwam, langs welken weg wij in het bezit gekomen zijn van dat klein getal eenvoudige teekens, waardoor wij zelfs aan afwezenden en aan toekomstige geslachten kunnen mededeelen, wat er omgaat in het verborgene van onze ziel?

Uitgenoodigd om in dit avonduur tot u te spreken, geëerde H. en H.sen! heb ik mij voorgenomen, te handelen over het *A B C*. Dat is nu wel een kinderachtig onderwerp, en toch vlei ik mij, dat gij niet weigeren zult, in uwe

gedachten met mij naar de kinderschool terug te keeren, om te bedenken, wat wij daar eigenlijk in ons a.b.-boek leerden. Een onzer apokryphe Evangeliën laat het kind Jezus, toen Hij voor het eerst door zijne ouders ter schole werd gezonden, door zijne vragen het bewijs leveren, dat er over iedere letter van het *abc* meer gevraagd kan worden, dan een toenmalig geleerde kon beantwoorden. Ik geloof, dat dit nog volkomen waarheid is, hoewel in eenen anderen zin, dan waarin de schrijver van dat apokryphe Evangelie het bedoelde. Daarom stel ik mij geenszins voor, alles te beantwoorden, wat ik zelf aangaande het *abc* te vragen heb, of mij door u gevraagd zou kunnen worden. Ik zal tevreden wezen, wanneer het mij gelukt, bondig en verstaanbaar bescheid te geven op deze éene vraag, welke de oorsprong en de trapsgewijze vorming zijn van het *abc*. Gunt mij, wanneer ik dit beproef, uwe welwillende aandacht.

Eerst opper ik eenige algemeene denkbeelden over het letterschrift.

Dan tracht ik u den gang der geschiedenis van het letterschrift aan te wijzen.

Ik zal u niet vermoeijen met de optelling der bronnen, uit welke ik verzamelde, wat ik ga mededeelen 1); maar daarentegen mij beijveren, om elke van mijne beweringen met proeven te staven.

---

1) Dit geldt de voorlezing, zoo als zij te Amsterdam, Rotterdam en in den Haag werd uitgesproken. Thans, in dit Archief, zal het vermelden onzer voornaamste bronnen, hetzij in den tekst, hetzij aan den voet der bladzijde, niet alleen niet ongepast, maar zelfs noodig zijn.

I.

Eenige algemeene denkbeelden over het letterschrift.

De ontwikkeling van het geestelijke leven der menschen wordt door niets zoo zeer bevorderd als door de onderlinge mededeeling. Denkbeelden, gewaarwordingen en gezindheden, bij den eenen mensch aanwezig, en door hem aan anderen medegedeeld, prikkelen verstand, gemoed en wil van die anderen, en zijn daardoor krachtige middelen om de kiemen des levens, in de geesten aanwezig, te voorschijn te roepen.

De onderlinge mededeeling heeft in den natuurstaat plaats door middel van de spraak. Reeds het dier heeft die eenigermate, althans zoo wij de verschillende kreten, waarvan de klank, toon en soms de melodij ons doen gevoelen, hoe het dier, dat ze slaakt, te moede is, met den naam van spraak mogen betitelen. Toch heeft de mensch boven al zijne redelooze medeschepselen een groot voorregt. Hij alleen heeft eene spraak in den vollen zin des woords, d. i., hij alleen is in staat, om behalve aandoeningen en gemoedsstemmingen ook denkbeelden, begrippen uit te drukken en kenbaar te maken voor zijne medemenschen, door middel van een groot aantal geartikuleerde en scherp van elkander onderscheidene geluiden, die hij woorden noemt, en waarvan de geheele verzameling zijne taal uitmaakt.

Aan het spraakvermogen en de taal hebben wij het edelste en beste deel van ons levensgenot te danken, daardoor wordt het gezellig zamenleven tot eene menschelijke maatschappij veredeld. Door de taal leeft de een in den andere, en kan hij naar verkiezing zijn eigen leven zich doen afspiegelen in zijns naasten ziel. Door de taal

eerst wordt het mogelijk, dat de vruchten van den verstandelijken arbeid en van de levenservaring dergenen, die elkander ontmoeten, tot een gemeenschappelijken eigendom worden, en dat de ontwikkeling des eenen den andere te goede komt.

En toch, M. H.! zouden wij het grootste deel onzer kennis, zouden wij eene lange reeks van de krachtigste middelen tot onze vorming moeten missen, wanneer wij bij de mededeeling van ons inwendig leven alleen tot de taal beperkt waren. Dan immers zou die mededeeling zich niet verder kunnen uitstrekken, dan tot dezulken, die tijdgenooten zijn en elkander gedurig op hunnen levensweg ontmoeten; dan zou het nageslacht van den geestelijken rijkdom der voorgeslachten niet meer kunnen bewaren, dan wat het geheugen van weinigen bevatten kan. Dan zou de zuiverheid onzer kennis van het voorledene geheel afhankelijk worden gemaakt van de vasthoudendheid en de scherpte van geheugen en herinnering der menschen. Regtstreeksche mededeeling tusschen hen, die door afstand van woonplaats gescheiden zijn, zou dan te eenenmale onmogelijk wezen, en mond en oor zouden de voornaamste, de onmisbare middelaars zijn tusschen ziel en ziel.

Het is daarom een schat van onberekenbare waarde, dien wij bezitten in *het schrift.* Wanneer wij schrijven, dan bezigen wij zigtbare *teekens*, waarmede wij de woorden, de klanken onzer taal, derhalve tevens onze voorstellingen, onze denkbeelden, zigtbaar maken, afteekenen. In plaats van de gedachten, die in onze ziel liggen, luide en verstaanbaar als woorden te uiten door middel van het spraakvermogen, besluiten wij die klanken in ons binnenste, zetten de hand aan het werk, opdat zij door zigtbare teekenen spreke tot het oog van onzen medemensch. Hij, die teekenen ziende, herinnert zich daarbij de klanken,

die zij voorstellen, en kent uit die klanken de toestanden en verschijnselen van het zieleleven, die er door worden uitgedrukt.

Gij gevoelt, dat een schriftstelsel, 't welk in staat is, al wat in eenige menschelijke taal kan worden uitgesproken, duidelijk en kenbaar te teekenen, en zoodoende tot verre afwezigen, ja, tot de nakomelingschap der toekomst te spreken, een rijk en ontzaggelijk kunstwerk wezen moet. Hoe veel ontwikkeling, hoe veel vaardigheid, door oefening verkregen, wordt er niet vereischt, om zigtbare voorwerpen zóó in vlakke teekening, of in verheven beeldwerk, na te bootsen, dat de afbeelding op den eersten blik zonder dwaling aan het voorwerp zelf herinnert? En dan, hoe vele onzigtbare dingen worden niet door den mensch met namen betiteld en in den schat zijner kennis opgenomen? Wie anders, dan de reeds ver in ontwikkeling gevorderde, zou in staat wezen, voor dat alles zigtbare en toch aan het onzigtbare beantwoordende en gepaste merkteekenen uit te vinden?

Reeds wanneer het schrift bestond uit eene groote verzameling van prentjes of beeldjes, waarvan elk een geheel begrip vertegenwoordigde, elk het beeld van een voorwerp of van eene zaak voorstelde, zouden wij tot verwondering en bewondering genoopt worden en ons gedrongen gevoelen tot de stelling, dat zulk een schrift onmogelijk in de allereerste eeuwen des menschdoms kan zijn uitgevonden; maar dat er eene groote mate van ontwikkeling heeft moeten voorafgaan, eer men tot zulk een denkbeeld kon geraken, en dat de beschaving wel eenen zeer hoogen trap moest hebben bereikt, eer het schrift tot eene aanzienlijke mate van volkomenheid klimmen kon.

Maar nu klimt onze verwondering tot verbazing, wanneer wij de schriftteekens aanschouwen, van welke wij gewoon zijn ons te bedienen, en die wij in onze vroegste

jeugd met betrekkelijk zoo weinig moeite leerden. Ons schrift toch bestaat niet uit zoo vele duizende prentverbeeldingen, als wij verschillende woorden hebben; neen, uit enkele eenvoudige trekken, waarin niemand de sporen van afbeeldingen herkent, en die naauwelijks twintig in getal zijn. Met die onbeduidende hulpmiddelen evenwel zijn wij in staat, elken klank weêr te geven, dien ons spraakorgaan vermag te vormen, elk denkbeeld zigtbaar af te beelden, dat zich in onze ziel beweegt. Maar wie heeft dan de gezamenlijke klanken der menschelijke taal nageteld en bijeenverzameld, wie de woorden in hunne enkele klankbestanddeelen ontleed, wie heeft die eenvoudige merken bedacht en vastgesteld, die wij nu letters noemen? Is dat letterschrift de vrucht van eenen opzettelijk ondernomen arbeid van dezen of genen hoog ontwikkelde onder de menschenkinderen? Is het op eens gevormd en afgerond, en als een nu voor altijd gereed liggend kunstwerk overgeleverd aan tijdgenoot en nakomeling? Of is het de allengs gerijpte vrucht van vele jaren en eeuwen, een kind van het toeval, van den loop der omstandigheden en van de zamenwerking van velen? Onwillekeurig komen deze vragen bij ons op, en hoe zullen wij ze beantwoorden? Wanneer wij onze toevlugt niet konden nemen tot eene naauwkeurige navorsching van de geschiedenis der volken en hunne talen, zoo als zij die spraken en schreven, dan restte ons ter beantwoording niet anders dan een blik op des menschen aard, en op het doen en laten onzer kinderen. Maar deze leidt ons reeds tot sommige vermoedens.

Wanneer onze kinderen in hunne vroegste jeugd de letters leeren, dan valt het hun doorgaans moeijelijk, de teekens in het geheugen te bewaren, wanneer men hun daarbij niets anders dan derzelver namen noemt. Begint gij evenwel elken naam eener letter te verbinden met een bekend voorwerp, welks naam met de bedoelde letter

aanvangt, leert gij uw kind zeggen: a aardappel, b boterham, enz., dan bereikt gij uw doel in korteren tijd en zonder moeite. Dit schijnt aan te duiden, dat het kind eerst de voorstelling van iets zinnelijks, dat hem bekend is, in zijne ziel moet dragen, eer het in staat is tot het opnemen en bewaren van den indruk, door eenig willekeurig teeken te weeg gebragt.

Geeft gij het eenigzins oudere kind lei en griffel in handen, en laat gij het daarmede aan zich zelf over, dan zal het eerste, wat het beproeft, *teekenen* zijn. Het doet zijn best, om de voor oogen liggende voorwerpen na te bootsen, en dat wel zeer naauwkeurig, zoodat elke bijzonderheid, die het kind onder de aandacht komt, in het oog vallend wordt weêrgegeven, al kan het ook nog op verre na geene verhoudingen van grootte en plaats opmerken en uitdrukken. Eerst later leert de knaap of het meisje in weinige omtrekken een voorwerp vlugtig, maar toch kennelijk, af te beelden, en het neêrschrijven van vlugtige teekens, tot voorstelling van dit of dat, is het laatste, waarmede de jonge teekenaar eindigt.

Vooral wordt u deze eigenaardigheid der kinderlijke natuur duidelijk, wanneer gij naauwkeurig toeziet op het onderwijs, dat aan doofstommen gegeven wordt. Zij moeten geheel door teekentaal onderwezen worden; men moet zich geheel tot hun oog wenden, omdat men tot hun oor niet spreken kan. Maar ziet dan ook, hoe de onderwijzer begint met hun kleine modellen van allerlei dingen voor oogen te plaatsen, indien de levende voorwerpen, of de dingen in hunne natuurlijke grootte, niet ter hand genomen kunnen worden; hoe hij met zijne handen langs alle omtrekken van die modellen henenvaart, om den kweekeling het beloop van die omtrekken te doen opmerken; hoe hij vervolgens, zonder het voorwerp zelf, met zijne handen de beweging maakt, alsof hij de omtrekken daarvan volgde,

en zoo een eenvoudig teeken bezigt, dat zijnen leerling aan het daardoor afgebeelde voorwerp denken doet.

Eerst wanneer de doofstomme het met de handen zoo naauwkeurig mogelijk nagebootste beeld van het bedoelde voorwerp heeft leeren onderscheiden en verstaan, gaat de onderwijzer dit beeld verkorten en vereenvoudigen, tot dat hij eindelijk slechts eene enkele beweging overhoudt, die voor den oningewijde geheel het voorkomen heeft van een willekeurig verzonnen teeken, maar voor den leerling evenwel geheel duidelijk en kenbaar blijft.

Mij dunkt, wij mogen uit dit een en ander besluiten, dat het kind geene eenvoudige en schijnbaar willekeurige teekenen verstaat, wanneer het die niet erkent als verkortingen van afbeeldingen, die oorspronkelijk vrij naauwkeurig geleken op de voorwerpen, welke zij vertegenwoordigen. Maar is dit zoo, dan mogen wij ook vermoeden, dat het menschdom in zijnen kinderlijken leeftijd niet zal zijn begonnen met het verzinnen en bezigen van willekeurige teekenen tot vertegenwoordiging van voorwerpen en denkbeelden, maar dat de oudste pogingen om te schrijven zullen hebben bestaan in het maken van vrij naauwkeurige afbeeldingen, waarvan later verkortingen werden gemaakt, die eindelijk na velerlei weglatingen en vereenvoudigingen de gedaante erlangden van teekens, willekeurig en zonder bepaalde redenen aangenomen en in zwang gebragt.

Of meent gij welligt, dat het al te gewaagd is, van de eigenaardige neiging van den kinderlijken leeftijd bij enkele menschen te besluiten tot eene dergelijke neiging van den kindertijd des geheelen menschelijken geslachts? Laat mij dan ook nog herinneren aan hetgeen de geschiedenis der bouwkunst leert. De oudste volken bouwden niet. Zij beeldhouwden hunne gebouwen. Zij namen de rots, zoo als de natuur ze gaf, holden ze uit en fatsoe-

neerden ze. Menige tempel in Indië staat nog als een gedenkteeken van die aartsvaderlijke kunst. Eerst later werd het menschelijke verstand zoo ver ontwikkeld, dat het zich uit kleine deelen de voorstelling van een geheel kon zamenstellen, en die voorstelling verwerkelijken. En toen het menschdom zoo ver gekomen was, bezigde het bij voorkeur groote deelen, eenvoudig op elkaâr te stapelen. In Aegyptes pyramiden verbaast men zich over de ontzaggelijke rotsgevaarten, uit de bergen genomen om weêr tot bergen te worden op elkander gewerkt. In de fundamenten van den Birs i Nimrud, in het aloude Babylon, waarin de jongste nasporingen de overblijfsels hebben weêrgevonden van den Babelstoren uit het verhaal van Genesis, vindt men massive klompen ongebakken steen, slechts in de zon gedroogd, en eerst de bedrevenheid van latere jaren plaatste daarop een kunstiger bouw uit kleinere steenen, opzettelijk daartoe vervaardigd. In het algemeen geldt in de geschiedenis der bouwkunst de regel, dat het zamenstellen van gebouwen uit bouwstoffen van kleinen omvang en kunstmatige bereiding te menigvuldiger voorkomt, naarmate de oorsprong van die gebouwen in een tijdperk van hoogere ontwikkeling valt. Dit, meen ik, mag ons ook tot het vermoeden leiden, dat de menschelijke geest in de kunst van schrijven denzelfden gang zal zijn gevolgd; dat derhalve de oudste schrijfkunst zal hebben bestaan in massive afbeelding der voorwerpen, waaraan men wilde doen gedenken; dat daarvoor allengs bas-reliefs, en later gravures in de plaats zijn getreden, die altijd nog afbeeldingen waren; dat eerst in een tijdvak van meerdere ontwikkeling die afbeeldingen zijn verkort, en dat zoo allengs daaruit de letterteekens zijn ontstaan.

Dit zijn evenwel nog slechts gissingen, wel niet onwaarschijnlijk, maar toch ver van geschiedkundige zekerheid

verwijderd. Wij willen nu trachten, de gewenschte geschiedkundige zekerheid te erlangen, en daartoe

II.

den gang der geschiedenis van het letterschrift volgen.

Gij gevoelt, dat de eenige weg, die ons hier openstaat, deze is, dat wij eenen blik slaan op het schrift der verschillende volken, te beginnen van de alleroudste en afdalende tot de jongere, bij wie wij reeds een letterschrift, een a b c, in algemeen gebruik vinden. Vooral zullen ons tot ons doel van dienst kunnen zijn die volken, wier bestaan tot de hoogste oudheid opklimt, en tot in latere eeuwen voortduurt, en van wie wij uit verschillende eeuwen schriftelijke gedenkstukken over hebben. Wij kennen drie zulke volken, de *Aegyptenaren*, de *Chinezen* en de *Zendvolken uit Midden-Azië*. De beschouwing van hun schrift in zijne trapsgewijze ontwikkeling zal ons de gansche historie van het schrift in al hare verschillende trappen leeren kennen. Wij willen ons daarbij bepalen, om den geheelen gang der schriftvorming te overzien, en dan besluiten met eenen blik te slaan op andere ons bekende volken, die elk op den een of anderen trap van die ontwikkeling stationair zijn geworden, en op den gang van het reeds afgeronde eigenlijke a b c.

Aegypte is het beroemde land der hooge oudheid. Het bloeide als een magtig rijk reeds ten tijde van Abraham, en wel met eene beschaving, die ons dwingt tot de erkentenis, dat het reeds langen tijd vóór dien aartsvader moet hebben bestaan. Aegypte bleef magtig tot aan de dagen der romeinsche driemannen en handhaafde zijnen roem van beschaving en wetenschap tot na den tijd, waarop onze jaartelling eenen aanvang neemt. Later werd

Aegypte het onbekende land. Wel verhieven zich zijne stoute pyramiden tot verbazing der volken, maar die steengevaarten hielden de schatten, die zij in hunne ingewanden droegen, zorgvuldig verborgen. Men vond er velerlei verwonderlijke figuren, op rotsen gebeiteld, maar zij waren geheimzinnig en niet te ontraadselen. Menigeen beproefde aan die *hieroglyphen* zijne krachten, maar te vergeefs. Want wie kon zeggen, wat zij waren, bloot prentverbeeldingen, of teekens, die woorden uitdrukten, of letterteekens? Eindelijk baande eene gelukkige ontdekking van Champollion den jongere den weg. Hij vond eenen steen, waarop twee koningsnamen. Zij waren in het Grieksch geschreven, maar bij elken naam bevond zich ook een aantal hieroglyphen. De eene naam luidde *Ptolmiis*, de andere *Cleopatra*. Champollion besefte aanstonds het gewigt van deze ontdekking. De beide namen toch hadden sommige letters gemeen. Vond men nu daarvoor onder de hieroglyphen dezelfde teekens, dan was het uitgemaakt, dat er onder de hieroglyphen althans ook letterteekens te vinden waren. Dit bleek inderdaad. De p, i of e, o, l, t, in beide namen aanwezig, de a, in den eenen naam tweemalen voorkomende, hadden als vertegenwoordigers dezelfde hieroglyphische teekens, en nu was dus niet alleen eene gewigtige vraag beantwoord, en de weg tot verdere onderzoekingen opengesteld, maar tevens waren ook de teekens van een tiental letters gevonden.

Eene afbeelding der beide hieroglyphische namen vindt men op plaat I, vak A. a is de naam Ptolemaeus, b Cleopatra. De teekening a is ontleend aan den steen van Rosette, in afgietsel in gyps op het Museum te Leiden voorhanden, de teekening b aan Lepsius' Lettre à Mr. Rosellini, afzonderlijk afgedrukt te Rome uit de Soc. arch. di Roma. De vorm, waarin de prentjes besloten zijn, is die van eene mummie- of lijk-kist, en geeft als schriftteeken te verstaan, dat hetgeen daarin vervat is, een mensch, een

naam is. In a is het *vierkant* de letter p, de *halve cirkel* t, de *bloem* o, de *leeuw* l, de *lus* m, de twee *vederen* of *rietbladen* ii (ee), de *sluier* s; zoodat de geheele naam moet worden uitgesproken *Ptolmiis*. In b is de *quartcirkel* de letter c, de *leeuw* l, de *veder* of het *rietblad* i (e), de *bloem* o, het *vierkant* p, de *vogel* a, de *hand* t, de *mond* r en de *vogel* weder a; terwijl de beide figuurtjes ter linker en ter regterhand van den benedensten vogel een *ei* en eenen *berg* voorstellen, en gebruikt worden als zinnebeelden om uit te drukken, dat de bedoelde persoon eene vrouw is. Men vergelijke prof. S. Karstens blik op de monumenten van Aegypte, enz., in het mengelwerk van den Recensent voor Januarij 1852.

Na deze eerste gelukkige ontdekking ging de ontcijfering der hieroglyphen voorspoediger; maar zij werd vooral met een gelukkig gevolg bekroond, sinds men zich den toegang gebaand had tot het binnenste van een der groote pyramiden, waar men in geregelde orde de mummiën der aloude koningen vond, vergezeld van opschriften, en teruglopende tot eenen tijd, volgens sommiger meening, niet ver verwijderd van dien, waarop de gewone tijdrekening de schepping der eerste menschen plaatst. Zie hier in korte woorden wat men ontdekte. Ik volg in mijne voorstelling C. C. J. Bunsen, Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte.

De oudste hieroglyphen bestaan meestal uit *zuivere afbeeldingen van zigtbare voorwerpen*, zaakbeelden. Men vindt daaronder afbeeldingen van aarde, hemel, hemellichten, beelden van menschen in staande, zittende en liggende houding, dieren, van de viervoetige tot de wormen, planten, steenen en eindelijk voortbrengselen der kunst, thans ten deele onbekend. Zulke beelden kende Bunsen reeds 460. Op plaat I, N°. 1—10 vindt men daarvan eenige voorbeelden. Naast deze zaakbeelden komen ook zinnebeelden voor. Men vindt den *vijgenboom* gebezigd om eenen boom in het algemeen voor te stellen, eene *hangende ster*,

verbeeldende den hemel. Een *kind met den vinger op den mond* beteekent het stilzwijgen, een *kind met de hand naar den mond* zoo veel als eten, en zoo verder. Dergelijke teekens vermeldt Bunsen 120. Zie plaat I, N°. 11—21. N°. 11 stelt voor den hemel, maar beduidt als zinnebeeld *het bovenste;* n°. 12 is eene van den hemel hangende ster, zinnebeeldig *duisternis, nacht, schaduw;* n°. 13 is de zonneschijf, zinnebeeldig *uur, dag, gisteren, verlichten.* N°. 14, de stralende zon, beduidt zinnebeeldig *licht en schitteren;* n°. 15, de maan, zinnebeeldig *maand;* n°. 16 een *gevallen man*, zinnebeeldig *omgeworpen worden*, *wonden*, *verwoesten;* n°. 17, een deel van eene schaal, zinnebeeldig *iets hangends, hangen, steunen;* n°. 18 is eene ster in eenen kring, zinnebeeldig *de woonplaats der zaligen;* n°. 19 de zon met de slang, zinnebeeldig *de langs den hemel loopende zon;* n°. 20 eene voorover gebogene vrouw met hangende armen en beenen, zinnebeeldig *de hemel,* maar ook *maan* en *maand;* n°. 21 eene zittende vrouw met eenen geesel, zinnebeeldig eene *koningin.*

Daarenboven hadden de oude Aegyptenaren *klankbeelden,* dat is beelden, wier naam men uitsprak, maar niet, om daarbij aan het voorwerp te denken, maar om zoodoende eene lettergreep te verkrijgen van een ander zamengesteld woord, zoo als wij, om den naam *koekoek* te verkrijgen, eene koe en een koek naast elkander zouden afbeelden. Deze klankbeelden beteekenden dus elk eene lettergreep. In den oudsten tijd vindt men van deze soort slechts 25, later klom het getal, zoo ver Bunsen opgeeft, tot 72.

Van de klankbeelden was de overgang nu niet moeijelijk meer tot de eigenlijke *letterteekens.* Men verkreeg deze zoo, dat men een voorwerp afbeeldde, maar dat beeld gebruikte tot een teeken voor den klank, waarmede de naam van het voorwerp begon. Lâbou, *de leeuw*, werd het teeken voor de letter l. In de nieuwere tijden werden voor

éène en dezelfde letter verschillende teekens gebezigd. Zie plaat I, n⁰. 22—43, waar het oude hieroglyphen-alphabet volgens Bunsen en een paar voorbeelden van lettergrepen zijn afgebeeld. N⁰. 22 zijn drie verschillende teekens voor de letter *a*, n⁰. 23 drie dergelijke voor de *u*, n⁰. 24 twee voor de *i;* n⁰. 25, 26 en 27 zijn de letters *b*, *f* en *p*, n⁰. 28 de drie teekens voor de *m*, n⁰. 29 dergelijke voor de *n*, n⁰. 30 en 31 twee voor de *r* en *s*, n⁰. 32 drie voor de *t*, n⁰. 33 en 34 twee voor de *h* en *k;* n⁰. 35 en 36 eindelijk stellen de letters *ch* en *sch* voor.

N⁰. 37, de truffel (a) met de *b*, wordt gelezen *ab;* n⁰. 38, het oog met de wenkbraauw (a) met de *n*, luidt *an;* n⁰. 39, de haas (u) met de *n*, is *un;* n⁰. 30, de nachtraaf (b) met de *a*, is *ba;* n⁰. 41, de bloem (u) met de *n*, *un;* n⁰. 42, twee roeijende armen (ch) met de *n*, *chn;* n⁰. 43, de kromstok (h) met de *k*, *hk.* Men ziet, dat deze lettergrepen ten deele gevormd zijn uit teekens, niet voorkomende in het oudste door ons vermelde alphabet van Bunsen.

Al wat ik dusverre mededeelde, geldt het oude aegyptische hieroglyphen-schrift, dat men bezigde voor openbare gedenkstukken. Wij hebben daarin de geschiedenis van het schrift reeds gelezen. Die geschiedenis toont ons de navolgende vier trappen:

1⁰. Men begon met volledige afbeeldingen van zigtbare voorwerpen.

2⁰. Men stelde vervolgens door afbeeldingen van zigtbare voorwerpen op eene zinnebeeldige wijze ook denkbeeldige, afgetrokkene, bovenzinnelijke zaken voor.

3⁰. Gebruikte men afbeeldingen, wier volle naam men uitsprak, om zoodoende den klank te vormen van een deel der namen van andere voorwerpen of zaken.

4⁰. Eindelijk gebruikte men afbeeldingen, wier naam men evenwel niet ten volle uitsprak, maar die men bezigde als teekens voor den eersten klank

van dien naam, zoo als k koe, p paard. Zoo zijn wij reeds van werkelijk *teekenen* tot *letterschrift* gekomen, en dat wel langs eenen hoogst eenvoudigen en natuurlijken weg. Evenwel zijn alle letterteekens, die tot lettergrepen en woorden verbonden werden, in het hieroglyphen-schrift nog volledige beelden, en niet wat wij gewoon zijn *letters* te noemen, dat is onkenbare, schijnbaar willekeurige teekens. Ons rest dus nog de vraag: hoe is men van de beelden tot letterteekens gekomen? Maar ook daarop antwoordt ons het oude Aegypte. Men had daar namelijk, behalve het statig monumentschrift, ook nog een anderen vorm, meer verkort en loopend, waarin dus menige trek van de afbeeldingen werd weggelaten, en deze door de meer vlugge schrijfwijze minder kenbaar werden. Dit schrift bezigden de priesters tot hunne bijzondere scripturen, waarom het ook het *hiëratisch schrift* genoemd wordt. En eindelijk had men nog het *demotische* of volksschrift, nog meer verkort en vereenvoudigd. Dit was, juist omdat het volksschrift was, van lateren oorsprong en bestond dan ook alleen uit *letterbeelden*. In den christelijken tijd is in Aegypte een eigenlijk *a b c* in gebruik gekomen, waarin men naauwelijks meer een beeld herkent, het *koptische alphabet*. Het vermoeden schijnt voor de hand te liggen, dat dit zijnen oorsprong moet gehad hebben in hieroglyphische beelden. Toch is dat niet het geval. Het koptische alphabet is niet regtstreeks uit het hieroglyphen-schrift ontstaan, maar van de Grieken overgenomen, met behoud misschien van enkele aegyptische teekens voor klanken, die men in het Grieksch niet vond.

Als eene proeve van de drie onderscheidene aegyptische schrijfwijzen geven wij op plaat I, n⁰. 44—46, den naam Ptolmiis eerst, n°. 44, in gewone hieroglyphen, waarin men op den eersten blik den naam van den steen *a* herkent; de twèede vorm, n⁰. 45, is de hieratische, kennelijk

eene door vlugtig schrijven veroorzaakte verkorting van den eersten. Maar in den demotischen vorm, n°. 46, is geen spoor van beeld meer te herkennen; daar hebben de verkorting en vereenvoudiging reeds den hoogsten trap bereikt, de beelden zijn eigenlijke letterteekens geworden. N°. 45 en 46 zijn genomen naar Lepsius.

Pl. I n°. 47 stelt het koptische alphabet voor. De letters zijn a, e, è, i, o, oo, u, ou, b, p, ph, ps, f, m, n, l, r, d, z, t, th, c, t, h, hh, g, k, x. Wat wij van den oorsprong van dit alphabet meenen te weten, zullen wij later mededeelen, wanneer wij over het spijkerschrift spreken en aan het slot een kort woord zeggen over den oorsprong van *ons* alphabet.

Wat de beschouwing van het oud-aegyptische schrift ons leerde, wordt op eene merkwaardige wijze bevestigd door de geschiedenis van het schrift, dat wij bij de Chinezen aantreffen. Ook van dit groote volk verliezen zich de historie en de beschaving in de duisternis der grijze oudheid, terwijl zij zich tevens uitbreiden tot op onzen tegenwoordigen tijd. Wanneer men nu het tegenwoordige schrift der Chinezen aanziet, dan vertoont het zich allerwonderlijkst. De Chinezen hebben geen a b c, geene letters, maar voor ieder woord een afzonderlijk teeken. Die teekens zijn dus even zoo vele in getal, als de woorden der chinesche taal, d. i. vele duizenden, zoodat er dan ook geen chineesch geleerde wordt gevonden, die zijne geheele taal in schrift weet te brengen. De teekens worden uit enkele losse streepjes zamengesteld, die men met behulp van een penseel en oost-indischen inkt schrijft. De meeste schriftteekens zijn ingewikkelde teekeningen. Over het geheel telt men 214 wortelwoorden, van welke *zes* uit ééne enkele streep bestaan, 23 uit twee strepen, en zoo verder tot zeventien streepjes toe.

Van elke soort dezer wortelwoorden levert plaat I n°. 48 een voorbeeld. Van deze wortelteekens worden de overige teekens door bijvoeging van 1—19 streepjes gevormd.

Ieder teeken is derhalve de vertegenwoordiger van een geheel woord, van een denkbeeld, en de wortelteekens zijn in den regel vertegenwoordigers van zigtbare voorwerpen. Reeds daarom zouden wij vermoeden, dat die teekens oorspronkelijk afteekeningen van de voorwerpen zelve zijn geweest. Maar dit vermoeden wordt nog versterkt door de opmerking, dat er in het groote chinesche rijk eene menigte verschillende talen gesproken wordt, zoodat hetzelfde voorwerp bij verschillende stammen verschillende namen draagt, terwijl toch allen zich van hetzelfde schriftteeken bedienen, om die onderscheidene namen uit te drukken. Het gaat daarmede als met onze getal-cijfers, die alle beschaafde volken lezen, maar die ze alle verschillend uitspreken, of ook als met getrouwe afbeeldingen bijv. van eene koe, van een schaap, die elk herkent, maar elk ook op zijne wijze noemt. Laat het zich aanwijzen, dat het chinesche schrift oorspronkelijk inderdaad uit prentverbeeldingen heeft bestaan? De uitvinding van het chinesche schrift dagteekent volgens de overlevering des lands uit den tijd van Fouhi, 2950 jaren v. C., en het heeft verscheidene vormen doorgeloopen, eer het werd, wat het heden ten dage is. In den ouderen tijd had men een kyriologisch schrift, waarin de teekeningen nog zeer goed zijn te herkennen, en waarvan ook de sporen nog geenszins verdwenen zijn. Zoo vindt men plaat I, n°. 49, een huis, n°. 50 eene ketting, n°. 51 een spijker, n°. 52 een os, n°. 53 een venster, n°. 54 een pijl, n°. 55 een blad, n°. 56 een schip, n°. 57 de linkerhand, n°. 58 een boom, n°. 59 een leeuw, n°. 60 een neus, n° 61 eene kooi, n°. 62 den regen.

Maar wat meer zegt, de hedendaagsche Chinezen hebben nog zesderlei soort van schriftteekens, waarop wij

slechts een vlugtigen blik behoeven te werpen om te weten, dat de onkenbare, vlugtig geschrevene trekken trapsgewijze uit zeer goed kenbare teekeningen door verkorting zijn ontstaan. Zie hiervan een drietal voorbeelden plaat I n°. 63—65. N°. 63 is een visch, in de eerste afbeelding vrij natuurlijk nagebootst, in de volgende steeds minder kenbaar; n°. 64 een olijfant en n°. 65 eene schildpad. Wij ontleenen deze vormen en wat wij verder van het chinesche schrift mededeelen, behalve aan een chineesch woordenboek, aan U. F. Kopp, Bilder und Schriften der Vorzeit. De hier afgebeelde zeven vormen echter zijn uit een engelsch werk: The origin and progress of the art of writing, bij Henry Noel Humphreys, London 1853, prachtuitgave in gegoten ijzeren band, met vele platen, prijs *f* 18, p. m. Uit dit werk hebben wij meer ontleend. Voor de zes onderscheidene schriftsoorten, door ons vermeld, hebben wij in onze plaat zeven vormen gegeven, omdat wij telkens duidelijkheidshalve eerst het beeld van het voorwerp hebben overgenomen.

Over het algemeen zijn derhalve de Chinezen blijven staan op den eersten, minst ontwikkelden trap der schrijfkunst; zij hebben het niet verder weten te brengen dan tot verkorte en daardoor onkenbaar gewordene teekeningen, die evenwel ook nu nog in den gewijzigden vorm blijven voorstellen wat zij oorspronkelijk waren, de volledige beelden der voorwerpen, die men aanwijzen wil.

Intusschen was ook de Chinees, even als de Aegyptenaar, in de noodzakelijkheid om onzigtbare, denkbeeldige zaken in geschrifte uit te drukken, en hij moest derhalve wel zijne zaakbeelden wijzigen tot zinnebeelden. Zoo werd bij den bekenden diepen eerbied en de onbepaalde gehoorzaamheid, welke de chinesche zeden van kinderen voor hunne ouders eischen, een knielend man het zinnebeeld van de kinderlijke onderwerping en verkreeg de beteekenis van *zoon*, de beide vleugels eener porte-brisée met een

oor daartusschen beduidden *luisteren*, diezelfde vleugels met eenen mond daartusschen, *vragen;* een vogel met een mond daarnaast, werd het teeken van het werkwoord *zingen.* Om *het midden* van een voorwerp uit te drukken, teekende men eenen cirkel met eene lange lijn doormidden; *jagt-gevogelte* werd afgebeeld door eenen vogel met een pijl er naast, het werkwoord *scherp toezien* werd uitgedrukt door een paar turende oogen, *een kluizenaar* door een man boven bergen, en zoo verder.

Wij voegen tot meerdere duidelijkheid op plaat I n°. 66—109 nog een aantal verschillende teekens hierbij. Zij stellen naar volgorde voor: 66 de zon, 67 de zon achter eenen afgrond, d. i. de zon vóór het opgaan, nog onder den horizont, 68 de zon nog niet geheel boven den horizont, 69 de zon geheel op, 70 de zon boven de bergen, d. i. reeds ver in den morgen, 71 twee zonnen, d. i. de zon op den vollen middag, 72 de zon onder een deksel, d. i. eene eklips, 73 de zon na haren ondergang. N°. 74 is een oog, 75 de wenkbraauwen, 76 het oogpoppetje, d. i. de oogappel, 77 het oog onder een deksel, d. i. een blind oog. N°. 78 is een man, 79 een man met twee monden aan elkaâr verbonden, d. i. een compagnon. N°. 80 en 81 zijn de cijfers één en twee, 82 is een deksel, 83 eene tafel, 84 een bak, 85 een overhellende afgrond, 86 een mond, 87 eene omtuining, 88 heuvels, 89 een stroom, op vier verschillende wijzen voorgesteld, 90 een boog, 91 haren of veêren, 92 eene lans, 93 een open mond, een woord, 94 regtstandig, 95 tweelingen, 96 alleen, 97 staan, 98 spreken, de open mond met de kin, 99 bergen boven eenen afgrond, een hoog strand, 100 een zoon, 101 luisteren, 102 vragen, 103 zingen, 104 midden, 105 jagt-gevogelte, 106 scherp toezien, 107 een kluizenaar, 108 vuur. Tot voorbeeld van den trapsgewijzen overgang van afbeeldingen tot

onkenbare teekens diene n°. 109, eene latere voorstelling van 61, n°. 110, latere vorm van 105, n°. 111, latere vorm van 106, n°. 112, latere vorm van 107.

Nog eenen stap verder werden de Chinezen door de noodzakelijkheid gedreven. Van tijd tot tijd werden hun vreemde namen van personen bekend, voor geene afbeelding vatbaar, en toch ook door schriftteekens voor te stellen. Zij moesten derhalve van hunne zaakbeelden ook klankbeelden maken. Zoo werd de naam *Sem* geschreven met het teeken, dat als *sem* werd uitgesproken, maar eigenlijk *leven* beteekent. Soms ging deze wijze van schrijven met groote omslagtigheid gepaard. Men had bijv. geen beeld voor *vloeijend water*, genaamd *tchy*. Nu nam men het schriftteeken, dat als *tchèou* werd uitgesproken en een bepaalden tijd van den dag aanwees, en schreef daarbij het teeken *tsie*, d. i. afsnijden, en het teeken *y* ingaan, zoodat de drie teekens zamen beduidden: snijd van het woord *tchèou* den klank *èou* af, zet er *y* voor in de plaats en lees dus: *tchy*.

Eindelijk in den laatsten tijd hebben de Chinezen ook nog hunne schriftteekens als letterteekens moeten bezigen tot het uitdrukken van christelijke namen. Zoo schrijven zij het woord *spiritus*, geest, met vijf teekens en spreken uit: son-pi-li-tou-son, desgelijks den naam *Christus*, dien zij lezen als Chi-li-si-tou-son.

Wat wij van de Aegyptenaren en Chinezen en hun letterschrift gezegd hebben, was voldoende, om ons den algemeenen gang van de geschiedenis der schrijfkunst te doen kennen, en ons te leeren, dat de kunst, om alle menschelijke taal met een klein getal eenvoudige teekens te schrijven, de late vrucht van de inspanning en oefening veler eeuwen is; dat het kinderlijke menschdom, even als onze kinderen nog heden, is begonnen met eenvoudige

prentvoorstellingen van voorwerpen, die onder het bereik der zinnen vielen, dat men gaandeweg aan zulke afbeeldingen eene zinnebeeldige beteekenis is gaan hechten, ten einde ook onzigtbare voorwerpen te kunnen uitdrukken; dat men later, door den nood gedrongen, de beelden bezigde, om de klanken hunner namen en niet meer de zaken zelve te herinneren, tot dat ten langen laatste de prentverbeeldingen nog slechts dienden om de enkele klanken voor te stellen, die onze woorden vormen. Wij zagen ook, hoe de behoefte om veel en vlug te schrijven allengs te weeg bragt, dat de afbeeldingen op verlerlei wijze verkort werden, zoodat er eindelijk weinig meer van overbleef dan een enkele trek, waarin het oorspronkelijk beeld niet meer wordt herkend.

Vonden wij in den noordoostelijken hoek van Afrika een schriftstelsel, dat kennelijk met zuivere afbeeldingen begint en later in een afgerond alphabet eindigt, terwijl wij in de teekens van dat alphabet nog duidelijk de oorspronkelijke prentverbeeldingen herkennen, van welke het latere koptische letterschrift niet als de laatste, meest vereenvoudigde vorm mag worden aangenomen; in het oosten van Azië daarentegen een uitgebreid stelsel van onkenbare teekens, die nooit tot een eigenlijk alphabet zijn vereenvoudigd, en waarvan wij den oorsprong uit vroegere prentverbeeldingen slechts ten deele kunnen nagaan: tusschen de beide volken, bij wie wij die schriftteekens aantroffen, woonden andere, wier schrift ook tusschen hieroglyphen en chinesche woordteekens staat. Wij bedoelen de Persen, met de Assyriërs, Babyloniërs en Meders, wier schrift in de laatste jaren een allerbelangrijkst voorwerp van ijverig onderzoek is geworden, sedert de opdelvingen op het terrein van het oude Babylon, Ninive en Persepolis zulke groote verwachtingen hebben

opgewekt. Dit schrift draagt den naam van *spijkerschrift*, omdat de vorm van eenen spijker of eene wig de eigenlijke grondvorm is, waaruit alle teekens zijn zamengesteld; het komt in zoo verre met het chinesche overeen, dat alle klankteekens uit losse streepjes bestaan, waarin geenerlei vorm van eene oorspronkelijke afbeelding terug te vinden is. Dat het in de oudste tijden eenen minder eenvoudigen vorm gehad heeft, is uit de assyrische en babylonische opschriften duidelijk te zien. Dat het uit afbeeldingen ontstaan zou zijn, werd reeds lang vermoed, maar kon niet worden aangewezen. Wij lezen evenwel in de Geschiedenis der Assyriërs en Iraniërs van de 13de tot de 5de eeuw vóór Christus, van Jakob Kruger, in dit jaar te Frankfort a. M. uitgekomen, dat Rowlinson in de laatste dagen ontdekkingen moet hebben gedaan, die zulk eenen oorsprong van het spijkerschrift uit afbeeldingen boven allen twijfel verheft. „Gelukkig," zegt Kruger bl. 47, „ontdekte Rowlinson eene formele bibliotheek van den koning Saosduchin (667—647 v. C.). Sommige van hare kleitafels verklaren den schrijftrant der Assyriërs, doordien zij ons den trapsgewijzen oorsprong van de letters van het spijkerschrift uit hieroglyphische beelden laten zien." Bij deze trekken van overeenkomst met het chinesche schrift komt evenwel een zeer groot verschil, namelijk, dat het spijkerschrift ten laatste in een eigenlijk alphabet is overgegaan. De mannen, aan wie wij de kennis er van, zoo ver die thans gevorderd is, te danken hebben, zijn, om anderen niet te noemen, de Engelschen Layard, Rowlinson en Norris, de Duitschers Lassen en Grotefend en de Franschen Botta en de Saulcy. De voornaamste oorkonde voor deze schriftsoort vindt men aan den grooten weg van Babylon naar het oosten, op den 1700 voeten hoogen, steilen wand van den berg Behistan of Bisouton, waar ongeveer duizend regels schrift staan ingebeiteld.

Overigens komt het in rijken overvloed voor op velerlei plaatsen, op pyramiden, beelden, vensters, rotsen, baksteenen en cylinders. Rowlinson onderscheidt drie hoofdsoorten: het babylonische, medische en persische, van welke iedere echter weder in verschillende vormen kan worden gesplitst. Grotefend spreekt er over in dezer voege:

Er zijn uit Babylon vooreerst cylinders met opschriften, dan baksteenen, voorts opschriften op heilige aarden vaatjes in de gedaante van tonnetjes, vervolgens zegels, met opschriften rondom een koningshoofd. De inhoud der drie laatstgemelde opschriften is nagenoeg dezelfde, maar de schrijfteekens van de vaatjes zijn anders dan die der baksteenen en zegels.

Alle volledige opschriften van deze soort worden verdeeld in drie deelen, elk van vijf woorden; vóór en soms ook na de laatste vijf staat een bijzonder teeken. De inhoud op de baksteenen, zevenlijnig, is deze:

„Ik verhef ootmoedigst den grooten
Koning Mithras,
altijd met grootheid
en met sterkte,
aan deze openbare plaats;
Ja, ik verhef den grooten
Koning Mithras."

Aan het einde staat soms nog: Wees mij genadig!

Nadat de steen geheel gevormd was, werd het schrift er in gedrukt, waarschijnlijk met houten vormen, in de gedaante van rollen, waarop het schrift verheven en verkeerd gesneden was, de oudste bekende sporen van eene drukkunst.

De oudste babylonische schriftsoort mogt geene woorden afbreken, en evenmin woorden, die in den zin bij elkander hoorden, in verschillende regels schrijven. Daarom heeft zij vele verkortingen, zamentrekkingen, woord- en

lettergreep-teekens; nu eens zijn de teekens breed, dan eens smal, soms hol uiteen geplaatst, soms digt in elkaâr gedrongen. Men vindt ook vele gapingen in het midden van den regel, en woorden buiten den regel uitgeschreven. Het getal der teekens in deze soort van schrift beloopt omtrent drie honderd.

Het cursijf babylonisch schrift verschilt weinig van de straks te noemen derde kolom der persepolitaansche opschriften. Men heeft deze soort de achaemenisch-babylonische genoemd. Zij is van latere dagen, heeft geene verbindingstrepen; alle verschillende teekeningen van wiggen en haken zijn tot den pijlvorm teruggebragt; het getal der teekens beloopt ongeveer honderd en dertig. Afbreking van woorden komt hier niet voor, maar wel vindt men de woorden van éénen en denzelfden zin op verschillende lijnen verdeeld. Ook bevat deze schriftsoort nog vele monogrammen en syllaben-teekens.

De persepolitaansche opschriften vindt men steeds in drie kolommen tegenover elkander, van welke wij de derde zoo even beschreven hebben. Men houdt deze voor eene babylonische vertaling der voorafgaande persische oorkonde. De tweede kolom bevat desgelijks eene overzetting, en wel eene medische. Zij bezigt allerlei afbrekingen, heeft weinig monogrammen en syllabenteekens, in het geheel slechts zestig teekens, waarvan twaalf eenen haak vertoonen, de overige enkel uit wiggen bestaan. De meerdere eenvoudigheid evenwel, door dit geringer getal van teekens te weeg gebragt, wordt opgewogen door het willekeurig afbreken der woorden en het gemis eener aanwijzing, waar het woord uit is. Ook worden sommige klankteekens uit de teekens van meer dan éénen anderen klank zamengesteld, zonder daarom eenen zamengestelden klank te vertegenwoordigen.

In deze tweede, gelijk ook in de derde kolom, staat

vóór eigennamen en belangrijke gemeene zelfstandige naamwoorden een loodregt geplaatste wig, die ook wel den tweeden naamval meervoud van het koningsteeken scheidt.

In de eerste kolom der persepolitaansche opschriften is de eigenlijke persische oorkonde te zoeken. Men treft hier eenen woorddeeler aan, bestaande in eene schuins, van de linker- naar de regterzijde getrokkene wig; haken worden menigvuldig gebezigd, soms paarsgewijze tot eenen dubbelhaak verbonden. Geen enkel teeken heeft minder dan drie, noch meer dan vijf grondtrekken; geen teeken bestaat alleen uit horizontaal geplaatste wiggen, evenmin alleen uit loodregt geplaatste, noch ook uit haken alleen, en alle teekens hebben dezelfde hoogte. Behalve den woorddeeler en het koningsteeken, telt het persische letterschrift vijf en dertig teekens. Deze laatste schriftsoort vindt men niet uit den tijd vóór Cyrus, de oudste dagteekent waarschijnlijk sedert Nebukadnezar. Het gebruik van het spijkerschrift vermindert sterk na Xerxes, toch komen er nog opschriften van Artaxerxes voor.

Van groote waarde voor de kennis der spijkerschriften komt ons voor te zijn een dezer dagen te Berlijn en Londen verschenen werkje van Johannes Brandis uit Bonn, getiteld: Over de aanwinst voor de geschiedenis, verkregen uit de ontcijfering der assyrische opschriften, benevens een overzigt over de grondtrekken van het assyrisch-babylonische spijkerschriftstelsel. In het tweede gedeelte van dat geschrift onderscheidt de schrijver vooreerst drieërlei soort van spijkervormen in het assyrisch-babylonische schrift, 1°. dezulken, die voor de eigennamen van personen, goden, landen, rivieren, volken, steden en enkele andere staan, om aan te duiden, dat die namen eigennamen zijn, benevens het teeken van het meervoud; 2°. dezulken, die op zich zelf een geheel woord uitdrukken, en oorspronkelijk voor het grootste gedeelte beelden

waren, die in den loop des tijds allengs meer onkenbaar werden, terwijl de anderen door vervorming van eenen of door zamentrekking van onderscheidene spijkervormen ontstonden. Deze soort zijn monogrammen, deels ook getalmerken. Tot de 3de soort brengt de schrijver de eigenlijke letterteekens, die evenwel doorgaans eenen medeklinker met zijnen klinker, derhalve eene lettergreep, uitdrukken.

Na de aanwijzing der drie soorten van teekens beijvert Brandis zich te bewijzen, dat elk letterteeken voor niet meer dan éénen klank gebruikt werd, en ten slotte stelt hij als zijn gevoelen, dat het semitisch alphabet uit het spijkerschrift is ontstaan. Hij toont de overeenkomst van een zevental phenicische of hebreeuwsche letters met nog aanwezige spijkervormen aan 1), en herinnert aan een phenicisch cursijfschrift, op assyrische gewigten gevonden. De slotsom van zijn onderzoek geeft hij in de volgende woorden:

„Het schrift was in Mesopotamië, zoo als in Aegypte, in China en in Mexiko, oorspronkelijk een zuiver beeldschrift. Maar reeds vroeg deed zich de behoefte gevoelen om prentbeelden in klankbeelden te veranderen. Daarom begon men uit den rijken voorraad van teekens, die voor de uitdrukking van éénen en denzelfden klank bestonden, bepaalde spijkervormen te kiezen, en de teekens, die oorspronkelijk een geheel vertegenwoordigd hadden, slechts voor den eersten klank van dat woord te gebruiken. Bij het trapsgewijze voortgaan van deze ontwikkeling kon het niet anders of er moest eene zekere onregelmatigheid geboren worden. Nu eens bleef van den oorspronkelijken klank van een teeken slechts de eerste klinker of medeklinker over, dan eens de eerste lettergreep; voor sommige klanken of verbindingen van medeklinker en klinker werd geen een of werden te weinig, voor andere te veel

1) Zie plaat II beneden, waar in kolom 8 de spijkervormen zijn geteekend, waarin hij nog beelden meent te herkennen.

spijkervormen in zwang gebragt. Daarin moest worden voorzien, en om nu een zoo veel mogelijk syllabarisch alphabet te verkrijgen, maakte men in sommige vormen kleine veranderingen, en vormde zoo kunstmatig nieuwe spijkervormen. Zoo ontstonden uit teekens, die enkel eenen medeklinker zonder klinker voorstelden, lettergrepen; van z werd zi en uz, van t ti, et, ut, at, van n na en nu, van ds dsi en dsu. Zoo ontstonden ook uit lettergrepen andere lettergrepen, uit pa ap, uit ip pi, en uit teekens, die eene bepaalde lettergreep voorstelden, andere, dienende tot aanwijzing van eene gewijzigde uitspraak daarvan, bijv. uit ma ba, uit vu bu. Langs dezen weg kreeg men ten laatste voor bijna elke verbinding, waarin een medeklinker met de drie klinkers a, i en u kan komen, afafzonderlijke spijkervormen. Te gelijker tijde vormden zich ten gevolge van de behoefte om vlug te schrijven, verbindingen, die later nieuwe teekens werden. Men gebruikte deze tot het schrijven van woorden, die buitengewoon dikwijls voorkwamen, zoo als koning, zoon, slag leveren enz. Zoo werd ook het voorvoegsel j, bij den 3 pers. enk. en meerv. van den onvolm. verl. tijd, zoo mogelijk met den spijkervorm van de eerste letter van het werkwoord verbonden, en men verkreeg afzonderlijke vormen voor im, ich, in, maar vooral voor it, waardoor de uitdrukking van den wederkeerenden vorm aanmerkelijk werd verligt. Bij dit alles bleef evenwel uit het oude beeldschrift nog eene menigte beelden voor soorten en voorwerpen bewaard, waarvan de oorspronkelijke vormen echter geheel onkenbaar zijn geworden.

De zucht om ruimte te sparen en het einde der lijn met het einde van een woord te doen zamenvallen, leidde, helaas! nog tot eene zeldzame eigendommelijkheid. Zij bestond daarin, dat men de assyrisch-babylonische eigennamen op zulk eene wijze in verkorting schreef, dat men daarbij onwillekeurig aan onze raadsels en rebus, en aan

de alphabetische kunstjes der Talmudisten denken moet. Maar ook andere woorden en namen worden nu en dan verkort gevonden, evenwel nagenoeg op eene wijze, die ook bij ons in gebruik is. Het gebruik om namen van Goden op geheimzinnigen trant uit te drukken, zal wel uit bijgeloovige gronden zijn ontstaan.

Uit dit ingewikkelde spijkerschrift ontsproten reeds vroeg als zoo vele takken enkele bijzondere soorten van schrift, zoo als het tartaarsche (zoo noemt onze schrijver de soort van spijkerschrift, die bij Grotefend de medische heet) en het persische, terwijl zich ter anderer zijde daaruit waarschijnlijk het oude semitische alphabet ontwikkelde, hetwelk van lieverlede bijna over de geheele aarde is verbreid."

Plaat II levert eenige proeven van het spijkerschrift en wel eerst, 1°. de grondtrekken, de horizontale en de vertikale wig in verschillende betrekkelijke grootte, den haak en den dubbelhaak, het eigennaams-teeken, den woorddeeler en het koningsteeken, dit laatste in de vier onderscheidene schriftsoorten: *a* en *b*. oudste babylonische, *c* en *d*. achaemenisch-babylonische, *e*. tartaarsche, *f*. persische. Onder n°. 2 volgt dan een zend-alphabet, aan Heerens Ideën ontleend, onder n°. 3 een persisch alphabet volgens de opschriften te Behistun, door Rowlinson; voorts hebben wij nog een babylonisch alphabet, volgens Rowlinson in de opschriften van Behistun te vinden, medegedeeld op plaat III. De vormen der enkele wiggen en haken van dit alphabet vindt men plaat II, 1° *g*. geteekend. Een ander babylonisch alphabet van de Saulcy en een persisch van Grotefend houden wij tot besparing van ruimte terug. De vormen der letters, die Brandis uit het oud-semitisch alphabet in het spijkerschrift meent terug te vinden, geven wij plaat II, onder 4°.

Wij hebben nu, M. H. en H.sen! de geschiedenis geraadpleegd, ten einde van haar te vernemen, wat zij ons

aangaande den oorsprong van het letterschrift te berigten heeft. Zij heeft ten volle bevestigd, wat de beschouwing van 's menschen aard en aanleg ons van te voren deed vermoeden, dat het letterschrift in zijnen zoo hoogst eenvoudigen vorm en zoo rijke en veelzijdige bruikbaarheid, geenszins de vrucht is van ééns menschen brein, geenszins de opbrengst van ééne gelukkige gedachte. Wij zagen, dat het niet, gelijk de Minerva der fabelleer, in volle ontwikkeling uit het brein zijns scheppers te voorschijn trad; maar den loop der menschelijke dingen volgde, door uit kleine en zwakke beginselen allengs tot rijpheid te komen. Het schrift was eerst een hulpeloos kind, tot weinig dienstbetoon in staat, maar veel moeite en arbeid vereischende. Onder de verpleging van het menschdom, dat gedurende eene reeks van eeuwen daaraan zijne onvermoeide en vereende zorg besteedde, groeide het allengs op en werd in staat de genotene verpleging door rijke diensten meer dan te beloonen. Vóór het schrijven ging het beeldhouwen, daarop volgde het graveren, dat weêr plaats maakte voor het teekenen. Zaakbeeld werd door zinnebeeld, dit weêr door klankbeeld aangevuld, tot dat ten laatste het letterteeken geboren werd. Leermeesters waren daarbij de natuur en 's menschen behoefte; de eerste leverde de bouwstoffen, de laatste deed peinzen op een hoe langer zoo eenvoudiger gebruik daarvan. En de gang daarbij was juist de tegenoverstelling van dien, welken de voortbrengselen der stoffelijke schepping bij hunne ontwikkeling volgen. Deze toch worden bij het ontwikkelen steeds grooter, nemen in omvang toe en dragen steeds meer stof aan zich. Maar het schrift was in zijne jeugd groot in omvang en rijk aan stof; maar verloor van beide allengs en werd van eenen reus een dwerg.

Dat de uitkomst van ons onderzoek Bilderdijks stelling aangaande den oorsprong der letterteekens doet vallen, behoeft wel naauwelijks eene herinnering.

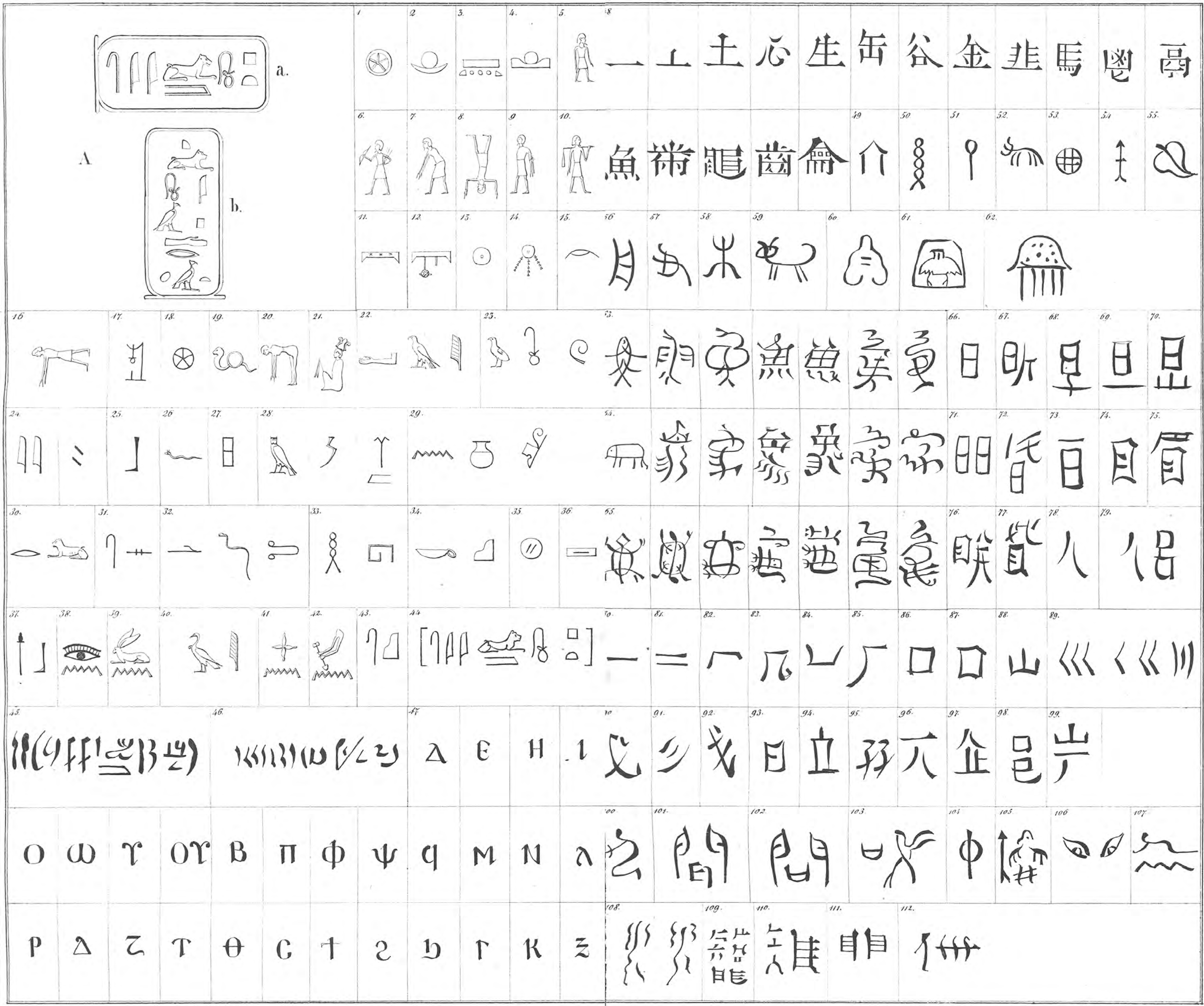

Lithogr. v. T. Hooiberg, Leyden.

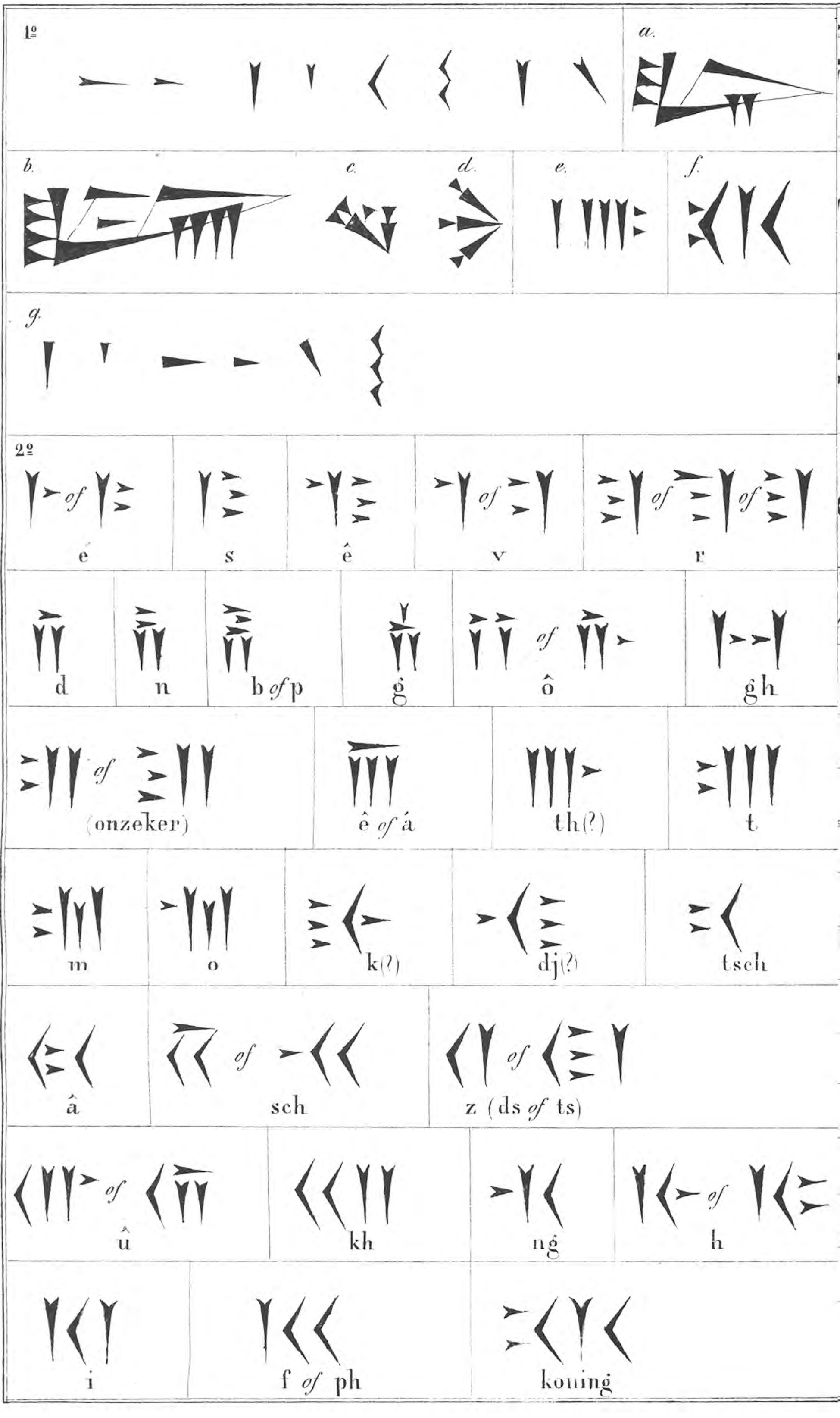

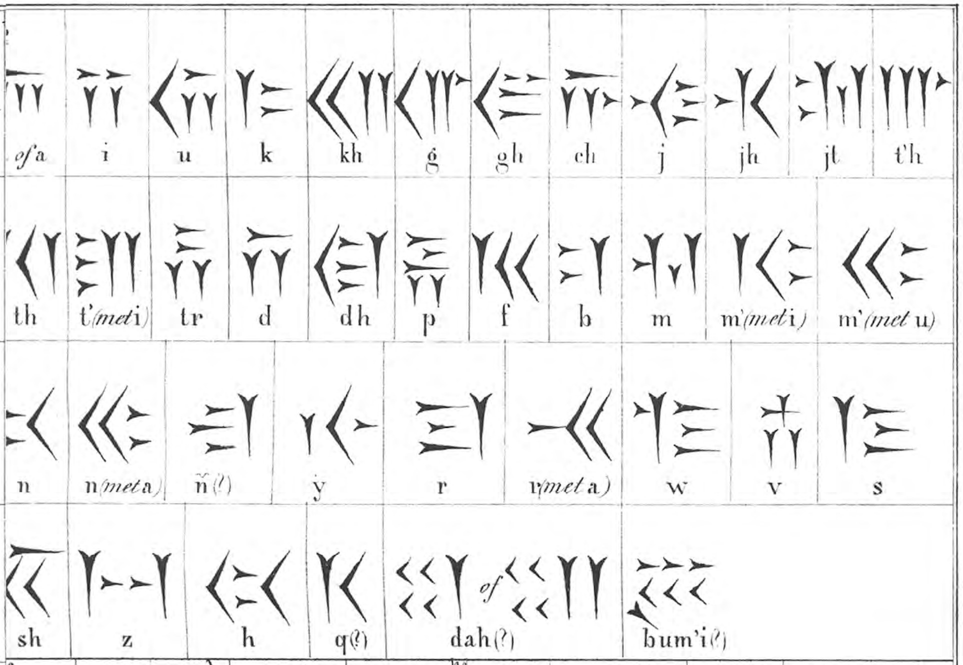

onze letter.	Grieksch	omgekeerd	Phenicisch.	Hebreeuwsch.	naam	beteekenis.	spijker-schrift	Beeld.
a.	α		𐤀	𐤀 א	alef	os of koppel-ossen		
b.	β		𐤁	𐤁 ב	beth	huis.		
g.	γ		𐤂	𐤂 ג	gimel.	kameel.		
d.	δ		𐤃	𐤃 ד	dalet	putten.		
h.			𐤄	𐤄 ה	he	spleet.		
v.			𐤅	𐤅 ו	vav	haak.		
z.	ζ		𐤆	ז	zain	wapen.		
i.	ι		𐤉	𐤉 י	jod	hand.		
c.k.	k		𐤊	𐤊 כ	caph	de holle hand		
n.	ν		𐤍	𐤍 נ	nun	visch.		
ng. o.			o	𐤏 ע	ain	oog.		
s.	s		𐤔	ω ש	schin	kies.		
t.	τ		𐤕	x ת	tav.	kruis.		

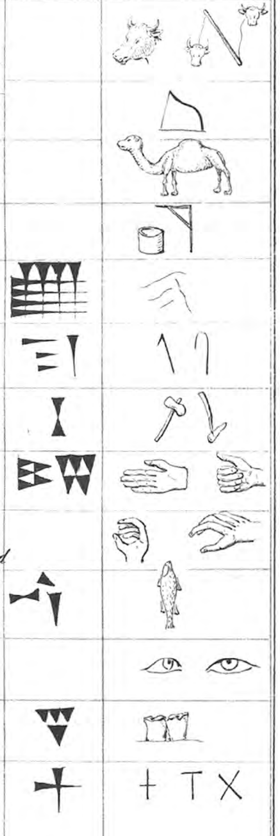

WIE EN WAT WAS

DE RECTOR

JOHANNES HILARIDES?

VOORGEDRAGEN

IN EENE VERGADERING VAN HET FRIESCH GENOOTSCHAP
VAN GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE,

DOOR

W. EEKHOFF,
Archivarius der stad Leeuwarden.

Voor beoefenaars van de Nederlandsche taal- en letterkunde in 't algemeen en voor die van Friesland in 't bijzonder is het zeker niet onbelangrijk antwoorden te zoeken op de vragen, welke meermalen werden gedaan: Wie en wat was dan toch die Rector JOHANNES HILARIDES, die in geschriften uit het laatst der 17^{e} en het begin der 18^{e} eeuw zoo dikwijls met name voorkomt, en wel door den eenen zeer geprezen en door anderen sterk gegispt en berispt? Was hij dien lof in eenige opzigten waardig, en heeft hij die blaam in andere verdiend? En wat heeft hij bijgedragen ter ondersteuning van de pogingen onzer schrijvers en kunstbeoefenaren, om kennis te verspreiden en goeden smaak aan te kweeken?

Inderdaad, het is vreemd, dat een man, die vijftig jaren lang en in verschillende betrekkingen voorkomt, als: Leeraar in de oude talen en Boekverkooper, als Letterkundige, Taalkenner en Dichter, als Teekenaar en vervaardiger van Kaarten en bovendien als schrijver in de Friesche taal en in het Hindelooper dialekt, — het is vreemd, zeggen wij, dat

zelfs de Voorzitter van het Friesch Genootschap nog onlangs omtrent zulk een man de getuigenis kon afleggen: „dat zijn leven nog in het duister schuilt" 1).

Ook hierin was voor mij een sterke spoorslag gelegen tot volbrenging van een lang gevoed voornemen, om al de verspreide berigten aangaande zijn persoon en handelingen na te sporen en daarna tot een geheel te bewerken, zoowel om in die duisternis licht aan te brengen, als om gronden te vinden voor onze beoordeeling van zijne verdiensten, in zooverre die hem regt mogten geven om eene plaats te vervullen in de geschiedenis van onze letterkunde.

Wat ik dus met veel moeite heb kunnen opsporen, bied ik bij dezen gaarne aan, met den wensch, dat ook anderen daardoor in de gelegenheid mogten komen, meerdere berigten in te winnen en tot verdere toelichting van dit onderwerp mede te deelen.

JOHANNES HILARIDES dan, werd, vermoedelijk in 1648, te Leeuwarden geboren 2) en dáár onder den Rector Caspar Rhomberg en vervolgens, van 1668 tot 1671, te Franeker onder de Hoogleeraren Michael Busschius, Nicolaus Blancardus en Abraham de Grau tot de letteren en wiskunde opgeleid. Aan die akademie deelde hij bijzonder in de vriendschap van zijn stadgenoot, den dichter Ernestus Baders, die toen reeds van zijne bekwaamheden zóó hoogen dunk schijnt gehad te hebben, dat hij in drie latijnsche verzen zijn lof bezong en hem zelfs noemde: „een beroemd

---

1) Mr. J. Dirks, in *de Vrije Fries*, 1853, VI, 387.

2) Volgens zijne eigene betuiging, achter de lofverzen op Baders en Gutberleth, was hij een Leeuwarder. Waarschijnlijk werd hij in 1648 geboren en was hij een zoon van Hylke Jans (voorkomende in het Doopboek der Herv. Gem. fol. 137), zoodat hij den naam van Jan Hylkes bij zijne opleiding tot de studiën verlatiniseerd of vergriekscht zal hebben. Zie *Naschrift*.

jongeling en uitstekend dichter;" — verzen, welke Hilarides, naar den stijl dier eeuwe, met ruime loftuitingen vergold, toen Baders in 1678 zijne *Camœnæ Juveniles* in het licht gaf 1).

Na het verlaten van de Hoogeschool en dien dichterlijken dampkring, zag hij zich in 1671 het prozaïsche Hindeloopen als eerste werkplaats aangewezen, wél als „Rector in de Latijnsche tale," doch tevens als „Schoolmeester ende Coster 2)." Hier vond hij, als van de wereld afgezonderd, ruime gelegenheid, zich verder in de geschiedenis, de letter- en dichtkunde te bekwamen. Van zijne studiën gedurende een tienjarig verblijf in die destijds bloeijende zeestad, mogt het hem gebeuren ééne belangrijke proeve na te laten. Hij gaf, namelijk, in 1679 te Leeuwarden in het licht een *Hindelooper Zeemans-Almanak*, met berekeningen van den op- en ondergang der maan, en van de eklipsen en watergetijden, voorafgegaan, doorvlochten en gevolgd door stichtelijke verzen en eene kleine kronyk van Hindeloopen, uit de voornaamste geschiedschrijvers getrokken; alles in de taal en de termen van het Hindelooper zeemansvolk, dat toen met de vaart op Noorwegen en de Oostzee goede zaken maakte en behoefte had aan zulk een eigen tijdwijzer; een stuk (om zijne zeldzaam-

1) Zie deze drie verzen in Baders' *Camœnæ* van 1678, 172, 3, 4; in zijne *Poemata* van 1684, 275, 6, 7, en in den herdruk daarvan van 1702, 346, 7, 8; waarachter, 372, ook Hilarides' lofvers is herdrukt. Bij die herdrukken heeft Baders echter dat „uitstekend dichter" achter den naam van zijnen vriend weggelaten.

2) Volgens de oorspronkelijke Resolutiën van den Magistraat van Hindeloopen, door mij nagezien, en waarin alleen van zijn vertrek wordt melding gemaakt, was gelijktijdig Jan Melis Vlpendam en na diens overlijden in 1675 Mr. Winand Jansen „Schoolmeester ende Organist," zoodat beide kerkelijke betrekkingen tusschen deze twee onderwijzers verdeeld waren. Het gebouw der Latijnsche school, hoewel sedert vele jaren niet meer gebruikt, wordt nog te Hindeloopen aangewezen.

heid door Dr. J. H. Halbertsma in het tweede deel der *Hulde aan Gysbert Japiks* herdrukt en vertaald medegedeeld), te merkwaardiger, omdat het nagenoeg de eenige proeve is, welke er langen tijd van het Hindelooper dialekt heeft bestaan, en als zoodanig groote verdienste heeft 1).

Nadat hij in 1681 eene beroeping tot Conrector te Dokkum had aangenomen 2), huwde hij in Mei des volgenden jaars in zijne vaderstad met Nieske Pyters, welk huwelijk met twee zonen en ééne dochter werd gezegend. Hier viel hij aan het vertalen van oude schrijvers, waarvan hij in 1686 eerst C. Nepos, *van het Leeven der Doorluchtige Veld-ooversten*, met eene hoogdravende opdragt aan Prins Hendrik Casimir, te Leeuwarden bij Hero Nauta uitgaf, en daarna in 1694 de Fabelen van Phaedrus in Ned. verzen, nevens de Fransche vertaling van S. Aubin, bij den latijnschen tekst gevoegd, te Franeker bij Leonard Strik het licht deed zien. Of dit werk zoo grooten bijval vond, dat het reeds in den volgenden jare moest herdrukt worden, en of hij daardoor, en bij gebreke van een Boekhandelaar te Dokkum, op het denkbeeld

---

1) De titel van het nagevolgde ex. (in eigendom toebehoorende aan Mevr. de Wed. D. Ruitinga, thans te Utrecht wonende) is: *Hynlepre Seemans-Almenak op it 1679 jeer, mekke fan en stirman oen laand. Tu Leeuwert, bij Johannes de Ruiter.* Dat deze Almanak, zonder naam uitgegeven, werkelijk van Hilarides is, hiervoor kan ik het gezag aanwijzen van Tobias Gutberleth, Jr., die in zijne breede aanteekeningen op Gabbema's *Nederlandse Watervloeden, Fran.* 1703, op drie plaatsen, bl. 275, 304 en 317 aanhaalt: »een klein kronijkje in de eygen Hindelooper taal toegesteld van mijn grooten Vrind Ioannes Hilarides" enz. Die aanhalingen komen letterlijk overeen met den herdruk in de *Hulde aan G. J., II,* 220. Zie *Naschrift* B.

Uit dit tijdperk bezit ik van zijne hand een Getuigschrift, dat een bewijs levert, dat hij het ook in de kunst van schoonschrijven zeer ver had gebragt.

2) Volgens het Resolutieboek van den Magistraat van Dokkum werd hij den 13 Februarij 1681 benoemd.

kwam, zelf een Boekwinkel op te rigten en zijn eigen werk uit te geven, is twijfelachtig. Hoe het zij, hij besloot daartoe in 1695, betrok een huis aan de westzijde der Hoogstraat en koos zich een Uithangbord, aan de eene zijde beschilderd met een kerkboek met zilveren beslag en ketting en het woord *Bijbel* daaronder, en aan de andere zijde met eene hand, houdende vijf speelkaarten, vertoonende het toen zeer gebruikelijke spel, *Lanterlui* genaamd, en daaronder de woorden: *Een schoone.* 1695.

Deze aardigheid verwekte echter, tegen zijne bedoeling, vrij wat opschudding en berokkende hem vijanden: want de vrome gemeente, die, naar de kerk gaande, met eerbied op den bijbel had gestaard, zag zich, terugkomende, een kaartspel voorgehouden, in strijd met de stichting, welke men mede naar huis droeg. Ofschoon Hilarides zich ontschuldigde, dat beide voorwerpen, op zijnen winkel passende, tot nut en genoegen konden aangewend worden, en des Zondags de zelfde personen wel den bijbel en het kaartspel, als in- en uitspanning, bezigden, gaf hij, die door de Regering gerugsteund werd, in zooverre toe, dat hij, tot wegneming van de „ergernis en drift van het volk," een gevlochten matje over het kaartspel liet hangen, waarmede de goede gemeente zich schijnt tevreden gesteld te hebben. Hém was dit echter niet genoeg: want toen hij in dit zelfde jaar 1695 een veranderden en verbeterden druk gaf zijner vertaling van *Phædrus, Esoopische Vertellingen* (met den latijnschen tekst, zonder de fransche vertaling, er nevens), voegde hij daar achter een uitvoerig gedicht, getiteld: *Verklaaringe van 't Ujthangbord van Johannes Hilarides als Burger en Boekverkooper, in de hoochstraat te Dokkom, alwaar het Caartspel en Ergernissen, bejde ten toon staan.*

Al eeven eens, hoe dat men 't maakt:
Daar d' eene 't prijst dat d' ander laakt.

met afbeelding van het uithangbord en het matje, dat boven het kaartspel hangt, en daaronder het bijschrift:

De burgerij van Waard
Was van een doode roch vervaard.

In dit hekeldicht, ruim 900, soms gespierde, verzen groot, viert hij zijne verontwaardiging den teugel over de domheid dergenen, die zich aan deze onschuldige zaak geërgerd hadden; legt hen uit, wat het kaartspel is en dat het ten doel heeft:

Om 't menschelijk vernuft in beezighejt te howden:
Dat nooit een leedig hert in dofhejt sow verkowden;

bewijst, dat alleen het misbruik, niet alleen van het spel, maar van alles, zelfs van den Bijbel, ten kwade leidt; toont hun aan, dat hij, die zelf nimmer speelde en een christelijk leven leidde, niets minder voor had dan met godsdienst of bijbel te spotten, en wijst aan op hoe velerlei wijze men zich met meerder grond over schuldige daden van velen zou kunnen ergeren; terwijl hij niets had gedaan dan in eene onschuldige schilderij den hoogsten ernst met nuttig spel te paren 1).

Of echter dit hekeldicht, waarin hij wilde „beproeven off ons volk door scherpe verwijtingen van bekende gebreeken, niet tot schaamte te brengen waare," wel geschikt was, om de goede harmonie tusschen hem en zijne medeburgers te herstellen, en of dit wel het regte middel was,

1) Van dit voorval heeft Prof. Mr. J. W. de Crane mede een uitvoerig verhaal gegeven in zijne *Letter- en Geschiedk. Verzameling van Biogr. Bijdragen, Leeuw.* 1841, bl. 37, ter wederlegging van Ds. H. Potter, die in zijne *Reize door de oostelijke Departementen van het Koningr. Holland*, bl. 64, deze zaak verkeerdelijk op den vromen Kamphuyzen had toegepast. Ook Witsen Geysbeek, die van Hilarides niets meer kende dan deze vertaling van Phaedrus, vermeldt het in zijn *Woordenb. der Nederd. Dichters*, Amst. 1822, III, 198.

om hem in zijnen handel nering te bezorgen, is zeer te betwijfelen. Dubbel aangenaam zal hem dus vier jaren later, in 1699, een beroep geweest zijn als Rector of Opperbestierder der schole te Bolsward, welke betrekking hij den 15 Februarij 1699 aanvaarde met eene *Oratio: de Methodo docendi linguas* παραδοξωτάτῃ, over eene vreemdschijnende manier van talen te onderwijzen 1).

Hier hervatte hij met ijver zijne vroegere taalstudiën. De bijzondere begrippen en nieuwe inzigten, welke hij van lieverlede had bekomen, scheen hij inzonderheid te willen toepassen op de zuivering van de Nederlandsche taal en spelling 2).

---

1) Te Franeker bij J. Gijzelaar, in 4o. in de Prov. Friesche Bibliotheek bewaard.

„Hilarides wijkt daarin van het gewone, bijna uitsluitend grammatikaal, onderwijs af, en wil op eene meer praktische wijze, door veelvuldige spreekoefeningen en gedurig herhaalde lektuur, het Grieksch en Latijn onderwezen hebben. De door hem verkozene methode had veel overeenkomst met die van Jacotot, welke, gebaseerd op het beginsel *tout est dans tout*, voor omstreeks dertig jaren eenig gerucht gemaakt heeft. Geen wonder, dat dit in Hilarides vreemd en ongerijmd gevonden werd. En toch zag hij in zooverre goed, dat, naar zijn oordeel, door te veel grammatiek te onderwijzen, en die meer als doel, dan als middel te beschouwen, de jeugd van de taalstudie werd afgeschrikt en van het onderwijs weinig bruikbaar voordeel trok. Bij zijne methode werd vooral gebruik gemaakt van de zamenspraken van Sebaldus Castellio (*Seb. Castellionis dialogi sacrorum*). Zij was eenigzins eene navolging van de leerwijze van Nicolaus Clenardus, die te Broccara (Braga) in Portugal eene school had geopend, waaraan wij thans den naam zouden geven van *cours d'enseignement pratique et mutuel.* Men zie wijders over deze dialogen van Castellio de aanteekening, gevoegd bij p. 20 van Hilarides' redevoering, op p. 29. Omtrent de methode van Clenardus deelt hij p. 32 een excerpt mede uit *Clenardi Epistolarum libri II: de festiva puerorum informatione.*

(Noot van Dr. J. G. OTTEMA.)

2) Hiervan gewaagde ook Benthem, die Nederland in 1686 en 1695 bezocht, in zijn belangrijk werk: *Holl. Kirchen- und Schulenstaat*, 1698, II, 325, bij Dokkum sprekende van „der Herr Joan. Hilarides, wel-

Verstoord, dat François van Hoogstraaten, Boekverkooper te Rotterdam, twee jaren na *zijne* uitgave van den *Nepos* ook eene en wel eene slordige vertaling daarvan had uitgegeven, „ondernam hij den geheelen grond van vertaalen eens naauwkeurig t'ondersoeken." Hieruit sproot een werkje, door hem: „Reegelmaate der Vertaalingen" genaamd, hetwelk echter slechts een gedeelte was van een werk van grooten omvang, hetwelk hij noemde: „Van de Aard der Taalen in 't gemeen; en op de Nederdujtsche, in 't bijsonder toegepast."

Hij gaf daarvan een uitvoerig verslag in de opdragt van zijnen *Phædrus* aan den geleerden Willem Deurhoff te Amsterdam, waarin hij zich scherp genoeg beklaagt over Pieter Rabus, die in de *Boekzaal van Europa* (Julij en Augustus 1694) zijn vorigen *Phædrus* „fijntjes geheekeld, geroskamd en helder door de spits-gaarden gejaagd had." Bij hoog gevoel van eigenwaarde waren wrevel en zucht tot wraak, tot steken en hekelen hiervan het gevolg; en hoe weinig hij zich verbeeldde, „dat de zanggodinnen over zijne geboorte gestaan of de koorden zijner wieg getrokken zouden hebben," — 't was „misnoegdheid over de heerschzucht der geleerden, hun meesterschap in de leer en de booze tijden, die hem uit nood geperst hadden een schimpdichter te worden." Maar die satirieke geest, om altijd te hekelen; die hooge toon, waarin hij beval: „Ei, snokkers! duikt uw kuif, bedwingt uw trotschen waan!" die ingenomenheid met eigene denkbeelden en onverdraagzame bitterheid jegens de meeningen van anderen, hoe algemeen ook onder de toenmalige geleerden, zij moesten hem afgeleerd worden, en niet gering was de

---

cher ein guter Poët ist, und am Säuberung der Niederländische Sprache arbeitet, wie er dan auch des *Phaedri Fabulae* in Niederl. Reime gebracht hat."

som van het leergeld, dat hij daarvoor zou betalen. Want wat gebeurde er?

Toen de bekwame Jacobus Nijloë, Predikant te Assen, zijne *Aanleiding tot de Nederduitsche taale*, en David van Hoogstraaten zijne *Aanmerkingen over de Geslachten der Zelfst. Naamwoorden*, 1700, in het licht gaven, was de geleerde François Halma, destijds nog Boekhandelaar te Amsterdam, bezig, om het Latijnsch Woordenboek van Tachard, verbeterd door Pitiscus, met veel zorg van goed Nederduitsch te voorzien; eene zware taak, waarvan hij zich vóor dién tijd gewis zóó verdienstelijk heeft gekweten, dat ieder, die vader Pitiscus vlijtig gebruikt heeft, hem den toegekenden lof van Moonen, Vollenhove en David van Hoogstraaten wel niet onwaardig zal keuren. Reeds had deze de voorrede van zijn afgedrukt Woordenboek in 1704 ter perse gegeven, toen hij een brief ontving van onzen Hilarides (die zich „een overzeeschen nieuwgewurven vriend" noemde), waarin deze de gronden van Nijloë bestreed, vele regelen der taal verwierp, een willekeurig gebruik van de lidwoorden voorstelde, eene vreemde verdeeling der geslachten van de naamwoorden in *Mantjesschai*, *Wyfjensschai* en *Buitenschai* voordroeg, en zich tot staving daarvan beriep op het gebruik der oude Friezen, waaraan men alles zou hebben te beproeven.

Halma, die eerst twijfelde of deze beweringen wel in ernst gemeend waren, beantwoordde dien brief in een vervolg van zijne voorrede op eene beleefde wijze. Hij meende zich met meer grond te mogen beroepen op het gebruik der nieuwste en meest beschaafde Hollandsche schrijvers, dichters en voorstanders van de taal, die mede bij de Friezen, in raadzaal en predikstoel, reeds navolging hadden gevonden. Doch Hilarides, die als onderwijzer niet gewoon was tegenspraak te dulden, scheen daardoor zoo weinig overtuigd te zijn, dat hij in den volgenden jare

een boekske in het licht gaf, getiteld: *Naader Ontdekkinge, van Niewe Taalgronden der Need. Taal; weegens het Gebrujk der Voorleedekens, en de Neederl. Woordrekkinge: voor* Daavid van Hoochstraaten *Med. Dr. en Conrector t' Amsterdam.* (Fran. 1705.)

In dit zonderlinge werkje, bestaande uit een brief aan den taalkundigen W. Sewel met uitvoerig voorberigt en aanteekeningen, is hij zeer verward in de hoofdzaak van zijn betoog over de zelfde onderwerpen van zijn vroegeren brief, wegens den boozen geest van wraak over miskenning, die hem bezielde, daar hij op een kwaadaardigen toon met schampere berispingen en scheldwoorden de Hollandsche taalgeleerden, en bijzonder Halma en Hoogstraten „aanpakt, en met een heevig slachzwaard op de distelpaaden der taalvitterij," vervolgt en tracht te verslaan. Overtuigd, dat men in Friesland vele woorden op beter gronden spreekt, dan in Amsterdam, welks taal men voor zuiver en nieuwerwetsch Nederlandsch opdischte, was hij verontwaardigd, dat men met zijne voorstellen den draak stak. Ook daarom beloofde hij Sewel eerstdaags mede te deelen „een dingetje van geen minder belang: een Voorslag van een *Neederdujtsch Woordboek.* Hoe men dat best zow moogen aanleggen, en toestellen, om onze geheele taal, in alle haare woorden, in een boek te begrijpen, opdat alle weetenschappen bewaard en beschreeven mogten worden."

Dat boekje was olie in 't vuur, en, zwegen de taalkenners — eene gansche schaar van rijmelaars stond op, om het Hollandsch tegenover het Friesch, de Hollandsche geleerden tegenover den Frieschen schoolvos te verdedigen, en den laatsten aan alle smaad en schimp ter prooi te geven.

Het eerste hekeldicht, dat tegen hem uitkwam, heette: *Gaavhoogte of Pronkaltaar voor de Poëzy van Bolswart*

ter Verhooging van den afgebeten Letterknauwer Hilarides, Aardsvyand der Nederduitse Tale en der zelver Begunstigers, beginnende:

Wat is hy een bespotlyk dier,
Die tot het slaafse schoolbestier
Den Meesterstaf voerd in de hand,
Als hy berooft is van verstand.

In een tweede, een *Dankoffer*, wordt hij voorgesteld als:

Een ezel van de domste soort
Die Friesland immer heeft gedragen,
Had wat van digt en Taal gehoort,
Daar 't Y gewoon is van te wagen:
Flux steekt hy bey zijn ooren op
Als kost hy meer als haver knauwen,
En rende als dol op een galop
De hoefbron in met vuile klauwen enz.

Het eindigt met den raad:

Maar schoon hy raast, en scheld, en tiert
ô Letterhelden wyd verheven!
Om dat zijn kop geen lauwer siert,
Staat hem daarom niet naar het leven.
Neemt van een Ezel dog geen wraak,
Het beest verstaat geen mensespraak."

(geteekend) Mantjeschaï.

Het derde is eene *Taallievende Groete aan den Weldoorzulten en doorkorenden Letterknauwer Hilarides*, beginnende:

Goeden morgen Rector maat,
Goeden morgen kameraat,
Heer Boekbinder zijt gegroet
Door het ligten van den hoed. — —
ô Verwonderlyk verstand!
Is het mooglyk, dat een man

Zoo veel vremde spraken kan
Smelten in een enkle spraak,
En dat slegs uit enkle wraak
» *Op den Dokter aan het Y.* — —
ô Vermaarde, en dappre hand,
ô Vervarelijk verstand!
Grootste Digter van Friesland,
Wat zijt gy een noble quant!
Waarlijk zulk een vremde haan
Is'er nimmer opgestaan
Die met zulk een luid gekraay
» *'t Wijfkens schaay, en 't mandjes schaay,*
Zoo doorpluist, heeft uitgelegt enz.

Een ander stelt *Hilarides* voor *in zyn Zondagspak*, op minder zachten toon beginnende:

Wien hoor ik huylen? Een uil der uilen,
Het domste beest,
Dat op den Drempel Van Pallas Tempel
Oit is geweest.

Een vijfde noemt hem de *Bolzwartse Rave* in een fabel, welke aanvangt:

Een Rave bol en zwart stak haren kop om hoog,
Als zy de Pauw zag met haar staart vol oogen pronken:
En riep; ik heb zoo wel een glans, daar ik op boog,
Als gy, al blinkt uw vel van schitterende vonken.

Doch genoeg, al heb ik niet alle schimpverzen vermeld, waarin hij met nog heviger scheldwoorden beleedigd en aan de openbare bespotting werd prijs gegeven 1).

1) Al deze stukken, tien in getal en 14 bladz. druks beslaande, zijn opgenomen in een bundel *Schimp- en Hekeldigten uit verscheide Poëten, gevolgt na den Roomsen Juvenalis, en de Satyrise Gezigten, van den Spaansen Quevedo, etc.*, Hoorn 1698, hoewel in het 2e deel van dezen band stukken van 1700 en 1703 en in het 3e deel verzen van

Hebt gij geen medelijden, M. H! met den man, die, met al zijne geleerdheid, zóó diep werd vernederd? — Neen, ik heb geen medelijden met hem: want veel had hij door onbescheidenheid in de vormen verdiend. Maar in plaats daarvan, heb ik lof en eere en bewondering voor Hilarides, omdat hij daarna een navolgenswaardig blijk gaf van zijn verstand, door zooveel verguizing niet enkel te verdragen, maar haar ter harte te nemen en — te zwijgen, als iemand, die van zijn ongelijk overtuigd is. Zijn hooge toon van eigenwaarde was gefnuikt; zijn lust, om zelf hekeldichten te vervaardigen, uitgedoofd, en zijn voornemen, om op zijne gronden tot zuivering van de Nederlandsche taal en spelling mede te werken, liet hij varen. Inderdaad, dáárom heeft hij aanspraak op onze achting, dewijl niet alle Bolswarder taalbeoefenaars, schoon men hen overtuigd heeft van hunne „verwarde inzigten en van de bijna ongelooflijke hardheid tegen allen, die met hen het zelfde vak beoefenen," zoo verstandig zijn om te zwijgen, nadat duidelijk bewezen is, dat zij onbevoegd zijn te spreken.

Te meer verheugen wij ons over dit kloek besluit van

1707, kort na die op Hilarides, voorkomen. Bovenstaande aanhalingen zijn genomen uit *den Vierden Druk vermeerdert*, Hoorn 1718; een 5e druk kwam in 1726 uit. Vóór ik den eersten druk in eigendom bekwam, is die vierde druk mij geleend door mijn geachten vriend Dr. A. de Jager te Rotterdam, die mij tevens tot de behandeling van het leven van Hilarides, ter opheldering van deze Schimpdichten, aanspoorde.

Nog kwam mij ter hand een kl. 8o stukje, groot 10 blz. in vers, getiteld: *De Vismerk in Roeren, door Ruchchel Kooren-Halme, Gezeid R. Korenaar. Ujt het Dolhujs Gebrooken: om zijn Raazernijjen I weegen Geschondene Beschuts Heer van Bolswerd: II weegen 't Ont-eerde Friesche Priesterdom: III weegen zijn Niewe Gerecommandeerde Boeken. Te Delff voor de Griekscke A.* Deze titel behelst meer onderwerpen of grieven dan mij tot dusverre bekend zijn. Welligt is dit uit vlugschriften of de Boekzaal van dien tijd op te helderen.

Hilarides, omdat zijne bekeering ten gevolge had, dat hij zich op een ander vak van studie of liefhebberij toelegde, waarvan hij de vrucht heeft nagelaten in drie stukken of kunstwerken, welke wij op hoogen prijs stellen. Hij viel aan het *teekenen*, en door bestendige oefening en inspanning bragt hij het in deze kunst tot eene aanmerkelijke hoogte. Ook zijne kinderen maakte hij daarin zeer bekwaam, zoodat zelfs zijne dochter later een bestaan vond in het teekenen van allerlei voorwerpen om te borduren. Nu was op kosten der Staten van Friesland weinige jaren te voren (1698) door Bernardus Schotanus à Sterringa een groote Atlas der dertig Grietenijën in het licht gegeven, en ofschoon die onderneming ongeveer 26,000 Gld. kostte, had men daarop niet meer dan 125 exx. laten drukken. Niemand anders dan de Staten zelve, hunne Gedeputeerden en het Hof bezat dus daarvan een exemplaar. Hilarides, die een groot liefhebber was van kaarten, welke hij in grooten getale had verzameld, was van sommige afdrukken dier kaarten meester geworden, en om nu het geheel te kompleteren, gaf hij zich de moeite, om de kaarten, welke hem ontbraken, met de pen zoo naauwkeurig na te teekenen, dat men ze voor gravures zou hebben gehouden. Maar hij deed meer: hij vervaardigde uit die dertig bladen eene Algemeene Kaart of verzamelblad, welke Schotanus niet had mogen tot stand brengen. Die kaart liet hij te Amsterdam door Petrus Schenk in het koper graveren en uitgeven, zóó naauwkeurig en voortreffelijk uitgevoerd, dat ik mij thans verheug, dat de lof, welken ik daaraan vroeger met ruimte heb toegezwaaid, als de schoonste en volledigste kaart, welke ooit op die grootte van deze provincie vervaardigd is, niet enkel den graveur Schenk, maar voor een groot deel aan onzen Hilarides toekomt 1).

1) Zie het werkje, in 1845 door den Heer Mr. J. T. Bodel Nijenhuis

Het is deze kaart, met den bekenden Terminus of Steenen man er op, welke in 1718, toen Halma een nieuwen en verbeterden druk van Schotanus' *Atlas* bezorgde, iets minder fraai bewerkt, is nagevolgd, welke navolging nog heden ten dage, als de beste algemeene kaart van die grootte, wordt gedrukt en verkocht.

De vroeger en nu zoo even genoemde geleerde François Halma had zich intusschen te Leeuwarden als Boekdrukker, ook van de Staten, nedergezet; en dat Hilarides hem, in weerwil van het vroeger voorgevallene, geen wrok toedroeg, maar hem zelfs vriendschappelijke hulp bewees, dit blijkt daaruit, dat hij voor Halma de nieuwe en schoone *Titelplaat* teekende, welke een sieraad is der uitgave van 1718, en waarnevens hij een groot vers tot uitlegging van de voorstelling vervaardigde, dat echter minder van goeden smaak getuigt. Bij deze gelegenheid liet Hilarides mede eene door hem opgemeten en geteekende Kaart van en Gezigt op Molkwerum, of het *Friesche Doolhof*, door Petrus Schenk Jr. in het koper brengen, om bij den Atlas te kunnen worden verkocht; een stuk, dat zeldzaam voorkomt en wegens fraaije en naauwkeurige uitvoering alle onderscheiding verdient 1).

en mij uitgegeven: *de Algemeene Kaarten van Friesland verzameld, beoordeeld en geschiedkundig beschreven*, bl. 56. Het aandeel van Hilarides in deze onderneming is later aan het licht gebragt door de hierna te vermelden vertaling van von Uffenbach's Reis door *Friesland*. In Mei 1855 ben ik zoo gelukkig geweest op eene Auctie te Leeuwarden dat ex. van Schotanus' *eersten* druk, geheel *gekleurd* en met de teekeningen van Hilarides er bij, aan te koopen, waardoor mijne reeds zeer aanzienlijke verzameling kaarten van Friesland eene belangrijke aanwinst heeft bekomen.

1) De titel is: *Het Friessche Doolhoff, het Beruchte Dorp Molk-worren in Friesland*; In de Griettenije van Heemelumer Olde Ferd; tusschen Staaveren en Hindeloopen. Gemeeten en Geteekend 1718, door Joh. Hilarides, Rector Scholar. te Bolswerd. *Indomita tentat*: Op latere afdrukken staat: *Nunc apud Petrum Schenk Jun*:

Vol van lust en liefde voor kunst, letteren en oudheden, bragt Hilarides, in kalmer stemming, de laatste jaren zijns levens te Bolsward door. Had hij vroeger, reeds in 1687, hulde bewezen aan deze stad en haren dichter bij uitnemendheid, door eene gravure te bezorgen van Gysberts beeldtenis, waarvan de schilderij in diens familie was bewaard gebleven, — de aanleiding daartoe bestond vermoedelijk in zijne betrekking tot Gabbema, die zes jaren te voren een tweeden druk van Gysbert's *Rymlerije* het licht had doen zien 1). Na Gabbema's overlijden in 1688 nam de Franeker Bibliothekaris, Dr. Tobias Gutberleth, de taak op zich, diens onafgewerkt *Verhaal van Leeuwaarden* in het licht te geven (Fran. 1701), welke uitgave Hilarides met een groot en brallend lofvers vereerde, hetwelk daar vóór is gedrukt. Genoemde uitgever berigtte bij die gelegenheid, dat Gabbema nog een HS. had nagelaten, bevattende een groot getal *Friesche Spreekwoorden*, welk stuk „eerst-daags" in het licht zou worden gegeven met aanteekeningen van zijnen geleerden vriend Johannes Hilarides, dien hij „een groot liefhebber en kenner van onse Friesche taal" noemt 2).

1) Hoewel Halbertsma, *Hulde*, II, 348, meldt, dat Antje Arjens Grons ten jare 1687, uit eerbied voor haren oom, naar een der conterfeitsels, haar door zijn zoon Salves besproken, een afbeeldsel liet snijden, waarvan de plaat, onder zijne berusting, overgegaan is op haren achterkleinzoon Sijbe Braaksma, blijft het altijd een raadsel, hoe Hilarides, destijds te Dokkum wonende, daarmede in aanraking kwam, zoodat hij onder de gravure van Jan Jaapix, naar de schilderij van den Leeuwarder M. Haarings (bij Immerzeel, II, 17 vermeld), kon plaatsen: *For 't ljuecht helle troy* J. H. 1687. Reeds Wassenbergh, *Bijdragen*, I, 193, vermeldde, dat dit portret bij geen der beide drukken van 1668 en 1681 behoort, hoewel men vele ex. daarvan vindt, waarbij deze plaat is ingelascht. Misschien was het door tusschenkomst van Leonard Strick te Franeker, die in 1684 de nieuwe uitgave van Gysbert bezorgde en afdrukken bij zijne overige ex. voegde, dewijl Hilarides met dezen bevriend was.

2) Zie het slot der Voorrede van Gutberleth, en over de lotgevallen

En evenwel heeft die uitgave niet plaats gehad. De reden dezer verhindering kunnen wij niet gissen. Hij had het voornemen nog in 1710, toen hij een bezoek ontving van den geleerden reiziger Zacharias Conrad von Uffenbach van Frankfort, die in genoemd jaar met zijn broeder eene reis deed door Friesland en een belangrijk verhaal van zijne ontmoetingen, gedurende zijn verblijf van 16 dagen, heeft nagelaten 1). Bij dit bezoek moeten wij nader stilstaan.

Nadat Hilarides aan von Uffenbach Gabbema's handschrift, dat wel duizend *Friesche Bywirden* bevatte, had laten zien, moedigde deze hem tot de uitgave niet weinig aan, als overtuigd, dat uit de spreekwoorden der volken hun verstand, vernuft, de kracht hunner taal, ja zelfs veel wijsheid is te leeren.

Was de Duitsche Geleerde bij de eerste ontmoeting verwonderd geweest over het geringe voorkomen en de nederige kleeding van den Rector, nog meer was hij verbaasd over den schat van merkwaardige letterkundige zaken, welke deze had verzameld, en over de belangrijke antwoorden, welke de spraakzame man op zijne menigvuldige vragen mededeelde. Met genoegen vernam hij van hem de beste narigten omtrent den aard der Friesche taal en hetgeen

van dit HS., dat later, nadat J. A. de Chalmot daarvan eene kopij nam, in het bezit kwam der Akademie-bibliotheek te Franeker, Wassenbergh, *Bijdragen*, I, *Voorrede*, IV *en* II, *Voorrede*, III. Nadat Hoeufft alléén de weinige spreekwoorden heeft uitgegeven, welke voorkomen achter den zeldzamen *Bredasche Almanak* van 1664, is het wel der moeite waard, een nader onderzoek naar dit HS. en dat van C. G. v. B., door Wassenbergh vermeld, in het werk te stellen.

1) Dit komt voor in zijne *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland*, eerst in 1753 en 54 in 3 dln. te Frankfort en Leipzig uitgegeven. Van die reis door Friesland gaf de Heer Mr. J. Dirks eene vertaling in *de Vrije Fries*, *Mengelingen van het Friesch Genootschap*, 1853, VI, 4, bl. 305, welke wij hierbij gevolgd zijn.

haar onderscheidde van het Hindelooperscl en Molkwerumsch dialekt; terwijl hij hem met ingenomenheid de gedichten van Gysbert Jacobs en de werken van Junius liet zien, gelijk ook zijne eigene Friesche en Hindelooper gedichten, benevens eene vertaling van het Onze Vader in beide tongvallen, door hem op uitnoodiging van het Engelsche Genootschap *de propaganda fide* vervaardigd. Verder waren het eenige handschriften en atlassen, door hem en zijn zoon verbeterd, aangevuld en zeer fraai en levendig gekleurd, ja een ongeloofelijke voorraad van landkaarten, welke zijne bezoekers met evenveel genoegen zagen als de vernuftige manier, welke hij had uitgevonden, om ze op te hangen en voor beschadiging te bewaren. Behalve eene verbazende menigte van in koper gegraveerde paskwillen en spotprenten, trokken onder de andere platen van allerlei soort, zoo als portretten, plannen, oudheden, gebouwen enz., welke hij in grooten getale, doch minder goed geordend, had bijeengebragt, vooral zeer vele kostbare' kunstvoortbrengselen hunne aandacht, waarvan hij twee onvergelijkelijk schoone gravures naar Michel Angelo en door H. Golzius met ophef beschrijft.

Deze verrassende blijken der bekwaamheid en kunstliefde van den eenvoudigen Rector waren nog niet alles. Van al hetgeen hij in twee kamertjes had bijeengebragt, noemt von Uffenbach het voornaamste en meest bijzondere, de groote menigte plaatwerken, zoowel betrekkelijk Romeinsche oudheden als nieuwere Italiaansche kunst. Van portretten, of boeken met afbeeldingen en de levens van geleerden en andere voorname lieden, vond hij een zeer buitengewoon aantal. Zinnebeelden, optogten, plegtigheden, ceremonies, ja allerlei boeken met platen en daaronder zeldzame uitgaven, zag hij zich ter bezigtiging aangeboden; terwijl het geheel werd besloten met de beschouwing van een vernuftig uitgedacht kastje, waarin de

Verzamelaar kaarten en platen betrekkelijk de aardrijks- en wapenkunde, de volkenkennis en hunne kleederdragten, oefeningen en krijgswezen, zinnebeeldige voorstellingen, beroemde vrouwen enz. had bijeengebragt.

Wij, M. H.! die nooit hebben geweten, dat er in Friesland immer zulk een aanzienlijk kabinet van kunstvoortbrengselen heeft bestaan, als waarvan deze Duitsche geleerde ons hier een breedvoerig overzigt geeft, — wij zullen ons zeker verwonderen, dat het bijeengebragt werd door onzen eenvoudigen en weinig bekenden Rector van Bolsward, van wiens geleerdheid en kunstzin het zulk een loffelijk getuigenis geeft; terwijl wij het evenzeer betreuren, dat het in zijn geheel niet is bewaard gebleven, daar veel van het vermelde nu onherstelbaar verloren schijnt te zijn. Voorzeker rijst Hilarides ook daardoor in onze schatting.

De eenige lettervruchten, welke ons uit de laatste jaren zijns levens zijn bekend geworden, bestaan in een gedicht op de vijftigjarige dienst van den beroemden Hindelooper Predikant Dominicus Goltsius, in het Hindeloopersch met Nederduitsche vertaling daarnevens, vervaardigd in 1720, toen het 49 jaren was geleden, dat hij te Hindeloopen de schooldienst aanvaardde 1); alsmede in eene Phrasiologie van Nepos, welke hij in 1722, met eene uitvoerige inleiding over de beste wijze van vertalen, uitgaf en aan de Curatoren zijner school opdroeg 2).

1) Dit vers is bewaard door J. H. Halbertsma in de *Hulde aan Gysbert Japiks*, II, 234.

2) De titel van dit werkje is: *Mysterium docendi Latinum. Ducens ad Imitationem Sermonis, vel cujusvis autoris. Periculo Sumpto in Phrasiologia Ex Cornelio Nepote Lectionibus Scholasticis, mutatis mutandis, Qvotidie Examinanda. Novo item conatu Ellipses passim Supplentur, Expediebat* Joh. Hilarides. *Leov. G. Koumans*, 1722, kl. 8°. 291 bl. De inleiding, groot 39 bl., is getiteld: *De Ratione et Usu Libelli: de Modo item Excerpendi et Vertendi, Dissertatio.*

Nog dacht hij een tweeden verbeterden druk in het licht te geven van het eerste werkje, dat hij in 1686 uitgaf, *de levens van Nepos*, toen de dood hem den 18 Julij 1725 overviel, na het volbrengen van een 77 jarigen ouderdom 1). Zijn drukker, Hendrik Halma, volbragt nu zelf deze uitgave, doch liet de vroegere wijdloopige voorrede achterwege, omdat, zoo als hij daarbij te kennen gaf, „deze behelsde vele taalsifterijen en nieuwigheden van spelling, waarop de overleden schrijver zeer verlekkerd was, schoon hij weinigen dien smaak daarin kon doen vinden, welken hij er in had; terwijl hij zich daardoor veeleer de partijschap van vele beroemde taalbeoefenaars op den hals heeft gehaald."

Met deze getuigenis, die in weinige woorden de hoofdzaak te kennen geeft, welke de eerste helft van het leven van Hilarides vervulde en zoo dikwijls verbitterde, meen ik het verhaal te mogen besluiten der lotgevallen van een man, die door ijver, geleerdheid en kunstzin voorzeker aanspraak heeft op onze duurzame belangstelling; doch wiens nagedachtenis wij met meer lof en liefde zouden vereeren, wanneer hij deze eigenschappen had versierd met die bescheidenheid, goeden smaak en humaniteit, door welke wij hopen, dat de beoefenaars der letteren in de 19^{e} eeuw zich bij voortduring zullen onderscheiden boven velen van vroegere eeuwen, ten einde meerderen invloed uit te oefenen op het doel van aller bestemming: de bevordering van de beschaving, veredeling en verheffing van ons geslacht.

---

1) Volgens het *Beluid- en Begravenisboek van Bolsward*, door den Heer Dr. G. Hamming voor mij opgespoord. Al de vermelde geschriften van en betrekkelijk Hilarides heb ik verzameld in de stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden, welke inzonderheid bestaat uit de werken van vermaarde Leeuwaarders, die zoowel als bijdragen tot den roem dezer stad als tot bronnen voor hare letterkundige geschiedenis belangrijk zijn.

NASCHRIFT.

A.

Nadat ik deze Levensschets grootendeels gesteld en in December 1854 in eene vergadering van het Friesch Genootschap voorgedragen had, kwam het mij vermoedelijk voor, dat ook de Archiven van Franeker, Dokkum en Bolsward omtrent Hilarides gelijke bijzonderheden konden bevatten als ik in de Stedelijke Archiven van Leeuwarden en Hindeloopen had opgespoord. Op mijn verzoek hebben dan ook de Heeren Dr. J. Banga, Burgemeester van Franeker, Mr. A. van Slooten, Secretaris van Dokkum, en Dr. G. Hamming, Rector te Bolsward, onderzoekingen in het werk gesteld en mij eenige mededeelingen gedaan, waarvoor ik hun zeer erkentelijk ben. Het uittreksel uit het Album der Akademie te Franeker, mij door eerstgenoemden vriend toegezonden, kwam mij echter zóó vreemd voor, dat ik mij verpligt acht, het hier met mijne aanmerkingen mede te deelen. Den 3 en 24 Mei 1668 werden dan onder het Rectoraat van Prof. Ulric Huber ingeschreven:

JOHANNES ERNESTUS BADERS,
Leovardia Fris. Medic. Stud.

JOHANNES HILARIDES,
Ylsta Fris. Phil. et Lit. Stud.

Wij zien hier den naam van Johannes gevoegd vóór dien van Ernestus Baders, zonder dat hij daarvan later bij de verschillende uitgaven zijner *Poemata* gebruik maakte: want stellig is het de zelfde persoon; hoewel het even vreemd is, dat hij, die in het laatste vierde gedeelte der 17e eeuw te Leeuwarden woonde, noch in de Rolle der Advokaten staat ingeschreven, noch onder de lijst der Med. Doctoren voorkomt, welke voor de verschillende uitgaven der *Leeuwarder Apotheek* van 1686, 1692 en 1698 wordt gevonden. Zelfs is er geene zekerheid, dat hij te Franeker gepromoveerd is.

En nu het woord *Ylsta* achter den naam van Hilarides?! Ten overvloede en om zeker te gaan, zocht ik te Ylst eenig licht te bekomen, en hebben de Heer Burgemeester en Dr. G. S. Ferwerda aldaar bereidwillig voldaan aan mijn verzoek, om in de Archiven dier stad deswege eenige nasporingen te doen, hoewel zonder vrucht. Daar nu Hilarides zelf zich later een *Leeuwarder* noemt, durf ik aan de woorden dier inschrijving weinig waarde hechten. Veeleer geloof ik, dat wij, die gewoon zijn, zulke opgaven in goeden ernst op te vatten, hierbij of aan eene schrijffout van den Rector Magn. of liever, aan eene gekheid of studen-

tengrap moeten denken, en mogen vermoeden, dat beide jongelieden in hun tijd, even als Gabbema c. s., snaken geweest zijn, die gewis zouden lagchen over de angstvallige bezorgdheid, waarmede wij hunne levensbijzonderheden nasporen.

B.

Even als er in ons vaderland thans sedert ruim twintig jaren eene zucht bestaat, om veelsoortige kennis in den vorm van *Almanakken* onder het volk te verspreiden, zoo was er ook tusschen 1670 en 1695 in Friesland eene Almanaks-woede, daar verscheidene steden en dorpen eigene Almanakken in het licht gaven, of op hunnen naam lieten drukken. In de verzameling van het Friesch Genootschap zijn daarvan een aantal voorhanden, die soms zeer merkwaardig en altijd hoogst zeldzaam zijn. De volgende willen wij daarvan opnoemen:

1. *Oprecht Leeuwarder Almanach*, voor 1671, gecalculeert door Mr. Andræas Mathæii, Stadsschool-Dienaar aldaar, Landmeter, enz.
2. *Oprecht Sneecker Almanach*, voor 1671 en 1672, door Adrianus Stellingwerff.
3. *Oprecht Ylster Almanach*, voor 1671, gepractiseert door Mr. Anthonius à Calsbeeck, Organist, liefhebber der Math. Konst.
4. *Oprecht Jouster Almanach*, voor 1671, gepractiseerd door Andrea Argoly, liefhebber der Astronomia.
5. *Ackrumer Friesche-Boere Almanach*, vor 1671, practicere trog Mr. Jan Sickes.
6. *'t Onvervalst Billants Almanach*, voor 1671, door Theod. Hoen, in leven Lantmeter en Ingenieur in Leeuwarden.
7. *Oprecht dubbeld Heeren-Feenster Almanach*, voor 1671, nae d'orde van den Hoogh gheleerden Dr. Petrus Baardt, door Ulpianum Lamberti Grijsert.
8. *'t Opriucht Fryssche-Boere Almanack*, voor 1672, practiseere trogh D. Dambrosium Magirem Len Tongen, Astronomum.

   N°. 1—8 allen gedrukt te Leeuwarden bij Lambert Coumans in de Peperstraat en Minne Andreus, bij de Brol en op de Nieuwestad.

9. *Het Leeuwarder Tamboers-Almanach*, voor 1694, door J. L. H.
10. *Harlinger Zeemans-Almanach*, voor 1694, door Claas Piekes de Graad, Ingenieur, Landmeter en Wijnroeijer aldaar.
11. *Nieuw Worckummer Almanach*, voor 1694.
12. *Nieuw Drachtster Almanach*, voor 1694, door L. V. W.
13. *Nieuw Sneecker Almanach*, voor 1694, door Albert Jans.

   N°. 9—13 allen gedrukt te Leeuwarden bij Joh. de Ruyter, in de Peperstraat, bij wien in 1679 ook de *Hindelooper Almanach* verscheen.

OVER DE

BETEEKENIS VAN HET WOORD

VIERSCHAAR.

In het hoogstverdienstelijk tijdschrift *Nieuw Nederl. Taalmagazijn,* IIIe Jaarg. N°. 3 (bl. 161) vindt men eene verhandeling *over den oorsprong en de beteekenis van het woord vierschaar.* Ik behoef slechts te zeggen, dat de redacteur, Dr. te Winkel, zelve er de steller van is, om haar als hoogst belangrijk en grondig te kenmerken. Met de onpartijdigheid van den man van ware wetenschap houdt de Schrijver het vraagstuk, ook na zijne opzettelijke behandeling, nog niet voor volkomen opgelost. In de inleiding van zijn vertoog verklaart hij, „het oordeel over de waarde of onwaarde zijner gissing aan bevoegde lezers van zijn *Magazijn* over te laten, hen ten vriendelijkste uitnoodigende hem hunne bedenkingen niet te onthouden," en aan het slot zegt hij ten overvloede, dat hij zijne verklaring van het woord alleen „waarschijnlijker acht, dan eene der voorgaande," en ik ten minste zal hem hierin niet wederspreken, ja, mij dunkt, dat in zijn opstel onloochenbare redeneringen voorkomen, die het toekomstig onderzoek aanmerkelijk vereenvoudigen.

Eerst bewijst Dr. te Winkel, dat de *vierschaar* haren naam onmogelijk ontleenen kan aan het getal der rechters. Dit is mij altijd zoo waar voorgekomen, dat ik zelfs de gissing gewaagd heb, dat het eerste lid der zamenstelling niets gemeen had met het getal *vier*, maar af te leiden zou zijn van het Gothische feian, waarvan ons *vijand* en het Oud-duitsche faida (*veede, veete*), zoodat *vier* zoo veel als *vijer*, dat is *twistende partij*, zou beteekenen. Bij deze afleiding van het eerste lid bracht ik het andere lid der zamenstelling stilzwijgend tot het werkwoord *scheren*, in de beteekenis van *deelen*. Deze beteekenis van dat werkwoord vindt men terug in het tweede lid van den naam der Engelsche graafschappen (als *Devonshire*), hetwelk geheel aan het Friesche *deel* (als in *Idaerderadeel*) beantwoordt; voorts in het woord *schaar*, waar het eene *groote menigte* beduidt: wat toch is dit anders dan *een deel*, zoo als men zegt, *eene portie menschen*? Ja zelfs *schaar*, in de beteekenis van het bekende snijdende werktuig, heet dus naar *scheren*, dat is (*in stukken*) *deelen* 1). Zoo vond ik dan in het tweede lid der zamenstelling de werkzaamheid van den *deelenden*, elk het zijne *bescherenden* of *toedeelenden*, dat is, *oordeelenden* rechter uitgedrukt, en in dit gevoelen werd ik slechts versterkt door Kiliaen, die aan *scheren* ook de beteekenis existimare, putare, dat is *oordeelen*, toekent. Doch van deze afleiding ben ik thans teruggekomen, daar het mij bij nader onderzoek gebleken is, dat het eerste bestanddeel van het woord *vierschaar* werkelijk niets anders wezen kan dan het telwoord *vier*.

Na het gevoelen dergenen wederlegd te hebben, die

---

1) Van *schaar*, in den zin van *deel, part*, komt ook *scheren*, waar wij het bezigen in uitdrukkingen als *den gek scheren*, dat is, *het deel, de part, de rol van eenen gek spelen* (Verg. het Latijnsche *partes agere*).

den naam *vierschaar* afleiden van het getal der rechters, vermeldt de Schrijver de meening van Bilderdijk, die het woord wil afgeleid hebben van *vreischen*, als ware het *vreischer*, dat is, *onderzoeker*, *uitvorscher*. Deze meening, hoe vernuftig ook, wordt natuurlijk op meer dan éénen grond verworpen.

Daarna gewaagt Te Winkel van de gevoelens van Warnkönig en Raepsaet. Op Warnkönigs meening, die *vierschaar* met het Hoogduitsche *vierschranne* opheldert, komen wij straks terug. De plaats in Raepsaet, *Analyse histor. et crit. de l'orig. et des progrès des droits des Belges et Gaulois*, p. 305, die Te Winkel uit Dr. Noordewiers *Nederd. Regtsoudheden* slechts onvolkomen kende, slaan wij na, maar bemerken spoedig, dat zij weinig licht ontsteekt. Eerst verklaart Raepsaet *schaar* in *vierschaar* voor het Duitsche *schaar*, in den zin van *bende*, en dan gewaagt hij van het Engelsche *shire* in eigennamen als *Devonshire*, alsof dit *graafschap* beteekende. Daar hij nu meent, dat het woord *schaar* in de zamenstelling *vierschaar* bepaaldelijk op ter rechtsspraak rondgezonden *graven* doelt, zoo ziet hij tusschen die beide beteekenissen (*schaar* en *graafschap*) eenig verband. Eindelijk beweert hij, dat het eerste lid der zamenstelling het Latijnsche *gyrus* is, en zoo komt hij tot de verklaring: *vierschaar* (of, volgens hem beter, *virscara*, hetwelk evenwel niets anders is dan eene verlatijnschte vorm van het woord) is *rechtbank van het graafschap of van een arrondissement of van eene vereeniging van ondergeschikte rechtbanken*. Men ziet het, deze verklaring gaat mank van alle kanten, en te recht werd zij door Te Winkel afgekeurd.

In het eerste lid der zamenstelling van het woord *vierschaar*, zeide ik, is het telwoord *vier* onmogelijk te miskennen, en ik zeide het met het oog op de oude Duitsche spreekwijzen: *binnen den vier bänken*, en *vor die vier*

bänke kommen, welke laatste zoo veel beteekent als *voor de vierschaar verschijnen* (zie Grimm, *Wörterb.* in v. *bank*). Doch wat beduidt dan het tweede lid (*schaar*)? Mij dunkt, reeds de aangehaalde Duitsche uitdrukkingen nopen ons tot de meening, dat *schaar* hier iets beteekenen moet, hetwelk met *bank* nagenoeg op hetzelfde neêrkomt. Dit gevoelen wordt bevestigd door hetgeen ik lees bij Racer, *Overijsselsche Gedenkstukken, eerste Stuk, Voorbericht*, noot 8, die verzekert, dat (in de door hem aangehaalde bronnen) het woord *vierbank* in dezelfde beteekenis als *vierschaar* wordt aangetroffen. Op deze gronden dan meen ik, dat *schaar* in *vierschaar* werkelijk zoo veel als *bank* beteekent, en dat er onder die onkennelijke gedaante een woord schuilt, aan hetwelk niemand deze beteekenis ontzeggen zal. Vóór ik mij nader verklaar, willen wij zien hoe Dr. te Winkel het woord uitlegt.

De zegswijze *de vierschaar spannen*, die dan ook bij de verklaring volstrekt in aanmerking komen moet, brengt hem tot de vraag, of *schaar* ook iets beduiden kan, dat werkelijk gespannen werd, en deze vraag beantwoordt hij bevestigend met de bewering, dat *schaar* hier *draad* beteekent, zoodat de benaming *vierschaar* zien zou op het gebruik, om de gerechtsplaats, in de open lucht, door in den grond gestoken stokjes af te perken en daar omheen vervolgens eenen *draad te spannen*, ten einde de onschendbaarheid van het gerecht zinnebeeldig aan te duiden.

Ik loochen niet, dat de afperking der gerechtsplaats werkelijk wel eens dus geschiedde; ook wil ik het bezwaar niet doen gelden, dat alzoo de uitdrukking *de bank spannen* onverklaard blijft, en misschien te moeijelijker wordt om te verklaren; evenmin, dat bij des Schrijvers uitlegging slechts aan één touw kan gedacht worden, en de benaming *vierschaar*, als *eene vierkante ruimte, door een touw afgeperkt*, opgevat, bijzonder hard zou zijn;

maar ik vraag: kan *schaar* werkelijk *draad*, *touw*, beteekenen, en gesteld dat men zulks toegeven mocht, hoe zou het woord dan aan die beteekenis komen? *Schaar*, wij zagen het, beteekent *deel*, *portie*, *troep*, voorts *slagorde*, eindelijk *orde* of *rij* in het algemeen; vandaar *scharen* en, met de gewone klankverandering (*Umlaut*), *scheren: in orde nevens elkander schikken*, bepaaldelijk van de rechtstandige draden, door welke de schietspoel de dwarsdraden *inslaat*. Die rechtstandige draden heeten deswegens *scheergaren*, *schering*, in tegenoverstelling van den *inslag*. Bijgevolg zou *schaar* in allen gevalle voorzeker niet van elken enkelen draad, veelmin van een los touw, gezegd kunnen worden, maar alleen van de *geschaarde draden*, die den grondslag van een weefsel uitmaken. Doch zelfs hiervoor gebruikt men niet de benaming *schaar*, maar die van *scheergaren* of *schering*.

Nog eene andere verklaring van *schaar* oppert de Schrijver. Hij herinnert, namelijk, aan het gebruik om de plaats, waar de rechter en zijne assessoren gezeten waren, met tapijten te omhangen: dit ophangen nu zou *scheren* hebben kunnen heeten 1), en vandaar zou de benaming *vierschaar* afkomstig zijn. Maar dan past de uitdrukking *de vierschaar spannen* niet meer. *Schaar* toch kan onmogelijk de tapijten zelven beteekenen: het zou slechts op het *scheren*, dat is het *ophangen*, het *spannen* van de tapijten kunnen zien: alzoo zou het begrip *spannen* in het woord zelve zijn uitgedrukt, en het redelijk vermoeden, waarvan de Schrijver is uitgegaan, dat het woord een voorwerp moet aanduiden, hetwelk gespannen wordt, zou ijdel wezen.

---

1) In de aangehaalde plaats van Bredero:

„*Bescheert de zalen wijdt met blinkend gouden laken!*"

schijnt *bescheren* niets anders dan *opschikken*, *optooijen*, te beteekenen. Dit pleit niet voor de beteekenis *ophangen*, aan het woord *scheren* toegekend.

Doch hoe nu mijn eigen beweren gestaafd, dat *schaar* in *vierschaar*, wat zijne beteekenis betreft, met *bank* op hetzelfde neêrkomt? Ik zie uit Raepsaet (bl. 304), dat Sanderus gegist heeft, dat *vierschaar*, *vier schragen* beteekende. Op deze verklaring nu was ik ook gekomen; maar zij dient aannemelijk gemaakt te worden. Dit nu schijnt Sanderus niet gedaan te hebben: ten minste acht zich Raepsaet bevoegd om te zeggen: „deze gissing is niet gelukkig, want tusschen *schaar* en *schraag* bestaat niet het minste verband (*analogie*)." Integendeel, de woorden *schaar* en *schraag* beteekenen, mijns bedunkens, hetzelfde en hangen ook etymologisch zamen. *Schaar*, namelijk, houd ik voor niets anders dan voor eene wijziging van *schoor*, en *schoor* is *stut*, *schraag*. De overgang van de zachte open *o* in *a* is van ouds, bepaaldelijk in het Westfaalsche en Geldersche dialekt, gansch gewoon. Zoo spreekt men nog in Gelderland van *schraden* voor *schroden* (Hoogd. *schroten*), dat is *klaar maken;* in het *Kondichboek van Zutphen*, uitgegeven door den Baron L. A. J. W. Sloet 1), vindt men alleen reeds op de eerste twee bladzijden: *laveden* voor *loofden*, *verbadene wapenen* en *apene tauernen* (voor *verbodene* en *opene*). Inderdaad de uitspraak der *a* in menig woord zweemt in het genoemde dialekt zoozeer naar *o*, dat het niet te bevroeden is, hoe men niet vaak zou gemeend hebben, de *o* in het schrift door de *a* te moeten afbeelden, die toch als *o* klonk.

Het woord *schoor* heeft niets gemeen met het werkwoord *scharen*. Het schijnt mij toe, volgens de niet ongewone wisseling van *k* (*ch*) en *t* achter de *s*, te behooren tot het Goth. stiurjan, dat is *bevestigen*, het Hoogd. *steuern*, dat is *schutten*, *stutten*. *Schraag* schijnt een stamvorm te zijn van *schragen*, en de gissing is niet te stout, dat dit werk-

---

1) Deze Heer heeft de boven door mij aangehaalde plaats van Racer onder mijne aandacht gebracht.

woord door letteromzetting, bij de *r* zoo gewoon, en door middel van den bij denominatieve werkwoorden zoo veelvuldig voorkomenden afleidingsuitgang *ig*, van *schaar* (*schoor*) zou afkomen, en dus voor *scharigen* of *schorigen* staan zou. Voor ons *schraag* heeft men in het Hoogd. niet alleen *schragen*, maar ook *schranne*, welk woord in het Oudhoogd. werkelijk *rechtbank* beteekent, en, met *vier* zamengesteld, het *vierschranne* vormt, door Noordewier uit Warnkönig aangehaald. Met *schranne* is wederom synonym het Hoogd. *schranke* (stamvorm van het in het Angelsaks. bewaarde *scrincan*, Eng. *to shrink*, ons *krimpen*), welk substantief de afgeperkte plaats beteekent, waar een geding, hetzij door de wapenen, hetzij door den rechter, moest beslecht worden.

De wijze, waarop zulk eene kamp- of gerichtsplaats werd afgeperkt, wordt te kennen gegeven door de voor deze zaak gebezigde woorden *schaar* (*schoor*), *schranne*, *schranke*, *bank*. De afperking, namelijk, geschiedde door op *schoren* of *schragen* gelegde *planken*, welke, aldus nedergelegd, *banken* vormden. Wanneer er recht gesproken moest worden, werden de schragen nedergezet, en door het opleggen der planken eene *ruimte* omsloten. Dit heette *de bank hegen* (van *heg*, d. i. *omheining*); van daar de uitdrukking *gehegeder bank* (ook in het Nederduitsch); of *de bank spannen*, vanwaar *gespanneder bank* en onze nog heerschende uitdrukking *de vierschaar spannen*. *Spannen* toch beteekent hier niets anders dan *sluiten*, even als in *den boog spannen*, *de kroon spannen*, dat is *den wrongel om het hoofd toebinden*, en in de uitdrukking *spansvoets*, dàt is, *met gesloten beenen*. Ook de zegswijze *de bank bekleeden*, dat is *bedekken*, verklaar ik van het *beleggen* der schragen met de planken, van welke handeling waarschijnlijk de uitdrukking *den raad beleggen* nog overig is. Die andere zegswijze *bekleeden* bezitten wij nog in *den stoel*

bekleeden, *den troon bekleeden*, ja, *een ambt bekleeden*. In het Hoogd. heet het bovendien nog *die bank besetzen*, eene zegswijze, even gemakkelijk uit de beschreven handeling te verklaren. Eindelijk vindt men ook in denzelfden zin *die bank räumen*, dat is, door het plaatsen van banken eene vierkante *ruimte maken*.

Was de afperking aldus geschied, dan *spande* de rechter *de bank*, dat is, hij kondigde de rechtspleging af en verbood den omstanders *hand en tong te roeren*. Was er een misdadiger te dagen, zoo ging de rechter op de bank staan en driewerf daagde hij hem voor het gericht. Was de gedaagde verschenen, zoo werd de rechtsspraak gehouden, en na den afloop werden de banken weder afgebroken, en wel door het wegnemen, *wegschuiven* of *opslaan* der op de schragen liggende planken: vandaar waarschijnlijk in het Hoogduitsch de termen *das gericht aufschieben* en *aufschlagen* voor *uitstellen*, *verdagen*, *eenen termijn tot latere rechtsspraak bepalen*. Ja, Grimm wil uit dezelfde handeling de overdrachtige spreekmanier *auf die lange bank schieben* afleiden, waaruit ons *op de lange baan schuiven* welligt door misverstand verbasterd is.

Men ziet het, terwijl wij in onzen tijd spreken van *de vergadering openen*, voor: *de vergadering aanvangen*, en van *de vergadering sluiten*, voor: *de vergadering eindigen*, was het bij de Ouden juist omgekeerd: *het gericht sluiten* (*spannen*) was bij hen *het gericht aanvangen; het gericht openen* (*opbreken*, *opslaan*, Lat. pandere) was bij hen *het gericht eindigen*. Mascovius, aangehaald door Grimm (Rechtsalterth. bl. 813), komt mij voor, het werkwoord *spannen* op den klank af met het Latijnsche *pandere* verward te hebben, hetwelk toch juist het tegenovergestelde beteekent. Dus laat hij een handgebaar van den rechter bij het openen der vergadering plaats hebben, dat toch niet anders dan bij het sluiten kan hebben plaats gehad. Hij zegt:

dextraque scamno subnixus, tanquam si id panderet, haec verba proferebat: *pando* hisce nomine grevionis *scamnum* forestale enz. Zoo de rechter werkelijk het handgebaar maakte van de bank te openen, werd de bank niet gespannen, werd de vergadering niet geopend, maar de terechtszitting werd geëindigd. Dus zal die handeling van den rechter bij het einde geschied zijn, en zij zal hierin bestaan hebben, dat de rechter *met de rechterhand de bank* vatte en zoo de houding aannam van ze *open te duwen* en van de schragen af te schuiven. Dit ligt juist in die Latijnsche woorden. Möser, mede door Grimm aangehaald, volgt Mascovius, maar hij maakt de verwarring nog grooter, daar hij het beschreven handgebaar van den rechter dus verklaart, alsof hij met de hand *eene span* op de tafel zou *gemeten* hebben. Tot zulke verkeerde uitleggingen verleidde het woord *spannen*, hetwelk zelfs Grimm hier duister voorkomt, terwijl het toch eenvoudig *sluiten* beteekent.

W. G. Brill.

OVER

EENIGZINS

EN ANDERE

DERGELIJKE ZAMENSTELLINGEN.

De verschillende wijzen, waarop deze woorden gespeld voorkomen, gaven aanleiding dat ik mijne aan- en opmerkingen hieromtrent opschreef en ze aan de redactie van het *Nieuw Archief* afstond, om, zoo zij er iets goeds en nuttigs in mogt vinden, er dat gebruik van te maken, waartoe ik ze haar opzond. — De minst voorkomende schrijfwijze van deze woorden is die van onzen Lambert ten Kate, nog altijd, in weêrwil zijner wel eens onjuiste beschouwingen, een groot man te noemen. Deze spelt: *eenigsints, geensints, veelsints, allesints, andersints, tweesints*, en brengt het tweede of laatste lid dier schrijfwijze, door sommigen gevolgd, tot *sints* 1); zonder te overwegen, dat dergelijke zamenstelling, welke uit een bijvoegelijk woord als bijkomend denkbeeld, en een bijwoord, als gronddenkbeeld, zou bestaan, niets ongewoons opleverde, indien het bijvoegelijk woord het *grond*denkbeeld uitmaakte; en dat de beteekenis, welke deze woorden kenmerkt, zich uit die, welke het bij-

1) Aenleidinge tot de kennisse van het verhevene deel der Sprake, dl. II. bl. 519.

woord *sints* bezit, niet kon ontwikkelen. Wederspreekt alzoo vorm en beteekenis de verwantschap door Ten Kate, ter aangewezene plaatse, gesteld; de Ouden, dien hij, ofschoon hij hen niet altijd raadplegen kon (hetgene men vooral niet uit het oog mag verliezen), echter, en te regt, veel gezag toeschrijft, bevestigen het, dat het bijwoordelijke *sints* (welks *s* na den Muider drost Hooft aan *sint* schijnt toegevoegd), het eigenlijke „tweede lid" niet is; b. v. Roman van Limborch, B. I. vs. 1854—1860:

Die baliu seide: dese zake,
Jonfrouwe die si u antien,
Mocht enichsins *ghescien*
Dat ghiit weder mocht verjagen
Soe mochti u liif ondragen
Anders sins *soe eist verloren;*

Wijl zij nooit (dan, voorzeker, bij verschrijving, zoo als ons ook zou kunnen gebeuren,) de *t* van *sint* weglieten, b. v. B. I. vs. 1917—1920:

Sint *dat ic minen vader verloes*
Ende minen broeder, *hebbic altoes*
Gheweest in pinen ende in ellende:

Deze letter *t* is ook geen verkorte uitgang, hoedanige zij b. v. in *teelt*, voor *teelte*, in *vaart*, voor *vaarte*, enz. is; maar een wezenlijk bestanddeel des woords; of zou men, op zijn Bilderdijksch etymologiserende, aan 't thema *si* durven denken, en de *t* als eene letter aanmerken, der onbepaalde wijze *si'n* toegevoegd (als *levent*, *drinkent*, enz.)? Zulke gissingen behooren tot de reeks der ongewisheden, door Bilderdijk eer vermeerderd dan verminderd, daar hij de „proeven eener nieuwe wijze van afleiden uit de worteldeelen *ta'en*, *te'en*, *ti'en*, *to'en*, *tu'en*, van H. v. B. zoo als mij, bij vergelijking, uit bl. 34 zijner Verh. o. d. Nederd. Naamw. bleek, overgenomen en tot de zijne ge-

maakt heeft, ofschoon het onhoudbare dier wijze van afleiden door de schrijvers der Nieuwe Bijdragen tot opbouw der vaderl. Letterkunde, waarin genoemde proeven opgenomen zijn, aangewezen is. — Neen: het is geen overdrijving, zoo wij zeggen, dat *sins* en *sin* evenzeer verschillende woorden zijn als *sont* en *zon*, als *kant* en *kan*, enz. Wat mag er dan met reden voor de spelling van *eenigsints*, *geensints*, *veelsints*, enz. aangevoerd worden? Immers niets; dit heeft de schrijver der Verh. o. d. Nederd. Spell. ook begrepen, anders zou hij 't voorbeeld van Ten Kate, die, en met regt, hoog bij hem stond aangeschreven, wel gevolgd hebben, en, naar 't schijnt, dat van den oudheidkundigen Alewijn niet boven het zijne verkozen hebben. Deze spelde: *eenigzins*, *geenzins*, *veelzins*, *allezins*, *anderzins*, *tweezins*. Het is dus hoogst waarschijnlijk, dat Siegenbeek de overige met *zins* zaâmgestelde woorden zóó schrijvende, eene gewigtige reden gehad hebbe, waarom hij 't enkele woord geenzins *geenszins* wilde gespeld hebben. Zooveel wij ons herinneren, geeft de hoogleeraar er geene andere reden voor op dan de uitspraak, die, volgens zijn gehoor, bij *geenszins* de *s* en *z* onderscheiden deed hooren. Deze grond van afwijking schijnt Alberdingk Thijm niet te bevallen, die dan ook eene andere reden geeft, waarom hij *geenszins* naast *eenigzins*, *veelzins*, *allezins*, enz. verkiest, namelijk deze, dat men *geens*, en niet *eenigs*, *veels*, *alles*, enz. zegt. Deze taalkundige zou derhalve zeggen: *zich geens menschen erbarmen*, *zich geens kwaads schamen;* doch wie spreekt zoo? *geens dings gebrek lijden*, ja wordt gehoord: maar de volkstaal verkiest daarvoor veeleer: *aan niets gebrek lijden*. Mag 't echter onze regtmatige verwondering niet gaande maken, dat Alberdingk Thijm, voor *eenigzins*, *geenszins*, *veelzins*, *allezins*, enz. ijverende, de hiervan afwijkende spelling van *anderszins*, *alleszins*, die voorkomt in 't werk, waarvan hij een be-

oordeelend verslag gaf, niet aanroerde? Dr. A. de Jager week, namelijk, in zijne bij de Hollandsche Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen bekroonde verhandeling over de afwijkingen der Bilderdijksche spelling van de Siegenbeeksche, ook van de zijne af en schreef bestendig *alleszins*, *ànderszins;* doch, integendeel, *eenigzins.* Zou deze taalkundige berispt kunnen worden, alsof hij niet geweten had, wat men zegt? Zou Huydecoper er nooit aan gedacht hebben, toen hij schreef: *anderszins*, *alleszins*, dat men niet zegt: *anders*, *alles*, als adjectivum? en Hinlópen en van Lelyveld, die ook *eenigszins*, *veelszins*, *tweeszins* spelden, dat men niet zegt: *eenigs*, *veels*, *twees*, en dus ook niet schrijven mag (zoo als Alberdingk Thijm beweert), *eenigszins*, *tweeszins*, *veelszins?*

Dat geeft hij te verstaan; doch zijne redengeving is voor 't minst ondoordacht: want, indien men niet *eenigszins*, *veelszins*, *anderszins*, enz., als *geenszins* zou mogen schrijven, omdat men niet *eenigs*, *veels*, *anders*, als adjectivum bezigt, moet men evenzeer *goedmoeds*, *bloothoofds* schrijven — en welk taalkundige zal dat doen? —; men zegt toch even weinig *goeds*, *bloots.* De anders schrandere schrijver der Bastaardwoorden heeft ongetwijfeld vergeten (als ons ook gebeurd is), dat deze zeggingen, bij de taalkundigen genitivi absoluti genoemd, uit het zoogenoemde Middel-Nederlandsch dagteekenen en den verbuigingswetten van dat eerwaardige tijdperk onzer taal getrouw gebleven zijn. Er bestond, namelijk, bij onze Middel-Nederlandsche schrijvers, tweederlei buiging der naamwoorden: door onze Hoogduitsche taalbroeders de sterke en de zwakke declinatie genoemd. Naar ik uit verschillende voorbeelden bij onderscheiden schrijvers heb opgemaakt, was, bij onze Ouden, het hoofdkenmerk der sterke declinatie, dat het meervoud óf niet, óf slechts door eene toegevoegde toonlooze *e* van 't enkelvoud ver-

schilde, en dat der zwakke declinatie, dat het meervoud, zonder uitzondering, op *en* uitging. Ook kan de mannelijke sterke buiging daaraan onderkend worden, dat de genitief van het naamwoord, daartoe behoorende, op *s* en de mannelijke zwakke buiging, dat de genitief van het naamwoord, daartoe gebragt wordende, op *en* eindigde. Het adjectief, als ondergeschikt aan het substantief, volgde, attributief gebezigd, dezelfde buiging als het substantief, onaangezien of het in een' bepaalden of in een' onbepaalden zin voorkwam (hetgene V. d. Hove, Verbuigingen van het Oud-, Middel- en Nieuwdietsch, verkeerdelijk onderscheidt); zoo zeide men b. v. *des* of *eens groots voets*, *eens* of *des reynen lichamen.* (Doch hierover ter gelegener tijd opzettelijk!)

De *s* van *zins* duidt derhalve aan, dat het woord tot de sterke declinatie behoorde, en als wij zoo even zeiden, ontving het voorafgaande adjectief dan dezelfde buigingsletter (hier *s*). Ziedaar dan de reden, waarom de schrijver van den bovengenoemden roman, gelijk uit het aangehaalde voorbeeld zigtbaar is, *anders sins* schrijft. Misschien zijn er, die zich verbeelden, dat deze auteur zich zelven niet gelijk bleef, schrijvende *enichsins*, zonder *s* aan 't adjectivum. Die zoo oordeelen, vergissen zich echter grovelijk. Er is niets afwijkends in, dat hij *anders sins* nevens *enichsins* schreef. Tot staving van dit schijnbaar wonderspreukig gevoelen, beroep ik mij niet op de uitspraak, zoo als Alberdingk Thijm, maar op een' der aloude taalregelen, die, a priori opgemaakt, dus kan gesteld worden: „De konzonant, waarop een voorafgaand woordlid uitgaat, wordt uitgelaten, zoo het volgend woordlid, als er het eerste *vereenigd* mede geschreven wordt, met een' zelfden of verwantschapten medeklinker aanvangt; b. v. *halslach*, *goudraet*, enz. Worden, daarentegen, de woordleden gescheiden, zoo kan de konzonant, die bij de verbinding dier

woorden wegblijft, niet achterblijven; van hier, dat er bestaat *halslach*, *goudraet* nevens *hals slach*, *gout draet*, enz., ja *enichsins:* „hi salse enichsins verleden; enichsins moeten wise maken," nevens *anders sins:* „doet mi anders sins wanen;" „opdat anders sins es gherief" — en *andersins:* „ende tuwert andersins ghebere;" „ghi moetes andersins beghinnen," nevens *enichs sins*, 't welk „enichs mans pleghen, enichs ridders te doene hebben" afdoende staaft. Mij dunkt, het is thans iedereen duidelijk, dat de *s* aan 't adjectivum, dat den genitivus der sterke declinatie *zins* vooraf gaat, behoort; echter is 't niet zoo klaar, waarom wij ook niet evenzeer *eenigzins*, *allezins*, enz., vereenigd, zonder *s* verkiezen! Er zou, tegen deze spelling, door de Ouden gevolgd, zoo het woord niet onverbonden werd geschreven, niets in te brengen zijn, indien men niet opgehouden had: *halslag*, *goudraad*, *wereldeel*, *kookunst*, enz., te schrijven; maar wijl men begonnen heeft *halsslag*, *gouddraad*, *werelddeel*, *kookkunst*, vereenigd, te schrijven (waar de middenkonzonant zich, bij eene goede uitspraak, gelijkelijk verdeelt: *hal-s-lag*, *gou-d-raad*, *werel-d-eel*, *koo-k-unst*), zoo behoort men ook zich zelven gelijk te blijven, en der *s* niet alleen in *geenszins*, maar ook in *eenigszins*, *veelszins*, *anderszins*, *alleszins* en *tweeszins* eene plaats toe te staaan, en dus hierin het voorbeeld, ons door Hooft, Moonen, Huydecoper, Hinlópen, van Lelyveld en Kluit, en laatstelijk door De Jager, Bomhoff, Brill en anderen gegeven, te volgen en de *s* vóór *zins* alomme te herstellen. Dit naamwoord komt ons voor, slechts door eene wijziging van beteekenis, niet ongelijk aan die, welke het woord *opzigt* (van *opzien*) in *ten opzigte* aanbiedt, onderscheiden te zijn van 't eertijds gebruikelijke naamwoord *zin*, verstand (ziet b. v. de belangrijke uitgave van Melis Stoke door Huydecoper, dl. I. blz. 6, het aangevoerde van Dr. de Jager, in zijn Taalk. Maga-

zijn, IV. 345, en de aanteekening van Prof. de Vries op der Leken Spiegel). Het is eene heerlijke stoffe, vroeger schier geheel onbearbeid gelaten, de wijzigingen der beteekenis, welke eenig woord trapswijze onderging, geleidelijk aan te toonen. Zoodra ons meer tijd tot onderzoek vergund is, hopen wij ook hiervan, in 't belang der taalkennis, eene, zoo wij ons voorstellen, niet nuttelooze bijdrage te geven; thans moeten wij volstaan er de aandacht van taalkundigen op te vestigen en hen verzoeken ons hunne mededeelingen niet te onthouden.

H. M. Labberté.

TWEE VRAGEN.

Om eenig voorwerp van geringe waarde aan te duiden, bezigden onze schrijvers der zeventiende eeuw onder anderen twee uitdrukkingen, welker verklaring, althans voor zoo ver ik weet, nog niet gelukt is. De eerste is treusneus. Hare beteekenis zal genoegzaam blijken uit de volgende plaatsen. Huygens, Korenbl. II. 426:

Dirck meende dat ick Goud gingh halen,
Om hem een' treusneus *te betalen;*
Juyst was het silver, en niet veel.

Bredero, Moortje, 45:

Hoe souwen veel koopluy heur goet niet mind'ren
Diens Sonen soo diep gaen, en teren aers noch aers als grave kind'ren,
Die 't achten veur een treusneus *datmen duysent kroonen opset.*

Paffenrode, Ged. 67:

Roept me om geen treuseneus, *maar om wat deegs.*

De malle Wedding, of Gierige Geeraard (van Nil volent. ard.), 86;

't Is om geen treusneus, *oom, het geld*
Acht honderd guldens! —

Purgat et Ornat, de Fynman-Jonker, 22:

Dienen we dan niet te veranderen van naame?
Om zoo een Treusneus, *meenje dat ik me daar niet op versta?*

30

Id. De Prins van Platte Marry, 32:

> *Ik ken de Vorst te wel, hij is te genereus,*
> *Dat hy zich kennen liet aan zulk* een treuzeneus.

Id. De gestrafte Pasquyn, 26:

> *Contant! praat je van zulke beuzelingen?*
> *Wou je van myn Heers contant spreken, van zulk* een treusneus?

Id. De ongelijke Broeders, 39:

> *Wat is daar wysheid, en geleertheid in geleegen*
> *Een arme Weever te doen haalen van zyn touw?*
> *Dan 't arremoetje noch van naakte kindren, vrouw,*
> *Voor* eene treuzeneus, *haar onder 't lyf 't ontrukken.*

Rusting, Geh. Duvel, 213:

> *Indien sy nu gants onmanierlijk*
> *Om* alle treuseneusen *schreit,*
> *O akkrementen, dat staat cierlijk!*

Poirters, Masker, 275:

> *— mantels en — huycken,*
> *Die hy dan naderhandt voor* een treusneusje *gaf.*

Jan Vos, Oene, 3:

> *Daer by et ze ien gehoorzame mondt, die asze slechts lacht om* ien truizenuis,
> *Van 'er iene oor tot et aar loopt en komt van zelf weer t' huis.*

Dus leest men in den druk van 1662; in dien van 1710 gaat de verbastering nog verder, want men vindt er: *om ien truise luis*, en zóó wordt de plaats ook aangehaald bij Van Hasselt, o. d. Vaderl. Klugtsp. 10.

Tuinman ondernam de etymologische verklaring van dit woord. „Treuzeneus (zegt hij, en de boven aangehaalde voorbeelden bevestigen dit) drukt eene zaak uit van geringen prijs. Dus zegt men by ons: *men koopt dat voor een treuzeneus. Treuze* (gaat hij voort) by de Franschen *trou*,

was in de oude taal een gat — — *Neus* is *nut*, noot. — — Een *treuzeneus* is dan een noot met een gat, die niets waardig is," enz.

Deze afleiding zou niet onaardig zijn, indien zij waar was; doch *treuze*, voor *gat*, is mij bij ons even onbekend als *neus*, voor *noot*.

Bilderdijk gaf er eene, die zeker niet beter is. *Treusneus* zou verbasterd zijn uit het engelsche *trueness*, „'t geen beide getrouwheid en eenvoudigheid beteekent, en zoo by ons voor geringe dienst gebruikt." Hier is zelfs de beteekenis niet wel gevat; die is niet „geringe dienst," maar „kleinigheid, bagatel." Zie de Aant. op Huyg. VI. 320.

Ik durf alleen gissen. *Treusneus* kan, naar de gezetheid onzer natie op rijmvormen, eene vereeniging zijn van de wortels van twee gelijkbeteekenende werkwoorden: *treuzen* en *neuzen*. *Treuzelen* is zich met kleinigheden bezig houden; van daar de zelfst. naamw. *getreuzel* en *treuzelarij* voor getalm, maar ook voor kleinigheid. Dus Rusting, Geh. Duvel, 179:

> *Maar splint, of gelt*
> *En was er niet. Maar veel* getreusels
> *Van* treuslary *en snuystery,*
> *Gelijk de staarten en de reusels*, enz.

Neuzelen heeft in verwante dialecten denzelfden zin, b. v. in het Brem. Nieders. Wörterb. waar 't woord *nöseln*, *nüsselen*, *nöteln* en *nölen* luidt. Ons *neutelen* en *k-nusselen*, beide = *treuzelen*, komen hier terstond in de gedachte.

Mijne eerste vraag is dus: is deze gissing de ware afleiding van *treusneus*, of zoo niet, welke dan?

De andere door mij bedoelde uitdrukking is visepetent of visemetent. Als regtsgeleerde term komt het

laatste voor in Costers Teeuwis de Boer (druk van 1627), 25:

» *Pandatat codex" is in me besturven, ende » leges duodecem tabulorum,"*
Berusten maar by my alleen » et sunt magni moment"
Al segghense datse van cleene waert zijn » hoc sunt visemetent,"
Dat segghen Eselskoppen, die spyt dat ic sulcx by de handt neem."

Een latere druk, van 1633, heeft, onder meer, *moment* en *visemetent* veranderd in *momenti* en *visemetenti.* Men ziet „hoc sunt *visemetent"* is de vertaling van wat vooraf gaat „datse *van cleene waert* zijn," en *visemetent* geldt voor „een voorwerp van geringe waarde."

Die beteekenis wordt bevestigd door het in den nedersaksischen tongval geschreven rijmwerk Claws Bur, door Hoefer uitgegeven in zijne Denkmaeler Niederd. Sprache und Literatur, waar men, I. 7, leest:

Twelf kindern geve ik kleder unde scho:
Rekent, wat horen dar vele bichtpenninge to!
Vorwar, wil min pastor unde averher
Nicht gunnen, dat ik neme mer
Vor bicht horen unde ander sacrament,
So is min pastorie visepetent
Unde mach pipen sniden gan
Unde late de kerke mit der capellen stan.

d. i. zoo is mijne pastorie *niets waard* en ik mag rietjes gaan snijden. En bl. 62:

So nu vele to samende kiven,
Set wat de evangelisten scriven,
Peter Paul etc. unde dat olde testament
Ere tuechnisse sint nene visepetent!
De des goldes werde nicht en wet,
De strike sten de gift dem bèter beschet.

d. i. hunne getuigenissen zijn *niet om niet*, *niet ijdel* of

zonder waarde. In hetzelfde werk, D. II. 219, wordt nog aangevoerd eene plaats uit B. Waldes' Aesopus:

> *Der Luther sagt und sein scribenten*
> *Die geistlichkeit sei* visipatenten,
> *Sei gar unnütz und nichtes wert,*
> *Vergebens Got damit wird geehrt.*

't Woord wordt ook hier gelijk gesteld met *unnütz* en *nichtes wert*. De beteekenis er van schijnt nu duidelijk; doch welk is zijn oorsprong? Hoefer brengt in zijn Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache, II. 212, twee gissingen te berde. Hij denkt vooreerst aan eene zamenstelling van *vees*, *vese*, *fasen*, en *petanz*, *pitanz*, d. i. portie, aandeel; ten tweede aan *füsimatenten*, volgens hem in Noordduitschland veel in zwang voor *Witze, Flausen, Wippchen*, doch hem etymologisch evenmin duidelijk. Jacob Grimm verwierp die gissingen en deelde (in de Gött. Gel. Anz. 1851, 13—16 Mai) zijne eigene opvatting, naar 't schijnt een weinig barsch, mede. Volgens hem is *visepetent* eene verbastering van *vicesuperintendent*. Wie dien titel voert, is eigenlijk bloot plaatsvervanger van een ander; van daar zou die naam gebezigd zijn voor wat *surnumérair*, *overtollig*, *nutteloos*, is. Doch Hoefer wijst — mijns bedunkens te regt — het onaannemelijke van die uitlegging aan in zijn Zeitschrift, III. 212. Aangenomen dat *vicesuperintendent*, langs de trappen van *visesuperdent*, *visepertent*, tot *visepetent* worden kan, dan ontbreekt nog het bewijs, dat het primitive woord bestond vóór dat het verbasterde werd gebezigd. Hoe lang moeten vorm en begrip van een woord niet in zwang geweest zijn, om in beiden een' overgang te kunnen aanwijzen als die van *vicesuperintendent* tot *visepetent*, en van een *ondergeschikt ambtenaar* tot wat *gering* en *nietig* is! Ter laatst aangeh. pl. geeft Hoefer nog een voorbeeld uit een hoogduitsch schrijver (Hans Wilh.

Kirchhofs Wendunmuth, Frankf. 1563), dat dus luidt:

Wenn einer will hoffertig seyn,
Und nicht mehr hat zubrocken ein,
Den trifft das gmein Sprichwort dargegen:
Die arm hoffart solt Eyer legen,
Fand man doch anderst nichts zulest
Denn dass sie geschissen hett ins Nest.
Auch hochmuht on gwisse Rennt
Ist ein lauter fisipotent
Und nimpt ehs mancher meint ein end.

Ook hier kan men aan een *nietswaardig voorwerp* denken. Die beteekenis blijkt echter niet zoo klaar in twee andere plaatsen, door Grimm bijgebragt uit Daniël (ed. L. F. v. Schmitz, Soest 1848), waar zekere „Herr Simon van Gent" genoemd wordt: *der predikanten vispetent,* en *unse vyspetent.* De aanhalingen zijn te kort, om ze te kunnen beoordeelen. Doch stellig beteekent het woord iets anders bij den nederlandschen schrijver J. van Elsland, die in zijn Lotery-Leven, 30, zegt:

Ick dogt, kom, laet ick er over stappen, 'k heb tog niet meer als het fatsoen te verliezen,
En me Jaep isser alsoo vry wat curieus op, daer by is hy zulk een viese
Petent, *dat ick dikmaels geseyd heb, wel Japik, binje sot?*
We konnen het ommers nog genoeg stellen met onse Mosterdpot?
Wat, Neel, zeyde hy, se is ommers veel te onhebbelyk, om op Tafel te zetten?

Hier is het bezwaarlijk, *een nietigheid* te verstaan; veeleer denkt men aan *een vies heer*, d. i. *een keurig heer; vieze menschen* zijn volgens Weiland *gemaakte*, *grillige menschen.*

Een onzer vaderlandsche geleerden, door mij voor eenigen tijd aangaande den zin van het woord *visepetent* geraadpleegd, deelde mij de volgende verklaring mede: „*Vi-*

sepetent is zamengesteld uit *vise* en *petent*. *Vise* is het oud-Fransche *vis* (vilis), verachtelijk, en *petens*, *petentis* (Lat. *petere*) qui crepitum ventris edit, van waar Lat. *peditus*, Fr. *pet*. — Ik moet er nog bijzeggen, dat *petens* in de Barb. Latinitas den zin heeft van *eischer*, Lat. *actor* in het gerigt."

Mijne tweede vraag is nu, is in deze verklaringen van *visepetent* de ware? Zoo niet, welke dan?

A. D. J.

TAALKUNDIGE SCHOOLBOEKJES

VAN DE

VORIGE EEUW.

In mijne onlangs uitgegeven *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Vaderlandsche Schoolwezen*, had ik bl. 59 aanleiding te doen opmerken, dat bij het vroegere schoolonderwijs de moedertaal geheel werd verwaarloosd, en dat over het algemeen de onderwijzers zelve daarin gansch onbedreven waren. Het spellen van woorden was de eenige taaloefening, waarmede men de jeugd in de school, en de meesters bij het onderzoek hunner bekwaamheid, bezig hield, en de wijze, waarop het meerendeel der laatsten hunne gedachten in schrift stelden, bewijst dat zij van spel- of taalregels niet het minste denkbeeld hadden. Als uitzonderingen op dien ongunstigen toestand noemde ik ter aangeh. pl. de schrijvers van een paar werkjes, voor het schoolgebruik bestemd, welke ik thans hier nader zal doen kennen.

Het ontbrak reeds in de vorige eeuw niet aan de zoodanigen, die op het gebrekkig taal-onderrigt en op de onkunde van den onderwijzersstand ten dezen de aandacht vestigden. Ik wijs alleen op den middelburgschen profes-

sor en predikant H. J. Krom, die in zijne bij het Zeeuwsche Genootschap ten jare 1780 bekroonde Verhandeling „over de verbeteringe der scholen," den wensch uit, „dat eene *korte*, doch goede en duidelijke Nederduitsche *Grammatica* of *Letterkunst*, door publicq gezag, overal in Neêrlands Schoolen wierd ingevoerd;" hij achtte dat „niet ondienstig voor eene goede *Orthographie* en *Spelkunst* van Duitsche en ook sommige onduitsche woorden, waarin de Meesters over het algemeen wel wat beter behoorden ervaren te zijn 1)."

Eenigzins ter verschooning der meesters, maar vooral ter regtvaardiging van zijn verlangen naar eene op „publicq gezag" ingevoerde taalregeling op de scholen, wijdt de Schrijver aan dit onderwerp de volgende aanteekening:

„Het invoeren van eene goede *Nederduitsche Grammatica* achte ik zeer noodig; geen eene ken ik 'er die voldoet. En zonder zulk eene Grammatica, door eenige taalkundige lieden opgesteld, en, door openlyk gezag algemeen ingevoerd, zal men niet ligt tot kennis van verscheidene byzonderheden van onze taal komen; maar ten aanzien van dezelve in een aanhoudende onzekerheid blyven moeten.

„In een middelmaatig goed School dient men eenig onderscheid te leeren, tusschen de onderscheidene *naamvallen* en *geslagten;* iemand behoort te weeten of hy, by voorbeeld, *de* of *den, des* of *der*, of hy *hun* of *haar* schryven moet.

„Maar verscheidene dingen zyn 'er, zelfs de *Orthographie* betreffende, welke een Meester zyne leerlingen niet kan leeren, en al oeffende hy zich naarstig, zelf nooit met zekerheid kan weeten, of men, by voorbeeld,

1) Verhandelingen over de verbeteringe der openbaare, vooral der Nederduitsche Schoolen, door H. J. Krom, K. van der Palm en D. C. van Voorst, enz. Uitgeg. door het Zeeuwsch Gen. der Wetensch. te Vlissingen. Middelburg, 1781.

moet schryven in sommige gevallen, *bemint* of *bemind*, *gevreesd* of *gevreest*, enz. Dat de 3de persoon van het enkelvoud *hy* of *zy bemint* met een *t* moet geschreven worden, spreekt van zelf, ook het *deelwoord* met een *d*, als een *adjectivum* of *toevoeglyk* woord gebruikt, als namelyk, wanneer ik zegge een *bemind*, *geliefd*, *gevreesd man;* want ik moet in den *teler* de *d* behouden en zeggen, des *beminden* mans, of van den *beminden* man. Maar zoo klaar is het niet, of ik moet schryven, hy is *bemint* of *bemind*, enz., de een zegt met een *d*, want het is en blyft een *participium* of *adjectivum*, en zal thans zelfs schryven *geweesd*, schoon men nimmer zegt *geweesde;* neen, zegt een ander, het moet zijn *bemint* met een *t*, want in zulk een zin wordt nu het woord *onveranderlyk* en *onbuigbaar;* 't wordt als 't ware tot een *byvoegelyk* woord, *adverbiascit*, en in dezen zin, blyft *bemint* in alle persoonen onveranderlyk. Zoo ook, moet men schryven *eeuw*, *leeuw?* of *eew*, *leew?* wie zal het zeggen? het oud gebruik pleit voor het eerste. Taalkenners echter meenen dat de *w* reeds het zelfde is, als een dubbelde *u*, waarby men geen derde voegen mag. Moet men schryven *achten* of *agten*, *gezicht* of *gezigt*, enz.? In 't eerste woord wordt by my *agt octo* geschreven met een *g*, maar in de uitdrukkingen *ik achte*, *hy acht*, met een *ch* onderscheidshalven, waartoe ik in andere woorden wederom geen noodzaake vinde. Moet men schryven hy *looft*, hy *lieft*, enz., of *loovt*, *lievt?* het laatste, zal iemand zeggen, want het werkwoord is *lieven*, *loven;* zulken, die zoo zeer voor 't gebruik van de *v* zyn, dat zy zelfs schryven hy *heevt*, schoon 't werkwoord niet is *heeven*, en men nergens heeft, *wy*, *zy heeven;* neen, zegt een ander, dit is groote dwaasheid, de *v* komt op 't einde van een lettergreep niet te pas, al is zelfs 't werkwoord *lieven*, *looven*, enz., onze taal is ryk in letters, wy hebben daar de *f* voor, en het

past ons, die in zulke gevallen te gebruiken. Voorts, wanneer moet ik in 't meervoudig getal *één* en wanneer *twee* klinkers gebruiken: moet ik schryven *oogen*, *ooren*, of *ogen*, *oren*, gelijk sommigen doen? het eerste zoude ik verkiezen, al mogt men al in het oud duitsch in 't enkelvoud geschreven hebben *oge*, *ore*, thans schryft men *oog*, *oor*, en iemand die de taal niet volkomen magtig is, zal by voorbeeld in zyn Woordenboek, wanneer hy de beteekenis van *oogen*, *ooren* weten wil, niet zoeken *og* maar *oog*, niet *or* maar *oor*. En laat my iemand van onze grootste letterbazen eens regt zeggen, wanneer ik *hen*, en wanneer ik *hun* schrijven moet; in sommige gevallen is 't onwedersprekelyk: neem eens wanneer ik zegge, in den *gevenden* naamval, ik heb het hun gegeven, *toegestaan* enz., maar moet ik nu zeggen *aan hun?* Ja zekerlyk, zegt de een, het is en blyft de *Dativus* of *gevende* naamval; neen, zegt een ander, zoo dra 'er voor het voornaamwoord *(pronomen)* een zeker *voorzetsel* komt, is het onveranderlyk, en men moet altoos schryven *aan hen*, *voor hen*, *van*, *door hen*, enz. Wie nu heeft hier gelyk? ik kan het niet beslissen: en wie zal het doen? meermalen heb ik over dit laatste en soortgelyke zaaken, langduurige en ernstige, schoon vriendelyke, twistredenen bygewoond, van mannen, die men onder de grootste kenners van onze taal rekent, zonder dat de een in staat was den anderen te overreden. Duizend andere byzonderheden van dien aart, zoude ik mogelyk nog kunnen bybrengen, 't geen mannen, die de Latynsche of Fransche taal maar middelmaatig verstaan, zal doen verkiezen liever in die, dan in hunne eigene moedertaal iets te willen in 't licht geven, om niet onderworpen te zyn aan de berispingen van sommige oudere of jongere letterbaazen, in dingen waarover zy zelve het niet regt eens zyn, en waarin zy van hunne keuze naauwlyks eenige bondige reden weeten te

geven. Is dit zoo? weten zulke groote Taalkundigen het niet, hoe zullen het de schoolmeesters weten, en op goeden grond hunne scholieren leeren? 't zou dan, myns oordeels, aanmerkelyk dienen tot verbeteringe en beschaavinge van de schoolen, zoo wel, als om eens eindelyk onze moedertaal in zulke en andere byzonderheden op eenen vasten voet te brengen, wanneer een Nederduitsche *Grammatica*, door drie of vier kundige Mannen opgesteld, en door publicq gezag bekragtigd, in alle Schoolen van Nederland wierd ingevoerd. 't Is my om 't even hoe men omtrent de verschillende spelwyze van sommige woorden bepaaling maakt, *als het maar bepaald is*, hoe men schrijven moet, al wilde men in sommige gevallen, waarin men geen onderscheid wist te maaken, deze uitspraak doen, gelijk ten aanzien van eenige byzonderheden plaats heeft in de *Latynsche* taal (die genoeg zou zyn, om een Schryver op eenmaal te bevryden van de ongenadige Critiques van dezulken, die anders mogten oordeelen), *utrumque valet* of *perinde est*, *het is beide goed.* Tot *gezaghebbers* konden by 't opstellen van zulk een *Grammatica*, als *auctores Classici*, in aanmerkinge komen, eenige voorname Werken van groote Taalkundigen, neem eens de *Vaderlandsche Geschiedenis*, van den Heer *Wagenaar*, en vooral de keurige *beryming der Psalmen*, waarin men op zekere gronden geoordeeld heeft, dus, en niet anders te moeten schryven, en deed zich hier en daar eenige duisterheid of onzekerheid op, dat verschil konde men door den Nederduitschen *Cicero*, ik meen den Heer *Hooft*, of Hollandschen *Tacitus*, gelijk hem de Raadsheer *van de Zande* noemt, zoo daar in zyn werk gelegenheid toe was, laaten beslissen.

„Op die wyze zou men eindelyk tot kennisse van zyn Moedertaal komen, verscheidene byzonderheden op eenen vasten voet brengen, berispingen ontgaan en door het

algemeen invoeren van zulk eene *Grammatica* of *Letterkonst*, die niet te groot moet zyn, by Meesters en schoolieren, eene groote beschaaving ten deezen opzichte in de Nederduitsche Schoolen brengen kunnen.

„Waarschynelyk zou het vervaardigen van zulk eene Nederduitsche *Grammatica*, of *Letterkonst*, voor de Schoolen geschikt, het best, en gevoegelykst worden toevertrouwd aan de *Maatschappye der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*, indien een of meer van haare leden zich daartoe geliefden te verledigen of zelfs zou men, dit verkiezende, eene *Prys-vraag* daartoe strekkende kunnen opgeven, en de best gekeurde *Grammatica*, ten verzoeke der Maatschappye met publicq gezag bekragtigd, der Schoolen worden ingevoerd.”

Het is vreemd, dat Krom onbekend schijnt geweest te zijn met de *Nederduitsche Spraekkunst, voor de Jeugd. Uit verscheidene onzer voornaemste Spraakkunstschryveren opgesteld, door Kornelis van der Palm, Fransch en Duitsch Kostschoolhouder te Rotterdam,* in *vier* stukjes kl. 8vo. 1769 voor de tweede maal uitgegeven. Dit werkje toch mogt geacht worden, althans eenigermate, te voldoen aan 't geen de Prijsschrijver verlangde. Meer dan één zijner medebekroonden maakt er dan ook melding van. Een ongenoemde zegt: „Laaten wy dan de kinderen doen onderwyzen in zuiver en sierlyk Nederduitsch, volgens de grondregels der Spraakkunst, en hiertoe het keurig werkje voor de jeugd, door Kornelis van der Palm zamengesteld, ter schoolen invoeren 1).” Van der Palm zelf, onder de bekroonden de tweede in rang, prees (eenigzins vreemd!) zijne eigene Spraekkunst aan, en noemde haar „de gemakkelijkste” die hij kende 2).

Komt aan den bekwamen Kostschoolhouder, wiens voor-

1) Ald. bl. 417.

2) Ald. bl. 293.

treffelijke zoon een voornaam aandeel zou hebben in het tot stand brengen der taalregeling in 't begin dezer eeuw, de eer toe, het eerst eene voor het schoolonderwijs ingerigte spraakkunst te hebben opgesteld: er waren voor hem reeds mannen geweest, die toonden prijs te stellen op het onderrigt in de moedertaal op de lagere school, en daartoe hulpmiddelen leverden. Onder hen behoorde Adriaan de Vin, Schoolmeester te Sint Laurens (op het eil. Walcheren) 1), van wien in 1716 te Middelburg verscheen: *De Nieuwe voordeelige* Schoollessen, *voor al in de leeskunde, vertoonende de verscheidene betrekkingen, die veel onzer Nederduidsche woorden hebben, wanneer die alleen en op haar zelven worden aangemerkt: Bestaande alle in Woorden en Spreekwijzen die ons dagelijks voorkomen zoo in den H. Bibel, Weereldsche geschrivten, als in het dagelijksche spreken. Zeer nut ende bekwaam om in de Schoolen te worden geleerd, het zij om te leesen ofte om te spellen. — — Mitsgaders van de Letterverzetting en omkeeringe der woorden, en eenige andere Speculatien voor de leergierige Jeugd*, enz. (32 bladz. in 4to.)

De „woorden in verscheide zin betrekkelijk" op den titel bedoeld, zijn wat wij noemen *gelijkluidende, doch in beteekenis verschillende woorden* (*homonymes*). Meer dan honderd zulker woorden zijn in het boekske opgenomen en verklaard. Die verklaring is doorgaans kort en gepast, meest altijd door voorbeelden uit den Statenbijbel verduidelijkt, nu en dan ook vergezeld door eene of andere opmerking over spelling of uitspraak. — De volgende proeven moge het gezegde bevestigen.

---

1) Of deze dezelfde is met, of wel een nakomeling van *Adriaan de Vin*, later boekdrukker te Middelburg, kan ik niet uitmaken.

„*BOOM.*

1. Een groejende *Boom*, psal. 1: 3. hij zal zijn als een *boom*, aan waterbeken. ps. 37: een groene inlandsche *boom.*

2. Met dezelve letteren beschrijvd men ook den *bodem*, ofte *boom* van een tonne, of ander vat; dog dan veranderd de klank van de *oo*, en word wat doover uitgesproken.

„*DEEL.*

1. Is een porcie, bescheiden *deel*, erv-*deel*, ps. 16. de Heere is het *deel* mijner erve.

2. Het is ook een planke, alweder de klank verdoovende. Hier zeggen sommige, een *deil*, maar 't onregte, want de regte uitspraak is een *deel* of *dele.*

„*NAAR.*

1. *Naar* word gezegd van een zake, die ijsselijk, vreesselijk, verschrikkelijk is: men zegt: een *naar* gezigte, een *naar* gekerm, een *naar* gezugt, een *naar* geween etc.

2. Het woord *naar* word ook gebruikt wanneer men ergens heenreisd: gelijk, *naar* Holland, *naar* Zeeland, *naar* Vrankrijk, *naar* Engeland etc. hoewel het wel natuurlijker is dat men zegd; *na* Holland, *na* Zeeland etc. het welk ook wel geschied.

„*OORD.*

1. Een *oord* des werelds, dat is d'een of d'andere *hoek* des weerelds. ziet in den rijm van den 24 psalm: zijnen berg is een heilig *oord.* en ps. 132 in den rijm: wij hebben gevonden in 't veld, een *oord*, welk voor u wezen zal.

2. Een *oord* is ook een vierde deel van een zekere pen-

ning; gelijk een *oortje* van een stuiver, zijn twee deuiten; een *oord* guldens is 5 stuivers. Ziet Mark. 12: 42. eene arme weduwe wierp twee kleine penningskens in de schatkiste, welke is een *oord.*

3. *Oord* is ook bij de landlieden het vertreden overschot van het ruige voeder der beesten, daar zij het beste hebben uitgezogt 1).

„*TEER.*

1. *Teer* is een substantie, die veel aan de Schepen word gebruikt en elders aan grof houtwerk genoeg bekend; men zegd ook wel *terre* of *tarre.*

2. Maar word *teerkost* met dezelve letters en klank uitgesproken, of *teergeld,* om op een reize of anderzins van te *teeren.* Gen. 42: 25. Joseph gebood, dat men zijne broeders *teerkost* gave tot den weg. Jozu. 9: 12. dit ons brood hebben wij warm tot onze *teerkost* uit onze huizen genomen.

3. nog schrijvdmen met de zelve letteren (dog met verandering van klank uitsprekende) een zake, of eenig ding dat niet al te hard wild gehandeld zijn, wegens de *teerheid* der zelve, gelijk Matth. 24: 32. ende leerd van den vijgeboom deze gelijkenisse: wanneer zijnen tak nu *teer* word, ende de bladeren uitspruiten, zoo weet gij dat de Zomer nabij is. Hiervan het woord van *teerhertigheid.*

Een Jongen won voor loon 3 stuivers alle dag;
Verteerde bovendien 6 stuivers; zoo men zag:
De teering, dat kon gaan, maar 't loon te bijster pover,
Nog hield hij evenwel 3 stuivers daarvan over. (?)

„*VERGEEVD, VERGEVEN.*

1. *Vergeven* is iemand de zonden, ofte de misdaden kwijt-

1) Zie over *oord* of *ort* in dezen zin het Archief, IV. 345.

te schelden. Joh. 20: 23. Zoo gij iemands zonden *vergeevd*, dien worden ze vergeven.

2. Hem zelven, of een ander door vergiv, of venijn omme-brengen en al zoo *vergeven.*

Nota. *Mijn vriend had op een tijd, hem tegen mij misgaan;*
Op d' een of d' andre wijz' had hij aan mij misdaan:
Den Predikant die zei dat ik hem moest vergeven;
Ik dagt, vergeev ik hem, zoo kost het beid' ons leven.

„ *WETTEN.*

1. Zijn *wetten* van God, of van de Overheden aan den volke voorgeschreven. Jez. 24: 5. Zij overtreden de *wetten*, zij veranderen de inzettingen, zij vernietigen het eeuwig verbond.

2. *Wetten* is ook *slijpen*, *scherp maken;* Deut. 32. indien ik mijn glinsterende zweerd *wette*, ende mijn hand ten gerigte grijpt. Ps. 7: 13. indien hij zig niet en bekeert, zoo zal hij sijn zweerd *wetten.*

„ *ZEVEN.*

1. Seven zijn ook zivten geheeten, en bij zommige wordense *zeven* genoemd en 't is ook beide de naam. Ziet ook Amos. 9: 9. Ik zal het huys Israëls onder alle de heidenen schudden, gelijk het zaad geschuddet word in een *zeve.*

2. Maar 't is ook een getal van zeer veel gebruik in den Bibel meer dan eenig ander getal. Om kort te gaan beziet maar de Openbaringe Johannis, daar leest men van *zeven* goude kandelaars, van *zeven* gemeinten, *zeven* lampen, *zeven* geesten Gods, *zeven* lamshoornen, *zeven* oogen des lams, *zeven* hoofden des beestes, *zeven* bazuinen, *zeven* fiolen, *zeven* laatste plagen etc."

Tot zoo verre de proeven van verklaring van gelijkluidende woorden van den zeeuwschen Schoolmeester. Inzonderheid verdient opmerking zijne voorreden, waarin hij rekenschap van zijne spelling geeft, en die door hem gerigt is „*Aan de Schoolmeesters der Steden en buiten plaatzen van het Eiland van Walcheren.*" Zij luidt dus:

„Mijn meeninge is niet, om hier een stortregen van woorden over U. e. ofte ook over dit geschrivje uit te gieten, om U. e. met korte reden te zeggen, dat ikdit werkje (dat zeer gering is) niet hebbe te voorschijn gebragt, om dat onze eeuw ontbloot is, van zoodanige boeken, die de jeugd tot instrukcie noodig zijn, neen, daarmede zoud' ik den arbeid van geleerde en scherp-zinnige Meesters te onregte benadeelen, maar om te vertoonen, hoe dat' er vele woorden (op haar zelven aangemerkt) in verscheide zin konnen worden getrokken, bij voorbeeld het woord, *baren*, kan betrokken worden tot het *kinderbaren*, tot de *zeebaren*, en tot de *dood-baren* daar men de doode mede ten grave draagd. Zulke en diergelijke dobbelzinnige spreekwijzen heb ik hier bij malkander gebragt, volgens de order van den A. B. C. welke ik alle meest uit de benaminge van den Bibel zal zoeken te bevestigen. Ziende meer na de klank en uitsprake van zulke woorden, dan na de letterlijke spellingen. Want U. e. weet hoe de oude spelkunde nu bij vele schrivers voor 't meeste word af gekeurd, daar zij ook niet te gelijke en accorderen in de nieuwe spellinge, want ider meend dat zijn haan koning is. Nu wil ik ook alle nieuwe spelkunde niet verwerpen; maar ook en kan ik die niet alle voor goed en billik aannemen. En dewijl ik ider zijn meugje gunne, zoo hebbe ik ook geern het mijne, vermeine de vriheid nevens andere te hebben, om een woord te spellen na dat mij dunkt de noodzakelijkheid is vereischende en de klank van het woord kan verdragen, niet al voor goed aannemende, het gene nieuw is om dat het nieuw is.

Ik bemin de eenvoudigheid, dog voor al moet onze nederduidsche taal door 't wegnemen, ofte toedoen van klankletters, en veranderinge of verzettingen van vokalen, niet worden verbasterd, en gekorrumpeerd. En waarlijk, die aanmerkt de nieuwe veranderinge in de spelkonst, die zal bevinden dat het niet al en kan bestaan zonder dat onze tale daar door lijdet. Tot een staaltje wil ik maar U. e. deze veranderde woordenspellinge aanwijzen, en U. e. zelve daar over laten oordeelen, of de klanken van die vokalen akkoord konnen worden gebragt met de uitsprake van de woorden, ten zij het eene of het andere worde, of gebogen, ofte uit zijn leden gerekt; want voor *Heere*, schriven zij maar *Here* met een *e* in plaatze van twee; *enige*, voor *eenige; bekere*, voor *bekeere; ewige*, voor *eeuwige; gehele*, voor *geheele; kleden*, voor *kleeden; lelik*, voor *leelik; teken*, voor *teeken*, daar nogtans *teken bosch luisen* zijn: voorts, *menen*, voor *meenen; perel*, voor *peerel; vreze*, voor *vreeze; dode*, voor *doode; node*, voor *noode; oge*, voor *ooge; ore*, voor *oore; grote*, voor *groote:* en zoo voorts daar in de klank van onze moedertale word verdoovd, door het wegnemen van de eene klinkletter.

„Andere, hebbe ik gezien haar te stooten, aan het overvloedige geluid van klinkers, en schriven wederom dus: *oover*, voor *over*, *vreede*, voor *vrede*, en zoo voorts, in veel woorden, al te veel om die op te halen. Hier moest het zijn bij ons,

Ik minn' eenvoudigheid, ook zonder veel geschreeus,
En segg' rondeman uit; ik ben *goed rond*, *goed Zeeus*.

En daarom en sta ik ook niet voor de letter *y*, ofte *ypselon;* die nu bij veele *eije* word geheeten, en welke al te vele kragt word toegeschreven; in zonderheid bij de Hollanders, welke het ook tot onze Zeeuwen hebben overgebragt, en die ook het zelve voor wat nieus hebben

aangenomen, en die zij ook al als een heilige hebben gekannonizeerd. Ja als den aldervoornaamsten onder haar, mits haar stellende boven het getal van onze, van ouds bekende vyv vokalen, en geven aan een vreemd bastaard kind (om zoo te spreken) meerder voorregt, als aan de egte kinderen; want, niet een van de vyv klinkers, heeft de kragt om op haar selven een gemengd geluid of tweeklank te maken, daar word deze magt toegeschreven aan deze zesde Meester; want ziet nu schrijvdmen, *gyten*, voor *geiten; hyl*, voor *heil; lyd*, voor *leid; vlyd*, voor *vleid; vynzen*, voor *veinzen;* en zoo voord, zoo dit bestaan kan, zoo is 't wel. Ik voor mij houd het nog met het voorzeide spreekwoord, *goed rond*, *goed Zeeuws*. In dien men deze woorden moeste schriven *beijen*, *breijen*, *beijeren*, *eijeren*, *keijen*, *meijen*, *schreijen*, ofte diergelijke, zoo kanmen de zelve deelen, in haar lettergrepen, ofte zilaben, aldus *bei-jen*, *brei-jen*, *bei-je-ren*, *ei-je-ren*, *kei-jen*, *mei-jen*, *schrei-jen*, etc., zal men dit zoo gevoeglik konnen doen, wanneer de y daar voor singneur speeld, die niet kan worden gedeeld? en daarom ook geen kragt heeft op de tweede silabe? derhalven zoo schrijve ik liever *heiligheid*, als *hylighyd*.

„Hier bij komt nog de wegneminge van de klinker *e* in deze volgende woorden; schrivende *dii*, voor *die; niit*, voor *niet; ziit*, voor *ziet; vriind*, voor *vriend; wii*, voor *wie; ziile*, voor *ziele*, etc.; over dit al laat ik U. e. oordeelen, ik voor my, ik heb 'er geen behagen in, al is het nieu.

„Ik zoude liever toestemmen, en voor goed aannemen, het gene zommige schriven van het onderscheid dat 'er tusschen de *s* en de *z* is; ik oordeele dat de *s* al vele te ontide word gebruikt, en tegen haare natuure; want we moeten aanmerken dat de *s* veel scherper, en harder word uitgesproken, als de *z*, gelijk blijkt in deze woorden *Sara*,

Samuel, Salomon, Satan, Sacramenten, Simeon, Sisera, Socrates, suiker, surkel, etc., welke woorden met een *s* en met geen *z* moeten worden geschreven om dat ze hard, en scherp worden uitgesproken.

„Schrijvd nu, *zaligheid, zalve, zagte, zagen, zegen, zeelen, zeem, zemel, zijn, ziele, ziender, ziekte, zone, zonne, zomer, zoomen, zuiver, zuilen,* etc., en alle zoodanige lettergrepen die zagtvloejende zyn moeten nimmermeer met een *s* maar met een *z* worden geschreven.

„De woorden die men dan uitspreekt, als *lagchen, kachel, pochen,* etc., die worden gemeenelik geschreven met twee *cc* aldus: *lacchen, kacchel, pocchen,* etc., dog t' onregte; want, indien de *c* de kragt heeft van een *k* in de eerste zilabe, als blijkt in het woord van *Isaac,* zoo zoude volgens dien de eerste zilabe van 't woord *lagchen, lak* wezen, en zoo mede met alle dusdanige woorden: ik gebruike een *g* in de plaatse van *c* in de eerste lettergreep.

Maar eer dat ik nog sluite,
Moet ik ook mijn gevoelen uitte

over zulke woorden, die met eene *v* verlengende zijn; en die met eene *v* ofte met een *f* worden geschreven: als bij voorbeeld het woord *schriven,* is met een *v* verlengende, zoo ik nu eens een *schriv penne* zegge, zoo moet na mijn oordeel in deze eerste zilabe geen *f* maar een *v* worden gesteld voor de sluitletter, zoo mede in deze woorden *hof, lof, erffenisse, graf, vijf, wijf, duif, druif,* etc., gelijk die doorgaans bij vele worden geschreven. Maar ik ben van oordeel, met andere schrivers van onzen tijd, datmen deze, en diergelijke woorden, behoorde te schriven aldus: *hov, lov, ervenisse, grav, vijv, wijv, duiv, druiv,* en zoo voort alle woorden die met een *v* moeten worden verlengd mogen zoo min van haar regt worden versteken in haar eenheid, als in haare meerderheid, ook en vind ik daar geen

noodzakelijkheid toe; dewijle het voorwerp daarmen van schrijvd, altijd het zelve blijvd, en dat de *v* een sluitletter kan, en moet zijn daar het noodig is, dat is van ouds al erkend van die gene die den Bibel in de duidsche tale hebben overgebragt, in de woorden van *hivva* 2 Kon. 18: 34. Jez. 37: 13 ende *Havvoth* Rigt. 10: 4.

„Dit al brenge ik maar bij, om daar uit te toonen, dat de spellinge van onzen tijd zeer veel verschild van de spellinge van den Bibel; en datmen daarom het niet ten argsten moet opnemen, wanneer ik die woorden (die op haar zelven in verscheide zin konnen worden getrokken) juist niet en stelle met die zelve letteren gelijk ons die in den Bibel voorkomen; waar uit ik nogtans mijn meeninge, voor het meeste zal bevestigen, maar ik zie meest op de klank, en uitspraak der woorden, die ik dobbelzinnig noeme. Neemd dit dan in dank, 't zal mijn genoeg zijn, zoo dit werkjen van een goet ende nuttig gebruik mag wezen."

Tot dus verre Adriaan de Vin, dien we door het medegedeelde hebben leeren kennen als iemand, die zijne moedertaal tot het voorwerp van nadenken en onderzoek maakte. Opmerkelijk is het, bij hem, bijna honderd jaar vóór Siegenbeek, de spelling van *lagchen* en *breijen* te hooren voorstaan. In meer andere opzigten ziet men, dat hij mede de schrijfwijze onzer eeuw reeds was toegedaan.

Goede opmerkingen komen ook voor in een ander taalkundig schoolboekje van de vorige eeuw, te weten het: *Vijfde Deel der Neder-Duytsche Spellinge, waar inne aangewesen worden de voornaamste dingen onse Spellinge aangaande, met nog eenige Namen uyt de Geslagt-Registers des Oude Testaments, als ook eenige Konst- en Bastaardwoorden,*

die dagelyks in onse taal veel gebruykt werden: alles tot Nut en Leeringe voor de Jonge Jeugd, door C. Kuyper, *te Purmerende, bij Pieter Jordaan* (zonder jaar). Naauwkeurigheid in de voorstelling der zaken kan men dezen schrijver niet ontzeggen. Als proeve geef ik, wat hij van de *medeklinkers* zegt:

„Van de Mede-klinkers, dat is die met of door haar Klinkers klinken, en die werden aangemerkt

1. Ten opsigt van haar natuur.
2. Ten opsigt van haar formering of making.

1. *Ten opsigt van haar natuur.*
   1. Sommige zyn stomme Letters, als *be, ce, de, ge, ha, je, ka, pe, qu, te, ve, we, ze.* dat is om dat sy self niet: maar haar klinkert spreekt.
   2. Sommige zijn Halve-klinkers, dat is, daar niet de klinkert gehoort wert; maar de letter self, als: *ef, el, em, en, er, es, ex,* daar de klinkert voorgaat.
   3. Sommige zijn dubbelde letters, en die zijn
      1. Of gewoone, als *x* en *z.*
      2. Of ongewoone die in onse Taal gebruykt werden.

1 *ch*	heet	*chi*	als	*chilasten*
2 *ph*		*phi*		*philippus*
3 *ps*		*psi*		*psalm*
4 *th*		*the*		*theodorus*
5 *sch*		*sche*		*scheeden.*

2. *Ten opsigt van haar formering.* De welke geschiet
   1. Of met de lippen genaamt lip-letters, als *b, m, p, w.*
   2. Of met de onderste lip en bovenste tanden, als *f* en *v.*
   3. Of met de tong en genaamt tongletters; en dat
      1. of met het voorste als *d, l, n, r, t, z.*
      2. of met het agterste als *g, je, k, q, r.*
   4. Of alleen door suysing en slap uytblasing met het voorste des tongs als *c* en *s.*
   5. Of door adem uyt de keel blasing als *h.*"

Ik voeg hier nog bij, dat de Schrijver, in „onse Duytsche Taal, seven- en twintig Letteren" telt, en dat hij daaronder opneemt de *ij*, die plaatsende tusschen de *i* en *y*.

Het hoofdstuk „Van de Syllaben" vangt hij dus aan:

„Gelyk de letters uyt punckten of stippen bestaan, soo ist dat de syllaben we'er voortkomen uyt Letters.

„Wy bekennen dat dit woord *syllabe* geen Duyts en is, en dat andere in plaats stellen *Letter-grepen*, en andere we'er *Bevatsels*, en andere *Leden* of *Delen* der woorden: Maar om dat dit beter door de oude gewoonte bekent is, willen wy ons niet tegen 't gemeen setten, maar sonder te zondigen, dit woordgebruyk van *Syllaben* navolgen.

„Een *Sylb* dan, is een omvattinge der Letteren of een deel van een woord door 't geluyd ondeelbaar, en sy bestaat

1. Of uyt een letter alleen, als uyt yder *vocaal* of klinckert.
2. Of uyt veel Letteren.

1. *Uyt een letter alleen*, als: A-dam, E-va, I-saak, O-zias, U-rias.
2. *Of uyt veel letteren*, dewelke zijn
   1. Of twee enkelde Klinkers, als: aa-len, ee-nig, ij-ver, oo-ren, uu-ren.
   2. Of uyt twee Klancken, als: au-relius, ey-land, oudenaerden, uylen.
   3. Of uyt klinkers en mede-klinkers," enz.

Nog een derde schoolboekje, voor de taal niet zonder verdiensten, kwam mij onlangs voor in de Dietsche Warande van den heer Alberdingk Thijm. Aan de dienstvaardigheid van den heer J. J. Nieuwenhuyzen, te Amsterdam, die een exemplaar bezit, heb ik de inzage er van te

danken. De titel van het werkje is: *Oprecht onderwijs van de Letterkonst, bequaem om alle Persoonen, in seer korten tijdt wel ende volkomelick te leeren Spellen ende Lesen: alwaer 't oock datse in haer Jeught noch A, noch B, geleert en hadden. Ten dienste van alle gemeyne schoolen ende Schoolmeesteren, door* C. D. Niervaert, *in druck uytgegeven, enz. Delft,* 1676. Tot proeve het volgende over *de letters.*

„Dese worden gedeelt in *Vocalen, Liquiden* ende *Consonanten*, d'welck men alsoo magh vertalen, klinckers, half-klinckers, ende mede-klinckers.

De Vokalen ofte klinckers zijn dese: a e i o u.

De Liquiden ofte half-klinckers zijn dese: l m n r s.

De Consonanten ofte mede-klinckers zijn dese: b c d f g j k p q t v w x z.

De klinckers worden alsoo genoemt, overmits sy de woorden haren klanck geven.

De half-klinckers worden alsoo genoemt, om dies-wille dat sij oock overal uyt-gesproken worden, doch soetelijcker dan de klinckers.

De mede-klinckers worden alsoo genoemt, uyt oorsake dat sy haer geluyt ontfangen van de klinckers die voor haer staen ofte na haer volgen.

Onder dese stomme ofte mede-luydende letteren zijn de twee leste dubbel-letteren, te weten x en z, want de x doet soo veel als es, en de z doet soo veel als si.

De f wert mede onder de half-klinckers getelt, maer in kracht en is sy niet meer als een stomme of mede-klincker.

De h en wort voor geen letter gerekent, maar dient ons alleen voor een *Aspiratie*, ofte blasinge.

De j gesteert, die van sommige je geheten wert, en is geen klincker, maer blijft altijt een mede-klincker.

De *Ypselon* ofte y is mede een klincker, ende nimmermeer stom.

„*Nota.*

Daer zijn twee letteren, die den mont ontsluyten in 't uytspreken, te weten: b ende p.

Daer is een letter, die den mondt sluyt in 't spreecken, dat is m.

Daer is een letter, daer van de tonghe lispt in 't uytspreken, dat is x.

Daer is een letter, daer van de tonghe tegen 't ghehemelte des mondts doen slaen, eermen die begint te noemen, ende zijn dese, d l n t."

Het grootste gedeelte van het boeksken wordt ingenomen door eene *Verklaringe van diversche so Latijnsche als Fransoysche Woorden ende Termen, die de Practizijns dagelijcks gebruycken*, eene alphabetische lijst van basterdwoorden, als er van ouds meerdere bestonden.

A. D. J.

VERHANDELING

OVER DEN OORSPRONG VAN HET

A B C,

UITGESPROKEN IN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ VAN FRAAIJE KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

DOOR

Dr. L. S. P. MEIJBOOM.

II.

Hebben Aegyptenaren, Chinezen en Persen ons het hoofdbeloop der trapsgewijze wording van het letterschrift op verschillende wijze doen kennen, en ons in staat gesteld haar in alle trappen te volgen: wij willen nu ook nog met een enkel woord vermelden, hoe verschillende volken op verschillende trappen dezer ontwikkeling zijn blijven staan, en welke de gang van het reeds afgeronde, eigenlijke abc geweest is.

Wij moeten dan in de eerste plaats melding maken van de amerikaansche volken, die niet verder zijn gekomen dan tot volledige afbeeldingen. Die volken schrijven nog niet, zij teekenen slechts. Zij zijn staan gebleven, waar de Aegyptenaren en Chinezen begonnen. De Roodhuiden in Amerika snijden eenen boog op eenen boom, om hunnen weg aan te duiden, en wijzen dien aan door de rigting van den boog. Tijdens de komst der Spanjaarden in Amerika, hadden de Mexikanen een prentschrift, uit volledige teekeningen bestaande, waarin slechts spaarzaam

een enkel zinnebeeld voorkwam, zoo als *de tong* in de beteekenis van *spreken*, een *voetstap* in den zin van *loopen*, een op *den grond zittend man* voor eene *aardbeving*. Zoo vindt men ook in mexikaansche geschriften den naam van prins *Nezahualcoxotl*, die zoo veel als *hongerige vos* beteekent, voorgesteld door eenen *vos*. Klankbeelden worden alleen in sprekende namen aangetroffen, op de wijze als wanneer wij, om den naam *Spiegelberg* te teekenen, eerst eenen spiegel en daar naast eenen berg afbeelden.

Als proeve van het mexikaansche schrift hebben wij hier achter, plaat IV, eene bladzijde van een mexikaansch boek in afteekening laten volgen. Dat boek bestaat uit eene lange reep, in den vorm van eenen waaijer plooisgewijze gevouwen, en aan de eene zijde beschreven. Het heet Codex Mendoza, omdat het tot de verzameling van Mendoza heeft behoord, en het handelt over de geschiedenis van Mexiko sedert zijne eerste stichting. Onze plaat geeft de 2de bladzijde en spreekt over de regering van *Acamapich*. De blaauwe reep is eene reeks van jaren en de oogjes in de afdeelingen dier reep wijzen het rangcijfer aan der regeringsjaren van den koning, wiens geschiedenis verhaald wordt. Fig. 1 is die koning, *Acamapich*, die blijkens de streep, welke hem met het eerste vak der blaauwe reep verbindt, in het eerste jaar zijner regering verkeert. De adem, die uit zijnen mond gaat, duidt een door hem gegeven bevel aan. De inhoud van dit bevel is zigtbaar uit fig. 2, krijgstoerustingen voorstellende. Fig. 4, 5, 6 en 7 zijn de steden *Quahnahuac*, *Mezquic*, *Quitlhuac* en *Xochimilco*, voorgesteld door hare zinnebeelden, die elk een voorwerp afbeelden, welks naam een deel van den naam der stad is, zoodat zij zamen den geheelen naam der stad uitdrukken. De vier hoofden zijn die van de koningen dier steden, op last van *Acamapich*, n°. 3 nog eenmaal afgebeeld, in het zesde jaar zijner regering onthoofd. Zij zijn aangeduid door het teeken,

waarmede hun naam plagt aangeduid te worden. De bloem beteekent een ongelukkig jaar 1).

Bij de noord-amerikaansche Indianen en op de rotsen van Siberië heeft men een schrift gevonden, niet veel van het mexikaansche verschillende.

Eenen trap verder dan de Amerikanen kwamen de aziatische volken, en wel te verder, naarmate zij westelijker woonden. Wij zagen, dat de Chinezen eigenlijk bij hunne beelden zijn gebleven. Zij hebben evenwel dit boven de Mexikanen vooruit, dat zij door sterke verkorting der prentverbeeldingen het werktuigelijke van den arbeid des schrijvers aanmerkelijk hebben verligt. De overige Aziaten zijn doorgaande tot klankbeelden gekomen. Elk hunner teekens vertegenwoordigt eene lettergreep, eenen medeklinker met zijnen klinker; zoo is het in het aloude Sanscrit, zoo in het oud-Hebreeuwsch en andere semitische schriftsoorten, zoo in het Javaansch. De Hebreën evenwel klommen in den lateren tijd op tot eigenlijke letterteekens, vooral nadat zij begonnen afzonderlijke klankteekens boven en onder hunne letters te schrijven.

Eindelijk komen wij tot de volken rondom de Middellandsche zee, en vinden daar het eigenlijk *a b c* in zijne eenvoudige gestalte, waarbij wij evenwel ook de Noormannen, Angel-saxen en oude Duitschers moeten voegen, die uit hunne voorvaderlijke woonplaatsen in Midden-Azië hun *Runenschrift* reeds schijnen te hebben medegebragt. Van dat Runenschrift levert pl. V eenige voorbeelden. De lezer vindt daar onder N°. 1 en 2 een paar verschillende

1) Deze bladzijde is genomen uit het aangehaalde werk van Humphreys, waar evenwel de koningshoofden ten deele tusschen de twee koningen staan ingeschoven en de vier steden te hoog zijn geplaatst. Wij hebben dit naar Humphreys aanwijzing hersteld.

runen-alphabetten, ontleend aan de anglosaxische Grammatica van Hickes; onder n°. 3 een noordsch en een angelsaxisch runen-alphabet benevens een paar duitsche en gothische.

Een vlugtige blik leert ons reeds, dat de namen van deze teekens allen namen van zigtbare voorwerpen zijn; den vorm van die voorwerpen erkent men echter niet meer. Na al, wat wij van de schriftvorming reeds hoorden, twijfelen wij niet, of wij hebben in de Runen ook eene schriftsoort, wier teekens oorspronkelijk afbeeldingen waren van de voorwerpen, wier namen zij nog dragen, terwijl het langdurig gebruik in den loop van eene reeks van eeuwen ze onkenbaar maakte.

Wij zouden ook nog op den gang en de verspreiding van het eenmaal afgeronde eigenlijke abc letten. Daarbij valt evenwel op te merken, dat wij slechts ééne enkele soort van alphabet kunnen volgen. Zijn er dan oorspronkelijk meer soorten dan ééne geweest? vraagt gij welligt. Wanneer wij de een-en-vijftig verschillende alphabetten beschouwen, die in het werk: The Bible of Every Land, London 1848, voorkomen, dan twijfelen wij geen oogenblik, of deze vraag moet bevestigend beantwoord worden. Hoe vele alphabetten oorspronkelijk de bronnen waren, waaruit de thans bestaande soorten zijn gevloeid, dit te onderzoeken zou zeker geene gemakkelijke taak zijn. Het is denkbaar, dat hier en daar een willekeurig alphabet is bepaald, uit teekens bestaande, die geenerlei geschiedkundige afkomst kunnen aanwijzen, maar verzonnen werden door den een of ander, die reeds elders een bepaald alphabet had leeren kennen, in welks teekens de afkomst niet meer zigtbaar was, zoodat zij het voorkomen hadden van willekeurige teekens. Het laat zich ook denken, dat volken, die aanvankelijk tot denzelfden stam behoor-

den, tijdens hun zamenwonen reeds de kunst geleerd hebben om voorwerpen af te beelden, ten einde het geheugen te gemoet te komen, en dat zij na hunne verwijdering van elkaâr denzelfden weg elk op zijne wijze hebben vervolgd, zoodat zij sommige teekens met elkander gemeen hebben, andere elk onderscheidenlijk hebben gevormd. Al verder is het mogelijk, dat een afgerond en tot een alphabet geworden stel van afbeeldingen aanvankelijk in het bezit van vele stammen is geweest, die in vervolg van tijd uiteen geraakten en een iegelijk in zijn vaderland dezelfde afbeeldingen op zijne wijze vereenvoudigden, zoodat de letterteekens, uit één en hetzelfde beeld allengs ontstaan, ten laatste geheel verschillende teekens schenen te zijn.

Of het eerste der mogelijke gevallen werkelijk voorkomt, weten wij niet, maar dat de beide andere bestaan, daarvoor is meer dan een vermoeden. Zoo zouden wij bijv. kunnen vragen, in hoe verre het spijkerschrift oorspronkelijk zamenhangt met het Chineesch, en beide met de aegyptische hieroglyphen, en of welligt de Runen hunne geboorte aan den een of anderen aziatischen vorm verschuldigd zijn. Vergelijken wij evenwel de bladzijde uit Mendoza's handschrift met alle andere schriftsoorten, dan is daarop geene der boven uitgesprokene mogelijkheden van toepassing, maar wij worden genoodzaakt een vierde geval aan te nemen, dat namelijk het menschelijke geslacht denzelfden gang, overeenkomstig zijnen aanleg en zijne behoefte, op onderscheidene plaatsen niet alleen is blijven vervolgen, maar ook oorspronkelijk is beginnen te gaan.

Wij kunnen daarom eigenlijk niet spreken van eenen bepaalden gang van *het alphabet*, daar wij wel alphabetten, maar niet een alphabet gevonden hebben. Daarenboven, in de hieroglyphen vonden wij wel een a b c, maar dit bestaat uit afbeeldingen, en daarvan kunnen wij het

gebruik in latere tijden niet volgen. Het koptische alphabet van het latere Aegypte mag niet als afkomstig van die afbeeldingen worden beschouwd. Bij de Chinezen vonden wij wel beelden in onkenbare teekens overgegaan, maar geen alphabet. Bij de Persen een alphabet, maar slechts een spoor van diens afkomst uit oorspronkelijke beelden. Ook deze drie schriftsoorten kunnen wij dus niet zamenvatten tot een alphabet; wij zijn niet eens in staat met zekerheid aan te toonen, dat het latere persische letterschrift eene dochter van het spijkerschrift is.

Wanneer wij dus spreken van het volgen van de verspreiding eens alphabets, dan doelen wij op ééne bepaalde, ons uit vroegeren en lateren tijd bekende lettersoort. En dan vinden wij, dat het oud-phenicisch schrift kennelijk verwant is met de overige semitische schriftteekens; dat wij het karakter daarvan wedervinden in het Grieksch en in het Koptisch, verder in het latijnsche en ook in ons alphabet. Het is waar, de Semiten schrijven van de regter naar de linkerhand, wij omgekeerd; maar het laat zich op grieksche gedenkstukken aanwijzen, dat die verandering langzamerhand is tot stand gekomen; men heeft opschriften gevonden, waar de Grieken beurtelings links en regts, zigzagsgewijze hebben geschreven, boustrophedon, zoo als zij het noemden, d. i., den gang volgende, dien een ploegende os op den akker volgt. De omstandigheid nu, dat wij het oud-phenicische schrift nabij, en het koptische in Egypte vinden, doet ons eenen innigen zamenhang van beide met de afbeeldingen der hieroglyphen vermoeden. Ook dragen alle semitische letters nog namen van voorwerpen, van welke zij oorspronkelijk afbeeldingen moeten hebben vertoond. Mogt nu het vermoeden van Brandis door nader onderzoek bevestigd worden, dat het semitische alphabet uit het spijkerschrift is geboren, dan zouden wij, in aanmerking nemende het zoo even gezegde

en de omstandigheid, dat eene der soorten van opschriften uit persischen tijd een tartaarsch karakter draagt, een tweede *vermoeden* durven opperen, dat dit semitische alphabet niet alleen het spijkerschrift als moeder, maar meer algemeen het hieroglyphen-, het spijker-, het chinesche- en het runenschrift als zijne voorouders aanmerken mag, dat éénе bron de oorspronkelijke was van alle schriftsoorten der oude wereld.

En laat zich de afkomst onzer letters van afbeeldingen nog aanwijzen? Niet van alle, van sommige echter wel; onze a is ook de grieksche en tevens de semitische, maar omgekeerd. De semitische naam beteekent *os* of *koppel ossen*, en in het letterbeeld is de vorm daarvan nog weêr te vinden. Van de b, g, d, h, v, z, j, c of k, n, ng of o, s en t laat zich hetzelfde aanwijzen, als ook van eenige andere oudere semitische vormen. Men zie de voorstelling daarvan op plaat II, onder 4o. De eerste kolom geeft onze letterbeelden, de tweede de grieksche, de derde de omgekeerde grieksche, de vierde de phenicische, de vijfde de hebreeuwsche, de zesde den naam der semitische letters en de zevende de beteekenis van dien naam. In de achtste kolom volgt dan eene aanwijzing van den spijkervorm, waarin Brandis de aloude afbeeldingen nog meent te herkennen, terwijl de negende kolom eindelijk de afbeeldingen der voorwerpen zelve bevat.

Zoo klimmen de oorsprong en de geschiedenis van ons *a b c* tot de hoogste oudheid op, en Aegyptens pyramiden benevens de bergwanden van Bisouton zijn meer dan waarschijnlijk de aartsvaderen der kleine boekskens, waaruit wij in onze prille jeugd onze eerste wetenschap hebben vergaderd.

Hier acht ik mijne taak afgewerkt. Moest ik eene wetenschappelijke verhandeling over het *abc* leveren, dan zou mijn eigenlijke arbeid hier eerst aanvangen. Dan zou ik nu de vragen opperen: Welke zijn de bekende alphabetten op aarde, en welke is de vorm der letterteekens van elk in 't bijzonder, in verschillende eeuwen tot op den tijd, waarop die vorm vast en stationair is geworden? Welke van die alphabetten zijn oorspronkelijk door de volken, die ze bezigen, gevormd, en welke dragen blijken, dat zij van elders overgenomen zijn? Welke klanken vloeijen in elkander over en worden door dezelfde teekens voorgesteld? Welke zijn dus de oorspronkelijke letterteekens geweest in de oudste schrifttaal? Wat levert ons de beschouwing en vergelijking der verschillende alphabetten op voor de kennis van het verkeer der aloude volken onderling en van hunnen wederkeerigen invloed op elkander ter beschaving? Dit en nog meer zou ik dan willen en moeten vragen en zoo mogelijk beantwoorden. Maar ik heb hier met geene wetenschappelijke verhandeling te doen. Ik heb eenvoudig getracht een belangrijk verschijnsel in ons menschelijk leven, dat ons allen aangaät en waarmede wij allen sinds onze jeugd te doen hadden, in zijnen oorsprong en zijne ontwikkeling te doen kennen, ten behoeve van zoo velen, die met mij verlangen, zich zelven rekenschap te kunnen geven van hetgeen zij weten en bezigen. Is mij dit gelukt, zonder dat ik aan het nuttige al te veel van het aangename heb ten offer gebragt, dan is mijne bedoeling met deze voorlezing ten volle bereikt.

Lithogr. v. T. Hooiberg, Leyden.

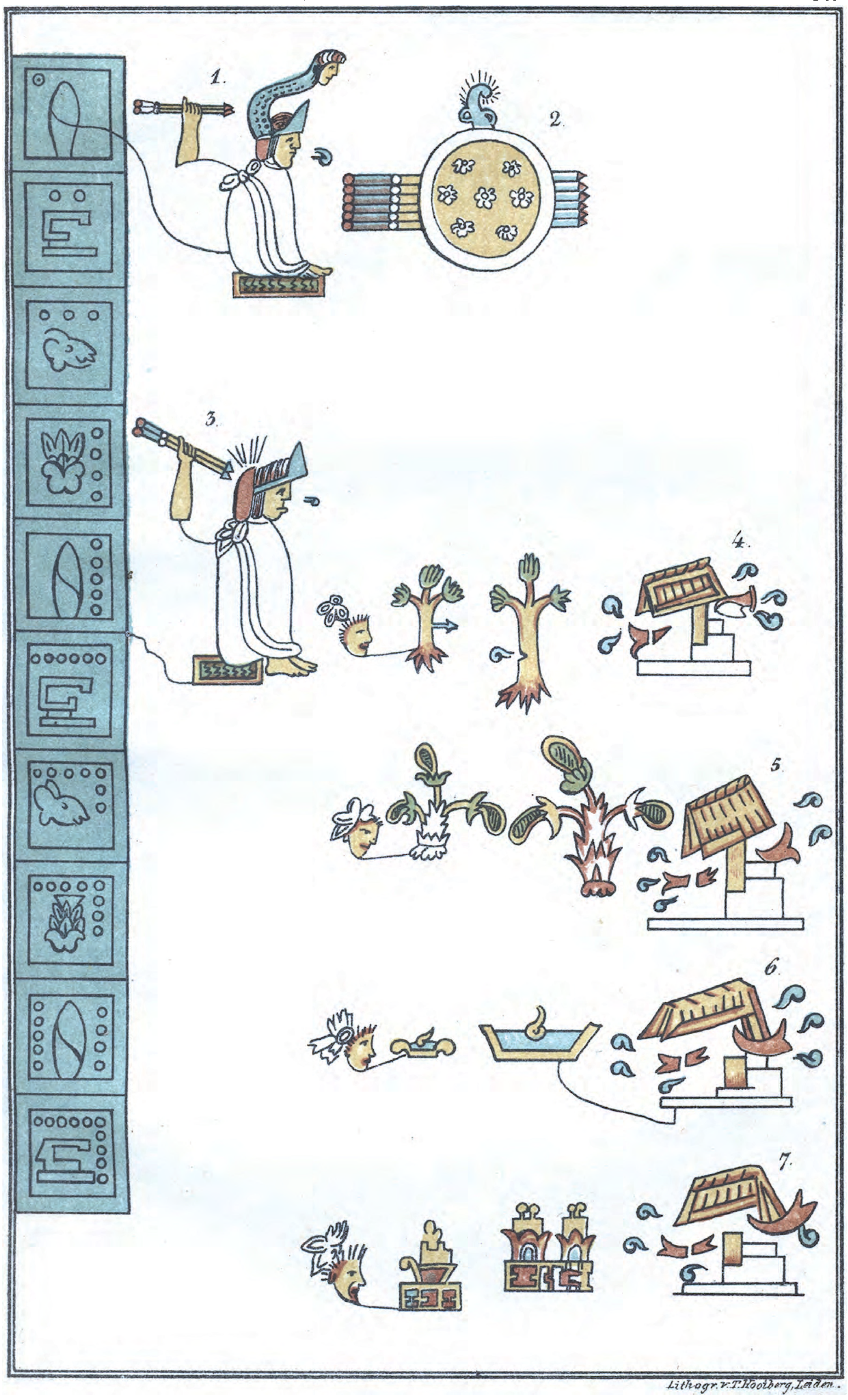

Lithogr. v. T. Hoorberg, Leiden.

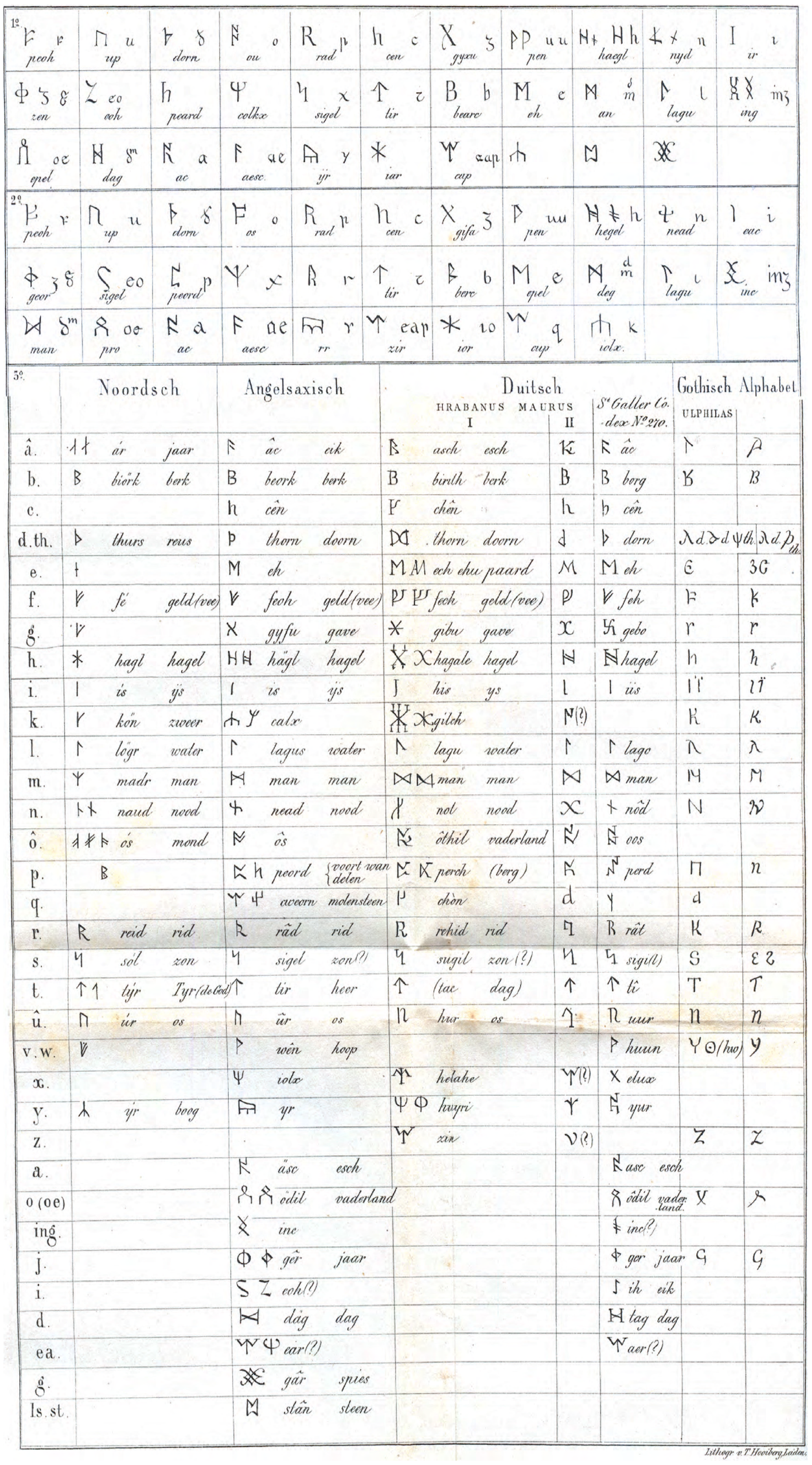

Lithogr. v. T. Hooiberg, Leiden.

GEMENGDE OPMERKINGEN, BERIGTEN, MEDEDEELINGEN, ENZ.

BEDENKINGEN OP HET VOORG. TWEEDE STUK. — De heer A. te L. deed mij de volgende bedenkingen toekomen op den inhoud van het Tweede Stuk.

Bl. 151: „mag *aarts* alleen verbonden worden met zelfstandige, nooit met bijvoegelijke naamwoorden." — Mijns oordeels onjuist. Als ik *aartsvader* zeg, mag ik ook *aartsvaderlijk* zeggen. Bilderdijk zelf laat zich daarover dus uit: „zeker is het, dat *aarts* zich niet wel met adjectiven laat vereenigen, ten zij die adjectiven uit een substantivum ontstaan zijn, 't geen dit *aarts* aannemen kan." Korte Aanmerk. op Huydec. bl. 6.

Bl. 169: „Pegel." — Over de vorming van dit woord zie men Bild. in zijne Geslachtlijst. In de plaats uit de Nieuwe Mengelingen beteekent het woord hetzelfde wat men anders gewoon is *ijskegel* te noemen.

Bl. 172: „Beuren." — Geld *beuren*, geld *inbeuren*, zijn in Friesland zeer gewone uitdrukkingen.

Bl. 176: „Vernemen." — Iemand *vernemen* is evenmin vreemd als: iets *vernemen*.

Bl. 180: „Barmte." — *Berm* is in Friesland het aan de zijden gelegen gedeelte van den dijk, dat niet bestraat, bepuind of begrind is.

Ald. „Brat." — *Bratten-kousen* zijn gezocht en worden dagelijks gedragen.

Bl. 182: „Plompenblad.” — Het oude wapen van Friesland bestond uit een azuren veld, waarop drie zilveren balken, op welke zeven roode *plompebladeren*. (J. van Leeuwen, *It aade Friesche Terp*).

Bl. 184: „Smidse.” — Dit woord wordt in Friesland verzacht tot *smitte*.

Bl. 192: „Parmant.” — Ook bij Vondel, Salomon, bl. 40:

— *zetten zich* parmant
En prachtigh op den troon, aen zijne rechte hant.

en Euripides Feniciaensche, bl. 43:

Hy voerde een leeushuit, ruigh van borstlen, heel parmant,
In zijnen schilt —

Het moet zijn *parmantig*, zoo als het in Friesland dagelijks gebruikt wordt, en beteekent eigentlijk *sierlijk uitgedoscht*, van het Fransche *parement*, versiering.

[*Parmantig* komt bij onze schrijvers insgelijks voor, b. v. Hooft, Ned. Hist. fol. 471: *Capres, op 't Slot gebraght, vond, in de galerye, Jeronimo Roda wel* parmantigh *op eenen stoel zitten.* Coster, Duytsche Academi, 8:

Ey siet me suster treen zo statich als een stoep.
Heer hoe parmantich — —

Langendijk, Ged. II. 293:

Wat staan die pluimen u parmantig *op de hoed.*

Wat betreft de afleiding van 't Fr. *parement*, die komt ook voor in het Woordenboek des Instituuts op Hooft, en is allezins aannemelijk. Vooral als men er bij opmerkt, dat dit *parement* aanduidde het prachtig omboordsel en omslagen van kleedingstukken, van waar ook de vervaardiger van zulke mantels *parementier* heette, bij ons *parmentier*, zie V. Hasselt op Kil. Men vindt bij Schmeller, I. 292,

die Paramenter voor sacer ornatus, sacrae vestes. — *Parmantig*, en bij verkorting *parmant*, beteekenen dus te regt: *statig*, *deftig*, *prachtig*. Bilderdijk hield *parmant* voor „ontleend van *Madame van Parma*, gelijk men de Landvoogdesse Margaretha, die zich door eene statig trotsche houding bijzonder onderscheidde, gewoon was te noemen." (Aanteekk. op Anton. 66). Ruim zoo goed kon men 't woord verklaren door *parreman*, d. i. kerspelman, parochianus; zie den Teuthonista. — A. D. J.]

Bl. 201: „*Rinkelhoep.*" — Dit is niet „een hoepel met belletjes er aan." *Rinkels* zijn in Friesland [en elders, zie Weiland] kleine stukjes *blik*, die met gaatjens doorboord, los binnen in den hoepel gespijkerd worden.

ZAANLANDSCHE WOORDEN EN SPREEKWIJZEN. — De Weleerw. Heer N. A. van Charante, te Zaandam, zond mij de volgende aanteekeningen, ter aanvulling van de *Lijst van verouderde of nog gebruikelijke Zaanlandsche Woorden en Spreekwijzen*, voorkomende in B. van Geuns' Beschrijving van Zaandam (Amst. 1842), bl. 406—411. Zij mogen tevens ten vervolge strekken op de twee bijdragen: *Noordhollandsch Taaleigen*, van Dr. N. Beets, in mijn Magazijn, III. 510—515 en IV. 365—371.

Apollos, gieter. Zou dit af te leiden zijn van 1 Cor. III. vs. 6?

Blikken, bliksemen. *Het blikt*, het weêrlicht.

Broodje, boterham.

Diep inliggen, ernstig ziek zijn.

Dut reis, vergeefsche togt.

Grootvaderzegger, kleinzoon.

Inredan en inerdan, naar binnen, binnenwaarts.

Jat, verkorting voor *Jannetje*. Zoo ook Aat voor *Aagtje*, Iet voor *Grietje*, Uut voor *Guurtje*.

Kamer, catechisatie. *Te kamer gaan*, te leeren gaan.

Kanunnik, de top van een taatstol.

Keveltjes, elders kibbeltjes, de kaakboog van kleine kinderen, wanneer die gezwollen is, vóór het tanden krijgen. [Berkhey, Nat. Hist. v. Holland, III. 1269: *De* keveltjes *of kaakjes van binnen nog vleeschig, en aan 't zuigen gewoon, beginnen zig op te zetten.*]

Korre, een rolwagen, zeer laag en met lange touwen voorzien, waarmede de jongens elkander beurtelings voorttrekken, bij gelegenheid van het luilakfeest.

Kwatten, elders kwalsteren, spuwen.

Lestje, overschot van het eten.

Niet goed, ziek.

Noozen, spijten. *Het noost me*, het gaat mij aan het hart. *'t Is erg nooselijk*, 't is zeer jammer en spijtig. [Zie Weiland op *nooslijk* en *nooze.*]

Oomzegger, volle neef.

Overhard, overluid; in tegenoverstelling van overzacht, in stilte.

Pokus, een tabakskomfoortje.

Rondje, elders *kransje*, een gezelschap, dat geregeld rondgaat. *Familie rondje*, *schaakrondje.*

Schelden krijgen, knorren krijgen.

Schrook, mager, schril. NB. De *sch* wordt zeer algemeen uitgesproken als *scr* of *skr.* [*Schrökel, schräkel, schrode, schrae*, nederl. *schraal*, eng. *scrag*, is *mager*, in het Brem. Nieders. Wörterb. IV. 689. *Schraag* is in Vriesland, wat *schraal* of *krap* uitkomt, en van daar *ter naauwernood;* dus Hilarides, Phaedrus. 107: *schraag ingelaten* voor *ægre recepti.* En 135:

Welk ujter eetsaal schraag *had eenen voet gedraagen.*

Waar het aan vix beantwoordt. Zoo ook de Voorreeden, bl. 20: *om datse eensdeels op de Latijnse geleerthejt: dan ook*

op haaren vryjen trant geheel verslingerd; het oordeel schraag *vry hebben.* D. i. *naauwelijks* vrij. Elders heet dit ook *schrae*, zie Wassenbergh, Bijdragen, I. 88.]

Smul, de staande plaat onder den schoorsteen, waartegen men nog in enkele deftige huisgezinnen *het hek* ziet staan met het turfvuur.

Snaauwen, sneeuwen. *'t Snaauwt erg.*

Snakker, iets dat frisch en smakelijk is. Misschien in verband met *naar iets snakken.*

Tij, verkorting voor *Trijntje.*

Toe, te. *Hij woont toe Haarlem*, d. i. te Haarlem.

Velschraper, schrale, koude wind, die het vel ruw maakt.

Verschieten, verschrikken. *Ik verschoot er van.* [Bij onze vroegere schrijvers zeer gewoon; zie ook Weiland.]

Vlagger, stiller. *De wind is vlagger geworden.* (Vlakker, meer effen?)

Waan, onaangenaam, moeijelijk. *Eene wane stiek*, eene lastige betrekking of werkzaamheid. [Bij Wassenbergh, Bijdr. I. 113, is *wanwennig* „niet gemakkelijk te wennen." Eenige beteekenissen van dit *wan* in 't Friesch heeft Epkema, Woordenb. op Japicx, 519.]

Zontje, zonnetje. [Van dezelfde vorming als *mantje* voor *mannetje*, reeds als noordhollandsch vermeld, T. Mag. IV. 367. In geschriften van noordhollanders ontbreekt het niet aan voorbeelden van dit *mantje;* b. v. Langendijk, Ged. I. 432:

Is 't niet drie stuivers 't pont, Sinjeur?
Ja, sprak hy, mantje, *'k zal ze krygen.*

en 438:

De knecht, die bezig was met wegen,
Sprak, mantje *zeg, wat doeje hier?*

Bekker en Deken, Econom. Liedjes, 114:

Werken, mantje, *blyft het woord.*

bl. 175:

Mantje, *ben je zo ontstelt?*

en 189:

Hoor hier eens mantje, *zulje niet schroomen.*

Dez. Willem Leevend, I. 265: *Neen*, mantje, *dat hebje eventjes zo wat mis.* D. III. 211: *'t Is goed*, mantje, *dat ik nooit weer hoop te trouwen.* — Doch ook de Utrechtenaar Van Effen schreef, Holl. Spect. I. 329: *de burgerlyke, doch lieflyke naamen van vriend*, *vader*, *broertje*, mantje, *enz.*]

Zwelgen, slikken, doorslikken. Slikken wordt gebruikt in de beteekenis van *likken*, *aflikken*, *snoepen.*

OVERIJSSELSCHE TONGVAL. — In het Archief werd meermalen (I. 176 en III. 404) gewag gemaakt van een plan, door de Gewestelijke Vereeniging *Overijssel* van het Ned. Onderw. Gen. beraamd tot het bijeenzamelen van een *Woordenboekje van het Overijsselsch.* Thans leest men in een Verslag dier Vereeniging, geplaatst in *de Wekker* van 19 Junij 1856, het volgende:

„De Commissie tot het verzamelen van bouwstoffen voor een *Woordenboekje van het Overijsselsch* deelde mede, dat zij met dit vergaderen voortging, en nog een aanzienlijk aantal woorden, haar toegezegd, wachtende was. In stede van het overleden lid, den onderwijzer G. Benthem, te Markelo, werd diens opvolger aldaar, de onderwijzer W. J. van Goor, tot lid van genoemde Commissie benoemd."

Afleiding van „ballast." — Dit naamwoord schijnt nog niet naar eisch verklaard. Men heeft gedacht aan *bat*, boot, en *last;* aan *bas*, fr. en *last*, d. i. beneden-last; aan *bag*, *bak*, d. i. achter, en *last;* aan *be-last;* aan het gr. ἐμβάλλεσθαι, d. i. ingooijen; aan *bal* (van de hand) en *last*, als met de hand geworpen; aan *baar-last*, d. i. draaglast, en welligt aan nog al meer. Het meest gewone gevoelen is dat het woord gevormd is van *bal*, kwaad, en *last*, als zijnde een onnutte, geen waarde hebbende last. Deze verklaring, ik meen van Wachter afkomstig, werd aan- of overgenomen zoowel door Kiliaan en Ten Kate, als door Weiland en Bilderdijk. Intusschen, zij is meer ondersteld dan bewezen, en uit het stilzwijgen nopens de afleiding van het woord door de Gebr. Grimm in hun Woordenboek, maak ik op, dat deze groote taalvorschers haar evenmin, als al de andere, konden goedkeuren. Zij beveelt zich dan ook niet zeer aan, dunkt mij. Een *ballast* is toch geen *kwade* of *nutteIooze* last. Hij bestaat, volgens Winschooten, in „dat Sand, of die Steenen, en andere ruuwe waaren, die onder in het ruim gesmeeten werden, om het Schip wat dieper in het Waater te doen sakken; opdat het niet al te rank soude sijn, en nood soude hebben van om te slaan." Wel nu, dat is dan toch altijd een nuttigheid, zou ik zeggen. Andere volken schijnen in dien last ook niets kwaads te zien. Die het nederlandsche woord niet hebben overgenomen, zeggen, *lest*, zoo als de Franschen, d. i. eenvoudig *last;* of *lastsand*, *schiffssand*, *unterlast*, zoo als Opitz en andere duitschers. Het zal dan niet ongepast zijn, naar eene andere afleiding om te zien, en ik meen die te vinden in *balg-last*. *Balg* is *buik*, doorgaans in verachtelijken zin, en bepaaldelijk de *holle ruimte* van eenig voorwerp, zoo als in *blaas-balg*. Gelijk men nu zeer gewoon van het *ruim* en den *buik* van een schip spreekt (zie Winschooten op beide woorden), kon men den last, die

„ in het ruim gesmeeten" wordt, ook *balg-last* noemen, dat althans boven *buiklast*, om niet ver te zoeken redenen, de voorkeur verdiende. Komt de beteekenis des woords alzoo met de zaak, er door uitgedrukt, volmaakt overeen: de wegvalling of versmelting der *g*, in de uitspraak tusschen twee andere en wel gelijke medeklinkers, zal geen zwarigheid opleveren. Ik meen, dat deze verklaring boven alle andere de voorkeur verdient, en wil gaarne erkennen, haar niet zelf te hebben gevonden, maar er toe geleid te zijn door de volgende plaatsen uit een der tooneelstukken van *Purgat et Ornat*, get. Crispyn en Crispiaan, bl. 43

> *Weer een nieuwe inslokker, met ruyme darmen,*
> *Al mee* een balglast, *in het schip voor den armen.*

en uit Jan Vos, Ged. II. 60:

> *De Liefde staat aan 't roer, om 't schip naar 't hels moeras*
> *Te stieren, deur de zeen die uit onz' oogen leeken;*
> De balglast *die het voert, zijn klachten, karmen, smeeken,*
> *En duchten, om op zee niet om te kunnen slaan.*

WERKJE VAN HILARIDES. — Na het afdrukken van de Voorlezing over den frieschen taalkenner in het vorige Stuk, kwam mij nog een klein werkje in handen, dat mijn vriend Eekhoff onvermeld liet, t. w. *Brief van den Taalkundigen Heere Joh: Hilarides, Taalmeester der Lat. Schoole te Bolswerd; over de nieuwe herdrukte* ROOZELYNS OOGJES *en Heedendaagsche pedantsche Taalbedervers. Te Amst. Gedrukt voor de Nederduitsche Taalminneren,* 1712. (16 pagg. kl. 8vo.) Achter aan vindt men een *Tweede Brief van N. N. voornaam Schoolmeester in Noort Holland aan Juffr. N. N. weduwe van een voornaam Boekhandelaar, binnen Amsteldam, over het drukken van zeker Schoolboek.* De strekking van Hi-

larides' Brief is, aan te toonen dat de veranderingen, die het dichtwerkje van Jonctijs, get. *Rooseliins Oochies*, bij den herdruk heeft ondergaan, niet altijd verbeteringen zijn. Sommige opmerkingen getuigen van de kunde des Schrijvers. Op de verandering van *oochies* in *oogjes* zegt hij, dat „de *j* al wel verbeeterd is;" doch vervolgens: „Op *oogjes* heb ik te zeggen van de *g*, dat de *ch* moest gebleeven zijn. Want, ik kan niet dencken, datter in Neederland eenig gewest is, daar men *oogjes* spreekt, met *g;* maar wel ooveral *oochjes* met *ch*, zoo als Joncktijs het schreev; al schoon men *oog* zeit, zoo veranderd van *oog*, de uitspraak in *oochjes*."

Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal. — Het Archief wees meermalen op de wenschelijkheid van de uitgave van het Spreekwoordenboek des heeren Harrebomée; thans, nu die uitgave geregeld voortgaat, zoodat thans reeds de zesde Aflevering het licht ziet, kan het niet vreemd zijn, dat het Nieuw Archief op dat verblijdend verschijnsel de aandacht vestigt. Moest de Redactie van het Woordenboek der Nederlandsche taal in haar Rapport van 1854 „met dubbel leedwezen betreuren, dat de schatrijke verzameling van den Heer Harrebomée zoo weinig kansen op eene gewenschte uitgave aanbood:" het Rapport van 1856 zal te dezen aanzien gunstiger kunnen luiden. Naar mate het werk in het licht treedt, valt al meer en meer in het oog, wat verbazenden rijkdom van spreekwoorden en spreekwijzen onze taal bevat, en wat stalen vlijt er vereischt werd, om zulk een' schat bijeen te brengen en te ordenen. Zoowel in als buiten het vaderland is men dan ook niet achterlijk gebleven, den Schrijver den verdienden lof te geven. In de vergadering der Koninklijke Akade-

mie van Wetenschappen, van Junij 1855, bragt eene daartoe benoemde Commissie een Verslag over het Woordenboek uit, dat in vele opzigten vereerend mag heeten; en de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen, besloot, in hare Algemeene vergadering van September deszelfden jaars, met algemeene goedkeuring der Leden, den Schrijver een openlijk blijk harer bijzondere belangstelling in zijn' letterarbeid te geven. Als een bewijs, dat ook in Duitschland de arbeid onzes ijverigen landgenoots niet onopgemerkt blijft, maar integendeel hoog geschat wordt, strekke de volgende verklaring, die ik overneem uit het *Literarisches Centralblatt für Deutschland* (Leipzig, 1854, n°, 26), waar 't slot eener aankondiging van de Eerste Aflevering dus luidt: „auch für den kritischen Werth scheint die grosse Sorgsamkeit der ganzen Einrichtung zu sprechen. Diese gefällt uns ungemein, wie auch die Ausstattung, und erregt den lebhaften Wünsch, dass auch für unsere deutschen Sprichwörter eine ähnliche Bearbeitung unternommen werden möge."

Intusschen, het mag niet ontkend worden, dat nevens veel loffelijke getuigenissen aangaande het Spreekwoordenboek ook enkele stemmen zijn vernomen, die niet zoo onverdeeld gunstig luidden. Vooral is van meer dan ééne zijde de bedenking gemaakt, dat de Schrijver meer zorg had behooren te wijden aan het niet opnemen van wat onkiesch kan voorkomen. Ik kan niet zeggen, dat de deswege gemaakte opmerkingen mij van de gegrondheid der bedenking hebben overtuigd, en ik meen ook, dat de Schrijver zich daarop voldoende heeft verantwoord. Ik stem toe, dat eene en andere min kiesche en tevens onbeduidende spreekwijs in het Woordenboek zonder bezwaar kon worden gemist, en dat het welligt beter ware geweest, sommige bronnen, zoo als de verzamelingen van Anna Folie, minder getrouw te volgen; zoo als ik dan ook weet, dat werkelijk ver-

scheidene dergelijke uitdrukkingen niet opgenomen zijn, en dat de Schrijver zich meer en meer bevlijtigt, in dien geest te handelen; doch als beginsel vast te stellen, dat in eene „Verzameling van Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van vroegeren en lateren tijd," alle spreekwijzen en woorden zouden moeten worden vermeden, waaraan men, naar onze tegenwoordige begrippen van kieschheid, zich zou kunnen stooten of ergeren: dit komt mij uiterst zonderling voor. Ik zal thans niet vragen: welk woordenboekschrijver heeft dit beginsel immer aangenomen? ik vraag alleen: wie zou het in praktijk kunnen brengen, al zou men het ook willen? Men zou dan ten minste de grenzen moeten kennen van wat men tot het kiesche en tot het onkiesche rekent. Wie zal op zich nemen, dien maatstaf aan te wijzen? Zal de een hierin niet veel verder gaan dan de ander? Dr. Nassau heeft enkele spreekwoorden uitgemonsterd, daar het woord *luis* in komt: ik eerbiedig die gevoeligheid, doch twijfel of ieder zoo ver gaan zal, den naam van dit insekt uit alle taalkundige werken geweerd te willen zien. Gesteld intusschen, dat er mogelijkheid ware, uit het woordenboek alles te verwijderen, wat men eenparig oordeelde thans niet kiesch te luiden: zou dat werk dan een „Spreekwoordenboek" mogen heeten „der Nederlandsche Taal," en wel „van vroegeren en lateren tijd?" Het kon „een bloemlezing" zijn „voor de beschaafde jeugd" of „voor de schoone sekse" of zoo iets: een werk als genoemd is, was het niet. Wie mij de taal van het nederlandsche volk, en vooral zijne spreekwoordentaal, wil leeren kennen, moet ze mij niet eerst al te zeer ziften en schiften, of ik herken in die taal het volk niet meer. Ik geloof dat er voorschriften zijn van zedelijkheid en kieschheid, voor alle tijden geldende, en waaraan ieder, die voor het publiek optreedt, zich heeft te onderwerpen; doch ik geloof dat men die onderwerping te

ver wil drijven, wanneer men verlangt, uit een taalkundig woordenboek, dat volledigheid tot zijn eersten pligt stelt, alle spraakwendingen of woordvormen te weren, die geacht zouden kunnen worden in de beschaafde taal onzes tijds niet te vlijen, en waaronder er toch vele zijn, die, op de keper beschouwd, niets zedekwetsends behelzen en ook vroeger voor niemand aanstootelijk waren.

Vooral echter heb ik mij verbaasd over nog andere eischen, door denzelfden geleerden en scherpzinnigen Taalkenner, dien ik boven reeds noemde, in zijne beoordeeling van Harrebomées Spreekwoordenboek (Recensent, 1856, n°. 1), aan dat werk gedaan; bijvoorb. dat geene spreekwoorden mogten worden opgenomen als *honderd boeren een dertiendhalf*, omdat de duiten, waarop hier gedoeld wordt, door centen zijn vervangen; of *hij spookt als een berggeest*, omdat wij geene bergen hebben; of *Assen ligt in Drenthe*, omdat dit zeggen niet in alle provinciën wordt gehoord, enz. Bilderdijk vaart ergens in zijne werken uit, omdat hij van „centen" in plaats van „duiten" hooren moest: wat zou hij gezegd hebben, als hij den voorslag vernam, uit de taal — of liever, want *dit* is ondoenlijk — uit de boeken alle uitdrukkingen te schrappen, van den *duit* ontleend?

Ik voed de hoop, dat mijn ijverige vriend aan de laatste soort van bedenkingen op zijn' arbeid niet zal toegeven. Overigens vertrouw ik, dat hij zal voortgaan zich te bevlijtigen, zijn werk nuttig en belangrijk te maken, en niet zóó zeer naar volledigheid te streven, om aan billijke verlangens alle gehoor te weigeren.

A. D. J.

BLADWIJZER.

In dezen Bladwijzer zijn niet opgenomen de alphabetisch gestelde woorden op *dom* van bl. 81 en 82, die op *baar* van bl. 83 tot 86, en de koppelwoorden van bl. 152—154 en 156—167.

a, 207.
aalwaardig, 259.
aalwaaren, 270.
aalwaarigheidt, 267.
aalwarren, 270.
aalweelderig, 271.
aalweelig, 271.
aan-, 90.
aanbegin, 185.
aanbraak, 168.
aangeronnen, 203.
aankankeren, 90.
aanschennen, 90.
aanschreijen, 90, 195.
aantergen, 91.
aantrek, 105.
aanvangeling, 75.
aanvlammen, 196.
aap (een) een paap *enz.* 292.
aarts-, 151, 473.
Aat, 475.
achter straten, 233.
achter weghen, 233.
achterdenken, 185.
aelwerig, 268.
af, 92.
afdagen, 92.
afdichten, 92.
afdwarrelen, 88.
affolen, 91.
afgesteken, 203.
afgeronnen, 203.
afgodeling, 77.
afpijnen, 91.
afsprong, 105.
aftreuren, 91.
afvasten, 92.
afzetsel, 168.
ai, 209.
alawâr, 277.
albern, 276, 279.
alleenig, 79.
aluwer, 278.
alwaardig, 274.
alwaerde, 275.
alwaere, 278.
alwaerdig, 263.
amper, 191.
amsteling, 76.
ang, 191.
apollos, 475.
arbeiden, 194.
attributen, 121.
au, 209.
aufschieben (*das gericht*), 428.
aufschlagen (*das gericht*), 428.
auweerdig, 275.

baan (op de lange) schuiven, 428.
-baar, 83.

bagge, 180.
baggerling, 76.
balglast, 479.
ballast, 479.
bandhond, 187.
bank, 423.
bank (gehegeder), 427.
bank (auf die lange) schieben, 428.
barmte, 180.
barnen, 194.
be-, 92.
bebloedvlekken, 93.
bebolwerken, 92.
becliemt, 322.
bedanken (zich), 189.
bedden, 187.
bediamanten, 93.
begrip, 343,
behendelijk, 86.
behippen, 93.
behoef, 185.
behoeffelijk, 86.
bejegenen, 194.
bekanten, 93.
bekleeden, 428.
bekleeden (de bank), 427.
bekronen, 199.
beleggen (den raad), 427.
belijkteekenen, 67.
beloopen, 171.
bemeuzelen, 93.
benetten, 92.
bent, 180.
bepalingen, 130.
berf, 234.
beringen, 93.
berm, 473.
berouwen, 171.
berucht, 191.
berve, 234.
bescheren, 189, 425.
beschik, 185.
beschildwachten, 93.
bestemmen, 171.
bestelpen, 175.
bestippen, 92.
beuren, 103, 172, 473.
bevangen, 179.
bevloeken, 93.
bezonneschermen, 93.
bezwijken, 196.
bezwijmelen, 88.
blaren (zij lekt) *enz.* 306.
bleeken, 103.
blikken, 154, 475.
bloedgekleurd, 154.
bloemen, 320.
bogaard, 215.
Bommelsche (op de) maat, 288.
bonte hond, 289.
boom, 451.
boren, 172.
bouwen, 101.
bouwvallig, 178.
brageren, 187.
brallen, 185.
brat, 180, 473.
breken, 339.
brengen om, 177.
bried, 203.
broodje, 475.
broos, 169.
bungelen, 88.

caffoor, 319.
cch, 457.
ch, 446, 457, 481.
complementen, 127.
cortelingen, 317.
craet, 235.
cullen, 338.

-d, 446.
-d-, 280.
daauwen, 197.
dankelijk, 86.
de van, 53.
deel, 451.
-deel, 422.
deelig, 79.

deinzig, 79.
deit, 233.
deizen, 201.
demaillon, 247.
deyt, 233.
diable (le) marie sa fille, 295.
die van, 53.
diep inliggen, 475.
doch, 250.
doeken, 187.
dolhuislijk, 87.
-dom, 81.
dommelen, 190.
door-, 93.
doorgaten, 189.
doorgeletterd, 93.
doorhotsen, 93.
doorklateren, 197.
doorklinken, 197.
doorschijnig, 78.
dorschen, 197.
droeffelijk, 86.
druppen, 197.
dubbelen, 104.
dutreis, 475.

e, 207, 455.
-e, 34.
echt, 170.
echteling, 77.
echtverbondeling, 77.
edercauwet, 327.
eensgestemd, 170.
eerder, 161.
eigen houtje, 297.
eindigen (het gericht), 428.
engellijk, 86.
etelijk, 86.
eu, 209.
evel, 199.
evenaren, 194.
evenmaat, 152.

f, 446, 457.
feint, 244.
fekke, 242.
fisipotent, 443.
flarde, 247.
folen, 91.
fusimatenten, 441.

g, 446.
gaderen, 104.
gaggelen, 190.
ganzen, 48.
garen, 213.
gch, 457.
ge-, 94, 103.
gebeeld werk, 322.
geboefte, 105.
gebrood, 105.
gebuigelijk, 86,
geduld is Leidens troost, 297.
geenszins, 432.
geflescht, 94.
geglad, 94.
gehalsgareeld, 94.
gek (den) scheren, 422.
genezen, 22, 316.
genieten, 20.
genoegen, 104.
gerechte, 80.
gheringe, 318.
ghescheet, 230.
gescheit, 230.
geschicht-, 176.
gesnor, 168.
gespang, 186.
gesteken, 203.
getreuzel, 439.
geuijen, 98.
geutje geven, 98.
geven (zich), 101.
gewaardigen, 191.
gewente, 186.
gezusterling, 77.
gifte, 80.
gindsch, 213.
glas (zij dronken een), *enz.* 286.
glinsterig, 78.

glint, 181.
gloeijen, 197.
gloor, 203.
Goddank! de proost *enz.* 306.
godgeliefd, 154.
godvruchte, 80.
golveling, 76.
goor, 181.
graaf, 55.
Grieken, 51, 181.
grimmelen, 88.
groente, 168.
groeven, 188.
grommelen, 88.
grootvaderzegger, 475.
guichelen, 190.
guijen, 98.
guiten, 98.

haas op, 97.
haencraet, 236.
-hal, 193.
halsberg, 187.
handelen, 101.
harden, 104.
hateling, 77.
hatig, 79.
havenen, 89.
heelen, 104.
hegen (de bank), 427.
heim, 181
hel, 294.
hemeling, 76.
hemels (te), 50.
hen, 447.
hencken, 327.
her-, 94.
herengelen, 94.
hergronden, 94.
heroordeelen, 94.
heuvelkling, 182.
hiel (*van* houden), 202.
hieten, 199.
hoefslag, 187.
hoep, 201.
hong, 203.
hond (hij is bekend als de bonte) *enz.* 289.
honderd, 44, 290.
honderd (hij arbeidt voor) *enz.* 290.
hooltjen, 199.
hooren, 101.
houtje (hij doet het op zijn eigen), 296.
huik, 303.
huik (hij hangt den) *enz.*, 300.
huis, 50.
hulpeling, 77.
hun, 447.
huppen, 89.
hynzer, 46.

i, 207.
ie, 456.
Iet, 475.
ietwes, 202.
-ig, 78.
ij, 209.
inbeuren, 473.
inredan, 475.

j, 456.
Jat, 475.
je, 33.

kamer, 476.
kanunnik, 476.
karkant, 181.
keizeren, 89.
kerfstok, 296.
kerkeling, 77.
kermis, 294.
keuzelen, 188.
keveltjes, 476.
kibbeltjes, 476.
kind noch kraai, 235.
kint no craet, 235.
kleven, 197.
klinker, 354
knusselen, 439.
kofferen, 89.
kom, 249.

komfoor, 319.
kondigen, 104.
konnen, 200.
korre, 476.
korzel, 80.
kort, 203.
kristenen, 89.
krudenot, 245.
kuijeren, 243.
kuit, 182.
-kunde, 333.
-kunst, 333.
kunstgeleerd, 154.
kunstverwant, 154.
kwalsteren, 476.
kwatten, 476.

laagharte, 80.
lafharte, 80.
laken, 18.
lakensche, 18.
land, 51.
lantgescheet, 231.
lantschei, 231.
läppisch, 247.
last, 479.
lasterig, 78.
leden, 327.
leeuwelijk, 86.
lestje, 476.
leunen (zich), 177.
leven (om het) zijn, 177.
lidteeken, 70.
liefgetal, 83.
liegen, 197.
lijcksene, 69.
lijckstede, 70.
-lijk, 7, 86.
lijkdoorn, 69.
lijkklaauw, 69.
lijkteeken, 59.
lijkwade, 184.
-ling, 75.
litteken, 63.
lixene, 69.
loor, 200.
-loot, 241.
luchter, 182.
luizen, 48.

m, 213.
maagdom, 82.
maalstok, 193.
maer, 228.
maillon, 247.
mais, 226.
mallappe, 243.
mallaert, 243.
maloot, 240.
manmidwife, 337.
mannequin, 246.
mantje, 477.
mate, 245.
matelot, 245.
meeren, 172.
meêwarig, 278.
merweling, 76.
meuzelen, 93.
midwife, 333.
misvallen, 175.
mitiwâri, 278.
moedigen, 101.
moeizaam, 83.
moerig, 79.
moeyer, 319.
mommelen, 88.
most, 203.
muichelmoord, 178.
muizen, 48.
muskel, 176.

n, 213.
-n, 6, 13.
na, 451.
naar, 451.
nature, 339.
nederzakken, 198.
nesen, 327.
netten, 92.
neus, 439.
neutelen, 439.

neuzelen, 439.
neven-, 179.
niet goed, 476.
nietwes, 202.
nieuw gelegen, 320.
nieuwebruggeling, 76.
nieuwsgier, 80.
noodelijk, 87.
nooselijk, 476.
-noot, 240.
noozen, 476.
-*nôth*, 241.

o, 207.
-*ôd*, 241.
oe, 209.
oest, 201.
-olf, 245.
om-, 94.
omadderen, 94.
ompegelen, 94.
omwangen, 95.
omwalmen, 95.
on-, 186.
onbevangenheid, 179.
ondergaan, 194, 232.
onderjukken, 177.
onderscheiden, 194.
onderstaan, 194.
onderwerp, 119.
onderwijzeling, 78.
onderworpeling, 76.
ongalijk, 191.
ongedaan, 191.
ongeschend, 204.
ongesmukt, 95.
ongesnaard, 95.
ongestuim, 80.
ongevoel, 186.
onguur, 95.
onnoozel, 193.
onstandvast, 80.
onstuim, 80.
ont-, 95.
ontaarden, 173.
ontbinden, 194.
ontbodemd, 95.
ontdanken, 96.
ontemmelijk, 87.
onterven, 173.
ontfermen, 20.
ontheind, 96.
onthuldigen, 96.
ontijzeren, 96.
ontkrullen, 96.
ontleeuwen, 96.
ontlijken, 68.
ontlijksemen, 67.
ontlijksenen, 67.
ontmenschelijkt, 95.
ontnijd, 96.
ontoogd, 96.
ontpluiken, 189.
ontstaan, 195.
ontsteken, 204.
ontstoffelijken, 95.
ontstuim, 80.
ontverwen, 189.
ontvremd, 200.
ontwaken, 198.
ontzeggen, 173.
ontzinnig, 191.
onuitschreeuwelijk, 87.
onverlemd, 200.
onwedermakelijk, 87.
oomzegger, 476.
oord, 451.
oot, 240.
op-, 97.
opdagen, 198.
opdoemen, 188.
openen (de vergadering), 428.
openen (het gericht), 428.
opgetogen, 195.
ophazen, 97.
opschrikken, 178.
optreilen, 189.
opwekken, 174.
opzigt, 425.
opzweren, 98.

ort, 452.
-*ôth*, 241.
ou, 208.
oudte, 182.
over-, 98.
overdwaalsch, 191.
overgapen, 174.
overhard, 476.
overkorsten, 98.
oversteigeren, 98.
overtoppen, 98.

paap, 293.
paelgien, 230.
palie, 230.
pallaert, 229.
pallen (ter), 230.
paramenter, 475.
parement, 474.
parmant, 192, 474.
parmantig, 474.
parmentier, 474.
parreman, 475.
passen, 195.
pegel, 169, 473.
persinghe, 321.
persoon, 56.
pêt, 443.
petens, 443.
plichtelijk, 86.
plompenblad, 182, 474.
poffen, 174.
poke, 285.
pokus, 476.
ponsoen, 182.
proeven, 101.
pruikebol, 246.

quack, 241.
quadelen, 242.
qualiën, 242.
qualrenoot, 240.
queckenoot, 242.
quedelen, 243.
quek, 241.
queken, 241.
quekenoot, 240.
quene, 249.
quenen-kom, 249.

rechtaarde, 103.
rechtelijk, 87.
rede, 115.
rede-ontleding, 115.
reede, 103.
reeuwer, 193.
regenig, 78.
regent (als het) en de zon schijnt *enz.* 294.
rekken, 174.
ridderhaft, 80.
rinkebommen, 202.
rinkelrooijen, 201,
rinkels, 475.
rinnen, 188.
rokkenen, 103.
rondje, 476.
ruischen, 198.
runen, 234.
runinghen, 233.
rusten, 198.

s, 213, 456.
sabel, 170.
salamander, 313.
sans si, 228.
schaap, 47.
schaar, 422.
schal, 183.
schamen, 20.
schapenvleesch (hij moet wel gaarne) eten, *enz.* 285.
scheel, 183.
schelden krijgen, 476.
scheren, 422.
schering, 425.
schikken, 101.
schon, 202.
schoonen, 104.
schraag, 426, 476.

schrae, 476.
schranke, 427.
schranne, 427.
schrijfdisch, 193.
schrikken, 78.
schrook, 476.
-*shire*, 422.
si, 222.
si, 226.
sidderen, 198.
-sints, 430.
sister, 177.
slacht, 183.
slikken, 478.
slissen, 102.
sloor, 183.
sluimervallig, 79.
sluiten (de vergadering), 428.
smidse, 184.
smijdig, 192.
smitte, 474.
smul, 477.
snaauwen, 477.
snakker, 477.
snellig, 79.
snot-, 248.
snotolf, 246.
sonder si, 222.
sonder sij, 222.
sonderlijk, 87.
spannen, 427.
speuren, 102.
spottelijk, 87.
spring-, 184.
stadig, 103.
stamphoeven, 152.
standvast, 80.
steeg, 192.
steigeren, 174.
stelling, 116.
stemmen, 172.
steuren, 200.
stevigen, 88.
stieren, 102.
stokken, 188.
stompen, 104.
stormig, 78.
straffeling, 78.
stroomeling, 76.
suypen, 338.
syllabe, 460.

-*t*, 446.
tad, 247.
taetolf, 246.
tafellaken, 322.
taits, 247.
tatterdemallion, 247.
teelt, 169.
teer, 452.
tegenguijen, 98.
tegenguiten, 98.
tegenloeg, 204.
tegenoogen, 98.
tegens, 202.
tegenvoeteling, 77.
tegenvoeter, 152.
teken, 455.
teugelen, 102.
Tij, 477.
tijde (ten gelegenen), 26.
toe, 477.
toeverzicht, 177.
tokken, 90.
tot, 246,
totolf, 245.
totte, 248.
tragen, 189.
treurspeltoonig, 79.
treusneus, 439.
treuze, 438.
treuzelarij, 439.
treuzelen, 439.
trouweling, 77.
trouwen, 105.
trueness, 439.
truiseluis, 438.
truizenuis, 438.
tuigen, 103.
twijfelig, 79.
twisteling, 77.

u, 207.
ui, 209.
uitbrallen, 186.
Uut, 475.
-uw, 446.

v, 446, 457.
vacht, 169.
vecke, 242.
veil, 80.
veiligen, 102.
veldeling, 76.
velschraper, 477.
Velten (sint), 291.
vennoot, 243.
vent, 244.
veynoot, 243.
ver-, 99, 103.
verafgrijzen, 99.
verbijsterig, 78.
verbijsternis, 186.
verbijten, 195.
verboste, 192.
verbrast, 195.
verdadigen, 191.
vergeven, 452.
vergifte, 80.
vergiftelijk, 87.
vergond, 204.
vergragen, 99.
vergrijzen, 100.
verheergewaden, 191.
verhevelen, 99.
verhondsen, 100.
verinlijven, 99.
verkrachten, 196.
verladen, 190.
verleemt, 324.
verleideling, 77.
verlogd, 99.
verlossen, 315.
vermast, 190.
vermeten, 202.
vernemen, 176, 473.
vernuft, 80.
vernuftelijk, 88.
verouden, 90.
verradelings, 202.
verschorren, 99.
verschieten, 198, 477.
verschrokken, 204.
verspillen (zich), 175.
verstarren, 190.
versteeld, 99.
versteken, 204.
verstellen, 323.
verstendigen, 191.
vertalrijken (zich), 100.
vertijgeren, 100.
vertrappelen, 191.
verwaardigen, 175.
verwaten, 240.
verweigeren, 100.
verzeilen (zich), 175.
verzelvigen, 100.
verzwarten, 100.
vicesuperintendent, 441.
vierschaar, 421.
vierschranne, 423.
viese petent, 442.
vijand, 422.
visemetent, 439.
visepetent, 439.
visipatent, 441.
vispetent, 442.
vlagger, 477.
vleet, 170.
vleugelen, 196.
vliedde, 204.
vloekeling, 77.
vocht, 80.
vochtbezweet, 155.
vochtigen, 102.
vodde, 247.
voedzamig, 78.
vredelijk, 87.
vredig, 80.
vreedzamig, 79.
vrek, 80.
vreugdig, 79.

vrijden, 102.
vroed, 106, 331.
vroed-, 332.
vroeden, 107.
vroedkunde, 106, 333.
vroedmeester, 333.
vroedvrouw, 314.

-w, 446.
waan, 477.
waar, 277.
wallen, 189.
wan-, 192, 477.
wanken, 90.
wapentuur, 187.
waterling, 76.
weenen, 102.
weêrgalmen, 198.
welken, 104.
werden, 200.
wetsteen, 293.
wetten, 453.
wichtig, 103.
wieling, 170.
wijnig, 79.
wijsgeerte, 101.
winde, 184.
wiskunde, 108.
wispeltuer, 80.
woord, 347.
woordontleding, 115.
wreevel, 80.
wrekeling, 77.
wufteling, 78.

y, 455.

z, 456.
zachten, 105.
zamelen, 104.
zerp, 192.
zetel (ghegaeten), 319.
zeven, 453.
zich, 179.
zin, 115, 435.
zinken, 199.
zins, 19.
-zins, 432.
zinsnede, 143.
zode, 170.
zonder zij, 226.
zontje, 477.
zotte, 248.
zwangeren, 102.
zwelgen, 478.

DRUKFEILEN.

Bl. 100 reg. 12 en 7 van ond. lees: verhondsen.
» 105 » 7 lees: gebragt.
» 155 » 9 lees: zamenstelling.
» 291 » 15 van ond. lees: wezen.